
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00050446 4

+6

NOVOČESKÁ

BIBLIOTÉKA,

VYDÁVANÁ

NÁKLADEM NÁRODNÍHO MUSEA.

ČÍSLO XXXVI.

JAN MÁCHAL:

SLOVANSKÉ LITERATURY.

DÍL I.

V PRAZE.
V KOMISI U FR. ŘIVNÁČE.
1922.

SLOVANSKÉ LITERATURY.

DÍL I.

NAPSAL

JAN MÁCHAL.

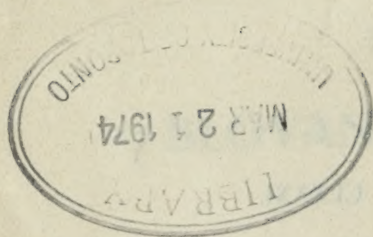
ČÍSLO SPISŮ MUSEJNÍCH CLXXXI.

V PRAZE.

NÁKLADEM MATICE ČESKÉ.

1922.

Knihtiskárna Štorkán a spol. v Žižkově, Husova 68.

Předmluva.

Ve schůzi kuratoria Matice České bylo usneseno vydávati příručky z jednotlivých oborů naukových a byl jsem vyzván, abych k tomu účelu napsal knihu o slovanských literaturách. Přihlížeje k rozsáhlosti látky a maje na mysli věnovati co nejvíce místa literatuře novodobé, rozdělil jsem celou práci na tři díly. První díl podává přehled literatur slovanských od nejstarších dob až do romantismu; druhý díl věnován bude romantismu v literaturách slovanských a třetí díl obsáhne realism a moderní směry umělecké.

O literaturách slovanských lze pojednávati hlavně dvojím způsobem. Buď je možno odděleně probírati jednu literaturu za druhou, jak to učinil Pypin ve svém záslužném spise „Istorija slavjanskich literatur", nebo lze obraz literatur slovanských vložiti do rámce význačných proudů kulturních a literárních a podle nich sledovati vývoj jednotlivých literatur slovanských. Tohoto postupu užívám už po dlouhá léta ve svých čteních universitních a zvolil jsem jej také pro svou knihu. Každý z osvětových proudův evropských měl svůj osobitý ráz, přinesl nové živly do kultury, umění a vědy a svým způsobem se obrazil v literatuře. Ježto se tyto proudy dotkly více méně všech Slovanů, domnívám se, že se při tom rozdělení nejlépe objasní, jakou jednotliví národové slovanští jevili činnost literární, přejímajíce veliké kulturní ideje na ně dorážející; zároveň vynikne také jasně i to, co sami nového do literatury světové vnesli.

Při líčení starší doby, která má význam více filologický než čistě literární, hleděl jsem býti co nejstručnější, nedotýkaje se rozmanitých otázek sporných, jichž se tu vyskytuje mnoho; nepouštěje se do podrobných výkladů, snažil jsem se podati prostě poznatky, k nimž se dospělo po dlouhých, často velice pracných a složitých studiích. O některých otázkách, jež se týkají starého písemnictví slovanského a nejstarších památek literárních, napsána byla už celá, úctyhodná literatura, jako na př. o církevní slovanštině, o otázce cyrilometodějské, o kronice Nestorově, o Slovu o polku Igorevě, o nejstarších písních českých a polských („Hospodine pomiluj ny", „Bogurodzica") atd. Obšírnějším vylíčením celého vývoje těchto jinak zajímavých a důležitých otázek byla

by kniha moje nadmíru vzrostla, proto jsem byl nucen přihlížeti jen ke konečným výsledkům odborného zkoumání.

Studie v oboru slovanských literatur vzrostly neúnavným badáním za naší doby do té míry, že jsem se ve svých vývodech mohl opírati nejen o soustavné dějiny jednotlivých literatur slovanských, jež v úvodě uvádím, nýbrž také o četné a výstižné práce monografické; domnívám se, že jsem z nich neopomenul nic, čím by se podstatně měnily poznatky, jež jsem ve své knize uvedl. Připojená bibliografie k jednotlivým oddílům má sloužiti těm, kdo by se chtěli o jednotlivých zjevech podrobněji poučiti. Nevyčerpává nijak celé příslušné literatury, — ta by sama o sobě obsáhla několik svazků; přihlížel jsem hlavně k takovým knihám a studiím, které mi byly přístupné, nebo o nichž jsem podle odborných referátů soudil, že platně přispívají k řešení určité otázky. Tituly cyrilských knih a článků byl jsem nucen z technických příčin transkribovati latinkou.

Původně neměl jsem v úmyslu v příručce, určené pro české čtenáře, pojednávati o české literatuře, které je už věnováno několik pěkných a zevrubných dějin, ale k radě dobrých přátel pojal jsem potom do rámce své knihy aspoň stručné přehledy vývoje písemnictví českého, aby obraz všech literatur slovanských byl po této stránce úplný.

Pp. profesorům F. M. Bartošovi a M. Weingartovi vřele děkuji za nejednu dobrou radu; slovem i skutkem mi při práci vydatně pomáhal prof. dr. J. Menšík, začež mu rovněž upřímně děkuji.

V Praze r. 1921.

J. Máchal.

OBSAH.

ÚVOD.

Již ve své pravlasti Slované začali se rozlišovati jednak působením přírodních podmínek geografických, jednak podle rozmanitých styků se sousedy a konečně i silou vlastního vývoje jazykového ve tři veliké skupiny: severozápadní, jižní a východní. V tomto seskupení dál se asi také ponenáhlý rozchod jejich z původní vlasti. Ukazuje na to dosavadní harmonie mezi geografickým rozložením a příbuzenskými poměry jazykovými jednotlivých kmenů slovanských; vidíme, že ti národové slovanští, kteří jsou si geograficky nejblíže, také jazykově jsou nejpříbuznější.

Skupina severozápadní, která podle mínění historiků seděla na západě Visly a Karpat, šířila se dále směrem západním za dolní Labe, za Sálu, Šumavu a dalším vývojem vnitřním rozvětvila se v kmeny Slovanů polabských, polských a československých. Skupina jižní, jejíž sídla se promítají mezi horní Vislu, Dněstr a střední Dunaj, postupujíc dále na jih, zaujala jednak větší díl Balkánského poloostrova, jednak severoadrijské přímoří a kraje východoalpské a rozdělila se ve větev bulharskou, srbochorvatskou a slovinskou. Skupina třetí, z níž vyrostl veliký národ ruský, šířila se na sever k zálivu Finskému, na horní Dněpr, Volhu, Oku, k východu na Don, na jih k Černému moři a dolnímu Dunaji. Časem rozrůznila se ve tři části: v maloruskou (ukrajinskou) na jihu, velkoruskou na severu a v běloruskou na západě.

1. Ze skupiny severozápadní nejméně se vzdálili z původních sídel Poláci čili Lechové. Prvotně neměli jednotného jména, skládajíce se z několika kmenů (Polanů, Slezanů, Mazovanů, Pomořanů, Kašubů). Pokus soustřediti rozptýlené kmeny vyšel od Polanův a připisuje se Piastovcům, kteří si kolem r. 850 podmanili sousední kmeny a založili mocnější knížetství ve Hnězdně nad jezerem Gopłem. Veliké zásluhy o utvoření mocné říše polské zjednal si kníže *Měško* (*Měšek*, 960—992), panovník neobyčejného nadání, rozhledu a energie; pojav za manželku Doubravku, dceru českého Boleslava I., na její přímluvu přijal křest a založil první biskupství v Poznani, obraceje celý národ ke křesťanství. Tím uchránil Poláky před výbojností Němců, kteří pod rouškou křesťanství šířili své panství. Syn jeho *Boleslav Chrabrý* (992—1025)

rozšířil svou říši novými výboji, zmocnil se Pomoří, Chorvatska (na severu), Slezska, Moravy, Slovenska a východní Haliče a zjednal si nezávislost na Německu. Rozšířiv takto svou říši, dal jí pevnou organisaci, zejména usiloval utvrditi křesťanství a povznésti vzdělanost. K tomu cíli založil arcibiskupství ve Hnězdně, podřídil mu četná biskupství, podporoval činnost misionářů a zřizoval kláštery, které se staly ohnisky osvěty.

Slované Polabští, kteří se rozšířili za Odru na západ k Sále a Labi, měli osud neblahý. Přední kmenové jejich, Obodrité a Lutici (Veleti), stáli nepřátelsky proti sobě, potírali se navzájem a tím podrývali své vlastní síly. Při vší statečnosti a houževnatosti, kterou prokázali v četných bojích s Normany, Dány a Němci, nemohli uhájiti své svobody. V krvavých bojích za samostatnost a náboženství vyčerpávali své síly a pozbývali krajiny po krajině, až byli úplně podmaněni a utonuli v moři germánském. Zbytky jejich nejdéle se udržely v Lüneburku, kde ještě na poč. XVIII. stol. staří lidé znali jazyk slovanský.

Těžký osud stihl také Lužické Srby, kmen kdysi velmi lidnatý na středním Labi mezi Verrou, Havolou a Bobrou. Vedli dlouhé a urputné boje s výbojnými Němci a majíce oporu v říši velkomoravské, v Polácích a Češích, statečně vzdorovali útokům nepřátel, ale na konec pozbyli přece své samostatnosti a země jejich staly se kořistí sousedních národů, zvláště Němců. Větší část jich se poněmčila, malá část v Sasku a pruském Slezsku podržela svůj rodný jazyk do dnešního dne, rozdělena jsouc řečí spisovnou a náboženstvím ve dvě skupiny.

Větev československá rozprostřela se v území od Šumavy a Krušných Hor k Dunaji a asi k Ipole v Uhrách. Jazykově se rozlišila ve tři hlavní dialekty: český, moravský a slovenský. Slované tito brzy po svém příchodu do nových sídel dostali se pod nadvládu divokých Avarů. Po čase vzbouřili se proti jejich krutovládě a za přispění Sama, rodem Franka, slavili nad nimi vítězství. Samo zvolen králem a založil mocnou říši slovanskou, jejímž středem byly snad Čechy. Po smrti Samově (asi r. 658) říše jeho se rozpadla.

Z kmenů v Čechách usedlých nejmocnější byli vlastní Čechové, bydlící uprostřed země. První panovníci jejich z rodu Přemyslova usilovali podmaniti si okolní kmeny české a vymaniti svou říši ze závislosti panovníků franských. Úplné sjednocení země a upevnění říše české provedeno bylo teprve za Boleslava I. a II.

V oblasti moravské, která hluboko sahala do Rakous a Slovenska, ve světle historie vystupuje nejdříve kníže *Mojmír* (asi kolem r. 830), kterému se podařilo nesjednocené kmeny moravsko-slovenské uvésti pod svou vládu. Vypudiv knížete *Privinu*, jehož sídlem byla slovenská Nitra, stal se samovládcem sjednocené Moravy. Privina obdržel potom od Ludvíka Němce území v dolní Pa-

nonii při řece Slané, kde si vystavěl pevný hrad (Moosburg). Synovec Mojmírův *Rastislav* statečně odrážel útoky franské na říši moravskou, pevně ji uvnitř zorganisoval a zjednal jí úplnou nezávislost. Když stanul na vrchole své slávy, byl od ctižádostivého synovce *Svatopluka* zrazen a Němcům vydán. Svatopluk stal se pak tvůrcem rozsáhlé a mocné říše velkomoravské, jejímž jádrem byla Morava (na jihu a na východě daleko rozsáhlejší než Morava dnešní) a která na severu objímala Čechy a Lužické Srby až k Sále a Odře. Po smrti Svatoplukově nesvorností synů jeho vznikly v zemi hrozné zmatky, Češi a Srbové Lužičtí odpoutali se od říše velkomoravské a Maďaři si ji podmanili (asi r. 906).

Křesťanství začalo vnikati na Moravu a na Slovensko za knížete Mojmíra. Ke křesťanství zřejmě se přiznával teprve Rastislav. V knížetství Privinově byl asi r. 830 zbudován a vysvěcen chrám křesťanský. Privina sám přijal křest teprve po svém vypuzení z Nitry a ve svém pozdějším sídle na hradě Blatenském horlivě utvrzoval víru Kristovu. R. 845 objevilo se v Řezně u Ludvíka Němce čtrnáct lechů českých, žádalo a přijalo křest. Avšak do příchodu Cyrila a Metoděje nemělo hlásání víry křesťanské v zemích československých trvalých úspěchu, ježto lid nerozuměl a nedůvěřoval kněžím německým. Od Cyrila a Metoděje přijal křest také český kníže Bořivoj, který pečoval s manželkou Ludmilou o rozšíření křesťanství v zemi.

2. Část Slovanů jižních čili Slověnů zanikla v dobách historických. Slověné v Dakii se porumunštili a Slověné panonští byli od výbojných Maďarů podrobeni a vyhlazeni. Ostatní Slověné rozdělili se jazykově v skupinu slovinskou, srbochorvatskou a bulharskou.

Slovenci (Slovinci) usadili se v zemích alpských, na východě hluboko zasahujíce do Uherska, kde se stýkali se Slověny panonskými. Boje s Bavory a Avary zeslabily značně jejich síly. Kníže *Borut* v polovici VIII. st. chtě se zbaviti jha avarského, hledal pomoci u Bavorů; ti porazili Avary, ale zároveň si osvojili vládu nad Slovany. Za Karla Velikého dostali se Slovinci zároveň s Bavory pod vrchní panství franské, byla jim však ponechána vláda domácích knížat. Po smrti Karla Vel. často se bouřili a byli konečně úplně pokořeni a připojeni k vévodství bavorskému. Od té doby počala u nich silná germanisace, která rychle postupovala zvláště na severu, kde Slovinci žili roztroušeni v odloučených osadách a často již s Němci pohromadě. Další dějiny jejich byly sloučeny s osudy vévodství korutanského, které bylo r. 976 zřízeno ve velikých rozměrech.

Křesťanství přicházelo k Slovincům trojí cestou: z Italie (Aquileje), z Bavor a z říše velkomoravské. Apoštolé Bavorů, Amandus, biskup utrechtský (ok. r. 630) a Emmeran (v pol. VII. st.) po-

koušeli se obrátit Slovince na křesťanství; trvalý úspěch měli teprve Rupert, biskup vormský (s poč. VIII. st.), který založil biskupství v Salzpurku, Virgilius, biskup salzpurský (v 2. pol. VIII. st.), a jeho nástupce Arno.

Srbochorváti tvořili s počátku jazykový celek. Skládajíce se z četných oddělených kmenů, současně se posunovali k Dunaji a přes Dunaj na Drávu, Sávu a dále na Balkán.

Kmenové severozápadní, kteří obsadili krajiny až k pomoří jaderskému, v Istrii, Dalmácii a na ostrovech, sloučili se nejdříve ve větší politickou skupinu, zachovávajíce při tom staré kmenové jméno Chorvátů. Svrhše se sebe nejdříve jho avarské, nabyli veliké moci politické a připoutali k sobě sousední kmeny slověnské. Základ k pozdějšímu knížetství chorvatskému položil kníže *Borna* (na poč. IX. st.), potom *Tomislav* (na poč. X. st.) upevnil svou říši proti Maďarům a rozšířil ji na jihu v Přímoří a Istrii. Korunu královskou obdržel od papeže Řehoře VII. *Zvonimir* (1076—1088). Po vymření dynastie domácí Chorvatsko spojeno bylo s Uhrami (r. 1102), podrželo však vlastní samosprávu.

Křesťanství šířilo se k Chorvátům ze sousedních měst románských v Dalmácii a utvrzeno bylo za císaře Basilia II. (okolo r. 879). Zároveň vnikla k nim z Panonie liturgie slovanská s písmem hlaholským.

Jižní a východní kmenové jihoslovanští dospěli k samostatnému celku politickému v st. X.—XI. V jejich středu do popředí vystoupil kmen Srbů, sedící původně na řekách Taře, Limu a Ibru, a začal shromažďovati kolem sebe okolní příbuzné kmeny, kteří v té době měli ještě svoje vlastní jména kmenová. Kníže *Česlav* (kolem r. 931) pomocí říše byzantské spojil v jednu státní jednotku téměř všecky kmeny srbské a skoro veškeré srbské země a založil veliký stát, který sahal od Sávy a Jaderského moře až blízko k toku řeky Moravy. Po smrti Česlavově počala se však jednotlivá okrajní území odtrhovati od ústředního území a Srbům takto zeslabeným bylo vésti stálé boje za samostatnost proti říším byzantské a bulharské, které si je občas podmanily. V st. XII. nabyli největší moci županové v Rašce (v dolině řeky Rašky u Nového Pazaru). Veliký župan *Nemanja* užil úpadku císařství byzantského a sjednotil zase země srbské v mohutný celek. Nástupci jeho *Štěpán Prvovjenčaný*, *Štěpán Uroš I.* a *Uroš II.* (Milutin) říši srbskou nejen upevnili, nýbrž i rozšířili. Za *Štěpána Dušana* (1331—1355) dospělo Srbsko vrcholu své mohutnosti a stanulo v řadě národů evropské vzdělanosti. Dušan dobyv Makedonie, prohlásil se za cara Srbů a Řeků; ideálem jeho bylo vytvořiti srbsko-byzantský stát, založený na byzantských tradicích a byzantské kultuře, ve kterém by srbský národ a stát měly postavení vůdčí. Po jeho smrti rozpadla se však mohutná říše srbská a stala se kořistí Turků.

Víra Kristova vnikala k Srbům nejdříve z prostředí starších obyvatelů, Rumunův a Albanců, kteří od doby římské byli křesťany, a potom stykem s měšťany přímořských měst v byzantských provinciích na pomoří dalmatském a dračském. Trvale utvrzeno bylo křesťanství teprve příchodem učedníků Metodějových do Bulharska, odkudž se šířila křesťanská víra a vzdělanost do zemí srbských. Do počátku XIII. st. vládnoucí církví v pomoří byla církev římská, ve vnitrozemí rozšířila se zvláště za panství Bulharův církev řecká. Nemanja byl pokřtěn od latinských duchovních, teprve později z příčin politických prohlásil církev východní za oficielní. *Štěpán Prvovjenčaný* (1196—1228) klonil se znovu k Římu, žádal odtud korunu královskou a byl r. 1217 od papežského legáta korunován. Proti nadvládě papežské a katolické hierarchii, která se začala v zemi šířit, zvedl se silný odpor, který donutil Štěpána zříci se Říma. Bratr Štěpánův Sáva, který stál v čele oposice, odešel r. 1219 do Nikaje, kde dosáhl, že byla uznána samostatnost srbské pravoslavné církve. Sáva posvěcen byv za arcibiskupa, vytvořil pevnou organisaci církevní, která byla spolehlivou a silnou oporou státu a v době poroby učitelem a obhájcem národa.

Na počátku XII. st. odtrhla se Bosna trvale od ostatních zemí srbských a vytvořila samostatný stát, který počal žíti vlastním životem a míti vlastní osudy. V zemi vládli dědiční bánové, z nichž v st. XII. vynikl *Kulin*. Bogomilství zapustilo v Bosně hluboké kořeny; putky náboženské a boje s Uhry, kteří měli na osudy země rozhodující vliv, vyplňují vlastně dějiny Bosny až do druhé poloviny XIV. st. Bán *Tvrtko* první ze všech bosenských panovníků překonal vnitřní rozpory, rozšířil a upevnil svou říši, takže byla tehdy největším a nejmocnějším státem na Balkánském poloostrově. Plánem jeho bylo spojiti Bosnu a Srbsko v jeden stát. R. 1377 dal se také v Milešově nad hrobem sv. Sávy korunovati za krále bosenského a rašského (srbského). Opanovav města dalmatská, připojil k svému titulu i název krále dalmatského a chorvatského. Když r. 1391 zemřel, zanechal svému nástupci veliký stát, který se však brzy rozpadl.

Slověné bulharští, majíce sídla mezi Moravou a Černým mořem, dostalo své jméno od Bulharů, národa původu tureckého, který v VII. st. opanoval země mezi Dunajem a Balkánem. Knížata bulharská sjednotila okolní plemena slověnská v mocnou říši, která v st. IX. sahala na severu až za Bělehrad k pomezí Franků, na jihu až před byzantský Solun. Střediskem země a sídlem panovnickým byl Veliký Přeslav. Podmanění Slověné přizpůsobili si Bulhary a splynuli s nimi v X. st. v jeden celistvý národ.

Z panovníků bulharských vynikl nejdříve *Boris* (v IX. st.). Za jeho syna *Symeona* (893—927) říše bulharská dosáhla největšího rozsahu; po jeho smrti rychle upadala a pozbyla své samo-

statnosti. Západobulharská říše, kterou potom zbudoval bojovný car *Samuel* (977—1014), neměla rovněž dlouhého trvání a po jeho smrti dostala se pod panství byzantské. Ke konci XII. st. podařilo se dvěma bratřím *Asěnovi* a *Petrovi* obnoviti carství bulharské se sídlem v Trnově a za jejich nástupce *Jana Asěna II*. Bulharsko znovu se povzneslo k bývalé slávě. V zemi rozšířil se všeobecný blahobyt, města bohatla živým obchodem a pyšnila se nádhernými stavbami. Nové toto carství mělo svou nejskvělejší dobu v XIII. st.; potom se hranice jeho úžily, několik let bylo v závislosti tatarské, pak bylo poddáno Srbsku a konečně r. 1393 za cara *Jana Šišmana* byio od sultána Bajezida podmaněno.

Křesťanství u Bulharů zavedeno bylo za knížete Borise, který se dal r. 865 pokřtít a přijal jméno svého kmotra, císaře byzantského Michaila. Při organisování církve kolísal Boris nějaký čas mezi Římem a Cařihradem, chtě míti v zemi samostatného patriarchu, který by nebyl závislý na Byzancii. R. 870 dostalo se mu arcibiskupství od Řeků a tím se v Bulharsku utvrdil kulturní vliv byzantský a liturgie řecká.

3. Východní větev slovanská šíříc se na východ, pronikla na severu za jezero Ilmeňské, na východě k horní Volze a Oce, k hornímu Donu a dolnímu Dněpru. Dělila se v četné kmeny: Slověny, Kriviče, Drevljany, Polany, Sěverjany, Radimiče a j. Kmenové, kteří žili v rovinách nynější Rusi, zmítáni jsouce vnitřními spory a nájezdy kočovných sousedův, odhodlali se — podle zprávy domácího letopisce — poslati za moře a vybrati si panovníka u Varjagů. „Země naše je veliká i bohatá na obilí, ale není v ní pořádku, přijďte panovat a vládnout nám!" Tak promluvili poslové, když předstoupili před *Rurika*, knížete skandinavského kmene Rusů. Rurik a bratří jeho *Sineus* a *Truvor* přišli se svými družinami a zřídili si r. 862 panství v Novgorodě, Běloozeře a Izborsku. Po smrti obou mladších bratří Rurik spojil všecka tři panství a položil základ k sjednocení země. Nástupce jeho *Oleg* uvedl pod svou moc většinu kmenů ruských, učinil Kijev hlavním městem a podnikl první výpravu na Cařihrad. Olegovi nástupci *Igor* a *Svjatoslav* pokračovali ve výbojích uvnitř země i v nájezdech na Cařihrad, Chazary a Bulhary.

V paměti národa utkvěl nejvíce *Vladimír Veliký* (980—1015), panovník statečný a dumyslný, jenž poráželje Lechy, Bulhary, Řeky a Tatary, rozšířil svou říši, takže se prostírala od zálivu Čuchonského po Kavkaz a od Karpat až po střední Volhu a Kamu. Syn jeho *Jaroslav* povznesl knížetství kijevské k vrcholu slávy; dal zemi pevné zákonodárství, pečoval o vzdělání, prováděl nádherné stavby a podporoval umění a vědy. Po smrti Jaroslavově (r. 1054) nastal rozklad říše, rozdělené na četná knížetství mezi sebou nesvorná, až tuhé jařmo tatarské, uvržené na

Rusko na poč. XIII. st., na celých dvě stě let zastavilo dotavadní rozvoj kulturní.

Křesťanství počalo na Rus vnikati v prvních letech X. stol. R. 957 kněžna *Olga*, matka panujícího tehdy knížete Svjatoslava, vydala se do Cařihradu, aby přijala křest, a sám císař řecký byl jí kmotrem. *Svjatoslav* nechtěl však upustiti od víry svých předků, také vnuk její kníže *Vladimír* na počátku své vlády snažil se zvelebiti kult pohanských bohů. Později rozhodl se přijmouti křesťanství. Nádherný chrám nedaleko Sevastopole stojí na místě, kde — podle tradice — Vladimír byl pokřtěn (r. 988). Vrátiv se s řeckými kněžími do Kijeva, dal pokáceti pohanské modly, jež sám dříve zřídil, a násilím donutil Kijevany ke křtu. Na utvrzení nové víry zakládal chrámy a kláštery, uváděje zároveň křesťanskou vzdělanost do své země.

[Viz L. Niederle, Slov. starožitnosti. I.—II. Praha 1902—1910; Slov. svět. Praha 1909; V. Jagić, Die slaw. Sprachen (Kultur d. Gegenwart. I. 9. 1908.)]

Bibliografie čelnějších děl o dějinách slovanských literatur.

P. J. Šafařík: Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten. Budim 1826.

А. Пыпинъ: Исторія славянскихъ литературъ. Спб. I. 1879, II. 1884 (český překlad od A. Kotíka. Praha 1880, 1882).

Jos. Karásek: Slavische Literaturgeschichte. Leipzig 1906 (Sammlung Goeschen).

Й. Карасекъ: Исторія славянскихъ литературъ. Спб. 1910.

K. Dieterich: Die osteuropäischen Literaturen in ihren Hauptströmungen vergleichend dargestellt. Tübingen 1911.

A. Brückner, V. Jagič, J. Máchal, M. Murko, A. Wesselovsky: Die osteuropäischen Literaturen und die slawischen Sprachen. (Die Kultur der Gegenwart I. Abth. IX. Berlin und Leipzig 1908.)

С. П. Шевыревъ: Исторія русской словесности. Ч. I.—VI. Спб. 1887 (Č. 1—2 vyd 3; Č. 3—4 vyd. 2.)

А. Д. Галаховъ: Исторія русской словесности древней и новой. Т. I—II. Спб. 1880 (1894[3]).

И. Порфирьевъ: Исторія русской словесности. Ч. I—II. Казань (I. 1900[8]; II 1904[3]).

А. Н. Пыпинъ: Исторія русской литературы. Т. I.—IV. Спб. 1907.[3]

П. Н. Полевой: Исторія русской словесности съ древнѣйшихъ временъ до нашихъ дней. Т. I—III Спб. 1900.

A. v. Reinhold: Geschichte der russischen Literatur von ihren Anfängen bis auf die neueste Zeit. Leipzig 1886.

A. Brückner: Geschichte der russischen Literatur. Leipzig 1905.

П. В. Владиміровъ: Древняя русская литература кіевскаго періода XI—XIII. в. Кіевъ 1901.

Е. В. Пѣтуховъ: Русская литература, древній періодъ. Юрьевъ 1912.

В. А. Келтуяла: Курсъ исторіи русской литературы. Ч. I—II. Спб. 1913[2]

М. Сперанскій: Исторія древней русской литературы. М. 1914.

Исторія русской литературы. Т. I. Русская литература до XIX в. подъ. ред. А. К. Бороздина. М. 1910. Т. II. Народная словесность подъ ред. Е. В. Аничкова М. 1908.

А. М. Скабичевскій: Исторія новѣйшей русской литературы. Спб. 1890, 1909[8].

Historie literatury ruské XIX. st. Dle A. M. Skabičevského a jiných upravil A. G. Stín. Velké Meziříčí 1897.

Исторія русской литературы XIX вѣка подъ ред. Овсянико-Куликовскаго. Т. I—V. М. 1911.

Н. Петровъ: Очерки исторіи украинской литературы XIX ст. Кіевъ 1884.

О. Огоновський: Исторія литературы руской. Т. I—VI. Львів. 1887—1894.

Ів. Франко: Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. Львив 1910.

О. Барвінський: Огляд історії українсько-руської літератури. Львов 1910.

Сергій Ефремов: Історія українського письменства. Київ 1911².

M. Tyszkiewicz: La littérature Ukrainienne. Berne 1919.

Michał Wiszniewski: Historya literatury polskiéj. I.—X. Kraków 1840—1857.

Julian Bartoszewicz: Historya literatury polskiej. Warszawa 1861.

Włodzimiérz Spasowicz: Dzieje literatury polskiej. Kraków i Warszawa 1891³.

Piotr Chmielowski: Historya literatury polskiej. I.—VI. Warszawa 18 9—1900. — Zarys literatury najnowszej. 1898⁴.

Piotr Chmielowski: Krytyczno-porownawszy przegląd dziejów piśmiennictwa polskiego. I.—II. Warszawa 1905.

Henryk Biegeleisen: Ilustrowane dzieje literatury polskiej. Wiedeń 1905.

Stanisław Tarnowski: Historya literatury polskiej. I.—VI. Kraków 1900—1907.

Al. Brückner: Geschichte der polnischen Literatur. Leipzig 1901.

Al. Brückner: Dzieje literatury polskiej w zarysie. Warszawa 1908² (český překlad od Boř. Prusíka. Praha 1905).

K. Wojciechowski: Dzieje literatury polskiej (Kultura polska). Lwów b. r.

Ign. Chrzanowski: Historya literatury niepodległej Polski. Warszawa 1918³.

R. Pilat: Historya literatury polskiej. Wykłady uniwersitetskie pod red. W. Bruchnalskiego. Lwów i Warszawa.

Dzieje literatury pięknej w Polsce (Encyklopedya polska XXI-XXII). Kraków 1918.

W. Feldman: Współczesna literatura polska. Lwów 1908⁵.

A. Potocki: Polska literatura współczesna. Cz. I.—II. Warszawa. 1912.

Яцимирскій: Новѣйшая польская литература. Т. I.—II. Спб. 1908.

Wiek dziewiętnasty. Sto lat myśli polskiej. Warszawa—Kraków 1906 d.

Jaroslav Vlček: Dějiny české literatury. Praha 1897 a n.

V. Flajšhans: Písemnictví české slovem i obrazem. Praha 1901.

J. Jakubec u. A. Novák: Geschichte der čechischen Literatur (Die Literaturen des Ostens V. 1).

J. Jakubec: Dějiny literatury české. Praha 1911.

J. V. Novák a A. Novák: Přehledné dějiny literatury české. V Olomouci 1913².

Literatura česká XIX. st. (vyd. J. Laichter. Praha 1902 n.).

Jaroslav Vlček: Dejiny literatúry slovenskej. Turč. sv. Martin 1890.

Štefan Krčméry: Prehľad dejín slovenskej literatúry a vzdelanosti. Turč. Sv. Martin 1920.

P. J. Šafařík: Geschichte der südslavischen Literatur. I.—III. Prag 1864—5.

Šime Ljubić: Ogledalo književne povijesti jugoslavjanske. Rijeka I. 1864, II. 1869.

M. Murko: Geschichte der älteren südslavischen Literaturen. Leipzig 1908.

Pavle Popović: Jugoslavenska književnost. London 1918.

K. Glaser: Zgodovina slovenskego slovstva. I.—IV. Lublj. 1894—1898.

Fr. Simonič: Slovenska bibliografija. I. Ljublj. 1903.

Ivan Grafenauer: Zgodovina najnovšega slovstva. Ljubl. I. 1909, II. 1911.

Ivan Grafenauer: Kratka zgodovina slovenskega slovstva. Ljubl. 1919.

Ст. Новаковић: Историја српске књижевности Београд 1867, 1871².

V. Jagić: Historija književnosti naroda hrvatskog i srpskog. Zagreb 1867.

Đuro Šurmin: Povijest književnosti hrvatske i srpske. Zagreb 1898.

А. Степович: Очерки исторіи сербохорватской литературы. Кіевъ 1899

Јован Грчић: Историја српске књижевности. Нови Сад 1903, 1906².

Павле Поповић: Преглед српске књижевности. Београд 1909, 1913².

А. Гавриловић: Историја српске и хрватске књижевности. I—II. Београд 1910.

K. Šegvić: Kratka povijest hrvatske (srpske) književnosti. Zagreb 1911.

Drag. Prohaska: Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegowina. Zagreb 1911.

David Bogdanović: Pregled književnosti hrvatske i srpske. Zagreb I. 1916², II. 1919.

Branko Vodnik: Povijest hrvatske književnosti. I. Zagreb 1913.

Јован Скерлић: Историја нове српске књижевности. Београд 1914.

Drag. Prohaska: Pregled hrvatske i srpske književnosti. Zagreb 1918 (Hrvatska čitanka).

А. Теодоров: Българска литература. Пловдив 1896, 1901².

Д. Мирчев: Българска литература. Плевен 1911.²

M. Weingart: Přehled literatury bulharské. Praha 1919.

ČÁST I.

DOBA STARÁ.

HLAVA I.

Počátky písemnictví slovanského.

1. Písemnictví hlaholské.

Počátky písemnictví slovanského jsou pevně spiaty s apoštolskou činností Cyrila a Metoděje, jejichž kulturní působení se dotklo téměř všech Slovanů. Podle zprávy mnicha Chrabra Slověné v době předkřesťanské neměli písma, užívajíce k záznamům pouze jakýchsi řezů a vrubů; když přijali křest, nutili se psáti slověnskou řeč římskými a řeckými písmeny bez ladu a skladu. Teprve učený filosof Konstantin-Cyril sestavil pro ně nové písmo. Zevrubnými studiemi bylo prokázáno, že tímto písmem byla hlaholice, velmi důmyslně upravená podle řecké kursivy. Písma toho užili oba bratří solunští, Cyril a Metoděj, při překladech liturgických knih slovanských, vzavše za základ nářečí, jímž mluvili Slověné bydlící někde na jihu makedonsko-bulharském v krajinách mezi Solunem a Cařihradem. Na půdě moravské a panonské byl potom mluvnický a slovní materiál tohoto jazyka obohacen novými terminy církevními.

Cyril a Metoděj přišedše r. 863 na Moravu, shromáždili kolem sebe učedníky a jali se je učiti. Přinesli s sebou asi již slovanské překlady spisů, které v službě církevní byly nejpotřebnější. Společnou prací pořídili překlad žaltáře a evangeliáře t. j. čtení na neděle a svátky církevní. Metoděj sám přeložil pak Nový zákon, asi také celý Starý zákon (kromě knih Makkabejských), nomokanon a paterik. Překlady jejich zachovaly se pouze v přepisech, více méně změněných a místně zabarvených, ale pečlivými rozbory těchto přepisů bylo zjištěno, že prvotní překlady byly přímo mistrné; překládalo se sice věrně podle tekstu řeckého, zároveň však dbáno i ducha řeči slovanské, zejména zvláštností syntaktických.

Sestavení písma slovanského a vytvoření církevní řeči spisovné mělo ohromný význam kulturní. Byl to nejstarší, neuvědomělý ještě pokus spojiti všecky národy slovanské jednotou spisovné řeči a kultury křesťanské v jeden mohutný celek. Z Moravy a Panonie, kde bylo středisko působení slovanských věro-

zvěstců, vnikala totiž slovanská liturgie a s ní i řeč církevněslovanská do zemí sousedních Slovanů. Podle kroniky Kosmovy a legendy Kristianovy byl kníže český Bořivoj od Metoděje pokřtěn. Podobá se pravdě, že Bořivoj vzal s sebou do Čech některé z učedníků Metodějových a s nimi dostala se tam i liturgie slovanská. Choť Bořivojova Ludmila přijavši křesťanství, oblíbila si prý písmo slovanské a dala také vnuka svého Václava učit „knihám slověnským podle návodu popa"; jinak vzdělával se Václav na škole v Budči, řízené kněžstvem latinským. Liturgie slovanská nezapustila však v Čechách hlubších kořenů, zvláště když za Spytihněva, který se r. 895 odtrhl od říše velkomoravské, pozbyla své hlavní opory z Moravy. Tradice cyrilometodějské v Čechách nevyhynuly přece docela, nalezše skrovný útulek v klášteře sázavském, založeném r. 1032. Netrvalo to dlouho. Mniši slovanští byli totiž r. 1097 z kláštera vypuzeni a povoláni tam mniši latinští z kláštera břevnovského. Knihy slovanské, které se tam chovaly, byly prý vesměs zkaženy a roztroušeny. Zachovalo se přece několik zjevných stop hlaholského písemnictví v Čechách. R. 1855 nalezeny byly dva různé listy, obsahující krátké liturgické hymny podle řeckého ritu, které byly asi na základě originálu pocházejícího z Bulharska v XI. st. přepsány v klášteře sázavském. Jsou to t. ř. Pražské zlomky hlaholské; usuzuje se z nich, že v klášteře sázavském byl obvyklý ritus východní církve s písmem hlaholským. Na půdu českou hlásí se také staroslověnsko-české glosy vídeňské, zapsané v latinském rukopise z XI. až XII. st. Psal je buď nějaký chorvatský hlaholita v českém klášteře (snad v klášteře sázavském) nebo český mnich, který se od spolubratra chorvatského přiučil církevní slovanštině. Vliv český jeví se i v Kijevských zlomcích hlaholských, obsahujících zlomek misálu podle ritu římského. Zachovaný rukopis vznikl asi v polovici X. st. u Slověnů v Panonii a prošel potom prostředím českomoravským. Na půdě české vznikla asi také staroslověnská legenda o sv. Václavu; za skladatele jejího pokládá se nějaký český hlaholita.

Otázka, zdali liturgie slovanská vnikla na půdu polskou, je dosud sporná. Nejstarší terminologie církevní jakož i zmínka o styku Metodějově s nějakým „pohanským knížetem, silným velmi", který seděl na Visle, zdá se potvrzovati mínění, že kdysi liturgie slovanská byla známa aspoň v Krakovsku.

Část Chorvátů slyšela bezpochyby slovo boží přímo z úst Metodějových. K pevnější organisaci slovanské bohoslužby mezi Chorváty došlo teprve po smrti Metodějově, když se někteří učedníci jeho, vyhnáni byvše z říše velkomoravské, usadili v Chorvatsku, šiříce tam písmo hlaholské a obřad slovanský. Pusobení jejich bylo tím úspěšnější, když se po vpádu maďarském veliký počet uprchlíků z Panonie, zvyklých bohoslužbě slovanské, obrátil

do Chorvatska. Synod splitský r. 924 odsoudil sice „nauku Metodějovu" a zakázal konati bohoslužbu jiným jazykem než latinským, ale slovanská liturgie byla již tak zakořeněna, že se povolovaly jisté ústupky v její prospěch. Bez výjimky byla bohoslužba slovanská zakázána r. 1060 a Metoděj byl vyhlášen za bludaře, jenž prý „gotskými" slovy šířil rozmanité bludy a za trest kacířství byl postižen náhlou smrtí. Ani tímto přísným zákazem liturgie slovanská nebyla vytlačena; nižší duchovenstvo si ji zamilovalo a prostý lid nalézal v ní útěchu.

Později změnily se poměry v její prospěch. Papež Innocenc IV., jenž pojal veliký plán smířiti evropský východ, zejména národy slovanské na severovýchodě a jihovýchodě, s Římem, dovolil r. 1248 slovanskou bohoslužbu tam, kde byla dosud zvykem; týkalo se to hlavně biskupství senjského a krčského. Mnoho k tomu přispěla legenda, rozšířená tehdy v Dalmácii a Chorvatském Přímoří, že tvůrcem hlaholice a církevně-slovanského překladu Písma byl sv. Jeronym. Uznání slovanské liturgie způsobilo v Dalmácii, Chorv. Přímoří a Istrii čilý ruch spisovatelský, jak svědčí překrásné rukopisy hlaholské s bohatou ornamentikou. Kromě toho vnikaly k Chorvátům hlaholské knihy z Makedonie přes území srbské.

Zpráva o rozkvětu slovanské liturgie v Chorvatsku donesla se do Čech a Karel IV. s dovolením papeže Klimenta VI. povolal chorvatské hlaholity do Prahy a založil pro ně klášter emauzský. Mniši tito nemajíce vyššího vzdělání, zanechali jen nepatrné stopy literární činnosti. Je to předně Remešské evangelium, jehož hlaholská část, obsahující různá čtení z Písma, napsána byla v klášteře emauzském r. 1395. V témž klášteře bylo snad napsáno „Zrcalo", bezpochyby překlad vlašského spisu „Specchio di coscienza", jež potom přepsal r. 1445 diakon Luka pro popa Grgura ve Vrbniku.

Příkladu Karla IV. následoval i polský král Vladislav II. a králová Jadwiga, kteří chtěli pražské hlaholity usaditi v Kleparzích u Krakova, což se však neuskutečnilo.

Na půdě chorvatské přizpůsobila se liturgie slovanská úplně ritu církve římské. Přizpůsobování toto dálo se znenáhla od nejstarších dob a provádělo se tak, že se teksty Písma sv. přejímaly ze starších překladů slovanských, pořízených podle znění řeckého, doslova, ale liturgické modlitby a vše, co je vlastní obřadu římskému, překládalo se znovu z latiny. Teprve časem tekst slovanský úplně byl přizpůsoben latinské vulgátě.

Mezi nejstarší památky chorvatsko-hlaholského písemnictví náležejí nápisy, z nichž nejznámější je nápis na kostele sv. Lucie blíže Nové Bašky na ostrově Krku, vytesaný někdy po r. 1100. Misálů ze st. XIII.—XV. zachovalo se dvanáct; stářím a obsahem vyniká mezi nimi misál *kněze Nováka* z r. 1368. Z pozdějších misálů je pěknými ornamenty a iniciálkami vyzdoben misál *Hrvojův*

(z poč. XV. st.). Z breviářů hlaholských, jichž se zachovalo přes dvacet, nejstarší (z poč. XIV. st.) je t. ř. Vrbnički časoslov I. Z žaltářů nejvýznamnější je žaltář Lobkovicův z r. 1359.

Vedle množství liturgických textů ostatní hlaholská literatura ze XIII.—XV. st. je velmi skrovná. Obsahuje dílem překlady z latinských a vlašských spisů, dílem kompilace z rozmanitých knih, seskupené v sborníky. Některé z nich jsou tím zajímavé, že obsahují spisy apokryfické, povídky středověké a p.

Z právních památek nejstarší je statut vinodolský (z r. 1288), drahocenná památka domácího zákonodárství. Své zvláštní statuty měla i jiná města, pečujíce o jejich řádnou kodifikaci.

V hlaholských rukopisech ze XIV.—XV. stol. zapsány jsou též písně duchovní, často v čistém jazyku národním. Zastoupena je v nich zejména lyrika náboženská písněmi na rozličné svátky, hymnami na světce, rozjímáním o mukách Spasitelových, nářky P. Marie, písněmi pohřebními atd. Mnohé z nich vešly v lid a znárodněly. Zachovaly se i ukázky písní světských. V sborníku „Cvêt mudrosti svake“ ze XIV. st. zapsána je nejstarší světská píseň obsahu erotického.

V Chorvatsku vedle hlaholice záhy bylo známo i písmo cyrilské. Nejstarší dosud známá cyrilská listina z r. 1185 pochází z ostrova Brače. Později dály se pokusy psáti latinkou, jak svědčí Šibenická modlitba, zapsaná v XIV. st. v starém kodeksu smíšeného obsahu a upravená podle modlitby latinské. Skladatel její užíval všelijakých latinsko-italských kombinací pravopisných, aby vyjádřil případné hlásky chorvatské.

Při blízkém styku Slovinců s říší velkomoravskou možno právem předpokládati, že i k nim vnikala známost liturgie slovanské. Mocnější byl však vliv německý, jak ukazují památky frisinské, psané latinkou a zachované v rukopise X. neb XI. st., který byl přepsán z originálu ještě staršího. Skládají se ze tří částí: z formule zpovědní, z homilie neb poučení o zpovědi a z modlitby zpovědní a upraveny byly podle německých formulí zpovědních. Vznikly bezpochyby za času frisinského biskupa Abrahama, Korutance, nejspíše slovanského rodu, v poslední čtvrti X. st. a v jazyku jejich spatřuje se podobnost s korutanskými dialekty. Předpokládá se, že byly původně psány hlaholicí a potom teprve přepsány latinkou.

[P. J. Šafařík: Über den Ursprung und die Heimat des Glagolitismus. Pr. 1858 — В. Ягичъ: Графика у Славянъ. Спб. 1911. (Encikl. slavj. filolog. 3). — Ф. Фортунатовъ: О происхожденіи глаголицы (Изв. отд. рус. яз 18—1913). — V. Jagić: Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. Berlin 1913.[2]

А. Д. Вороновъ: Главнѣйшіе источники для исторіи св. Кирилла и Меѳодія. Кіевъ 1877. — F. Rački: Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Method-slovjen. apoštolov. Zagreb 1859. — Tad. Gromnicki: Święci Cyryl i Metody. Krak. 1880. — Е. Голубинскій: Святые Константинъ и Меѳодій, первоз

учители славянскіе. Mos. 1885. — F. Pastrnek: Dějiny slov. apoštolů Cyrilla a Methoda. Pr. 1902. — В. И. Ламанскій: Славянское житіе св. Кирилла, какъ религіозно-этическое произведеніе и какъ историческій источникъ (Ж. М. Н. П. 1903—1904). — A. Brückner: Thesen zur Cyrillo-Methodianischen Frage (AfsPh. XXVIII. 1906). — Týž: Die Wahrheit über die Slavenapostel. Tübingen 1913. — F. Hýbl: Slovanská liturgie na Moravě v IX. v. (ČČH. XIV, 1908). — F. Snopek: Konstantin-Cyrill a Methoděj, slov. apoštolé. Olom. 1908. — Týž: Konstantinus-Cyrillus und Methodius, die Slavenapostel. Kremsier 1911. — H. v. Schubert: Die sogenannten Slavenapostel Constantin und Methodius. Heidelberg 1916.

А. С. Соболевскій: Церковно-славянскіе тексты моравскаго происхожденія (Рус. Фил. Вѣст. 43, 1900). — V. Vondrák: O původu Kijevských listů a Pražských zlomků a o bohemismech v starších církevně slov. památkách vůbec. Pr. 1904. — V. Jagić: Kirchenslavisch-böhmische Glossen saec. XI—XII. (Denkschr d. Wien. Akad. I. 190.). — V. Vondrák: Zur Würdigung der altslov. Wenzelslegende und der Legende vom heil. Prokop (Sitzungsber. d. Wien. Akad. B. 127, 1892). — F. Pastrnek: Slovanská legenda o sv. Václavu. Pr. 1903. — J. Pekař: Die Wenzels und Ludmilalegenden und die Echtheit Christians. Pr. 1906.

Vl. Szcześniak: Obrządek słowiański w Polsce pierwotnej. Warsz. 1904 (srov. A. Brückner, Książka 1904).

Iv. Milčetić: Hrvatska glagolska bibliografija. I. (Starine knj. 33). Zagreb 1911. — Jos. Vajs: Nejstarší breviář chrvatsko-hlaholský. Pr.. 1910. — Týž: Psalterium palaeoslovenicum croatico-glagoliticum. Pr. 1916. — V. Jagić: Hrvatska glagolska književnost (úvod k Povijesti hrvat. književnosti od B. Vodnika 1913). - R. Strohal: Hrvatska glagolska knjiga. Zagreb 1915. — Jos. Vajs: Starohrvatske duhovne pjesme (Starine 21). Zagreb 1905. — M. Kević: Najstariji spomenici hrvat. izvorne umjetne lirike (Progr. gimn. v Pazinu 1909—10).

V. Vondrák: Frisinské památky, jich vznik a význam v slov. písemnictví. Pr. 1896. — Týž: Studie z oboru církevně-slovanského písemnictví. Pr. 1903. — R. Nahtigal: Važnost lat. dela brižinskega kodeksa Nin njegovih pripiskov za vprašanje o postanku in domovini slovenskih odlomkov (Čas. za sloven. jez., književ. in zgodovino. 1. 1918).]

2. Církevně-slovanské písemnictví v Bulharsku a Srbsku.

a) V Bulharsku.

Po smrti Metodějově r. 885 byli učedníci jeho surově vypuzeni z říše velkomoravské. Podle legendové tradice někteří z nich uprchli do sousedního Chorvatska, jiní byli prodáni židům do otroctví a zavlečeni jimi do Benátek, kde je z otroctví vybavil vyslanec císaře Basilia I. a přivedl je do Cařihradu. Odtud někteří odešli do Bulharska, kde byli vlídně přijati od knížete Borise v sídelním městě Přeslavi.

Na dvůr Borisův přišel také nejznámější a nejvýznamnější žák Metodějův *Kliment*, který se přes Bělehrad dostal do Bulharska. Kliment vida nepřízeň řecké hierarchie k liturgii slovanské, opustil dvůr knížecí a usadil se v Makedonii v okolí jezera ochridského, kde založil klášter a kostely. Pro svou blahodárnou činnost apoštolskou byl r. 893 jmenován od cara Symeona biskupem bulhar-

ským. Shromáždiv kolem sebe veliký počet učedníků, zřídil v Ochridě zvláštní školu literární, jejímž předním úkolem bylo vzdělávati písemnictví církevně slovanské v duchu cyrilo-metodějském. Zásluhou této školy, jejíž pusobení se rozšířilo i na Athos, kde byl v 1. pol. XI. st. založen bulharský klášter Zografos, zachován byl vedle žaltáře a modliteb dosti věrně původní cyrilo-metodějský překlad evangelií (evangelium zografské a marianské, evangeliář Assemaniuv, žaltář a modlitby sinajské) a homilií řeckých Otců církevních (sborník Glagolita Clozianus).

Kliment sám proslul jako pilný spisovatel; napsal chvalořeči čili kázání na všecky svátky celého roku, podle řeckých předloh upravil životopisy proroků, apoštolův a mučedníku jakož i některé řeči sv. Otcuv a přeložil scházející dotud církevní zpěvy od hodu velkonočního až do první neděle po sv. Duchu. Připisuje se mu také legendový životopis sv. Metoděje. Legenda tato zároveň s legendou o Cyrilovi, kterou prý složil sám Metoděj, tvoří veledůležitý pramen k dějinám počátků písemnictví slovanského; obě legendy obsahují mnoho záhad, jichž řešením se zabývali přední filologové slovanští.

Kromě krátkých životopisů biskupa Klimenta a jeho nástupce *Nauma* možno k plodům školy makedonské přičísti také zajímavou apologii mnicha *Chrabra* o písmenech slověnských. Spisovatel obrany, vynikající znalostí řecké literatury, směle a chrabře (proto asi nazván *Chrabr*) zastává se písma vytvořeného Konstantinem-Cyrilem vykládaje, že písmo slověnské je posvátnější než řecké, ježto je svatý muž složil a řecké pohani. Na námitku často pronášenou, že Bůh dovolil jen třemi jazyky knihy psáti: židovsky, latinsky a řecky, bystře odpovídá, že Bůh ani jeden z těchto tří jazyků nestvořil nejdříve, nýbrž od Adama až do potopy mluvilo se syrsky a pak nastalo teprve rozdělení jazyků.

Jiné středisko literární se silným vlivem byzantským utvořilo se na východě bulharském při dvoře cara Symeona v Přeslavi. *Symeon* (893—927) vychován byv v Cařihradě, osvojil si kulturu byzantskou, nazýván byl polovičním Řekem a nastoupiv na trůn, snažil se ve své říši rozšířiti vzdělanost byzantsko-řeckou; i obklopil se muži učenými a „jako nový Ptolemej naplnil své síně vzácnými nábožnými knihami a tak si věčnou pamět zjednal“.

V prostředí Symeonově byla zajisté příznivá půda pro vznik nového písma slovanského, jednoduššího a řeckému podobnějšího — cyrilice. Písmo toto, upravené podle unciálního písma řeckého, ujalo se nejdříve ve východním Bulharsku, avšak již koncem X. st. vyskytuje se i v západní Makedonii jako písmo nápisové (nápis na náhrobku u jezera prespanského) a zneenáhla úplně zatlačilo starší písmo hlaholské, které pak trvalo v Bulharsku jen jako vzácná starobylost.

Těsnější přimknutí Bulharů ke kultuře byzantské mělo také vliv na další směr literární činnosti jejich. Ačkoliv tehdy říše byzantská začala již klesati se své dřívější výše, byla přece ještě mocným činitelem kulturním a otvírala Bulharům bohaté zdroje vzdělavatelných prvků. Pohříchu nedovedli spisovatelé bulharští s náležitým výběrem vážiti z tohoto zdroje. Neuváděli do svého písemnictví ani vynikajících plodů poesie byzantské, duchovní a světské, ani povídek, ani světských děl dějepisných, nýbrž hlavně mnišsko-theologickou literaturu byzantskou. Ta skládala se především ze spisů dogmatických a polemických, jejichž úkolem bylo vykládati, zdůvodňovati a obhajovati orthodoksní učení církve a bojovati proti četným sektám náboženským, které na východě vznikaly. Skládány byly rozmanité výklady Písma sv. a starších Otců církevních, dále hojné traktáty asketické a mystické, jež se bujně rojily v mnišských klášteřích byzantských. Utěšeně rozkvítalo u byzantských duchovních umění kazatelské, vypěstované na starořecké rhetorice a na vzorech velikých řečníků církevních ze IV. a V. st. Se zvláštní zálibou vzdělávány byly životopisy svatých, sestavovány rozmanité anthologie náboženské, obsahující výtahy z děl církevních spisovatelů a tvořící svou myšlenkovou jednotou jakýsi řetěz (katény), nebo sbírky výroků z Písma sv. a ze spisovatelů církevních (florilegie).

Literární činnost spisovatelů bulharských doby Symeonovy týkala se především nového přepisu Písma sv. a bohoslužebných knih. Při nové úpravě Písma sv. používáno bylo jiného řeckého tekstu, nežli jaký měli bratří soluňští, v syntaksi zachovávána větší závislost na řeckém originálu, dále opomíjeny staré živly moravsko-panonské.

Stejně byly převáděny do písemnictví slovanského řecké spisy theologické. Přeloženy byly výklady k žalmům a k proroku Danielovi a pořízena sbírka životů svatých, jak se předčítaly o jednotlivých dnech všech dvanácti měsíců, t. ř. Minei četьi. Symeon sám přeložil podle předlohy řecké sborník zvaný „Zlatostruj", obsahující výběr homilií sv. Jana Zlatoústého. Jak v prologu naznačeno, „Zlatotokem" nazvána slova sv. Jana Zlatoústého proto, že sladkými řečmi a spasitelným pokáním jakoby zlatými toky omývajíce, přivádějí k Bohu. Na podnět Symeona, jenž prý „jako včela pracovitá shromažďoval moudrost do svého srdce a jako sladkou plástev vyléval ji z úst svých před bojary na jejich poučení", upraven byl podle řecké předlohy veliký sborník, zahrnující téměř encyklopedii byzantsko-křesťanské učenosti, který byl potom r. 1073 v Kijevě přepsán pro knížete černigovského Svjatoslava; odtud sluje „Izbornik Svjatoslavův". Zachovaný rukopis pergamenový z XI. st. je bohatě okrášlen kresbami a miniaturami. Obsah jeho je velmi pestrý. Kromě partií obsahu čistě theologického, které převládají, jsou v něm i stati historické,

filosofické, přírodovědné a poučení o figurách a tropech se zajímavým pokusem tlumočiti slovansky obvyklé terminy.

Spisovatelů bulharských, kteří těžili z bohaté theologické literatury řecké, bylo zajisté mnoho; soudí se tak z hojné literatury rukopisné na Rusi, která obsahujíc překlady z theologu řeckých, ukazuje původem svým na překlady prvotně pořízené v Bulharsku, odkud přešly v přepisech na Rus. Několik jmen nejstarších spisovatelů bulharských přece se zachovalo. Náleží mezi ně *Jan Eksarch* (zástupce patriarchův), nejznamenitější spisovatel doby Symeonovy. Zásluhou jeho církevní jazyk slovanský byl zdokonalen a rozhojněn novými výrazy a obraty z živé řeči bulharské. Jan Eksarch obrátiv svůj zřetel k filosoficko-theologickým spisum řeckým, složil podle spisů Basilia Velikého, homilií Jana Zlatoústého a j. objemné dílo „Šestodnev", obsahující filosoficko-theologický výklad dějin stvoření podle první knihy Mojžíšovy, a věnoval je caru Symeonovi, jejž nadšeně velebil a slávu jeho s obdivem hlásal. Druhý jeho spis obsahu dogmatického „Bogoslovьje" čili „Slovo o pravěj věrě" zakládá se na obsáhlém díle „Pramen poznání" Jana z Damašku, z něhož si Jan Eksarch pečlivě vybíral jen určité partie a doplňoval je dodatky z jiných spisů řeckých i svými vlastními výklady, přihlížeje k potřebám svého národa.

Grigorij, hieromonach bulharský, účastnil se nové úpravy Písma sv. a podle přání Symeonova přeložil do slovanštiny ty části Starého zákona, které podle výkladu theologu obsahují předobrazy Nového zákona, t. j. mají vztah k dějům Spasitelovým. Byl to oktateuch (vosmiknižije), obsahující patero knih Mojžíšových, dále knihy: Jesus Sirah, knihu Soudců a Ruth. Myslilo se, že Grigorij k podnětu cara Symeona sestavil také obšírnou encyklopedii historickou, zakládající se na kronice světa od Jana Malaly a doplněnou partiemi z jiných pramenu historických (Pseudokalisthena, Flavia a j.), z biblických knih historického a básnického obsahu, z apokryfů a povídek středověkých (o válce trojské, o Alexandrovi Velikém), avšak kompilační dílo toto podle novějších studií vzniklo teprve později.

Mezi nejstarší spisovatele bulharské počítá se dále biskup *Konstantin*. Jeho výklady na nedělní čtení evangelická „Poučitel'noje evangelje" založeny jsou větším dílem na slovech sv. Jana Zlatoústého a jiných kazatelů církevních, avšak úvody a závěry jejich, proniknuté vřelým citem a upřímnou láskou k národu, zdají se býti vlastní prací Konstantinovou. Veršovaná modlitba v dvanáctislabičném rozměru, kterou položil na počátek svého díla, náleží mezi nejstarší veršované pokusy v slovanské poesii.

Z literatury byzantsko-řecké přejímali Bulhaři církevní zpěvy a písně. Zachované zbytky jejich svědčí, že mnozí skla-

datelé písní duchovních měli vytříbený smysl pro jemnosti řeckých hymnů církevních a dovedli je pěkně napodobiti. V rukopisech ze starší doby zachovaly se ovšem jen nepatrné doklady písní duchovních, ale z pozdější doby jest jich přes dvacet v ruských a částečně i srbských přepisech.

Vedle theologie nejvíce vzdělávaným oborem literárním u Byzantinců byla historie. Spisovatelé byzantští psali dílem dějiny své doby, dílem skládali kroniky, jejichž předmětem byly dějiny všeobecné od stvoření světa až po jejich dobu. Spisovatelé historických monografií o událostech současných nebo nedávno minulých řídili se z větší části vzory antickými, následujíce v metodě i dikci příkladu Herodotova, Thukydidova, Polybiova a starších historiků byzantských. Jejich díla jsou ozdobou literatury byzantské a důležitým pramenem historickým. Skladatelé kronik světových byli většinou mniši, kteří z podnětů církevních nebo vzdělavatelných podle starších děl historických psali suché kroniky světa, přeplněné živly náboženskými.

Bulharští překladatelé, opomíjejíce lepší a obratnější historiky byzantské, dávali přednost těmto mnišským kronikám světovým. Záhy přeložena byla kronika světa *Jana Malaly*, rodem Syra z Antiochie, sahající od starých Egypťanů do r. 563. Byl to první křesťanský mnišský letopis v řecké literatuře, složený jazykem prostonárodním. Prvotní překlad bulharský z X.—XI. st. se nezachoval, byl však znám skladateli Nestorova letopisu a bylo ho užito na půdě ruské při sestavování chronografů (na př. chronografu z r. 1262). Ještě rozšířenější byla kronika *Georgia Hamartola*, vypravující příběhy od Adama až do r. 843 po Kr. Do církevní slovanštiny přeložena byla v Bulharsku dvakráte; první překlad („vremennik") vznikl asi v X.—XI. st., znal jej skladatel Nestorova letopisu a zprávy z něho pojaty byly též do ruských chronografů. Po druhé byla kronika Hamartolova podle jiné redakce řecké přeložena asi v pol. XIV. st. v Bulharsku; z tohoto překladu („lětovnika") vážili zase skladatelé chronografů srbských.

Po smrti cara Symeona za panování nástupce jeho *Petra* veliká a mocná říše bulharská začala upadati. Srbsko vymanilo se z područí bulharského, bratří Petrovi, podporováni jsouce od ctižádostivých boljarů, rozněcovali vnitřní odboje, vpády surových nepřátel, Pečeněgův a Maďarů, hubily zemi. I v duševním životě národa bulharského nastala povážlivá změna. Místo dosavadní čilosti a pružnosti duševní zaujala ztrnulost a ochablost mysli. Duchovenstvo, jež bylo hlavním nositelem osvětového a literárního hnutí, dílem zlenivělo, dílem oddávalo se neplodné askesi, prchajíc ze společnosti do nepřístupných hor a pustin. Mezi četnými poustevníky (pustinožiteli) proslul *Jan Rylský*, který se stal předmětem legendové pocty a byl později prohlášen za patrona Bulharska.

Křesťanství, jak je hlásali oficielní zástupci církve, jejichž život daleko byl vzdálen křesťanského ideálu, neuspokojovalo mysli lidu, v jehož názorech bylo ještě mnoho živlů pohanských. Proto byl lid snadno přístupen rozmanitým naukám sektářským, z nichž největšího významu nabylo b o g o m i l s t v í. Mocné toto hnutí náboženské nevzniklo mezi Bulhary zcela samostatně bez vlivu cizího. Z historie je známo, že v pol. VIII. st. za Konstantina Kopronyma a později ještě v X. st. za Jana Tzimiska byli do Thrakie uvedeni arménští a syrští kolonisté, přivrženci učení manichejského a pavlikánského, kteří svou nauku začali šířiti mezi Bulhary. Již bulharský panovník Boris, sotvaže přijal křest, stěžoval si, že po Bulharsku chodí arménští kazatelé, a Jan Eksarch stejně káral tyto bludaře jako pozůstalé pohany. U Bulharů dostalo se prvotním prvkům sektářským zvláštního zabarvení v duchu slovansko-demokratickém. Z Bulharska šířilo se bogomilství jednak mezi Řeky v říši byzantské, jednak vnikalo na západ do Srbska a Bosny, dále do Italie, Francie a Německa.

Zajímavý list patriarchy cařihradského Theofylakta k caru bulharskému Petrovi z pol. X. st. zevrubně vytýká hlavní články bludného učení manichejsko-pavlikánského, pokud se tehdy projevovalo u Bulharů. Kletbou vyhrožuje se těm, kdož věří, že jsou dva principy, dobrý a zlý, jeden stvořitel světla, druhý tmy, jeden tvůrce člověka a druhý andělů a ostatních živočichů; kdož učí, že lstivý ďábel je stvořitel a vládce hmoty a všeho viditelného světa i našich těl; kdož haní zákon Mojžíšův a proroky, zavrhují manželství (množení a prodlužování pokolení lidského je prý zákon ďáblův), rouhavě tvrdí, že by Syn boží byl člověkem beze hříchu toliko v obraze a představě, nikoliv v pravdě; kdož se domnívají, že smrt Kristova na kříži a z mrtvých vstání byly pouze zdánlivé, a nevěří v pravost těla a krve Kristovy ve svátosti; kdož báji, že Bohorodičkou byla Děva Marie, dcera Joachyma a Anny, a že po neposkvrněném početí Syna božího Marie porodila jiného syna ze spojení s mužem atd. Podle zprávy presbytera Kozmy, jenž psal ostré polemiky proti bogomilům, mělo učení jejich zvláštní zabarvení sociální. Učili prý, že nikdo není povinen poslouchati svých vladařů, tupili bohatce, otců nenáviděli, rouhali se stařešinám, uráželi bojary, za mrzké před Bohem považovali, kdož caru pracují, a nepřikazovali otrokům pracovati svému pánu. O bogomilech v Bosně dále je známo, že zavrhovali přísahu pravice, že nikdo nemá přísahati ať pravdivě ať křivě; neuznávali církevního soudu a trestů, duševních i tělesných; není prý dovoleno zlé trestati, k smrti odsuzovati nebo vypovídati.

O působení bogomilství na literární činnost u jižních Slovanů není mínění ještě ustáleno. Tvrdí se, že asketická mysl bogomilův nepodněcovala žádných literárních potřeb. U sekty, která zavrhovala „lichá slova“ a byla „mlčelivá“, která nezakládala žád-

ných středověkých středisk kulturních, kostelů a klášterů, neznala kleru, nýbrž jen „dokonalé“ a obyčejné členy křesťanské obce, v té prý nebylo žádných podmínek k literární činnosti. Avšak sám protivník bogomilství presbyter Kozma dosvědčuje, že bogomilové měli knihy ve zvláštní úctě a byli velice hrdi na svou knižní moudrost. Zachovaly se ovšem jen skrovné zbytky literární činnosti jejich; jsou to listiny, korespondence, nápisy náhrobní a zlomky tekstů evangelických, ale právem se předpokládá, že literární působení jejich bylo vydatnější a že jiné spisy jejich byly od protivníků zničeny.

V l. 1018—1186 zeslabené Bulharsko snášelo těžké jho panství byzantského a úplně podléhalo vlivu řeckého duchovenstva. Teprve v periodě středobulharské, když r. 1186 obnovena byla říše bulharská se sídlem v Trnově, začalo se zase navazovati přerušené spojení s minulostí. Přepisovaly se znovu teksty evangelií a knih bohoslužebných, pořizovány nové překlady legend, kronik a rozmanitých sborníků a horleno v polemických spisech proti rozbujelému sektářství. Nejsilnějším bojovníkem proti bogomilství byl v polovici XII. st. *Ilarion*, biskup v Megle (v Makedoniii), jehož legendární život později vylíčil patriarcha Euthymij. Proti bogomilům namířen je z části také synodik cara Borila (z r. 1210), vzácná památka tehdejšího umění rukopisného, obsahující zprávy o bulharském patriarchátu, šlechtě a carech. Z tekstu evangelických nad jiné vyniká t. ř. Dobřějšovo evangelium (z r. 1221).

Čilejší život literární rozproudil se potom za cara *Jana Aleksandra* (1331—1365), horlivého podpurce písemnictví. Po obsahu pokračovalo se v literárních tradicích, vytvořených už v době starší. Literatura náboženská byla téměř výhradně pěstována. Rozdíl byl toliko v jazyce; původní jazyk círk. slovanský zabarvoval se totiž čím dále tím hojnějšími živly z živé řeči národní.

Značný vliv na náboženské písemnictví bulharské tehdejší doby mělo učení t. ř. hesychastů (kvietistů), zvláštní forma východo-asketické mystiky, které se z východu rozšířilo v Byzancii a odtud přešlo do Bulhar, kde mělo horlivé stoupence s mnichem *Theodosiem z Trnova* v čele. Žák Theodosiuv *Euthymij* zreorganisoval bulharské hesychasty a jmenován byv patriarchou bulharským, nemálo přispěl k zmohutnění tohoto asketicko-mystického hnutí, které vycházejíc z popření vědy (zevnější moudrosti) jako zpusobu poznání pravdy, za jedinou cestu k dosažení pravdy pokládalo vnitřní, mystické rozjímání a pohroužení do vlastního ducha. Spisy asketův a mystiků řeckých, jako Jana Klimakse, mnicha sinajského, Theodora Studita, Řehoře Sinaita a j., valem se překládaly do slovanštiny.

Nad tyto překlady vyniká sborník náboženského, historického a poučného obsahu, sestavený r. 1345 pro cara Jana Aleksandra,

v němž se vedle statí dogmatických a eksegetických podává poučení o bludařských sektách v Bulharsku. Pro cara byly pořízeny ještě jiné církevní knihy a sborníky náboženského obsahu, ozdobně vypravené a opatřené úhlednými malbami.

Z historických spisu přeložena byla pěknou prózou veršovaná kronika *Konstantina Manasse*, obsahující děje od stvoření světa do r. 1081 po Kr., s připojením poznámek o dějinách bulharských. Rukopis je vyzdoben pěknými miniaturami, z nichž mnohé mají vztah k událostem z historie bulharské. Také překlad historicky cenné kroniky *Jana Zonary*, sahající od počátku světa do r. 1118, pochází z dob Jana Aleksandra.

Ze spisovatelů bulharských této doby přední místo zaujímá jmenovaný již *Euthymij*, patriarcha carství bulharského. Dočkal se poroby turecké a byl do posledního dechu utěšitelem svého lidu, takže byl pro své zásluhy vpočten do řady národních světců. Literární činnost jeho byla velmi vydatná. Životopisy bulharských a řeckých světcu (Jana Rylského, biskupa Ilariona moglenského, sv. Paraskevy a Filothey), jež složil, vyznačují se uměle upravenou formou a snahou po historické pravdivosti. Hojné chvalořeči (na císaře Konstantina a jeho matku Helenu, na Michala z Potuky atd.) oplývají ozdobami řečnickými podle vzorů byzantských. Listy Euthymiovy, dotýkajíce se rozmanitých otázek církevního života současného, přešly i do starého písemnictví ruského a dějepisný materiál jeho spisů stal se součástkou ruských letopisů. Euthymij byl zároveň původcem jazykové revise círk. slovanských knih. Účelem nové úpravy bylo přizpůsobiti co nejvíce slovanský tekst evangelia a Písma sv. vůbec originálu řeckému. Tato snaha po věrnosti a přesnosti přecházela však často v otrocké napodobení řeckých frází a vazeb na újmu svéráznosti řeči slovanské.

Z žáků Euthymiových znám je zejména *Grigorij Camblak*, rodem z Trnova; žil s počátku na hoře Athoně, potom byl igumenem srbského kláštera v Dečanech a konečně metropolitou kijevským v Rusku. Následuje Euthymia v slohu uměle strojeném, složil mnoho chvalořečí a životopisů jihoslovanských světců. Činnost jiného žáka Euthymiova, *Konstantina Kostenského*, týká se literatury srbské.

Po krátkém rozkvětu chýlila se říše bulharská k úpadku. Car Jan Aleksandr rozdělil svou říši mezi dva syny: *Jana Stracimira* se sídlem ve Vidině na Dunaji a *Jana Šišmana* se sídlem v Trnově. Nesvorností obou bratří urychlen byl pád Bulharska. Sultán Bajezid r. 1393 dobyl Trnova; car Šišman byl zajat a zahynul ve vězení. Stracimir přidal se k Zikmundovi uherskému, který byl r. 1396 v bitvě u Nikopole od Bajezida na hlavu poražen. Tím bylo úplné podrobení Bulharska dokonáno.

Šlechta domácí (boljarové) byla dílem vyhlazena, dílem přešla

k Turkům, kteří jí ponechali její postavení, avšak odtrhli ji úplně od lidu, postavivše ji do řady nejhorších utiskovatelů. Národ bulharský pozbyl své politické samostatnosti, posléze i církevní nezávislosti. Samostatná církev trnovská byla zrušena a spojena s patriarchátem cařihradským. Duchovenstvo řecké vyssávalo pak Bulhary stejně jako Turci. Tento církevní útisk došel svého vrcholu vládou t. ř. fanariotů (nazvaných podle cařihradské čtvrti Fanar) na konci XVII. st.

S počátku udržovaly se aspoň v klášteřích rukopisy z doby starší, které byly i později do jazyka novobulharského přepisovány. Později odkázáni byli bulharští duchovní hlavně na knihy, jež jim poskytovalo sousední Srbsko, Rumunsko a Rusko.

[P. J. Šafařík: Rozkvět slov. liter. v Bulharsku (Č. Č. M. 1848). — K. Jireček: Dějiny národa bulhar. Pr. 1876. — E. Golubinskij: Kratkij očerk istoriji pravosl. cerkvej, bolg., serb. i rumynskoj. M. 1877. — D. Cuchlev: Istorija na bъlg. cъrkva. Sof. 1911. — M. Weingart: Bulhaři a Cařihrad před tisíciletím (Progr. gymn. v Praze III., 1914—5).

V. N. Undolskij: Kliment, episkop bolg. S predisl. Lavrova. M. 1895. — G. Balasčev: Kliment episkop slověnski. Sof. 1898. — V. Vondrák: Studie z oboru církˇ. slov. písemnictví. Pr. 1904. — Lj. Stojanović: Novyja slova Klimenta slověnskago (Sbornik otd. rus. jaz. 80, 1905). — A. J. Sobolevskij: Iz oblasti drevnej cerkovno-slav. propovědi (Izvěst. otd. rus. jaz. 8, 1903—11, 1906). — N. L. Tunickij: Sv. Kliment, episkop slov. Sergijev Posad 1913.

P. A. Lavrov: Žitije sv. Nauma Ochrid. i služba jemu (Izvěst. otd. rus. jaz. 12, 1907).

I. J. Hanuš: Der bulg. Mönch Chrabr. Wien 1859. — F. Snopek: Pannonské legendy a mnich Chrabr (Sbor. hist. 4, 1886). — V. Jagić: Razsuždenija južnoslav. i rus. stariny o cerkevno-slav. jazykě (Izslěd. po rus. jaz. 1, 1895). — V. Pogorělov: Zamětka po povodu skazanija Chrabra o pismenach (Izvěst. otd. rus. jaz. 6, 1901). — S. G. Vilinskij: Skazanije černorizca Chrabra o pis. slavjanskich. Oděsa 1901. — N. K. Grunskij: Pamjatniki i voprosy drevne-slav. pismennosti. Jurjev 1904. — A. J. Sobolevskij: Kogda i gdě žil černorizec Chrabr? (Materiały i izslěd. Spb. 1910). — R. Abicht: Das Alphabet Chrabrs (Afsl. 31, 1910).

S. N. Palauzov: Věk bolg. carja Simeona. Spb. 1852. — D. Cuchlev: Duchovno-literaturnijat život na bъlg. narod pri carja Simeona (Sbor. za nar. umotvor. 12, 1895).

N. Skabalanovič: Vizant. nauka i školi v XI. v. (Christ. Čtenije 1884. 1). — F. Uspenskij: Bogoslovskoje i filosof. dviženije v Vizantiji XI. i XII. v. (Ž. M. N. Pr. 1891, 9). — K. Krumbacher: Geschichte d. byzant. Litteratur. München 1897².

K. F. Kalajdovič: Ioann eksarch bolgarskij. M. 1824. — V. Vondrák: O mluvě Jana Exarcha bulh. Pr. 1895. — Týž: Studie z oboru círk. slov. písemnictví. Pr. 1904. — A. Leskien: Die Übersetzungskunst des Exarchos Johannes (Afsl. Ph. 25, 1903). — Týž: Zum Šestodnev des Exarchos Johannes (tamtéž 26, 1904).

J. E. Jevsějev: Grigorij presviter, perevodčik vremeni bolg. carja Simeona (Izvěst. otd. rus. jaz. 7, 1902). — M. Antonij: Iz istoriji christ. propovědi. Spb. 1895². — A. Archangel'skij: Cvětucij period drevně-bolg. pismennosti i odin iz jego predstavitelej (Fil. Zap. Voroněž 1886). — A. J. Sobolevskij: Episkop Konstantin (Sbor. za nar. umotvor. 18, 1901). — J. Franko: Kleine Beiträge zur Gesch. d. kirchenslav. Literatur (Afsl. Ph. 35, 1913).

A. J. Sobolevskij: Drevnija cerkovno-slav. stichotvorenija (Sbor. za nar. umotv. 16—17, 1900). — R. Abicht: Die Interpunktion in den slav. Übersetzungen griech. Kirchenlieder (Afsl. Ph. 35, 1915). — Týž: Haben die alten slav. Übersetzer d. griech. Kirchenlieder die Silbenzahlen der griech. Liederverse festgehalten (tamtéž 36, 1916).

M. Weingart: Byzantské kroniky v literatuře círk. slovanské (Čas. pro mod. filolog. a lit. 7, 1919).

B. Petranović: Bogomili, crkva bosanska i krstjani. Zadar 1867. F. Rački: Bogomili i Patareni (Rad jugosl. akad. 1869, 7, 8; 1870, 10). — N. Osokin: Istorija Albigoincev. Spb. 1869. — V. Levickij: Bogomilstvo, bolg. jeres X.—XIV. v. (Christ. Čtenije I.). Spb. 1870. — R. Korolev: Za Bogomilstvoto (Period. Spis. I, 1870). — D. Ilijć: Srpska demokratija u srednjem veku (Let. Mat. Srp. 1890, 163—4). — Jul. Jelenić: De Patarenis Bosnae. Saraj. 1908. — D. Prohaska: Das kroatisch-serb. Schrifttum. Zagreb 1911. — M. Weingart: Počátky bogomilství (Slov. Přehled 16, 1913). — N. M. Petrovskij: Pismo patr. Theofilakta v Izvěst. rus. jaz. 18, 1913. — St. Gheorghieff: Les Bogomiles et presbyter Kosma. Lausanne 1920.

Arch. Leonid: Poslědnij patriarch bolgar. carstva bl. Jevfimij (Čtenija 1870). — Kačanovskij: K voprosu o liter. dějatel'nosti bolg. patriarcha Jevfimija (Christ. Čtenije 1882, 2). — P. Syrku: Něskol'ko zamětok o dvuch proizved. tъrnov. patriarcha Jevfimija (Sbornik statej po slavjanověd. Spb. 1883). — K. F. Radčenko: Religioznoje i liter. dviženije v Bolgariji, Kijev 1898. — P. Syrku: K istoriji ispravljenija knig v Bolgariji v XIV. v. I. Spb. 1899—1900 (viz M. S. Drinov: Razbor sočinenija P. Syrku v Sbor. otd. rus. jaz. 67, 1900). — E. Kałužniacki: Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius. Wien 1901. — D. Marinov: Evtimij patriarch tъrnovski. Ruse 1900. — Ch. J. Popov: Evtimij, poslěden tъrnovski i trapezicki patriarch. Plovdiv 1901.

Makarij: O Grigoriję Camblakě (Izvěst. Akad. N. 1858, VI.). — E. Kałužniacki: Aus der panegyrischen Litteratur d. Südslaven. Wien 1901. — N. Petrovskij: K chronologiji propověděj Gr. Camblaka (Rus. Fil. Věst. 50, 1903). — A. J. Jacimirskij: Grigorij Camblak. Spb. 1904 (srov. Izvěst. rus. jaz. 11, 1906).]

b) Církevně-slovanské písemnictví v Srbsku.

Srbové tak jako Bulhaři dychtivě přejímali kulturu byzantskou se všemi světlými a stinnými stránkami a přizpůsobovali všecky své instituce státní i církevní byzantskému vzoru, přece však nebyl u nich vliv byzantský tak výhradný jako u Bulharů. Srbsko bylo v úzkém spojení s Dalmácií, Benátkami a Italií a odtud vnikaly tam paprsky kultury západní. Jeví se to jednak v umění (stavitelství, malířství), jednak i v literatuře.

Jako v Bulharsku tak i v Srbsku hlavními středisky, kde se pěstovalo písemnictví, byly kláštery. Na Athoně mezi hojným počtem klášterních tvrzí a budov Srbové měli také svůj klášter, jeden z nejmalebnějších, Chilandar, založený od sv. Sávy, který se stal hlavním střediskem písemnictví srbského. Kromě toho rozkládaly se četné kláštery v zemích srbských, v Makedonii, na Přímoří atd., a ve všech vzdělávalo se písemnictví. Přední spisovatelé-mniši byli

větším dílem lidé na svou dobu učení a osvícení. Cestovali mnoho, navštěvovali sv. místa, obcházeli památné kláštery na Sinaji, v Palestině, v Syrii, zdržovali se v Byzancii, kde se učili, poznali řecký jazyk a byzantsko-řeckou literaturu, jejíž plody převáděli do církevní slovanštiny.

S počátku přestávalo se na tom, co poskytovalo literárně pokročilejší Bulharsko; vlastní činnost literární projevila se teprve v XII. a XIII. st., kdy za Nemanjićů Srbsko nabylo větší moci politické. Od st. XIII. písemnictví círk. slovanské zjednalo si pak v Srbsku nejen pevnou půdu, nýbrž i nové mocné středisko.

V nejstarší době přejímali Srbové z Bulharska překlady knih bohoslužebných, evangelia, epištol, žaltáře, života sv. atd. Z památek staré literatury srbské nejvzácnější je evangeliář *Miroslavův* (psán kolem r. 1179) s pěknými ilustracemi; k němu se řadí evangeliář *Vukanův* (z let 1202-3). Z předloh bulharských přepisovány byly překlady knih dogmatických, eksegetických, asketických a mystických, dále spisy Jana Eksarcha, biskupa Konstantina, četné řeči sv. Otců, spisy hagiografické a p.

Podle předloh byzantských upravovány byly zpěvy církevní, na př. hymna Justinianova „Jedinorodni syne“, vánoční píseň „Deva dnes“, složená od znamenitého hymnologa byzantského Romana, chvalozpěv „Vazbranoj vojevode“, jíž složil patriarcha Sergije na památku osvobození Cařihradu od Avarů a j. Ze světské poesie přeloženy byly prózou veršované sentence řeckého spisovatele komedií Menandra. V prozaickém překladě dostala se do círk. slovanštiny také poučná báseň „Dioptra“ (Zrcalo) o sporu těla a duše od Filipa Solitaria, byzantského spisovatele na sklonku XI. st.

Zvláštním druhem slovesným, v Srbsku s oblibou pěstovaným, byly životopisy panovníků srbských. Psali je větším dílem mniši, kteří životopisům historických osob dodávali zabarvení legendového a hagiografického. První toho druhu životopis napsal sv. *Sáva* (1171—1236), který již v mládí opustil vladařský dům svého otce Štěpána Nemanji a odešel na Sv. Horu, kde se stal mnichem; později jako arcibiskup srbský zjednal církvi srbské nezávislost a proslavil se jako největší a nejoblíbenější učitel národní. Složil životopis sv. Simeuna, t. j. svého otce, vyličující poslední doby života Nemanjova, příběhy z jeho náboženského a mnišského života. Jadrné a prosté vypravování beze vší retoriky a zbytečných citátů z bible, realistické popisy a vážné reflekse jsou přednosti tohoto životopisu, který tvořil část typika (domácího řádu), sestaveného pro klášter v Studenici, založený od Simeuna.

Druhý biograf srbský, *Štěpán*, bratr Sávův a první král srbský, muž velice učený a v řecké theologické literatuře obeznalý, napsal též životopis svého otce, větší a obsáhlejší, v němž vylíčil život

Nemanjův od narození až do smrti, dotýkaje se i světské vlády jeho. Od prosté biografie Sávovy liší se květnatým slohem a větší zálibou líčiti legendové a zázračné příběhy.

Obšírné životopisy sv. Sávy a sv. Simeuna složil učený mnich chilandarský *Domentijan* (v XIII. st.). V líčení svém opíral se o biografii od Štěpána Prvovjenčaného, ale rozšířil ji hojnými citáty biblickými, hromaděním divuv a zázraků a spoustou retorických frází. Životopis sv. Sávy napsal ještě mnich chilandarský *Theodosij*; pravdivostí líčení a přirozeným vzletným slohem daleko předstihl Domentijana.

Obsáhlý sborník životopisů králů a arcibiskupů srbských „Carostavnik" sestavil arcibiskup *Danilo*, rádce králů Milutina a Štěpána Dečanského. Způsobem nadmíru chvalořečným vypravoval v něm o skutcích těch panovníků srbských, kteří štědře podporovali kláštery a kostely.

K biografům srbským třeba připojiti ještě Bulhara *Grigorije Camblaka*, od něhož je životopis Štěpána Dečanského, napsaný živým a květnatým slohem, ale bez zvláštní ceny historické. Mnohem větší význam má životopis Štěpána Lazareviće od *Konstantina Kostenského*, který jsa rodem Bulhar, po pádu Trnova prchl do Srbska, kde rozvinul plodnou činnost spisovatelskou, uváděje tam zároveň jazykovou reformu svého učitele patriarchy Euthymia. Spis jeho o Štěpánu Lazarevići chválí se jako nejlepší dílo historické v staré literatuře srbské, jak pro svou prostotu a nelíčený sloh, tak i pro spolehlivé a důkladné vylíčení příběhů dějinných.

Z památek právnických největší cenu má „Zákoník cara Dušana" (z r. 1349); upraven byl podle zákoníků byzantských a středoevropských pro zvláštní poměry srbské a podává obraz právních a společenských poměrů státu srbského v době největšího rozkvětu. V hojném počtu zachovaly se rozmanité právní listiny, diplomy a chrysobuly; listiny z Bosny jsou zvláště tím pozoruhodny, že do nich záhy vnikaly živly z řeči národní.

Srbskou říši stihl konečně týž osud jako bulharskou. Po smrti Štěpána Dušana za slabého cara Uroše rozpadla se na množství drobných území, jež spravovali neodvislí vladaři. Někteří z nich, jako Vukašin, který se zmocnil Makedonie, odtrhli se hned od Uroše, jiní jako Lazar v jižním Srbsku, Vuk Branković na Kosově poli, bratři Balšići v Zetě a j. ještě nějaký čas uznávali vládu cara Uroše. Nesjednocení a nesvorní Srbové nemohli, jak náleží, čeliti výbojům tureckým. Vítězstvím Turků na řece Marici r. 1371, kde zahynul i král Vukašin, počíná se turecké panství nad Srby. V bitvě na poli Kosově r. 1389 padl car *Lazar*, nejmocnější a nejváženější z knížat srbských, a země jeho byla uvedena v poddanství turecké. Syn Lazarův *Štěpán Lazarović* pokusil se osvoboditi z tureckého vrchního panství a opříti se o západ, zejména o Uhry,

ale marně. Nicméně zanechal dědici svému *Jiřímu Brankoviči* stát ještě dosti silný, avšak ohromné přesile turecké nebylo už možno odolati. Pádem Smedereva na Dunaji r. 1459 slavná kdysi říše srbská dostala se v moc tureckou. Týž osud stihl Bosnu r. 1463, Hercegovinu r. 1482 a Zetu (Dioklitii) r. 1499. Tak panovali Turci na konci XV. st. ve všech srbských zemích, s malou výjimkou na pobřeží, okolo Bělehradu a v severní Bosně. Pod jejich panstvím nalézal se téměř celý srbský národ.

Osud Srbů byl proto poněkud lepší než Bulharů, že nebyli zcela odříznuti od ostatní Evropy, odkudž k nim mohly spíše zaletět paprsky kultury světové, takže nehynuli takovým hladem duševním jako Bulhaři. Národní sebevědomí udržovalo se v Srbsku stále svěží a duševní pokleslost nedosáhla nikdy toho stupně jako v Bulharsku. Ani kniha nebyla tam takovou vzácností. O to bylo pečováno zakládáním slovanských knihtiskáren na konci XV. st. a na zač. XVI. st., jejichž úkolem bylo opatřovati potřebné knihy. Nejstarší tisky círk. slovanské jsou hlaholské. Pro katolické Chorváty vytištěn byl r. 1483 první hlaholský misál nejspíše v Benátkách; misál podobného znění vydán byl r. 1494 v Senji. Na Černé Hoře v Cetyni založil cyrilskou knihtiskárnu vévoda Jiří Crnojević; myslí se, že první cyrilská kniha pro potřeby pravoslavných Srbů tam tištěná je Oktoich (zpěvník) z r. 1494. Jiné tiskárny byly v Goraždě (Hercegovina), v klášteře Rujanském (jihozáp. část Srbska) a Milešovském (Hercegovina), Gračanici, Bělehradě, Skadru, Benátkách, Tergovišti (Valašsko) atd.

S počátku byli Turci k pravoslavným křesťanům nábožensky dosti snášeliví, nepomýšlejíce na nějaké násilné obrácení jich na islam. Teprve později, když nastaly války s Rakouskem, křesťané byli krutě pronásledováni, ježto se Turci obávali jejich vzpoury. Tehdy stíháno také šíření knih bohoslužebných a rušeny slovanské knihtiskárny. V této době nejhlubšího úpadku písemnictví byly Srbům oporou knihy ruské, které jim byly dodávány v XVII. a XVIII. st.

[K. Jireček: Geschichte d. Serben. I. Gotha 1911, II. 1918. — St. Stanojević: Dějiny národa srb. přel. M. Paulová. Pr. 1920. — S. Chilandarac: Rukopisy i starotisky chilandarské (Věst. čes. spol. nauk 1896).

V. Jagić: Služebnyja mineji za senť., okť. i nojabr. Spb. 1886. — G. Manojlović: Nešto o crkvenoj lirici vizantinsko-grčkoj (Glasnik Zem. Muz. 16, 1904).

V. Jagić: Ein Beitrag zur serb. Annalistik (Afsl. Ph. 2, 1877). — L. Vulović: O književnom radu sv. Save. Beogr. 1895. — St. Stanojević: Izvori Nemanjinih biografa (Letopis 182, 1895). — V. Nikolić: Sv. Sava srpski književnik XIII. v. Zemun 1898. — A. Gavrilović: Sv. Sava. Beogr. 1900.

Sv. Vilović: Iz stare srp. književnosti (Godišnjica 7, 1885). — St. Stanojević: O sklopu Nemanjine biografije od St. Prvovenčanoga (Glas 49, 1896). — A. Gavrilović: Pitanje o sklopu Nemanjine biografie (tam-též 55, 1899).

V. Nikolić: Domentijan, srpski književnik XIII. v. Zemun 1896. — M. Gjurević: Archijepiskop Danilo II. Beogr. 1885. — J. Pavlović: Književni radovi arch. Danila II. Beogr. 1888. — St. Stanojević: Beleške o sklopu Danilova rodoslova (Letopis 183, 1895).
V. Jagić: Konstantin filosof i njegov život Stefana Lazarevića (Glasnik 42, 1875). — S. Stanojević: Die Biographie St. Lazarević's von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle (Afsl. Ph. 18, 1896). — P. Syrku: Očerki iz istoriji liter. snošenij Bolgar i Serbov v XIV.–XVII. v. (Sbor. rus. jaz. 71, 1901). — M. Georgijević: Despot St. Lazarević u književnosti njegova vremena (Izveštaj gimn. u Sr. Karlovcima 1906/7). — S. Rozanov: Žitije serb. despota Stefana Lazareviča i rus. chronograf (Izvěst. otd. rus. jaz. 11, 1906).
S. Novaković: Zakonnik Stefana Dušana cara srpskog. Beogr. 1898. — K. Jireček: Das Gesetzbuch d. serb. Zaren Stephan Dušan (Asl. Ph. 22).
V. Jagić: Die erste südsl. Typographie im XV. Jh. (srov. Proslavna spomenica četiristogodišnjice obodske štampa i e. Cetinje 1895). — Týž: Der erste Cetinjer Kirchendruck v. J. 1494 (Denksch. Wien. Akad. 43). — L. Stojanović: Stare srpske štamparije. Beogr. 1902].

3. Počátky písemnictví na Rusi.

V Rusku prvními šiřiteli křesťanské kultury byli řečtí a bulharští duchovní, kteří přinesli s sebou liturgické a náboženské knihy. Kníže Vladimír energicky působil, aby se v zemi šířila osvěta křesťanská. Děti lepších kijevských rodin byly sebrány a dány do škol, jež Vladimír zřídil, aby se tam učily čísti a psáti. K jeho rozkazu budovány byly křesťanské chrámy, jejichž uměleckou výzdobu prováděli umělci, povolaní z Byzancie. V šíření osvěty pokračoval syn jeho Jaroslav, příjmím Moudrý, o němž letopisec s pochvalou praví: „Miloval' Jaroslav ústavy církevní, popy miloval velmi a zvláště mnichy, i knih si hleděl, čítaje v nich často v noci i ve dne. I sebral pisce mnohé a překládal z řeckého na slověnské písmo: a sepsal knihy mnohé i sebral, jimiž se poučujíce věrní lidé, sytí se sladkostí učení božského.“

V první době po přijetí křesťanství dělila se ruská společnost ve dvě nestejné části. Malý hlouček lidí, zaujatý novým učením, úzkostlivě se snažil plniti všecka přikázání nové víry, která přešla na Rus z Byzancie se zřejmými rysy klášterního a mnišského asketismu. Široké vrstvy lidu přijaly sice zevně křest, ale uvnitř držely se svých pohanských názorů a zvyklostí. Ani forma, ani podstata křesťanského náboženství se jich nedotkla; ve svém nitru zůstávaly pohany. Na toto „dvojevěří“ ruského lidu první spisovatelé křesťanští trpce si stěžovali.

Spisovnou řečí stala se církevní slovanština, do níž jen znenáhla vnikaly živly prostonárodní, a zůstala jí v podstatě až do pravopisné reformy Lomonosovovy za Petra Velikého.

Prostřednictvím duchovních z Bulharska dostaly se na Rus slovanské překlady Písma a potřebné knihy liturgické. Brzy však domácí duchovní, vyučení „gramotnosti“, jali se sami přepiso-

vati a upravovati knihy, jichž jim poskytovalo bulharské písemnictví. Seznámivše se pak s literaturou byzantskou, začali z ní samostatně těžiti a překládati.

Zvláštní péče věnována byla překladům sv. Písma. Celá bible nebyla do konce XIV. st. přeložena, nejvíce se šířila evangelia, epištoly, žaltáře a výtahy z knih starého zákona („paremejniki"). Staré rukopisy jejich jsou často okrášleny uměle provedenými iniciálkami, miniaturami a titulními listy. Neobyčejnou krásou písma a mistrnou malbou vynikají pergamenové rukopisy *evangelia Ostromirova* (1056—7) a *Mstislavova* (1115), *apoštola* z r. 1220, *žaltáře* z r. 1296 a j. Největší vážnosti u Rusů požíval jak pro svou starobylost, tak i pro umělecké provedení drahocenný rukopis evangelia Ostromirova, jež psal diakon Grigorij pro místodržitele novgorodského Ostromira, příbuzného knížete kijevského Izjaslava.

Zároveň s překlady Písma přejímány byly jeho výklady od Otců a učitelů církevních (Basilia Vel., Řehoře Bohoslova, Jana Zlatoústého, Cyrila Jerusalemského, Theodora Studita, Jefrema Syrského, Jana z Damašku a j.), rozmanité sborníky a antologie náboženského obsahu (Šestodněv, Zlatostruj, Zlatoúst, Izbornik Svjatoslavův a p.), dále prology, kázání, životy svatých, kroniky světa a jiné spisy, dílem z jihoslov. písemnictví převzaté, dílem na Rusi znovu upravené.

Dosti záhy vyskytli se domácí spisovatelé, kteří se neopírali přímo o předlohy cizí, nýbrž pokoušeli se samostatněji skládati spisy nábožensko-vzdělavatelné. Byli to především vysocí hodnostáři církevní.

Obyčejně se nazývá prvním spisovatelem ruským novgorodský arcibiskup *Luka Židjata* (v 1. pol. XI. st.); napsal krátké „P o u č e n i e k b r a t i j i", obsahující stručný výklad božího přikázání a apoštolského vyznání víry, k němuž přidáno připomenutí vážnějších povinností křesťana vzhledem k Bohu, bližnímu a sobě samému.

Pozoruhodným vzděláním a svérázným talentem vynikal *Ilarion* (v pol. XI. st.), první metropolita ruský, jemuž se připisuje poučný spis „S l o v o o z a k o n ě... i o b l a g o d a t i i i s t i n ě". Vykládají se v něm přednosti víry křesťanské nad židovskou, zvláště vyvýšenost zákona lásky a milosti, jak jim učil Kristus, nad zákonem Mojžíšovým. Výklady spisovatelovy proniknuty jsou hlubokým citem náboženským a vlasteneckým, obsahují chválu knížete Vladimíra jako původce a zakladatele osvěty křesťanské na Rusi a jsou psány formou uhlazenou a ozdobnou, tvoříce pravý kontrast k prostotě slohu Luky Židjaty.

Veškerá činnost třetího známého spisovatele staroruského *Theodosia* (v 2. pol. XI. st.), igumena pečerského kláštera, v němž se po drahnou dobu soustřeďoval osvětový a literární ruch starého

Ruska, směřovala k organisaci klášterního života mnišského podle zásad Theodora Studita, opata kláštera studijského v Cařihradě. V Theodosiovi spatřuje se ideální typ staroruského mnicha, silné a energické povahy, hluboko proniknutého vznešenými ideami čistého křesťanství a nadšeného hlasatele účinné lásky k bližnímu. Napsal několik slov čili poučení, věnovaných klášterním bratřím, v nichž se snažil krátkými a výraznými slovy povzbudovati mnichy k trpělivosti, sebezapírání a dělné lásce.

V st. XII. pokračovali v této nábožensko-vzdělavatelné činnosti jiní spisovatelé, z nichž nejznámější jsou metropolita *Kliment* a biskup *Kyril*. Klimenta, jenž byl jmenován za knížete Izjaslava metropolitou bez souhlasu patriarchy cařihradského, což bylo prvním pokusem vybaviti ruskou církev ze závislosti na patriarchii cařihradské, nazývá starý letopisec „knižnikem i filosofem tak, jakože v russkoj zemlji ne bjašet". Poslání a slova jeho byla obsahu asketického a po formě vyznačovala se sklonem k symbolisaci a alegorii. Rozšířenější byla kázání a poučení Kyrila, biskupa turovského, která vešla záhy v sborníky nábožensko-poučných spisů, zejména v t. ř. Zlatoústy, v nichž spojována byla s poučnými slovy jiných Otců církevních. Spisy Kyrilovy podávají výmluvný doklad, k jaké výši vzdělanosti a učenosti dospělo vyšší duchovenstvo ruské v XII. st., ale zároveň ukazují, jak ruští kazatelé, spouštějíce se zřetele poměry domácí, slepě začali napodobovat krasořečnicky strojené vzory byzantské.

Duchovenstvo nebylo samo nositelem vzdělanosti na Rusi. Vzdělání šířilo se i na dvorech knížat a ve vyšších vrstvách obyvatelstva. Ukazuje na to „Poučení Vladimíra Monomacha". Vnuk Jaroslavův Vladimír Monomach (1053—1125) napsal je pro své děti, podávaje jim ušlechtilá pravidla mravnosti, zbožnosti a lidumilství a objasňuje je příklady z vlastního života. Je to vzácná památka náboženských a mravních názorů i života na Rusi v periodě dotatarské. O šlechetném smýšlení vládcově svědčí na př. tyto rady: „V domě svém nebuďte leniví a ke všemu dohlížejte sami; nespoléhejte ani na správce ani na sluhy, aby se hosté vaši nevysmívali vašemu domu a vašim obědům . . . Varujte se lži a opilství; v těch chybách duše i tělo hyne. Konáte-li někam cestu, nedovolujte svým lidem ubližovat obyvatelům ani vlastním ani cizím, aby vám neklnuli. Na cestě nebo kde se zastavíte, napojte, nakrmte lačného; zvláště ctěte hosta, odkudkoli by k vám přišel — ať je prostý nebo vznešený člověk nebo cizinec. Nemůžete-li ho podarovat něčím jiným, aspoň ho pěkně pohostěte: cestujíce oni roznášejí dobrou nebo zlou slávu o člověku. Nemocného navštěvujte, k mrtvému přistupte, neboť my všichni jsme smrtelni; nikoho nepropusťte mimo, abyste ho neuvítali: každému řekněte dobré slovo. Ženy své milujte, ale nedávejte jim nad sebou

vlády. Co znáte dobrého, toho nezapomínejte, a co ještě neznáte, tomu se učte" atd.

Ne méně zajímavá je jiná památka původu světského „Molenije Danijila" (z 1. pol. XIII. st.). Skladatel jeho obrací se ke knížeti Jaroslavu Vsevolodovičovi, dojemně vyličuje svůj bídný stav a žádá ho, aby byl přijat do služeb knížecích, při čemž vystavuje na odiv své schopnosti, zejména svou knižní učenost. Z poslání jeho je patrno, že byl muž širokého vzdělání, pročetlý v současné literatuře ruské a byzantsko-řecké. Zvláštností jeho líčení je humoristicko-satirický tón, který se ozývá z četných narážek na soudobé státní, společenské i rodinné poměry. Snad chtěl tím knížete upozorniti na rozmanité nedostatky a vady tehdejší nebo ho rozveseliti směšnými obrazy; ale ze smíchu a žertu jeho ozývá se zároveň hořká žaloba na život a hluboký smutek člověka trpícího. Pro svůj jadrný obsah a výraznou řeč bylo „Molenije" oblíbeno a již v XIII. st. znovu přepracováno. O autoru jeho proneseny byly rozmanité domněnky.

Chloubou staroruské literatury je dějepisectví a v čele jeho „Pověsť vremennych lět" čili kronika Nestorova. Začíná se obvyklým úvodem o rozdělení země mezi syny Noe, přechází pak k Slovanům, kteří se odvozují z kmene Jafetova, a vypravuje o nejstarších dějinách Ruska do r. 1110. Po obsahu vyniká vzácnou pro tehdejší dobu objektivností a pravdivostí, po formě živým a názorným líčením.

Některé čistě epické vložky, jako o varjažských knížatech Askoldovi a Dirovi, příběh o slavném tažení Olegově proti Cařihradu a o jeho osudném zahynutí, episoda o pomstě kněžny Olgy za Igora, činy Svjatislavovy atd. připadají jako poetické ohlasy a trosky zaniklého eposu bohatýrského; jsou to báje a pověsti v rouše historickém. V děj vloženy také partie lyrické, kypící náboženskou a vlasteneckou vroucností, na př. při vypravování o smrti Olegově, při hromadném pokřtění Rusů za Vladimíra a p.

Otázkou o původě této zajímavé kroniky a o jejím skladateli zabývali se četní učenci ruští, ale ve výv odech jejich nebylo shody. Na závadu zkoumání je hlavně to, že se prvopis letopisu nedochoval v originále, nýbrž v přepisech pozdějších. Nejstarší rukopis je lavrenťjevský, napsaný r. 1377 mnichem Lavrentiem (Vavřincem) pro suzdalského knížete Dimitra Konstantinoviče. K němu se řadí podle stáří rukopis novgorodský, jemuž chybí začátek. Třetí rukopis z konce XIV. neb počátku XV. je ipaťjevský, nazvaný podle kláštera, v němž byl nalezen. Mladších rukopisů čítá se bez mála ke stu. Ačkoliv ve všech rukopisích je obsažen základní letopis až do r. 1110, vlastní tekst nezachoval se přece ve všech rukopisích stejně neporušen. Tekst nejstaršího rukopisu lavrenťjevského jakožto ztracenému originálu nejbližší pokládá se za nejspolehlivější.

Letopisem Nestorovým pojmenován byl proto, že některé pozdější rukopisy autorství jeho připisují Nestorovi, mnichu kláštera pečerského u Kijeva. V rukopise lavrenťjevském vyskýtá se však z r. 1110 zápis: „Igumen Silivestr sv. Michajila napisach knigy si Lětopisěc“, jiné pak rukopisy žádného autora nejmenují. O autorství Nestorově začalo se pochybovati teprve v letech čtyřicátých XIX. st. Důkladnější rozbory letopisu samého ukázaly, že zachovaný letopis není dílem jednotným, od jednoho skladatele složeným, nýbrž svodem sestaveným z několika vrstev. Sporná zůstala však otázka, pokud mnich Nestor měl při tomto svodu účastenství. Otázku tuto řešil prof. A. Šachmatov takto. Mnich kláštera pečerského Nestor sestavil skutečně r. 1110 letopis ruský, jejž nazval „Pověsť vremennych lět“. Za základ užil letopisného svodu staršího, který byl napsán v pečerské lavře kijevské podle letopisných záznamů ještě starších, svod ten znovu přepracoval, podle ústních a písemných pramenů doplnil a prodloužil jej až do r. 1110. Vylíčení událostí z konce XI. a poč. XII. st. je úplně samostatným jeho dílem. Má tedy o sestavení této kroniky zásluhy největší.

R. 1116 byl tekst kroniky Nestorovy přepsán a místy doplněn igumenem Silvestrem; tato druhá redakce kroniky Nestorovy nejlépe se obráží v rukopise lavrentjevském. V pečerském klášteře byl Nestorův letopis r. 1118 znovu přepracován osobností blízkou knížeti Vladimíru Monomachovi; tuto třetí redakci nejvěrněji podává rukopis ipaťjevský. Obě redakce z r. 1116 a 1118 byly na počátku XIV. st. uvedeny v jakousi jednotu (všeruský letopisný svod), na němž se zakládají zase jiné rukopisy.

Kromě knihy Nestorovy vznikaly ještě rozmanité letopisy místní. Každé důležitější středisko politického života ruského našlo svého letopisce; tak vznikl letopis kijevský, volyňský, suzdalský, novgorodský, tverský, pskovský atd. Slohově liší se značně letopisy severoruské a jihoruské; tyto jsou psány slohem uhlazeným a plynným, vyznačují se živým líčením a hojnými podrobnostmi. Letopisy severoruské jsou však úsečné, suché, čistě kronikářské. Mezi letopisné památky staroruské možno zařaditi ještě *Pečerský Paterik* (z poč. XIII. st.); obsahuje sbírku životů ruských světců a otců církevních, ale zároveň je důležitým pramenem k církevní a politické historii Ruska.

Záhy se vyskytují ukázky cestopisné literatury. Zároveň s utvrzením křesťanství vznikala touha poznati svatá místa v Palestině, kde žil a trpěl Kristus. Poutníci nejraději navštěvovali boží hrob o květné neděli a nosili si na památku odtud palmové ratolesti, odtud název „*Palomnik*“, který se přidával poutníku, po případě i cestopisu od něho sepsanému. Nejstarší a nejcennější je cestopis „Chožděnije igumena Danijila“ (z poč. XII. st.), který byl dlouho oblíbeným čtením na Rusi a zahájil dlouhou

řadu cestopisů podobného druhu. Obsahuje pěkný popis svatyň v Palestině a stručné vylíčení legend, tradic a apokryfických pověstí s nimi spojených. Líčení je prosté a jasné bez řečnických okras podle slov spisovatelových: „az napisach ne chytro, no prosto napisach". Cestopis Danijilův cení se jako duležitý pramen k topografii středověké Palestiny nejen od badatelů ruských, nýbrž i anglických a německých.

Staroruská literatura může se honositi básnickou památkou vzácné ceny literární. Je to epická báseň „Slovo o polku Igorevě", opěvující výpravu novgorodsko-sěverského knížete Igora Svjatoslaviče proti Polovcům r. 1185. Začíná se vstupem, v němž básník obraceje se k „bratřím" ohlašuje, že chce výpravu Igorovu líčiti podle skutečnosti (po bylinam sego vremeni), a nikoliv básnivým způsobem (po zamyšleniju Bojanju). Hned po vstupu vyličuje osobní povahu Igorovu, jeho touhu po slávě, nebojácnosť, výpravu samu, zoufalé boje, konečně porážku Igorovu na řece Kajle a pohromu ruské země po porážce. Druhá část kreslí obraz velikého knížete Svjatoslava Kijevského, který spěchá Igorovi na pomoc a vyzývá všecka knížata, aby bojovali za zemi ruskou, za rány Igorovy. V třetí části vystupuje choť Igorova Jaroslavna, která teskníc po vzdáleném manželu a pohlížejíc s hradeb městských v Putivli na čisté pole, naříká a zaklíná slunce, vítr i Dněpr, aby jí vrátily milého chotě. V části čtvrté líčí se vysvobození Igora ze zajetí, jeho útěk v rodnou zemi, příchod do Kijeva a radost národa, který pěje slávu knížatům starým i mladým s jejich družinou.

„Slovo o Igorovi" v hlavních rysech shoduje se s vypravováním letopisným, jak je obsaženo v rukopise ipaťjevském, povznáší se však nad líčení letopiscovo originálním pojetím a uměleckým zpracováním téže látky. Básník nelíčí podrobnosti celé výpravy, nýbrž vybírá si toliko hlavní momenty z děje, při čemž od jednoho momentu dějstva k druhému zůstávají náhlé a nespojité přechody, což bylo příčinou, že v zachovaném tekstu spatřovány byly mezery a výpustky. Zdá se však, že to byla zvláštnost starého pěvce a snad zvláštnost staroruské poesie vůbec, neboť skladatel „Slova" o svém předchůdci, Bojanovi, praví, že když chtěl komu píseň složiti, rozbíhal se myslí po lese, tak jako šerý vlk po zemi, jako sivý orel pod oblaky.

Místo děje, jihoruská step, vykresleno je živými barvami ve svých příznačných zjevech přírodních: po rovinách poletují orlové, stáda vran, kavek, datlové a straky; na vodách plují labutě a kachny, nad vodami vznášejí se čejky. Řeky stelou zelenou trávu na stříbrných březích; u nich rostou skloněné smuteční vrby. Příroda je zobrazena jako živá a oduševnělá; cítí s člověkem, dělí se o jeho dojmy, dává mu výstrahu tajemnými zjevy a odpovídá na jeho hoře i radost. Když se Igor strojí na výpravu, „slunce

mu zaclonilo cestu tmou, noc naříkajíc hrůzou vzbudila ptactvo, svištění zvěři bylo slyšeti na pastvišti... vlci hrůzu vzbuzují po výmolech, orlové blekotem zovou zvěř na kosti". Před bojem „časně ráno záře krvavé zvěstují svítání; černá mračna táhnou od moře, chtíce zastříti čtyři slunce a v nich třepetají světlé blesky: bude hromobití veliké, půjde déšť ve způsobě střel od Donu." Zvláště krásně je vysloven nářek Jaroslavny, ženy Igorovy: „Hlas Jaroslavnin jest slyšeti; jako žežulka ukrytě ráno kuká: „Poletím", praví, „jako žežulka po Dunaji; omočím bobrový rukáv v Kajale řece, utru knížeti krvavé jeho rány na statném jeho těle."

Jaroslavna pláče ráno v Putivli na zábradlí řkouc: „Ó, větře, větříku! proč věješ, pane, násilně? Proč metáš na svých lehounkých křídlech chánovské střelky na vojsko manžela mého? Málo-li ti bylo váti nahoře pod oblaky a kolébati koráby na moři siném? Proč jsi, pane, rozvál veselost mou po trávě kovylu?"

Jaroslavna pláče ráno na zábradlí města Putivli řkouc: „Ó, Dněpře, toku slovutný! tys prorazil hory skalné skrze zemi poloveckou; tys kolébal na sobě lodi Svjatoslavovy k vojsku Kobjakovu; přikolébej, pane, ke mně manžela mého, abych neposílala k němu slz ráno na moře."

Jaroslavna pláče ráno v Putivli na zábradlí řkouc: „Jasné a trojjasné slunce! všem jsi teplé a krásné: proč jsi, pane, prostřelo horoucí paprsky své na vojsko manžela mého? proč jsi jim v poli bezvodém žízní sprażilo luky? proč jsi jim zármutkem zatklo touly?"

Celková nálada básně je elegická; básník projevuje ve svém zpěvu tklivý stesk na vnitřní spory a nesváry knížat ruských, které vydávají ruskou zemi na pospas útočným pohanům, a dutklivě vyzývá k vzájemné shodě a svornosti, v níž spatřuje jedinou spásu před hrozícím nebezpečenstvím se strany nepřátel.

„Slovo o pluku Igorově" je v literatuře známo teprve od r. 1800. Objev jeho působil sensačně. Nálezcem rukopisu byl hr. Aleksěj Musin-Puškin, vrchní prokurátor synodu a horlivý sběratel starých památek; na konci XVIII. st. koupil od archimandrita Spaso-Jaroslavského kláštera Joila ruské knihy a rukopisy a v jednom sborníku, obsahujícím chronograf a několik pověstí přeložených z řečtiny, nalezl staroruský tekst básně o výpravě Igorově. Za pomoci dvou učenců tehdejších, Malinovského a Bantyše-Kamenského, vydal báseň tiskem s titulem „Iroičeskaja pěsnь o pochodě na Polovcov atd." (Moskva 1800). R. 1812 při požáru Moskvy shořel dům Musina-Puškina a s ním i vzácný rukopis. Kromě tištěného vydání zbyla ještě kopie, která byla zhotovena v l. 1795-6 pro carevnu Kateřinu II. Kopie tato nalezena byla teprve v letech šedesátých. Ztráta originálu, který sice nebyl také příliš stár, pocházel asi z XV. neb XVI. st., jest nenahraditelnou škodou,

neboť ani první tištěné vydání, ani kopie z rukopisu zhotovená nezdají se býti úplně věrné. Ježto se pak obsah i forma „Slova“, jak se v prvním tisku a kopii zachovalo, vyznačují mnohými zvláštnostmi, není divu, že o něm byly pronášeny nejrozmanitější domněnky a že i pravost jeho byla podezřívána.

K prvním skeptikům na počátku XIX. st. náležel hr. Rumjancov, známý sběratel starožitností, který „Slovo“ pokládal za padělek XVIII. st., a metropolita Jevgenij, jenž kladl vznik jeho do XVI. st. Víru v pravost potvrzoval však nový nález prof. Timkovského, který našel podobnou báseň „Zadonštinu“, věkem mladší a umělecky slabší, ale na „Slovu“ zřejmě závislou.

Nicméně v letech třicátých vystoupili noví skeptikové. Možno je rozděliti ve dvě skupiny. Jedni (Kačenovskij, Senkovskij) přímo tvrdili, že „Slovo“ je novějšího původu, složeno bylo na konci XVIII. st. za všeobecného nadšení zpěvy Ossianovými; druzí (Bělikov, Davydov) připouštěli, že báseň je starého původu a složena byla v XII. st., ale puvodně normansky nebo řecky od Normana nebo Řeka v Rusku usazeného, a že teprve v st. XVI. byla upravena starorusky, a to od spisovatelů, kteří ani rusky dobře neuměli, ani originálu dobře nerozuměli, nad to ještě přibírali rozmanitá slova z cizích jazyků, které tehdy měly vliv na písemnictví ruské.

Námitkami skeptiků byli povzbuzeni jiní učenci, aby se snažili záhady obsahu i formy vyložiti. Maksimovič a Buslajev srovnávali je s národní poesií ruskou, Tichonravov vykládal je paleograficky, Smirnov filologicky atd. V rozvoji dalších výkladu nejvážnější byla hypothesa Vsevoloda *Millera* „Vzgljad na Slovo o polku Igorevě“ (Moskva 1877). Až po Millera patřilo se na „Slovo“ jako na plod prostonárodní poesie a na skladatele jeho jako na básníka čistě lidového. Vs. Miller první vyslovil názor, že skladatel „Slova“ nebyl prostý pěvec lidový, než básník vzdělaný, učený, znající dobře současnou literaturu ruskou, která byla tehdy závislá na písemnictví byzantském. Byzantské povídky, pověsti a básně, které se tehdy prostřednictvím bulharským dostaly do literatury ruské, byly skladateli „Slova“ školou, v níž vzdělal svůj vkus a techniku básnickou. Miller připouštěl i možnost, že básník „Slova“ měl v nějaké byzantské básni přímý vzor, z něhož bral poetické obrazy, styl, ano i jednotlivé obraty.

Jiní učenci zamítajíce hypothesu Millerovu, srovnávali „Slovo“ s jinými památkami staroruskými, zejména pak s národními písněmi jihoruskými, a ukazovali na vzájemnou jejich podobnost. Nejobšírnější studii věnoval potom „Slovu“ *Barsov* „Slovo o polku Igorevě, kak chudožestvennyj pamjatnik Kijevskoj družinnoj Rusi“ (I.—III., Moskva 1887—1890); ocenil v ní dosavadní literaturu o „Slově“, podal zevrubné výklady t. ř. temných míst, přednesl nové názory k jeho objasnění a přeložil je do nové ruštiny.

Celkem ustálilo se o původě „Slova" toto mínění. Zpěv o Igorovi je plod umělého básníka z XII. stol., který žil na dvoře knížecím, byl literárně vzdělán a zároveň znal i poesii národní. Ačkoliv je v básni jeho zřetelný vliv literatury byzantské, přece dílo jeho nevymyká se v podstatě z ideového prostředí, v němž vznikly i jiné výtvory staré literatury ruské, jako poučení, životy, letopisy a p.

Nejstarší literatura ruská soustřeďovala se hlavně v knížetství kijevském, které bylo politickým a kulturním střediskem veškeré Rusi. V jiných krajích, jako v Novgorodsku, Smolensku, Haliči atd., jevila se literární činnost mnohem slabší. Znenáhla pozbýval však Kijev své vůdčí úlohy v kultuře Ruska. Po smrti knížete Vladimíra Monomacha († 1125) nastaly dlouhé boje o stolec knížecí, které zeslabily moc Kijeva. Potom udeřili Tataři na ruské kraje, porazili knížata ruská v hrozné řeži nad řekou Kalkou (r. 1224), dobyli čelnějších měst a zmocnili se i staroslavného Kijeva. V krátké době ocitlo se celé tehdejší Rusko pode jhem tatarským, vyjímajíc Novgorod a severozápadní území. Města popleněna a popálena, obyvatelstvo povražděno nebo odvlečeno do zajetí. Za dlouhé poroby tatarské ruský národ poklesl hmotně i mravně. Knížata a bojaři přijali mnohé zlozvyky od svých utlačovatelův, příkladu jejich následovalo i duchovenstvo a od nich vnikala mravní nákaza dále do lidu.

O osvobození Ruska z moci tatarské největší zásluhy získala si knížata moskevská. R. 1380 porazil Dimitrij Donský za pomoci údělných knížat tatarského chána Mamaje na poli Kulikovském. Nástupci Dimitrijovi pokračovali v bojích s utiskovateli, až konečně r. 1480 Ivan III. moc Tatarův úplně zničil a osvobodil Rusko.

V ústní i písemné literatuře zachovaly se mnohé ohlasy nájezdu tatarského, které jsou příznačné pro náladu tehdejší doby. O osudném boji na Kalce r. 1224 rozšířila se záhy básnická skladba, poloduchovního a polosvětského rázu, která s počátku kolovala asi odděleně a potom byla pojata do letopisných svodů. Porážka na Kalce vykládá se tu jako následek hříšného života a hrdosti knížat ruských. Jiná skladba básnická, připomínající v komposici „Slovo o polku Igorevě", opěvovala rjazanského reka *Jevpatije Kolovrata*, který potíral vojsko cara Batya a v boji našel hrdinskou smrt. Nejzajímavějším ohlasem básnickým nájezdu tatarského je však „S l o v o o p o g i b e l i r u s s k o j z e m l j i" (z 1. pol. XIII. st.), zachované pouze v nepatrném úryvku. Celistvá skladba byla asi velmi rozsáhlá, a pokud lze z úryvku souditi, básnicky velmi cenná, takže se klade hned vedle zpěvu o Igorovi.

Vítězné pro Rusy bitvě na poli Kulikově dostalo se rovněž básnického vzdělání. Nejznámější je „Z a d o n š č i n a" (z poč. XV. st.), oslavující hrdinství ruských knížat Dimitrije Ivanoviče a Vladimíra Andrejeviče. V komposici napodobil skladatel její (Sofonij?)

až otrocky zpěv o Igorovi, přejímaje z něho obrazy i výrazy. Podobného obsahu jsou také skladby „Slovo o Mamajevom pobojiščě" a „Skazanije o Donskom pobojiščě", v nichž jest formálně rovněž vliv zpěvu o Igoru zcela zřetelný, ale na rozdíl od Igora převládá v nich duch křesťansko-náboženský, idea náboženská, že spása Rusi záleží na milosti boží, na modlitbě a pokoře.

V 2. polovici XIV. st. a na poč. XV. obnovilo se zase užší spojení Ruska s písemnictvím jihoslovanským. Rusko za poroby tatarské literárně ochuzené vyhledávalo styky s jižními Slovany, u nichž se literární činnost v XIV. st. bohatě rozvinula. Spojení mezi Ruskem a již. Slovany prostředkovaly hlavně kláštery v Cařihradě, kde se usadila v XIV. st. kolonie ruských mnichů, která navazovala styky s tamními mnichy jihoslovanskými; z části byl prostředníkem mezi Rusy a Bulhary Athos. Vliv jihoslovanský na písemnictví ruské této doby byl dosti značný; v ruských rukopisech z XV. st. jsou zřejmé stopy napodobování jihoslovanských vzorů v jazyce, pravopise, ornamentice, ano i v obsahu literárních plodů. Vliv tento zesilován byl též vystěhovalci z Bulharska a Srbska, kteří se usadili a pusobili v Rusku, jako metropolita Kiprian, Gr. Camblak, Pachomij Logofet a j.

Když bylo r. 1453 Cařihradu dobyto od Turků, vrátili se mnozí mniši z tamní ruské kolonie na Rus a přinesli s sebou hojné rukopisy. Bezpochyby s nimi dostala se na Rus také „Pověstь o vzjatiji Carjagrada", která se hojně rozšířila. Tehdy převzata také od Jihoslovanů (Bulharů) pozoruhodná idea o Rusku jako dědici Byzancie a o Moskvě jako třetím Římu, která měla potom důležité následky politické.

[E. Golubinskij: Istoria rus. cerkvi. I. M. 1921. — V. S. Ikonnikov: Opyt izslědovanija o kulturnom značeniji Vizantiji v rus. istoriji. K. 1869. — P. Azbukin: Očerk liter. borby predstavitelej christijanstva s ostatkami jazyčestva v rus. narodě. (Rus. Fil. Věst. 1892, 1896, 1898.) — E. Pětuchov: Bolgar. liter. dějateli drevnějšej epochi na rus. počvě. (Ž. M. N. Pr. 1893, 4.) — N. V. Volkov: Statist. svěděnija o sochranivšichsja drevnerus. knigach XI.—XIV. v. (Pamjat. drevnej. pism. 123, 1897.) — N. M. Nikolskij: Materialy dlja povrem. spiska rus. pisatelej i jich sočinenij. (X.—XI. v.) Spb. 1906.

S. Boguslavskij: Poučenije ep. Luki Žiďjaty (Izvěst. otd. rus. jaz. 18, 1913.) — A. J. Ponomarev: Pamjatniki drevne-rus. cerkevno-učitel'noj literatury. Spb. 1897. — Mitr. Makarij: Prep. Feodosij Pečerskij kak pisatel (Izvěst. II. otd. Akad. N. 4, 1855). — V. A. Čagovec: Feodosij Pečerskij. Jego žizň i sočinenija. Kijev 1901. — Mtrp. Makarij: Sv. Kirill episkop turovskij kak pisatel (Izvěst. II. otd. Akad. N. 5, 1856.)

S. Protopopov: Poučenije Vlad. Monomacha kak pamjatnik religiozno-nravst. vozzrěnij i žizni na Rusi. (Ž. M. N. Pr. 1874, 2.) — N. V. Šljachov: O poučeniji Vlad. Monomacha. Spb. 1900. — J. J. Ivakin: Knjaz Vladimir Monomach. M. 1901. — A. J. Ljaščenko: O vremeni napisanija Slova Danijila Zatočnika (Trudy Ryž. Arch. Sězda 1, 1896). — V. M. Gussov: K voprosu o redakcijach Molenija Dan. Zatočnika (Lět. istor.-fil. obšč.

novoros. univers. 8. Odessa 1900). — V. M. Istrin: Byl-li „Dan. Zatočnik" dějstvitel'no zatočen? (tamtéž 10, 1902).

M. J. Suchomlinov: O drevnej rus. lětopisi kak pamjatnikě literaturnom (Zap. II. otd. Akad. N. 3, 1856). — N. J. Kostomarov: Lekciji po rus. istoriji. I. Spb. 1861. — K. N. Bestužev-Rjumin: O sostavě rus. lětopisej do konca XIV. v. Spb. 1868. — J. J. Sreznevskij: Staťji o drevnich rus. lětopisjach. Spb. 1903. — A. A. Šachmatov: O načal'nom kijevskom lětopisnom svodě. M. 1897. — Týž: Obščerus. lětopis. svody XIV. i XV. v. (Ž. M. N. Pr. 1900, 9, 11). — Týž: Razyskanija o drevnějšich rus. lětopis. svodach. Spb. 1908. — Týž: Kijevo-Pečerskij Paterik i Pečerskaja Lětopis (Izvěst. II. otd. Akad. N. 2, 1897). — D. Abramovič: Izslědovanije o Kijevo-Pečerskom Paterikě. Spb. 1902. — V. Istrin: Iz oblasti drevne-russkoj literatury (Ž. M. N. Pr. 1905, 8).

J. Sreznevskij: Rus. kaliki drevnjago vremeni (Zap. Akad. N. I., 2. Spb. 1862). — S. Ponomarev: Ijerusalim i Palestina v rus. literaturě, naukě, živopisi i perevodach. Spb. 1877. — A. Giljarskij: Drevne-rus. palomničestvo (Drev. i Nov. Rossija 1887, 8). — M. A. Venevitinov: Žitije i choždenije Danila rus. zemlji igumena (Pravoslav. Palest. Sbornik I. 3, 9. Spb. 1883, 1885). — P. Zabolotskij: Legendarnyj i apokrif. element v Chožd. ig. Danijila (Rus. Fil.-Věst. 1899).

E. V. Barsov: Slovo o polku Igorevě. M. 1887 (s úplnou bibliografií; srov. J. Ždanov: Literatura Slova o polku Igor. Kijev 1880 = Sočin. 1, 1901; P. Vladimirov: Literatura Slova o polku Igor. [Kijev. Univ. Izvěst. 1894]). — V. Ščurat: Pisnja pro pochod Ihorja Svjat. Lvov 1907. — Vl. Rězanov: Slovo o pol. Igor. i poezija skaldov (Ž. M. N. Pr. 1908, 6). — F. E. Korš: Slovo o pol. Igor. (Izslěd. po rus. jaz. II., 6. Spb. 1909). — V. Birčak: Vizantijska cerk. pisnja i Slovo o pol. Igor. Lvov 1910. — G. M. Barac: O biblejskom elementě v Slově o pol. Igor. Kijev 1912.

Chr. Loparev: Slovo o pogibeli rus. zemlji (Pamjatniki 84). Spb. 1892. — S. P. Timofejev: Skazanija o Kulikovskoj bitvě (Ž. M. N. Pr. 1885, 8, 9). — Vs. Miller: Očerki rus. nar. slovesnosti. 1. M. 1897. — S. Šambinago: Pověsti o Mamajevom pobojiščě. Spb. 1906.

N. Petrov: Istor. vzgljad na vzajimnyja otnošenija meždu Serbami i russkimi v obrazovaniji i literaturě. Kij. 1876. — A. Sobolevskij: Perevodnaja literatura Moskov. Rusi XIV.—XVII. v. (Sbor. otd. rus. jaz. 74, 1903.)]

4. Přehled nejstaršího písemnictví českého.

Jak slabý a pomíjející byl vliv církevně-slovanského písemnictví v Čechách, poznati lze z toho, že církevní slovanština nevzbudila snahu pěstovati písemnictví jazykem českým. Místo slovanštiny nebo češtiny zavedena byla latina, která byla obvyklou řečí školy, církve a literatury. Podle tradice nejstarší latinská škola byla v Budči, kde se prý sv. Václav učil latině a zpívání žalmu. Když bylo r. 973 založeno biskupství v Praze, zřízena při něm škola, v níž se vzdělával dorost pro stav kněžský a mnišský. S týmž účelem zřizovány byly školy při větších klášteřích a kolegiátních chrámech. Partikulární škola u sv. Víta na Hradčanech za vlády Přemysla Otakara II. proslula tak, že ji navštěvovali nejen studenti z Čech, nýbrž i z Rakous, Bavor a jiných sousedních zemí.

Farní školy zřizovány byly teprve v XIII. st. Vyššího vzdělání vyhledávali Čechové v cizině, zprvu v Německu, potom ve Francii.

Latinské školy sloužily téměř výhradně účelům církevním; nepřímo pusobily na vznik písemnictví českého tím, že bylo zvykem vpisovati do liturgických tekstů latinských české překlady, aby se učení latině usnadňovalo. Tak vznikaly nejstarší překlady liturgických zpěvů, zvláště hymnů a sekvencí. Jiný podnět k překládání tekstů latinských dávaly jeptišky, pro něž byly záhy překládány liturgické zpěvy a modlitby.

V kostele při náboženských úkonech bylo užívání češtiny v staré době obmezeno na míru nejmenší. Lidu předříkávány pouze hlavní modlitby, jako „Otčenáš", „Věřím v Boha", „Desatero přikázání", formule zpovědní a p. Dovoleno bylo asi také po evangeliu latinsky přečteném opakovati je česky nebo podati aspoň jeho výklad.

Velmi pilně a s velkou dovedností grafickou i malířskou pořizovány byly liturgické knihy latinské; příkladem může býti nádherný evangeliář vyšehradský (z XI. st.), evangeliář strahovský, antifonář sedlecký (z XIII. st.), brevíř Kunhuty, abatyše u sv. Jiří (z XIII. st.), a jiné vzácné kodeksy, které svědčí o pokročilé české škole písecké a malířské.

J a z y k č e s k ý začal se rozmáhati v písemnictví teprve ve st. XIII. Uvedení češtiny do literatury a vítězství její nad latinou souvisí patrně s mohutným hnutím hierarchickým a theologickým XI. a XII. st., kdy se začala v západní církvi projevovati opravdová snaha, aby i laikové byli získáni pro křesťanský názor světový. Dotud byl lid pouze němým svědkem bohoslužby, které nerozuměl, podstata nauky křesťanské zůstala mu neznáma a příslušnost jeho k církvi zakládala se na pouhých formalitách. Jak byl lid dlouho i v nejprostších úkonech náboženských zanedbán, možno usuzovat z toho, že statuta pražských synod po celé XIV. st. napomínala kněží, aby učili lid v jeho jazyku modlitbám „Otčenáš" a „Věřím v Boha". Podobně v Polsku nařizoval papežský legát na synodě ve Vratislavi (r. 1248), aby kněží v neděli a ve svátky odříkávali v řeči obecné aspoň „Věřím v Boha", poněvadž mnozí lidé nedovedou ani říci, več věří. Měl-li tedy lid náležitě pochopiti učení křesťanské, bylo třeba užívati jazyka národního. V zemích kulturně pokročilejších přesvědčení toto proniklo již v XI. a XII. st. a bylo příčinou hojné literatury náboženské v jazyce národním, v Čechách nabylo vrchu teprve v st. XIII.

Mezi nejstarší písemné památky české vedle hlavních modliteb (páteře) náleží ž a l t á ř, který byl přeložen již v XIII. st. Zbytky tohoto puvodního překladu spatřují se v t. ř. žaltáři glosovaném ze sklonku XIII. st. a v zlomku musejním z doby okolo r. 1300; zakládají se na něm také pozdější žaltáře: wittenberský, poděbradský, brněnský a j. Vedle této nejstarší verse vyskytují se ve

XIV. st. ještě tři jiné recense překladu žalmu, zastoupené rukopisy klementinským, kapitulním a pasovským.

Vedle žaltáře velmi záhy překládány byly jednotlivé části evangelia. Známé nyní překlady evangeliáře, t. j. perikop, které se čtou na jednotlivé neděle a svátky, zachovány jsou teprve ze st. XIV., ale prvotní překlad byl rozhodně starší. Ze st. XIV. zachovaly se úryvkovitě překlady i jiných částí Starého a Nového zákona, z nichž lze souditi, že asi na sklonku vlády Karla IV. překlad všech knih Písma byl dokonán, ovšem v oddělených a spolu nesouvislých skupinách, tolika překlady Nového zákona byly snad již tehdy sneseny v jednotlivý celek.

Vzácnou památkou ze staré doby jsou některé písně duchovní. S počátku nebylo lidu dovoleno účastniti se církevního zpěvu, směl pouze volat: Kyrie eleison! Platil zajisté i v Čechách příkaz, daný již v IX. st.: „Si quis cantare desiderat, Kyrie eleison cantet. Sin aliter, omnino taceat". Z tropu „Kyrie eleison" vznikla nejstarší česká píseň „Hospodine, pomiluj ny!". První zápis její pochází teprve z r. 1397, ale historicky je hojně doložena již z XIII. st. Zpívána byla nejdříve při procesích a před bitvou, potom ozývala se také v kostele. Doba vzniku jejího není dosud bezpečně určena; jedni kladou ji do dob cyrilometodějských, druzí ji připisují sv. Vojtěchu, jiní zase dokazují, že vznikla teprve v XII. st.

Druhá starodávná píseň „Svatý Václave" zapsána byla po prvé v latinské kronice Beneše Krabice z Veitmile (z l. 1372—5) a přesněji v rukopise t. ř. Modliteb z téže asi doby; dvojí toto zapsání a zvláště zmínka Krabicova, který ji jmenuje „cantionem ab olim cantari consuetam", svědčí o jejím vyšším stáří. O době, kdy vznikla, pronášely se rozmanité domněnky; pravdě nejpodobnější je, že složena byla v 2. polovině XIII. st., v době braniborského řádění v Čechách. Puvodně měla snad jen tři slohy — ne-li ještě méně, v st. XV. čítala už devět strof; z některých známek možno usuzovati, že na tento počet strof doplněna byla již za panování Karla IV.

Starodávný refrén „Kyrie eleison" zachovaly ještě jiné dvě písně „Buoh všemohúcí" a „Jezu Kriste, ščědrý kněže". Píseň „Buoh všemohúcí" byla na konci XIV. st. nejrozšířenější písní lidovou a měla v hnutí předhusitském duležitou úlohu. Konrád Waldhauser dal ji zpívati místo stručné písně „Hospodine, pomiluj ny"; lid si ji tak oblíbil, že, když ji chtěl r. 1399 německý farář v Týně zakázat při procesí o vzkříšení, vznikla z toho ohromná bouře, takže farář byl nucen ji dovoliti. Píseň „Jezu Kriste, ščědrý kněže", zapsaná nejdříve na konci XIV. st. a často v tekstu měněná, je tím pamětihodna, že ji Hus znovu upravil a dával s jinými písněmi zpívati v kapli Betlemské.

Kromě písní skládány byly veršované modlitby, které nebyly zpívány, nýbrž po způsobu žalmové recitace odříkávány. Nejstarší z nich „Slovo do světa stvořenie“ (píseň ostrovská) upravena byla podle nějaké latinské písně velikonoční. Obsáhlejší (19 strof čtyřveršových) je t. ř. píseň Kunhutina „Vítaj, králu všemohúcí“, zaznamenaná v breviáři abatyše svatojirské Kunhuty; připomíná motivy z latinského hymnu „Lauda Sion“; byla asi odříkávána od jeptišek po přijímání místo modlitby latinské. Počet veršovaných modliteb vzrostl v XIV. st., kdy z nich sestaveny celé sbírky.

V st. XIV. literární činnost vzmohla se již tou měrou, že všecky hlavní druhy básnické našly své zástupce. Po založení university v Praze Karlem IV. r. 1348 rozšířila se vzdělanost v zemi a budila se chuť k literární práci.

V oboru lyrickém vedle písní duchovních skládány byly světské písně milostné, nejhojněji od studentu (žáku). Dvě pěkné písně milostné složil „žák“ Záviše; z jedné je znám pouze první verš „Krátká mi sě jest radost stala“, druhá se začíná veršem „Jižť mne vše radost ostává“, skládá se ze tří strof o 35 verších a připomíná formu starofranc. „chanson baladée“. Jiná píseň milostná, začínající veršem „Otep myrrhy mněť mój milý“, opírá se v textu o nádhernou „Píseň písní“ a v melodii jeví vliv českého zpěvu lidového. Lidový ráz mají také milostné popěvky, jako „Dřěvo se listím odievá“, „Andělíčku rozkochaný“, „Ztratilať jsem milého“, „Viemť jednu dúbravku“ a j.

Epika duchovní zastoupena je legendami. Legendový příběh o sv. Kateřině byl zpracován dvakráte: jednou v znění kratším v t. zv. legendě lvovské, po druhé v obšírné básni, čítající přes 3500 veršů (legenda stokholmská). Skladatel této legendy znal současnou poesii romantickou, což se jeví hlavně v líčení lásky Kateřininy ke Kristu, byl obratný veršovec a zanechal dílo značné ceny básnické. Příběh o sv. Dorotě byl rovněž dvakráte vzdělán: ve formě epické (legenda lvovská) a písňové (legenda pražská). Píseň o sv. Dorotě složena je ve strofě trojdílné, oblíbené tehdy ve světských skladbách lyrických, a byla opatřena nápěvem. Písně o sv. Dorotě později byly vkládány do kancionálů a odtud přešly i do poesie lidové. Vřelým citem vlasteneckým proniknuta je legenda o sv. Prokopu, složená podle latinských pramenů a starých tradic kláštera sázavského.

Z epiky světské zachovalo se kromě básní rytířsko-romantických, vzniklých podle cizích předloh, o nichž bude ještě zmínka, několik básní historických. Nejstarší z nich „Žalozpěv nad smrtí Viléma Zajiece“ opěvuje smrt Viléma Zajíce, jejž bavorští Němci r. 1319 úkladně zavraždili. Hrdinná smrt dobrodružného krále Jana je předmětem „Zpěvu o bitvě u Kresčaku“. Zvláště pěkně složena je „Píseň o Štemberkovi“, v níž se líčí,

jak mladý, krásný Štemberk, milovník sličné Aničky, lstivými měšťany mělnickými byl vlákán do polí a zrádně od nich porubán.

Nejčetněji jsou zastoupeny básně tendenční, didaktické a satirické. Nejmenovaný skladatel — bezpochyby nějaký klerik-písař, který žil za Jana Lucemburského — sestavil obsáhlý sborník básní (rukopis Hradecký), který kromě legendy o sv. Prokopu a o Umučení Páně, dvou planktu o sv. Maří obsahuje dvě satiry „Desatero kázanie božie“, „O řemeslnících“, didaktickou báseň „O bohatci“ a bájku o lišce a džbánu.

V satiře „Desatero kázanie božie“ při rozboru jednotlivých přikázání se vytýká, jak kteří lidé proti nim hřeší, a podávají se výstražné příklady ze současného života. Skladatel bezohledně odkrývá zlořády jednotlivých stavu, nešetře ani knížat a nejvyšších hlav; zejména ostře doráží na stav duchovní a mnišský, vystupuje proti zneužívání odpustků a zpovědí a p. Jsou to nejstarší stopy nábožensko-mravního hnutí, jež později vyvrcholilo v husitství. V satiře o řemeslnících namířil skladatel ostří svého vtipu proti úskokum, šidbám a slabostem stavu řemeslnického. Ševci utrácejí vydělaný groš v hospodě při kostkách, konšelé dávají se upláceti, kováři kujíce paklíče a pilky, pomáhají zlodějum a p.

Jako skladatel těchto satir, tak i *Smil Flaška z Pardubic* (asi 1350—1403) jeví se předchůdcem reformačního hnutí v Čechách. Kromě sbírky českých přísloví a „Rady otce synovi“, upravené podle vzoru německého, složil „Novou radu“, alegorickou báseň, v níž kreslí ideál panovníka, spořádaného státu a zároveň ideál vzorné obce křesťanské. Smilu Flaškovi připisuje se také satira „Podkoní a žák“, vtipný obrázek, osvětlující stinné stránky současného života studentského.

Středověké drama puvodu liturgického zjednalo si v Čechách neobyčejnou zálibu. Málokterá literatura muže se vykázati ze staré doby dramatickými skladbami tak rozmanitými a poměrně četnými jako česká. Pro dějiny středověkého dramatu církevního mají staročeské památky dramatické nesmírnou cenu a poskytují vydatný materiál k srovnávacímu studiu jeho vzniku a vývoje.

Již v 1. polovici XIV. st. vznikla na pudě české delší hra velikonoční s obšírnou episodou mastičkárskou, která byla rozvedena v křiklavou scénu jarmareční s hrubými a necudnými vtipy; delší úryvky této scény zachovaly se ve dvou rukopisných přepisech ze XIV. st. (Mastičkář musejní a drkolenský). Zdá se, že tato latinsko-česká hra měla svuj vzor v nějaké hře latinsko-francouzské, podle níž vznikly také obdobné hry latinsko-německé.

Pro představení v kostele upravovány byly drobné latinsko-české hry velikonoční (Representationes Mariarum, Ordo trium personarum) bez vybujelé scény mastičkářské, jež se dochovaly v několika rozmanitých versích; jsou literárně-historicky zajímavé již

proto, že si lze z nich utvořiti jasný obraz, jak z jednoduchých počátků znenáhla vzrůstaly delší hry přidáváním nových výjevu.

Jednoduché hry velikonoční, vyličující příběhy po vzkříšení Kristově, byly doplňovány hrami o vzkříšení Páně (Ludi de resurrectione domini), v nichž se líčilo najímání stráže a střežení hrobu Kristova, samo vzkříšení, sestoupení do pekel a p. Česká hra tohoto druhu zachovala se v přepise z XVI. st., ale z jazykových zvláštností možno usuzovati, že původně byla složena asi v polovici XIV. st.

Dalším stupněm ve vývoji dramatického cyklu velikonočního byly hry pašijové. V staročeské literatuře není dokladu na obsáhlé hry pašijové (mysterie), jak vyrostly v XV. a XVI. st. v Německu a ve Francii, vyskytují se pouze jednotlivé hry partikulární, které svědčí o rozmanitosti předmětů dramaticky u nás v st. XIV. vzdělávaných. Je to zlomek drobné hry pašijové, hra na květnou neděli, zlomek hry na Boží tělo, hra o Marii Magdaleně, úryvek hry nanebevstoupení Páně a konečně Planktv čili Pláče P. Marie. V Čechách nedospělo se k cyklisaci těchto partikulárních her v složitější celky asi proto, že reformní hnutí husitské nepřálo hrám církevním.

Dějepisectví vzděláváno bylo zprvu latinsky. Hlavním jeho zástupcem byl *Kosmas* (1045—1125), kanovník a děkan kapituly pražské, muž skvělého vzdělání, jehož nabyl v cizině. Přes některé své nedostatky je jeho „Chronika Bohemorum", vypravující o událostech od stavění věže Babylonské až do r. 1125, vzácným pramenem pro dějiny české, zejména pro události doby nejbližší nebo současné. Příkladu jeho následovali jiní kronikáři, pokračujíce v jeho kronice, ale žádný z nich nedostihl svého mistra.

Jazykem českým napsal první kroniku českou t. ř. *Dalimil*. Jména toho dostalo se autoru kroniky nesprávným dohadem Balbínovým; vlastní skladatel její, který žil za Jana Lucemburského, není podle jména znám. Kroniku svou napsal veršem, řídě se vzorem německých „Reimchronik" a „Kaiserchronik". Vypravuje v ní dějiny české od dob nejstarších až do r. 1314; později připojil ještě čtyři kapitoly o událostech z let 1315—18. Skladatel kroniky byl vlastenecky uvědomělý Čech, který spatřoval nebezpečí národní v tom, že se do Čech uváděly cizí řády, kroje, zvyky, turnaje a p. Jeho kronika byla téměř výzvou k odporu proti německé rozpínavosti a varovným hlasem proti lhostejnosti a důvěřivosti národní. Proto ji německý historik Meinert vhodně nazval „polnicí války husitské".

Zvláštní péči věnoval historiografii Karel IV. Sám napsal latinsky svou autobiografii, která byla dvakráte přeložena do češtiny. K jeho podnětu vylíčil *Beneš Krabice z Veitmile*, kanovník na hradě pražském, dějiny české od r. 1283 až do konce svého života († 1375). Psal latinsky tak jako *Přibík Pulkava z Radenína*,

který složil kroniku, obsahující dějiny české od nejstarší doby až do r. 1330. Na podnět Karla IV. zpracoval ji potom asi sám také česky.

Z literatury právnické napsány byly dvě vzácné památky: „Kniha Rožmberská“ (z poč. XIV. st.), vyličující obraz staročeského zřízení soudního, a „Výklad na právo zemské české“ od Ondřeje z Dubé († 1413), v níž jsou obsaženy zevrubné výklady o složení a pravomoci soudu a o vedení pře na soudě zemském.

[Podrobná literatura je uvedena ve Vlčkových a Jakubcových Dějinách čes. literatury.]

5. Nejstarší písemnictví polské.

V Polsku kultura křesťanská zdlouhavěji se šířila než v Čechách. Zřizovány sice školy katedrální, klášterní a farní s vyučovací řečí latinskou, ale ježto je vedli duchovní původu cizího, s počátku německého, potom vlašského a francouzského, neprospívaly obecnému vzdělání. Kláštery pečovaly hlavně o hospodářský rozkvět země, o duševní potřeby lidu se nestarajíce. Teprve v XIII. st. nastal obrat; proti vlivu německému, který zmohutněl v městech a klášterech, ozval se živější cit národního vědomí a duchovenstvo cizí znenáhla nahrazováno domácím. V čele národního hnutí stál horlivý arcibiskup Jakub Świnka, z jehož podnětu synoda vydala nařízení, aby do škol nebyli za učitele přijímáni Němci, nevykáží-li se znalostí polského jazyka do té míry, aby mohli učiti žáky jazykem polským. Také šlechta vybavujíc se ze samovládné moci panovníkovy, nabývala politického významu a začala bažiti po vyšším vzdělání. Zámožní šlechtici docházeli na cizí university v Bononii, Padově, Paříži a v Praze. Kazimír Veliký řídě se příkladem Karla IV., založil v Krakově Hlavní školu, která byla péčí Jadwigy, manželky Vladislava Jagiełła, povýšena na universitu (r. 1400) a v XV. st. utěšeně rozkvetla.

Řečí liturgickou i spisovnou byla dlouho latina. Až do XVI. st. literatura psaná jazykem latinským převyšovala písemnictví v řeči domácí. O užívání polštiny v kostele jsou určitější zprávy ze XIII. st. R. 1285 nařídil arcibiskup Świnka, aby kněží v neděli a o svátek odříkávali s lidem po polsku hlavní modlitby: Otčenáš, Věřím v Boha, Desatero a Obecnou zpověď. Kněz, který byl cvičenější, mohl i čtení evangelia a epištoly vyložit lidu polsky. S počátku směl lidu kázati toliko biskup; teprve ve XIV. st. kázali také kněží.

Obecně se uznává veliký vliv český na vývoj spisovné řeči a nejstaršího písemnictví polského. Od sňatku Doubravky s Měškem začal vnikati civilisační proud z Čech do Polska a za krále Václava na počátku XIV. st. mohutně vzrostl; z Čech, osvětově tehdy pokročilejších a literárně bohatších, hrnula se do Polska slova, pojmy

i rukopisy. Z literatury české vybíraly se nejen předlohy a látky, nýbrž převzata i ortografie, hojné výrazy a obraty řeči. Proto jsou nejstarší písemné památky polské obdobné českým.

Předpokládá se, že záhy byly složeny po polsku formule křestní, obecná zpověď, modlitby: Otčenáš, Zdrávas, Věřím v Boha a p. Teksty jejich zachovaly se však v zápisech dosti pozdních; nejstarší tekst „Věřím v Boha" je z konce XIV. st., nejstarší zápis „Otčenáše" a „Zdrávas" z r. 1407.

Možno právem předpokládat, že jako v Čechách tak i v Polsku záhy přeloženy byly žalmy, ačkoliv nejstarší zachovaný tekst žaltáře pochází teprve ze XIV. st. Říkalo se mu „Psałterz Małgorzaty", poněvadž byl mylně připisován Malgorzatě (Marketě), choti krále Ludvíka a dceři Karla IV.; nyní sluje „Psałterz Floryański" podle kláštera sv. Floriana u Lince, kde je chován. Rukopis z konce XIV. st., přepsaný (ač ne v celku) asi pro královnu Jadwigu, je psán ve třech jazycích: po každém verši latinském následuje verš polský a potom německý. Zachovaný rukopis zdá se býti přepis staršího originálu z poč. XIV. nebo z konce XIII. st. Při úpravě polského překladu neznámý překladatel užíval tekstu českého. Jakožto nejobsáhlejší památka staropolská žaltář tento má ohromný význam pro studium jazyka staropolského. Od žaltáře Floryańského pořádkem některých žalmů a připojenými výklady liší se žaltář Puławský z 2. pol. XV. st.; stopy češtiny nejsou v něm tak zřejmé jako v žaltáři Floryańském, ale při tom je to zvláštní, že tam, kde se oba žaltáře od sebe liší, odchylky tyto často se srovnávají s některými teksty staročeskými. V 2. pol. XV. st. upraven byl ještě žaltář Krakovský; rukopis jeho se nezachoval, ale tekst jeho byl pojat do prvního tištěného žaltáře polského, vydaného r. 1532 v Krakově.

Kdy byly nejdříve přeloženy jiné části bible, o tom není bezpečných zpráv. Historik Długosz líče horoucí nábožnost královny Jadwigy, vykládá sice, že se oddávala modlitbám a čtení nábožných knih, to jest Písma starého i nového zákona, homilií čtyř doktorů církevních (t. j. Ambrože, Augustina, Jeronyma a Řehoře), životů Otců círk., kázání o svatých, pasionálu a p., vyložených z latiny do polštiny. Z této zprávy nelze však ještě usuzovati, že by již na konci XIV. st. netoliko celé Písmo sv., nýbrž i značný počet jiných knih lat. byl přeložen do polštiny. Drobné zbytky a úryvky z překladu bible vyskytují se z 1. pol. XV. st., celý překlad obsahovala bible, která podle svědectví biskupa českobratrského Symeona Turnovského přeložena byla k rozkazu královny Žofie, poslední choti Vladislava Jagiełła, od kněze Ondřeje z Jaszowic (1455 dokončena). Odtud sluje Biblia królowej Zofii nebo Biblia Szarospatacka. Rukopis I. dílu byl totiž objeven r. 1805 v knihovně reformované koleje v Šaryšském Potoku v Uhrách a není dosud známo, jakou cestou se tam dostal. Zjištěno toliko, že

bible tato byla na poč. XVII. st. majetkem pánů Krotoských z Krotoszyna, kteří náleželi k církvi čes. bratří; od Krotoských dostala se snad do knihovny bratrské v Lešně a odtud mohl ji do Šaryš. Potoku přinésti Komenský, ale jisté to není. S rukopisem zacházelo se velmi barbarsky, celé svazky pergamenové byly z něho vytrhány. Z druhého dílu bible nalezeny byly dosud jen dva listy ve Vratislavi. Z důvodů paleografických se usuzuje, že zachovaný rukopis psán byl od pěti písařů, kteří zachovávali po stránce jazykové starší typ jazyka. Překladatel polský měl před sebou předlohu českou, a to nejspíše staročeskou bibli první recense. Tiskem vydána byla celá bible polská teprve r. 1561 v Krakově, t. ř. bible Leopolity, podle nějakého nyní neznámého rukopisu, který obsahoval jiný překlad, než jaký zastupuje bible Žofie.

Mezi zajímavé památky staropolské náležejí sbírky kázání. Nejstarší jsou Kazania Świętokrzyskie (pojmenována podle sv. Kříže na Lysé hoře), přepsaná v 2. pol. XIV. st. z předlohy starší. Z celé sbírky, která obsahovala kázání na svátky celého roku, zachovalo se pouze šest kázání celistvě nebo ve zlomcích. Řeč jejich je prostá, jasná a plynná a ukazuje značnou obratnost slohovou. Druhá sbírka „Kazania Gnieźnieńskie", skládající se ze 103 kázání latinských a 10 polských, napsána byla okolo r. 1410, rovněž podle předlohy starší. Od svatokřížských liší se tím, že jsou obšírnější a prostým posluchačům přístupnější. Skladatelé obou sbírek vážíce látku z Otců a spisovatelů církevních, dovedli předměty převzaté samostatně zpracovati a pojímali v obsah jejich zajímavé obrázky ze života, vyličující mravy, obyčeje a zvyklosti lidové. Proto mají obě sbírky důležitý význam nejen jazykový jako nejdávnější památky polské prózy, nýbrž i kulturně-historický.

Z písní duchovních nejstarší je „Bogurodzica", která má podobnou literární historii jako česká „Hospodine, pomiluj ny". Dříve kolovala tradice, že ji složil sv. Vojtěch, což bylo domnělými bohemismy potvrzováno. Později se upustilo od této tradice, ale s úplnou jistotou vznik a zvláště ponenáhlý vývoj její nebyl dosud vysvětlen, ačkoliv byla předmětem četných studií a úvah. Příčinou toho je hlavně to, že rukopisné záznamy její jsou poměrně dosti pozdní; nejstarší rukopisný tekst pochází teprve asi z let 1410—1415. Z výsledku, k nimž se dospělo pečlivými studiemi, nejpodstatnější jsou tyto: Celá píseň „Bogurodzica" skládá se ze tří hlavních částí nestejného věku. Nejstarší jsou první dvě strofy, obsahující modlitbu ke Kristu, aby na přímluvu Bohorodice a sv. Jana Křtitele dal svým ctitelům „na świecie zbożny pobyt, po żywocie rajski przebyt"; složeny byly na konci XIII. nebo na poč. XIV. st. Obsah jejich i melodie upraveny byly samostatně, jak se zdá, podle rozšířené písně latinské „Ave, praeclara stella", při čemž výběr výrazu nebyl prost vlivu českého. K této nejstarší části připojila se v 1. pol. XIV. st. píseň velikonoční o vzkříšení Páně.

opírající se o analogickou hymnu latinskou „Rex Christe primogenite“ a o responsorium „Triumphat Dei filius“. Na konci XIV. st. připojena byla ještě píseň pašijová, do níž v st. XV. vloženy byly nové strofy, obsahující vzývání jednotlivých svatých. Po stránce formální bylo seznáno, že čím je která část starší, tím je její rytmická a veršová stránka umělejší a dokonalejší; strofy nejnovější jsou také nejjednodušeji stavěny. „Bogurodzica“ brzy znárodněla a zpívala se nejen při průvodech a slavnostech církevních, nýbrž i na poli válečném, na př. v slavné bitvě pod Grunwaldem r. 1410.

Vedle „Bohorodice“ Poláci znali zajisté ještě jiné písně duchovní, ale ze XIV. st. zachovalo se jich málo; jsou to písně velikonoční o vzkříšení Páně („Chrystus z martwych wstał je“) a o umučení Spasitelově („Jezus Chrystus, Bóg-człowiek“), dále pěkné písně marianské (na př. „Maria czysta dziewice“), adventní („Posłał przez anioły“) a j. Počet písní nábožných značně se zvětšil v st. XV., kdy sestaven byl už celý kancionál t. ř. Przeworczyka, z něhož zbyly pouhé trosky. Nejhorlivějšími skladateli písní duchovních byli bernardini, mezi nimi zvláště *Ladislav z Gielnowa*, znamenitý kazatel a básník. Připisuje se mu sbírka písní po kázání „Žaltář Ježíšův“, nebylo však dosud rozhodnuto, je-li tato sbírka původní, nebo byla-li upravena podle podobné sbírky české. Mezi nejkrásnější písně od něho složené patří obšírná píseň o umučení Páně, skládající se z 27 strof čtyřveršových.

Za nejdokonalejší výtvor polské středověké písně náboženské pokládá se „Hymn o Duchu świętym“ z konce XV. st., složený hladkým veršem a výraznou řečí. Starší legendy polské psány byly latinsky; ze století XV. zachovaly se nejstarší polské legendy veršované, z nichž nad jiné vyniká legenda o sv. Aleksiovi.

Básní světských nezachovalo se mnoho, ačkoliv nelze pochybovati, že jich kolovalo mnohem více. Byly to dílem písně milostné, jichž skladateli byli zvláště zamilovaní studenti krakovské university, dílem zpěvy historické nebo příležitostné, opěvující soudobé události. Známa je píseň o zabití Ondřeje Tenczyńskiego r. 1461 měšťany krakovskými a píseň o porážce pruské t. j. o bitvě pod Grunwaldem.

Jako v Čechách tak i v Polsku oblíbeny byly básně didaktické. Nejstarší z nich „O zachowaniu się przy stole“ z poč. XV. st. o 114 verších podává poučení, jak se chovati při stole a jak ctíti paní a panny. Skladatel jmenuje se Słota, asi nějaký žák krakovský. V jiné skladbě „Písně Sandomierzana“ kromě nábožných úvah opěvuje se zpustošení Sandoměře od Tatarů. Velmi obratně zveršoval podle latinské předlohy nějaký mnich dlouhou didaktickou báseň „Dyalog mistrza Polikarpa ze Śmiercią“. Moudrý mistr Polikarp prosil Boha,, aby mu dovolil

uzříti Smrt ve vlastní podobě. Prosba jeho se splnila; uzřel Smrt v podobě ženy ošklivé s bledými, žlutými tvářemi a s kosou v ruce. Smrt se honosí, že hubí všecky bez rozdílu, bohaté i chudé, staré i mladé, mudrce i hlupce, knížata i prosté lidi, mnichy i laiky. Toliko dobrému člověku nemuže nic zlého učinit. Podle české předlohy „O rozdělení duše s tělem" vznikla delší báseň poučná „Skarga umierającego". Dokladem polského humoru, náklonnosti k pamfletum a posměškům je „Satyra na chłopów", v níž neznámý autor vytýká jim lenivost a nedostatek lásky k pánům.

Letopisná literatura byla v staré době pouze latinská, má však v mistru *Vincenci Kadłubkovi* (z poč. XIII. st.) a kanovníku lvovském *Janu Dlugoszovi* (1415—1480) vynikající zástupce. O zajímavé „Kronice turecké" čili „Pamětech Jańczara", jejímž autorem byl Konstanty, syn Michala Konstantinoviče, rodem z Bosny, není známo, zdali byla původně napsána církevněslovansky nebo polsky. Polský tekst eksistoval již na poč. XVI. st. a byl často přepisován nejen v Polsku, nýbrž i v Čechách. Tiskem vydán byl český překlad r. 1581 v Litomyšli.

[W. Nehring: Altpoln. Sprachdenkmäler. Berlin 1885. — A. Brückner: Literatura religijna w Polsce średniowiecznej. I.—III. Warsz. 1902—1904. — Týž: Dzieje języka polskiego. Lw. Warsz. 1907, 1913. — Jan Łoś: Przegląd językl. zabytków staropolskich. Krak. 1915. — W. Nehring: Über den Einfluss der altčech. Lit. auf die altpolnische (Afsl. Ph. 1, 1875; 2, 1877; 5, 1880; 6. 1882).

J. Bystroń: Rozbiór porównawczy znanych dotąd najważniejszych tekstów Modlitwy Pańskiej, Pozdrowienia Aniels., Składu Apostol. i Dziesięcorga Przykazania (Prace fil. 1886, I.).

A. Brückner: Psałterze polskie (Rozpr. Akad. Um. 34, 1902). — W. Nehring: Iter Florianense. Poznań 1871. — K. Libelt: Psałterz Floryanski i Biblia król. Zofii (Roczn. Pozn. VII. 1872). — K. Małkowski: Przegląd najdawniejszych pomników jęz. polskiego. Warsz. 1872.

J. Jireček: Biblí staropolská (ČČM. 1872). — E. Hanisch: Zur Geschichte der Sárospataker altpol. Bibelhandschrift. Halle 1913. — Týž: Die Sárospataker altpol. Bibelhandschrift und die Lemberger Ausgabe vom J. 1871 (Afsl. Ph. 35, 1913).

A. Brückner: Kazania swiętokrzyskie (Prace fil. 3, 1891). — W. Nehring: Kazania gnieźnieńskie (Rozp. Ak. Um. 25, 1897). — A. Brückner: Kazania średniowieczne (ibd. 9, 1895; 10, 1897).

M. Bobowski: Die poln. Dichtung des XV. Jahrb. I. Mariengedichte. Breslau 1883. — Týž: Poezya polska kościelna do XVI. w. Warsz. 1885. — Týž: Pieśni katolickie polskie od najdawniejszych czasów do końca XVI. w. (Rozpr. Akad. Um. 19, 1893). — J. Surzyński: Polskie pieśni kosciola katol. Poznań 1891. — F. Pułaski: Pieśni religijne XV. w. (Sprawozd. Tow. Nauk. Warszaw. 5, 1912). — J. Rymarkiewicz: Pieśń Bogarodzica. Poznań. — R. Pilat: Pieś. Bogar. (Pamięt. Ak. Um. 4. 1879). — A. Kalina: Rozbiór krytyczny pieśni B. Lwów 1880. — A. Brückner: „Bogurodzica", rozwiązanie zagadki (Bibl. Warsz. 1901, IV.). — J. Franko: Zu „Bogarodzica", Strophe 2 (Afsl. Ph. 24, 1902). — J. Fijałek: Bogurodzica (Pamięt. liter. 2, 1903). — A. Polinski: Pieśń B. pod względem muzycznym. Warsz. 1903. — V. Bruchnalski: B. Sprawozd. A. Um. 1904). — A. Brückner: Spór o B. (Pamięt. liter. 3, 1904).

— K. Heck: Uwagi kryt. nad najstarszymi tekstami i komposycyą pieśni B. (Rozpr. Akad. Um. 40, 1905). — A. Chmiel: Uwagi archiwalno-paleogr. nad pieśnią B. (ib.). — A. Chybiński: Z badań nad B. (Lutnista. Warsz. 1906 nr. 1—5). — W. Szczurat: Grunvaldśka piśnia. Žovkva 1906. — Týž: Dvi statji pro Grunvaldśku piśniu. Vidpoviď prof. Brücknerovy. Žovkva 1906. — A. Barvińśkyj: „Bogurodzica" Szczurata (Rusłan. Lwów 1906, nr. 260—7, 270—7). — A. Chybiński: Bogurodzica pod względem historyczno-muzycznym. Krak. 1907. — A. Brückner: Bogarodzica (Afsl. Ph. 29, 1908). — A. Brückner: Literatura najnowsza o B. (Prace Fil. 6, 1908). — V. Jagić: Korollarien zum Bogarodzica-Lied (Afsl. Ph. 30, 1909). — T. Wierzbowski: Bogarodzica. Wykład wstępny. Warsz. 1909.

St. Dobrzycki: Z dziejów średniowiecz. piśmien. pols. Pieśń przypisowana Wł. z Gielnowa (Prace fil. 5, 1899).

A. Brückner: Neue Quellen zur Geschichte d. poln. Sprache und Literatur (Afsl. Ph. 14, 1892). — Týž: Wiersze polskie średniowieczne (Bibl. Warsz. 1893). — Týž: Drobne zabytki jęz. pols. XV. w. Pieśni (Sandomierzana), modlitwy, glosy (Rozpr. Ak. Um. 25, 1897). — J. Rozwadowski: Die morte prologus i żale konającego (Mat. i prace kom. jęz. 1, 1901). — St. Dobrzycki: Studya nad średniowiecz. piśmien. pols. (Rozpr. Ak. Um. 33, 1901). — Týž: Polska poezya średniowieczna. Krak. 1900. — W. Bruchnalski: Poezya polska średniowieczna (Dzieje lit. pięk. w Polsce. I. 47—121).

J. Loś: Pamiętniki Janczara czyli Kronika turecka Konstantego z Ostrowicy (Bibl. pisarz. pols. 63). Krak. 1912.]

HLAVA II.

Literatura apokryfická.

Vedle orthodoxní čili kanonické literatury křesťanské rozšířila se již v prvních stoletích křesťanství hojná literatura nekanonická čili apokryfická, která tvoří zvláštní oddíl náboženského písemnictví středověkého. Literatura tato je takřka bájivým a básnickým doplňkem stručné a suché literatury orthodoxní.

Spisy apokryfní opíraly se větším dílem o Písmo sv., o biblickou a církevní historii a životy svatých, ale látka jejich byla rozšiřována a doplňována novými podrobnostmi, vymyšlenými a zbásněnými. V bibli líčí se totiž mnohé poutavé příběhy zcela krátce, na př. život Adama a Evy, pád a vypuzení jich z ráje, život jejich po vyhnání z ráje, potopa světa, dále osudy některých význačných osobností biblických, jako Abrahama, Henocha, vzatého na nebe, Melchisedecha atd. Zvědavost lidská chtěla o nich věděti více, bažila po podrobnostech, proto doplňovala příběhy biblické výtvory své bájivé fantasie. Již u židů, zejména v posledních stoletích předkřesťanských, kolovaly mnohé pověsti, které doplňovaly stručné podání biblické; mnohé z nich přešly v Talmud a odtud přímo nebo ústním podáním dostaly se ke křesťanům. V době křesťanské vznikaly zase apokryfy, opírající se o Nový zákon. Obrazotvornost prvních křesťanů nespokojovala se jen úsečným líčením života Spasitelova, Bohorodičky a apoštolů, jak to nacházela v bibli, nýbrž doplňovala je z ústní tradice, která byla zvláště s počátku svěží a obsahovala mnohé zprávy, které nebyly pojaty do knih biblických. Hojné živly apokryfické vznikaly dále působením heretiků, kteří čerpajíce k nim látku z pověstí pohanských nebo názoru prostonárodních, zabarvovali jimi své učení.

Apokryfické pověsti, vycházejíce prvotně z Orientu, z Malé Asie, Egypta a Řecka, postupně se šířily po celém světě křesťanském a nalézaly všude úrodnou půdu. Vynikajíce zajímavým obsahem, živou kresbou poutavých podrobností a hojnými živly fantastickými, staly se oblíbeným čtením středověkých čtenářů, jimž nahrazovaly beletrii. Z apokryfů zbožný čtenář se dověděl den i hodinu, kdy Adam a Eva v ráji zhřešili, jaký život vedli po vyhnání z ráje a jak umírali. V apokryfu bylo zevrubně vylíčeno,

jaký měl Kristus zevnějšek, co jedl, jak si v mládí hrál a p. Zvláště hojné podrobnosti vypravovaly se o P. Marii: jakou měla barvu očí, jaké vlasy a p. Apokryf dovedl také podati podrobný popis konce světa, posledního soudu a života záhrobního.

V apokryfech bylo skutečně mnoho pěkných námětu uměleckých, takže křesťanští umělci středověcí rádi z nich vážili motivy k obrazum a básníci skládali podle nich verše. Proto bývá apokryfická literatura vhodně označována jako rozvětvený epos náboženský, který má dlouhou historii literární. Vyšel ze starozákonných tradic, rozhojněn byl východními pověstmi, pojal v sebe legendy novozákonné a v této podobě rozšířil se po celém světě křesťanském.

Vliv apokryfů neobmezoval se jen na vrstvy vzdělané, které uměly čísti, nýbrž z úst čtenářů a kněží přecházel mezi lid, který si je osvojil a často dále vzdělával. Zbytky jejich dosud se zachovaly v četných písních, pohádkách a legendách prostonárodních.

Vytknu nejdříve čelnější apokryfy u Slovanů jižních a východních.

Část apokryfů starozákonných má ráz apokalyptický a obsahuje rozmanité vise a zjevení. Toho druhu je kniha o Henochovi. Líčí se v ní, jak Henoch putoval skrze sedmero nebes, viděl Boha a slyšel od něho vypravovati o stvoření světa. Poutavý je tu popis velkolepých zjevů nebeských. Cesta do nebes je také předmětem knihy Baruchovy. Ráj a peklo popisuje se v knize Abrahamově. V apokryfu o proroku Izaiášovi líčí se vidění Izaiášovo, jak byl vznesen do nebe, kde spatřil Boha a viděl příští narození a umučení Páně.

Jiné apokryfy mají ráz legend nebo pověstí. Líbil se zejména život Adama a Evy. Vypravovalo se v něm o stvoření Adama, o jeho nemoci, o cestě Setha a Evy do ráje pro léčivé byliny. Zevrubně se popisovalo vyhnání Adama a Evy z ráje, jejich utrpení, zápas s ďáblem, pokání a posléze smrt obou. Pěknými episodami vyznačuje se vypravování o Jeremiášovi, jak zázračně vysvobodil národ židovský z otroctví babylonského, jak se vrátil do Jerusalema, umřel, znovu ožil a byl kamenován. Jiné apokryfy starozákonní vypravují o potopě světa a Noe, o Josefovi a Aseneth, o dřevu kříže, jež vsadil Mojžíš, o Šalomounovi, Jobovi atd.

Z apokryfu novozákonných oblíbeno bylo i u starších spisovatelu církevních prvoevangelium Jakubovo. Živě se v něm líčí narození P. Marie a její život až do narození Ježíšova a útěku do Egypta. Evangelium o Ježíšově mládí vyličuje rysy dosti realistickými Krista jako chlapce a vypravuje o divech a zázracích, jež ve svém mládí činil. V evangeliu Nikodemově doplňovalo se biblické podání o umučení Páně, o smrti a vzkříšení, o sestoupení do pekel a osvobození odtud Adama a praotců. Skla-

datelé středověkých her dramatických o vzkříšení Páně vážili z něho mnohé podrobnosti. V legendě o Abgarovi se vypravovalo, jak král Abgar psal Ježíšovi list a dostal od něho odpověď.

Vedle evangelií kolovaly i apokryfické skutky apoštolské. Zvláště rozšířena byla zázračná historie apoštola Tomáše, jak přetrpěl mnoho muk a vykonal mnoho divů v Indii, kde šířil křesťanství, dále apoštolů Ondřeje a Matěje, kteří činili divy mezi lidojedy a p.

Středem nejrozmanitějších apokryfických zkazek byl Jidáš; na př. o třiceti stříbrných, jež dostal za svou zradu, vypravovala se dlouhá historie. Byly prý to tytéž peníze, jež dostali bratří Josefovi, když ho prodali do Egypta. Později koupili za ně obilí u faraona a ten je dal královně ze Sáby. Od ní je dostal Šalomoun, za babylonského zajetí byly uloupeny a posléze dostaly se zase do Jerusalema, když je tři králové přinesli darem novorozenému Kristu. Na útěku ztratila je svatá rodina, našel je pastýř atd., konečně je dali židé Jidášovi. Jidáš zradiv Krista, mučen byl svědomím, vrátil židům peníze a přišed domů žádal od ženy provaz, aby se oběsil, ježto Kristus třetího dne vstane. Žena pekla právě na rožni kohouta a nevěříc tomu pravila: jako tento pečený kohout neobživne, tak i Kristus nevstane z mrtvých. Sotva to dořekla, kohout zatřepal křídly a třikrát zakokrhal. Jidáš vzal provaz a oběsil se atd.

Pěkné poetické motivy obsaženy jsou ve „Vidění sv. Pavla". Vypravuje se, jak celá příroda, slunce, luna, hvězdy, moře a země žalují Bohu na křivdy a hříchy lidí. Bůh žádá, aby měly slitování s člověkem a popřály mu času k pokání. Apoštol Pavel má potom vidění, v němž se mu zjevují slasti blažených v nebi a muky hříšných v pekle. Otevře se nebe, z něho vychází archanděl Michael s množstvím vojska nebeského a všichni prosí Boha, aby se smiloval nad hříšníky. Bůh k prosbě archanděla Michaela a apoštola Pavla ulehčuje jejich mukám. Podobného obsahu je Chození Bohorodice po mukách. Archanděl Michael ukazuje Bohorodičce místa pekelných muk. V pekle teče řeka ohnivá od východu k západu. V řece stojí hříšníci a trpí hrozná muka. Matka boží spatřivši to vše, svolává všecky svaté, proroky, apoštoly a moci nebeské, aby prosili za hříšníky; všichni padají nicí před trůnem božím a vyprošují hříšníkům slitování. Apokryfů novozákonných jest vůbec mnoho, na př. o Pilátovi, vidění sv. Jana, beseda tří světců a řada apokryfních legend o svatých (o Martě, Josefovi Arimathejském a p.).

Zároveň s apokryfy biblickými hrnuly se k Jihoslovanům a Rusům skladby, obsahující rozmanité prvky z bájesloví klasického a ze středověkých pověr prostonárodních, knihy obsahu hlavně hadačského, jako Čarovnik, Gromnik, Putnik, Zvězdočetec a p.

Apokryfy třeba počítati mezi nejstarší plody církevně-slovanského písemnictví. Mnohé z nich vznikly snad již v době velkomoravské, na př. evangelium Nikodemovo, největší počet jejich spadá do X. a XI. st. Hlavním zdrojem círk. slovanských apokryfů byla literatura řecká, ale také ze západu, z předloh latinských a později vlašských vnikaly apokryfické motivy k Slovanům jižním. Není pochyby, že bogomilové a jiní sektáři měli značný podíl v šíření apokryfův u Jihoslovanů, ale také mnozí spisovatelé orthodoxní převáděli je z řečtiny do církevní slovanštiny, pojímajíce rozmanité partie z nich do chronografů, palejí, legend a jiných spisů náboženských.

Na Rus dostaly se knihy apokryfní nejdříve prostřednictvím písemnictví bulharského ze zdrojů řeckých. Později v st. XVI. až XVII. přihrnul se tam nový proud apokryfických pověstí západoevropského původu latinského a německého v polských překladech; proud tento zaplavil nejdříve jihozápadní Rus a odtud šířil se do moskevského carství.

Působení apokryfických spisů na písemnictví ruské bylo pronikavé. Kromě knih liturgického rázu sotva možno najíti v starší literatuře ruské spis, v němž by se nenalézaly stopy apokryfů. Letopisy, poučení, poslání metropolity Ilariona, Vlad. Monomacha, životy ruských světců (Borise a Glěba) ukazují, že autoři jejich užívali apokryfů nebo děl s nimi souvislých. V prozaických legendách a duchovních verších spojeny jsou často příběhy biblické a tradice církevní s pověstmi a živly z apokryfů. Oblíbené veršování skladatelů duchovních veršů (t. ř. kaliki perechožije) „Golubinaja kniga“ složeno je vesměs podle apokryfů. Zřejmé ohlasy z nich jsou též v duchovních verších o Jegorovi Chrabrém, Aleksějovi člověku božím, o vzkříšení Spasitelově, o rozloučení duše s tělem atd. I do bohatýrského eposu ruského jako do junáckých písní jihoslovanských vnikaly četné motivy z oblíbených pověstí apokryfických. V lidu a jeho tradici udržely se mnohé živly z apokryfův až dosud; světový názor širokých vrstev lidových až do reforem Petra Velikého zakládal se téměř více na apokryfických představách než na zásadách vědeckých.

Z Řecka vnikaly apokryfy dále do západní Evropy, kde byly v jazyce latinském literárně přepracovány a v duchu národnějším upraveny prózou nebo veršem. Z tekstů latinských, prozaických nebo veršovaných, dostaly se do písemnictví českého a polského.

Nejstarší skladby české, na apokryfech založené nebo s nimi souvislé, jsou veršovány. Na poč. XIV. st. složil totiž nějaký kněz, veršovec velice obratný, obsáhlý sborník legendárních příběhů, vztahujících se k osobě Spasitelově, užívaje při tom látky ze spisů apokryfických. Z tohoto sborníku zachovaly se pouhé trosky, uváděné s názvem „Zlomky epické“. Některé z nich vznikly přímo podle latinských básní apokryfických, na př. básně o Se-

slání ducha svatého, o Pilátovi, o Jidášovi, o životě P. Marie. K nim se řadí legenda o apoštolích, jejímž pramenem byla „Zlatá legenda“ Jakuba de Voragine, k níž také často z apokryfů čerpáno. Básně tyto vynikají vesměs čistotou jazyka, plynným veršem a zvučným rýmem. Vyspělá technika jejich předpokládá veršované pokusy starší; zbytkem takového pokusu zdá se býti skladba Umučení Páně, zlomkovitě dochovaná teprve v pozdějších přepisech.

Vedle těchto starších básní vznikly podle apokryfu ještě jiné veršované skladby, jejichž forma není tak obratná. Z příběhů starozákonných jest to pouze „Život Adama a Evy“, zachovaný v zlomku. Mnohem oblíbenější byly příběhy novozákonné. Náleží mezi ně „Ježíšovo mládí“, přeplněné zázračnými příběhy, jak si hrají ještěři s dítkem Ježíšem na cestě do Egypta, jak se palmy s ovocem k němu sklánějí a voda tryská v poušti, jak Ježíš oživuje nasolenou rybu, v Nazaretě pak dechem svým oživuje hliněné ptáčky, unáší vodu v plášti, krotí lvy a p. Hojné podrobnosti o umučení Páně, jichž není v kanonických evangeliích, vypravují se v dialogu P. Marie s Anselmem, který se u nás vyskytuje ve formě básnické i prozaické. Mezi apokryfy obecně rozšířené náleží též legenda o sv. Jiří; známa byla i prozaická legenda toho druhu.

Prozaických apokryfu kolovalo u nás rovněž značné množství Jsou to hlavně tyto: evangelium Nikodemovo, zachované v rukopisech a četných tiscích, a jakožto přídavek k němu příběh o Pilátovi, vidění sv. Pavla a s ním souvislý list s nebe seslaný, dále život Adama ve dvou překladech a v tisku z r. 1498, život Josefa Egyptského a příbuzná mu povídka Josef a Aseneth, poručenství dvanácti patriarchů, známé z rukopisů a hojných tisků; konečně dvě apokryfické povídky Solfernus, líčící při satana a Boha při stvoření člověka, a Belial, obsahující rozepři sboru pekelného s Kristem pro osvobození duší z předpeklí.

V Polsku kolovaly s počátku jen latinské apokryfy. Překlady a vzdělání jejich v jazyce národním objevují se teprve na sklonku XV. a na poč. XVI. st., a to vesměs v próze. Ze známých apokryfuv uvedeny byly do polštiny: evangelium Nikodemovo, vidění sv. Pavla, list rukou boží psaný, list Lentula, poslaný k senátu s popisem postavy Kristovy, nález Pilátuv. Ze starozákonných apokryfu doloženy jsou: život Adama a Evy, Josef a Aseneth. Zvláště zajímavou památkou je obsáhlá skladba apokryfická „Rozmyślanie o żiwocie Pana Jezusa“ z poč. XVI. st., volná parafráze delší básně latinské o životě P. Marie a Spasitele, doplněná podrobnostmi z rozmanitých pramenu jiných. Téměř vše, co apokryfy i kanonická evangelia vypravují o životě P. Marie a Krista, jest tu uvedeno

v jednotný, originální celek. Podle této skladby a lat. spisu „Vita Christi“ od sv. Bonaventury složil *Baltazar Opeć* okolo r. 1510 „Żywot Pana Jezu Krysta“, užívaje při tom hojných živlů apokryfických. Zdobí jej obratná forma stilistická, významná pro vývoj polského stilu prozaického.

Četné motivy apokryfické vyskytují se též ve spise „Sprawa Chędoga o męce Pana Chrystusowiej“, zachovaném v přepise z r. 1544, ale složeném již dříve. Základní osnova vzata je sice z kanonických evangelií, avšak podrobnosti doplněny podle rozmanitých apokryfů.

[E. Barsov: O vozdějstviji apokrifov na obrjad i ikonopis (Ž. M. N. Pr. 1885, 12). — N. V. Pokrovskij: Evangelije v pamjatnikach ikonografii. Spb. 1892. — V. Sacharov: Eschatolog. sočinenija i skazanija v drevne-rus. pis'men. Tula 1879. — V. Močul'skij: Apokrif. skazanije o sozdaniji mira. Odessa 1895.

A. N. Pypin: Ložnyja i otrečennyja knigi rus. stariny. Spb. 1862. — Týž: Legendy i apokrify v drevnerus. pis'men. (Věst. Jevropy 1894, 3). — N. S. Tichonravov: Pamjatniki otreč. rus. literatury. 1—2. M. 1863, 1895. — Týž: Apokrif. skazanija. Spb. 1894. — Týž: Lětopisi rus. liter. i drevn. M. 1859. — J. Porfirjev: Apokrif. skazanija o vetchozav. licach i sobytijach (Sbor. otd. Akad. N. 17, 1877). — Týž: Apokrif. skaz. o novozav. licach i sobyt. (tamtéž 52, 1890). — J. J. Sreznevskij: Svěděnija i zamětki o maloizvěst. i neizvěst. pamjat. Spb. 1867—1881. — O. Kalytovškyj: Materijaly do rus. liter. apokrif. Lvov 1884. — N. F. Sumcov: Očerki istoriji južnorus. apokrif. skazanij i pěsen. Kijev 1888. — J. Franko (Miron): K istoriji apokrif. skazanij (Kijev. Starina 1891). — Týž: K istoriji južno-rus. apokrif. skaz. (tamtéž 1894). — Týž: Apokryfy i legendy z ukrain. rukopysiv (Pamjatky ukr. rus. movy i liter. 1—5. Lv. 1896—1910). — A. N. Veselovskij: Slav. skazanija o Šolomoně i Kitovrasě. Spb. 1872. — Týž: Razysk. v oblasti rus. duch. sticha (Sbor. otd. rus. jaz. 20, 21, 28, 32, 46, 53). — Týž: Opyty po istoriji razvitija christ. legendy (Ž. M. N. Pr. 178, 183, 189, 191). — Ch. Jaščurinskij: Koljadki relig.-apokrif. soderžanija (Kijev. Star. 1895). — A. N. Popov: Bibliograf. mater. (Čtenija Mosk. obšč. istor. i drevn. 18, 79 81, 1889 až 1890). — M. N. Speranskij: Slav. apokrif. evangelija. M. 1895. — P. Vladimirov: Naučnoje izučenije apokrifov v rus. liter. (Univ. Izvěst. Kijev. 1900). — A. J. Jacimirskij: K istoriji apokrifov i legend v južnoslav. pis'mennosti (Izvěst. rus. jaz. 14, 1909; viz též 18, 1913). — A. Brückner: Z literatury zapomnialej (Bibl. Warsz. 1900). — Týž: Apokryfy średniowiecz. (Rozpr. Akad. Um. 13, 1900; 25, 1905). — Eug. Kozak: Bibliogr. Übersicht d. biblisch-apokryphen Litteratur bei den Slaven (Jahrb. für protest. Theologie 18, 1892).

Kniha Henochova vyd. Sreznevskij (Drev. pamjat.), Novaković (Starine 16, 1884); viz Bonwetsch (Afsl. Ph. 19, 1895), Smirnov (Kniga Jenocha. Kaz. 1888), Archangel'skij (Uč. zap. Kaz. univ. 1903, 3). — Kniha Baruchova vyd. Novaković (Starine 18, 1886). — Kniha Abrahámova vyd. Jagić (Ark. za povjest. jugosl. 9, 1868), Načov (Sbor. za nar. umotv. 8, 1892), Lavrov (Apokr. teksty. Spb. 1899); viz Polívka (Afsl. Ph. 1895). — Vidění pror. Izaiáše vyd. Popov (Opis. ruk. bibl. Chludova 1872), Stojanović (Spomenik. 3).

Kniha Adamova vyd. Tichonravov, Pypin; viz Jagić (Denkschr. W. Akad. 42, 1893). — Mučednictví Jeremiášovo vyd. Novaković (Starine 8, 1876), Polívka (ibd. 21, 1889).

Evang. Jakubovo vyd. Novaković (Star. 9, 1878), Popov, Lavrov (Izvěst. otd. rus. jaz. 6, 1903); viz Speranskij, Jagić (Izv. ot. r. jaz. 3, 1898). Evang. o Ježíšově mládí vyd. Novaković (Star. 8, 1876), Archangel'skij (Izv. ot. r. jaz. 4, 1899), Lavrov (Apokr. teksty); viz Drahomanov (Sbor. nar. umotv. 4, 1891). — Evangelium Nikodemovo vyd. Daničić (Star. 4, 1872); viz Polívka (ČČM. 1891). — Legenda o Abgarovi vyd. Novaković (Star. 16, 1884). — Skutky apoštolské vyd. Jagić (Star. 5, 1873), Novaković (Ibd. 8, 1876), Popov, Speranskij (Apokr. dějan. ap. Andreja. M. 1894).

Leg. o Jidášovi: Solovьev, K legendam ob Iudě pradatelě. Chark. 1895. — Vidění sv. Pavla vyd. Novaković, Polívka (Star. 21, 1889; Afsl. Ph. 16, 1894); viz Šepelevič (Očerki iz ist. srednevěk. lit. i kult. II. Chark. 1891), Kirpičnikov (Ž. M. N. P. 1883, 7, 1893, 11). — Chození Bohorodice po mukách vyd. Sreznevskij, Tichonravov; viz Pypin (Oteč. Zap. 1857, 11), Šepelevič (Očerki I.). — Beseda tří světců viz Krasnosel'cev: K voprosu o greč. istočnikach Bes. trech. svjat. Odes. 1890, Ždanov (Ž. M. N. P. 1892, 1).

Knihy hadačské a p. viz A. Veselovskij: Gadal'nyja knigi na zap. i u nas (Věst. Jevr. 1886, 4); V. Istrin: Otkrovenije Methodija Patarskago. M. 1897; Speranskij: Iz istorii otreč. liter. I., II. Spb. 1899; Peretc: Mater k istor. apokrifa i leg. I., II. Spb. 1899, 1901.

A. Kirpičnikov: Sv. Georgij i Jegorij Chrabryj. Spb. 1879. — A. Veselovskij: Sv. Georgij v legendě, pěsně i obrjadě (Razyskanija v Zap. Akad. N. 37). — A. V. Rystenko: Legenda o sv. Georgiji i Drakoně v vizant. i slavjanorus. liter. (Zap. Novoros. Univ. Odessa 112, 1909). — V. Močul'skij: Istoriko-liter. analiz sticha o Golubinoj knigě. Varš. 1887.

Rozmyślanie o żywocie pana Jezusa vyd. A. Brückner (Bibl. pis. pol. 54), viz Rozpr. Ak. Um. 28, Przegląd Polski 1912. — Sprawa Chędoga o męce Pana Chrystusowej viz Brückner (Rozpr. Ak. Um. 40). — Opeć, Żywot Pana Jezu Krysta viz Brückner, tamtéž.]

HLAVA III.

Středověké látky romantické.

Zároveň s apokryfy rozlétly se po literaturách evropských látky obsahu světského nejrozmanitějšího druhu. Vznik jejich není dosud zcela bezpečně vysvětlen, tolik je však jisto, že část jich je puvodu antického, část orientálního a část zakládá se na domácí tradici národů evropských.

Jevil-li se však podstatný rozdíl mezi literárním vzděláním pověstí apokryfických na východě a na západě Evropy, jest tento rozdíl při vzdělání látek světských ještě pronikavější. Na východě nedostalo se totiž těmto látkám tak pečlivého vzdělání uměleckého jako na západě. Souvisí to s novým hnutím kulturním a literárním, které se silně projevilo na západě, ale o východ sotva jen zavadilo. V čele tohoto hnutí stál stav rytířský, ustálený válkami křižáckými. Středověké rytířstvo stalo se nejen ideálem bojovníků křesťanských vůbec, šiřitelem nadšení náboženského a zásad rytířské dokonalosti, nýbrž i nositelem mezinárodního vzdělání, buditelem nových myšlenek a ideálů, jež znenáhla vešly v společný majetek všech národů středoevropských. Rytířstvem vnesen i do literatury a umění nový směr, jehož příznakem je zjemnělejší vkus, vytříbenější smysl pro formální krásu, jemný dvorský tón a umělejší stil.

Jakkoliv jsou tedy v literaturách jihovýchodních a severozápadních Slovanů zpracovány mnohé stejné látky, liší se přece silně způsobem svého vzdělání. Jihovýchodní Slované přejímali je větším dílem z písemnictví byzantského a v Byzancii nebyla úrodná puda pro jejich romanticko-rytířské zabarvení jako v západní Evropě.

Nejméně duchem romantickým dotčena byla látka obsažená v povídce „Barlaam a Joasaf“, takže se vzdělání její v písemnictví jihových. a severozáp. Slovanu téměř neliší. Vypravuje se v ní o indickém králevici Joasafu (Josafatu), jejž otec, chtě zameziti vyplnění věštby, choval ve skvostném paláci, ve společnosti mladých a veselých lidí, aby nepoznal bídy a mračných stránek života lidského. Náhodou setkal se však králevic přece s lidmi stiženými neštěstím, nemocemi a umírajícími a zamyslil se nad

těžkými otázkami osudu lidského. Křesťanský poustevník Barlaam objasnil mu strastný osud člověka a ukázal mu na křesťanství jakožto na jediný lék proti bídě lidské. Králevic přijal křesťanství, šířil je ve své říši a po smrti otcově odešel na poušť, kde žil s Barlaamem modlitbám a postům.

Povídka tato vykonala dlouhou pout, nežli se z Indie, své vlasti, dostala do literatur evropských, kdež patřila k nejrozšířenějším knihám. Jádrem jejím byla pověst o Siddhârtovi, který se později pod jménem „Budha" stal zakladatelem budhismu. Pověst indická vzdělána byla persky od nějakého křesťana a přizpůsobena názorům křesťanským. Z perštiny přeložena byla arabsky a syrsky a podle syrského tekstu vzdělána asi v 1. pol. VII. st. řecky. Z řečtiny uvedena byla do církevní slovanštiny a kolovala v Srbsku a Rusku. Řecký tekst přeložen byl dále do latiny a latinský překlad byl zdrojem, z něhož vážily ostatní literatury západní. Český překlad z konce XIV. st. zachoval se v několika rukopisích a byl často tiskem vydán (po prvé r. 1504 v Plzni). Do písemnictví polského dostala se povídka teprve v XVI. st.

Zajímavé osudy měla v literaturách slovanských známá látka o Aleksandrovi Velikém. Bohatýrský zjev velikého výbojníka záhy byl opředen pletivem rozmanitých pověstí a za Ptolomaiů v Aleksandrii byla o něm složena kronika, mylně připisovaná Kallisthenovi. Tato kronika byla potom znovu přepracována a bohatě rozhojněna novými složkami, takže se v literatuře byzantsko-řecké rozeznávají tři zvláštní verse; podle jedné z nich přeložena byla v Bulharsku do církevní slovanštiny. Jako „Kniha o Aleksandrovi" dostala se pak do Ruska, kdež byla znovu rozvedena četnými vložkami z letopisu byzantských, z literatury poučné a apokryfů. Pohlíželo se na ni jako na dokument historický a proto byla v rukopisech ruských vepsána v chronografy vedle jiných památek historických. Od této bulharské Aleksandreidy původem i obsahem rozlišuje se Aleksandreis redakce srbské. Předlohou její byl řecký tekst, nyní neznámý, který nevznikl přímo z původní kroniky o Aleksandrovi, nýbrž podle nějakého západního vzdělání jejího, v níž Aleksander vystupoval již jako ideál křesťanského reka a romantického rytíře. Také tato Aleksandreis srbské redakce dostala se do Ruska, kde se jí dostalo nové úpravy, a pokládána byla již za román na rozdíl od starší verse bulharské.

Řecký tekst domnělého Kallisthena přeložen byl v X. st. volně do latiny od archipresbytera Leona z Neapole; jeho „Historia Alexandri Magni" byla pramenem českému vzdělání povídky o Aleksandrovi (z 2. pol. XIV. st.). Podle tištěného vydání latinského upraven byl také polský překlad (ke konci XV. neb na poč. XVI. st.) a podle tohoto tekst západoruský.

Příběh o Aleksandrovi lákal také básníky středověké. Nejvíce proslula lat. báseň Gualtera de Castelione (z XII. v.); nezná-

mý český básník na poč. XIV. st. vzal si ji za vzor a složil obsáhlou báseň o Aleksandrovi. Nevázal se na předlohu latinskou, básnil zcela samostatně a vytvořil dílo značné ceny básnické. U jiných Slovanů veršované skladby o Aleksandrovi není.

Středověkým čtenářům nemalou zábavu poskytovala též Kronika trojanská. Hlavním pramenem pro středověké vzdělavatele této povídky byly krátké historie o válce trojské od neznámých spisovatelů, kryjících se pod jmény Dares a Diktys. V písemnictví círk. slovanském vyskytuje se kronika tato ve dvou versích; jedna z nich zakládá se na řeckém tekstu, přeloženém asi již v X. st. v Bulharsku; druhá verse vznikla podle nějaké povídky západoevropské, složena byla původně v Bosně nebo v sev. Dalmácii a přešla odtud v XIV. st. do Bulharska. V Rusku byly známy obě verse.

Na západě byla tato látka vzdělána básnicky v duchu středověké romantiky od franc. básníka *Bénoit de Sainte More*; báseň francouzská byla pak zdrojem latinské skladby prozaické od *Quidona de Columna z Messany* (r. 1287) a v jeho úpravě rozlétla se po západní Evropě. Česky upravena byla dvakrát: volně a obratně v 2. pol. XIV. st., potom doslovně k žádosti nejvyššího mincmistra Petra Zmrzlíka r. 1411. Vytištěna byla r. 1468 v Plzni jakožto první známý tisk český. V redakci Quidonově byla známa v Polsku na poč. XV. st., ne-li už dříve. Zvláštní je, že tištěná vydání polská ze XVI. st. nezakládají se přímo na Quidonovi, nýbrž na přepracované historii Daretově.

Poutavým a rozšířeným čtením byla dále povídka o Apolloniovi, králi tyrském. Vznikla na půdě řecké a na zač. VI. st. vzdělána byla latinsky. Podle tekstu latinského upravena byla samostatně česky. Z Čech vnikla do Polska a Ruska. Je zvláště tím zajímavá, že některé části její přešly do tradice lidové a tvořily oblíbené motivy národních pohádek a písní, na př. motiv o otci, který si chce vzíti vlastní dceru za ženu, nebo motiv o strupáči, jenž si úmyslně zohyžďuje hlavu, aby byl šeredný a p.

Cyklus nejrozmanitějších pověstí soustředil se kolem krále Šalomona. V písemnictví byzantsko-slovanském rozšířila se zvláště povídka o Šalomounovi a Kitovrasovi. Kitovras (řec. Kentauros) líčí se jako mocný král, který uslyšev o kráse ženy Šalomonovy, dal ji lstí unésti, byl od Šalomona přemožen a potrestán i s nevěrnou ženou. Ohlas této pověsti často se vyskytuje v junáckých zpěvích jihoslovanských a v bylinách ruských. Od byzantsko-slovanské pověsti liší se západoevropská rozprávka o Šalomounovi a Morolfovi (Markoltovi). V Čechách kolovaly rozprávky Markoltovy již v XIV. st., ale překlad znám je teprve z tisku r. 1608. Polský překlad, pořízený od bakaláře Jana z Koszyczek, vytištěn byl r. 1521 v Krakově. Český i polský tekst zakládá se na latinské předloze.

Vedle bible nebylo snad žádné dílo tak obecně rozšířeno a do jednotlivých řečí překládáno jako „Kronika o sedmi mudrcích“. Základ její byl indický. Ve východních redakcích: arabské, perské, syrské a j. kniha nazývá se obyčejně historií mudrce Sindbada, řec. Syntipas. V Evropě „Kronika o sedmi mudrcích“ rozšířila se z překladu hebrejského a řeckého prostřednictvím tekstu latinského. V písemnictví českém vyskytuje se několik zvláštních versí této kroniky. Zkrácená verse pojata byla do českých „Gest Romanorum“. Úplná kronika, založená na latinském tekstu, zachovala se ve dvou starých tiscích: okolo r. 1502 v Plzni a z r. 1590 v Praze. Z pozdější doby je jiná verse, vytištěná v Jindř. Hradci a v Skalici, která se od známých kronik sedmi mudrcuv úplně liší a byla asi samostatně upravena na půdě české. Do polštiny přeložil kroniku bakalář krakovský Jan z Koszyczek na poč. XVI. st. podle tekstu latinského. Z Polska dostala se v polovici XVI. st. na Rus, kde se hojně rozšířila.

Dlouhou pout po všech literaturách evropských vykonala též sbírka drobnějších povídek, nazvaná „Gesta Romanorum“. Byla bohatou pokladnicí rozmanitých látek, proto z ní vážili kazatelé a moralisté, skladatelé novel, ano i spisovatelé takové váhy jako Boccaccio a Shakespeare. Sborník „Gest“ v té formě, v jaké se stal majetkem evropským, sestaven byl ve XIII. st., avšak zárodek jeho byl starší. Název „Gesta Romanorum“ odpovídal obsahu sborníku patrně jen s počátku, dokud v něm byly převahou anekdotické příběhy z historie římské. Název ten trval i potom, když do rámce sborníku vešly i jiné příběhy. Do češtiny byla „Gesta“ přeložena v XV. st. a do polštiny v XVI. st. podle tekstu latinského. Podle polského tekstu upraven byl v XVII. st. překlad ruský, avšak některé příběhy z „Gest“, na př. o Apolloniovi tyrském, sv. Aleksiovi, papeži Řehořovi a j., dostaly se do písemnictví ruského mnohem dříve z předlohy řecké.

K Jihoslovanům a Rusům vnikly kromě jmenovaných některé látky, jež se k severozápadním Slovanum nedostaly. Jest to na př. „Působení a život Devgenia Akrita“ (Dějanie i žitije Děvgeniovo Akrita), zakládající se na řeckém herojském epose X. st. z epochy válek Byzancie se Saraceny. V rusko-slověnském vzdělání prvotní ráz herojské básně řecké značně se změnil, historické podrobnosti se otřely, milostný živel ustoupil do pozadí, naproti tomu zesílen byl moment náboženský. Některé motivy přejaty byly do bohatýrských písní jihoslovanských a ruských.

Populární byla na Rusi povídka o přemoudrém Akirovi, založená na povídce z Tisíce a jedné noci. Na Rus vnikla prostřednictvím jihoslovanským z předlohy řecké. Srbochorvatské teksty z XV. st. podstatně se liší od redakce ruské, z čehož se usuzuje, že puvodní překlad do církev. slovanštiny byl mnohem starší.

Mnoho se na Rusi čtla také pověst o *indijském carství*; pramenem jejím bylo v středověku velice rozšířené „poslání presbytera Jana k řeckému císaři Manuelovi", líčící v pohádkovém zveličení bohatství a divy Indie. Ruská redakce zakládá se na tekstu srbochorvatském, přeloženém z latiny v XIII.—XIV. st. někde v Bosně nebo na pobřeží dalmatském, kam se klade také puvod srbské Aleksandreidy. Mnohé fantastické živly přešly z ní do ruských bylin, na př. o Djukovi Stěpánoviči.

Z Byzancie prostřednictvím jihoslovanským přešla na Rus ještě povídka o *Babylonském carství* a s ní souvisící vypravování o *Novgorodském bílém klobouce*, dále východní povídky: *Stefanit a Ichnylat* (z Pančatantry) a *Sny cara Šachaiši*.

V písemnictví severozápadních Slovanů projevily se zase hojnější vlivy romantiky západoevropské. Jest známo, že dvorští pěvci němečtí nalézali štědrou podporu v Čechách, kde nejen poslední Přemyslovci a Lucemburkové, ale také mnozí vynikající členové panstva podporovali německé pěvce rytířské. Rostoucí zálibou v romanticko-rytířské poesii byli povzbuzeni domácí básníci, aby se pokoušeli o skladby podobného druhu. Vzorem jim byly předlohy německé.

Tak vznikly v 2. pol. XIV. st. epické básně „*Vévoda Arnošt*", „*Velká a Malá Růžová zahrada*" neboli „*Laurin*", založené na cyklu pověstí německých a obratně zveršované. Podle básní Eilharta z Oberge, Gottfrieda Štrasburského a Jindřicha z Freiberka neznámý skladatel český napsal kolem r. 1400 delší epickou báseň o *Tristramovi a Izaldě* a v též asi době složen byl podle rakouského básníka Pleiera obšírný veršovaný román „*Tandariuš a Floribella*"; básnická cena obou těchto skladeb je velmi skrovná.

Zajímavým pokusem lokalisovat romantické látky německé na české půdě a zabarviti je motivy národními jsou staročeské skladby o *Štilfrídovi* a jeho synovi *Bruncvíkovi*, zachované v próze, ale původně asi veršované. Vznik jejich není dosud, jak náleží, objasněn. Bruncvík shoduje se v jednotlivých částech děje s německými básněmi o Arnoštovi, Reinfritovi von Brûnswic a s pověstí o rytíři se lvem, kterou Michal Wyssenhere vzdělal v básni „Heinrich der Löwe", ale nikde není shoda tak úplná, aby bylo možno říci, že skladatel český měl tu neb onu báseň před sebou jako vzor. Možno se tedy domnívati, že český skladatel složil příběhy Bruncvíkovy samostatně, čerpaje jednotlivé motivy z básní německých. Podařilo se mu vytvořiti nový celek, který případně v Čechách lokalisoval a spojil s erbovní tradicí o tom, jak se dostal lev do českého znaku. Z literatury české pronikl Bruncvík na Rus, kde byl rovněž velice rozšířen. Základem druhé povídky o Štilfrídovi, jenž místo kotle zjednal orla ve znak český, byla asi

též nějaká domácí pověst erbovní, kterou skladatel vykrášlil motivy romantickými.

Romantickým duchem a nazíráním proniknuty byly nejen látky světské, nýbrž i duchovní. Na př. legenda o sv. Aleksiovi byla prvotně úplně prosta všech romantických příkras, jak zřejmě ukaruje nejstarší verse ruská, přeložená z řecké předlohy v XII. st. Z téhož zdroje vyplynuly bulharské a srbské verse knižní. Na západě byla legenda tato rozšířena několika přídavky romantickými a v této formě dostala se i do literatury české (veršovaná skladba z 1. pol. XIV. st.) a polské. Veršovaná legenda polská zachovala se v přepise z r. 1454 a není jisto, jakou měla předlohu. Později kolovala v Polsku také prozaická legenda o sv. Aleksiovi, vyňatá z „Gest". Z polské literatury přešla pak prozaická legenda na Rus, kde působila na duchovní verše a byla i dramaticky upravena. Na latinských versích zakládají se též jihoslovanské národní písně o sv. Aleksiovi.

[A. N. Pypin: Očerk liter. istoriji starinnych pověstej i skazok rus. Spb. 1857. — Týž: Drevnjaja pověstь: Pověsti vizant. i latino-roman., prichodivšija čerez južno-slav. posredstvo (Věst. Jevr. 1894, 4). — Týž: Bibliogr. spisok rukopis. romanov, pověstej i p. (Sbor. mosk. obšč. ljubit. ros. slovesnosti. M. 1891). — I. F. Buslajev: Stranstvujuščije pověsti i razskazy (Rus. Věst. 1874). — Týž: Perechožije pověsti i razskazy (Moji dosugi II. M. 1886). — A. Veselovskij: Pamjatniki liter. pověstvovatel'noj (Galachov, Istor. rus. sloves. I²). — Týž: Iz istoriji romana i pověsti (Sbor. otd. rus. jaz. 40, 1886; 44, 1888). — Týž: Iz istoriji rus. perevod. pověsti XIII. v. (tamtéž 43, 1887). — A. Brückner, Powieści ludowe (Bibl. Warsz. 1900). — Týž: Dawne powieści i romance polskie (tamtéž 1901). — Týž: Dawne powieści ludowe (Prace fil. 6, 1907). — S. Ptašickij: Srednevěk. zap. evop. pověsti v rus. i slav. liter. (Izvěst. otd. rus. jaz. 7, 1902).

A. Kirpičnikov: Grečeskije romany v novoj literaturě. Pověstь o Varlaamě i Josafě. Chark. 1876. — A. Veselovskij: Vizant. pověsti o Varlaamě i Josafě (Ž. M. N. Pr. 1877, 7). — Týž: O slav. redakcijach odnogo apologa Varl. i Jos. (Zap. Akad. N. 34, 1879). — St. Novaković: Prilog k poznavanju uporodne liter. istorije. Beogr. 1881. — S. F. Oldenburg: Persid. izvod pověsti o Var. i Joas. (Zap. vostoč. otd. archeol. Obšč. 4, 1889; viz tamtéž 9, 1896). — Iv. Franko: Joasaf i Varlaam (Zap. Ševčen. 8, 10. 18, 20, 1895).

A. Pypin: Rus. redakciji srednevěk, skazok ob Aleksandrě (Oteč. Zap. 102, 1855). — V. Jagić: Život Aleks. Vel. po tekstu recensije bugar. (Starine 5, 1879). — St. Novakovič: Pripovetka o Aleks. Vel. Beogr. 1878. — A. Veselovskij: K voprosu ob istočnikach serb. Aleksandriji (Ž. M. N. Pr. 1884, 6, 8; 1885, 10). — Týž: Zur bulg. Alexandersage (Afsl. Ph. 1, 1888). — Týž: Novyja dannyja dlja istoriji ob Aleksandrě. Spb. 1893. — V. Istrin: Aleksandrija rus. chronografov. M. 1893. — A. S. Chachanov: Gruzinskaja pověstь ob Aleks. Mak. i serb. Aleksandrija (Ž. M. N. Pr. 1893, 9). — C. Jireček: Eine slav. Alexandergesch. in Zara 1389 (Afsl. Ph. 25, 1903). — A. Brückner: Powieści polskie z w. XV.—XVII. (Prace filol. 5, 1899).

A. Veselovskij: Južnoslav. pověstь o Troje (Iz istor. rom. i pov. 2, 1888). — P. Syrku: Zur mittelalter. Erzählungslit. aus dem Bulg. (Afsl. Ph. 7, 1884). — D. Conev: Za proischožd. na Trojan. priča (Sbor.

nar. umotv. 7, 1892). — V. Močul'skij: Zur mittelalt. Erzählungslit. bei den Südslaven (Afsl. Ph. 14, 1893). — V. Istrin: Beiträge zur griech.-slav. Chronographie (tamtéž 17, 1895). — E. Karanov: Trojanska pověst (Sbor. nar. umotv. 13, 1896).

J. Polívka: Román o Apoll. Tyrském v lit. čes., pol. a ruské (L. fil. 16; viz Drobné příspěvky lit. hist. Praha 1891). — M. Murko: Die russ. Übersetzung des Apollonius von Tyrus u. d. Gesta Roman. (Asl. Ph. 14, 1892).

A. Veselovskij: Slav. skazanija o Solomoně i Kitovrasě. Spb. 1872. — V. Jagić: Die christ.-myth. Schicht in d. rus. Volksepik (Afsl. Ph. 1, 1875). — Č. Zíbrt: Markolt a Nevím v literatuře stč. (Sbírka pramenu vyd. Čes. Akad. Sk. 1. ř. 2. č. 8).

M. Murko: Die Gesch. von d. sieben Weisen bei d. Slaven (Sitzungsb. d. Wien. Akad. 122, 1890). — Týž: Bugarski i srpski prijevod knjige o Sedam Mudraca (Rad 100, 1890). — S. L. Ptašickij: Srednevěk. zap.-evrop. pověsti v rus. i slav. liter. I. Istoriji iz Rimskich dějanij. Spb. 1897. — A. Veselovskij: Očerki vizant. eposa v rus. Poema o Digenisě (Věst. Jevr. 1875, 4; Russ. Revue 4). — N. S. Tichonravov: Devgeniovo dějanije (Soč. I. M. 1898).

E. Barsov: Akir premudryj (Čten. obšč. istor. i drevn. 1886). — V. Jagić: Der weise Akyrios nach einer altkirchenslav. Übersetzung (Byz. Zeitschr. 1, 1892). — G. Potanin: Akir pověsti i Akir legendy (Etnogr. Obozr. 25, 1895). — Vs. Miller v Ž. M. N. Pr. 1895, 7, 207. — Batalin: Skazanije ob inděj. carstvě. Voron. 1876. — A. Veselovskij: Južnorus. byliny. Spb. 1881—4. — V. Istrin: Skazanije ob inděj. carstvě. M. 1893.

A. Veselovskij: Otryvki vizant. eposa v rus. Pověstь o Vavil. carstvě (Slav. Sbor. 3, 1876). — Iv. Ždanov: Pověstь o Vaviloně i Skazanije o knjazech Vladimirskich. Spb. 1891; Rus. byl. epos 1895. — Daničić: Ind ke priče Stefanit i Innilat (Star. 1 70). — F. J. Bulgakov: Stefanit i Ichn. Spb. 1877. — S. Smirnov: Štef. i Ichn. (Fil. Zap. Voron. 1879). — A. E. Viktorov: Stef. i Ichn. M. 1881. — A. Veselovskij: Slovo i dvěnadcati snach Šachajši (Sbor. otd. rus. jaz. 20, 1879). — S. F. Oldenburg: K voprosu ob istoč. Slova o dvěn. snach Šach. (Ž. M. N. Pr. 1892, 11). — J. Polívka: Dvanajest snova cara Šahinšaha (Starine 21, 1889; 24, 1891).

J. Polívka: Kronika o Bruncvíkovi v rus. lit. Pr. 1892. — Sozonovič: K voprosu o zap. vlijaniji na slav. i rus. poeziju. Varš. 1898.

I. Sreznevskij: Drevneje žitije sv. Alekséja (Svěd. i zam. maloizv. i neizv. pamjat. 31). — D. Daškov: Stichi i skaz. pro Alekséja (Bes. v obšč. ljubit. ros. sloves. 2, 1868). — N. V. Vladimirov: Žitije sv. Alekséja (Ž. M. N. Pr. 1887, 10). — V. Jagić: Die Alexius—Legende als serb. Volkslied (Afsl. Ph. 9, 1886). — St. Novaković: Über die Entstehung mancher Volkslieder (tamtéž; srov. Nastavnik 3, 1892).]

ČÁST II.

NÁRODNÍ EPIKA SLOVANSKÁ.

Vedle písemnictví rukopisného a knižního šířily se jednotlivé plody slovesné, písně, pohádky, říkadla a p. ústní tradicí. Z celé této ústní literatury, u Slovanů velmi bohaté a rozmanité, největší význam literární mají zpěvy epické. Národní epika rozvila se u všech Slovanu, s tím však rozdílem, že u Čechů, Polákuv a Lužičanu kolovaly pouze kratší písně výpravné obsahu baladického nebo historického, kdežto u Rusů a jižních Slovanu bohatě rozkvetla krásná epika bohatýrská. V době nejhlubšího úpadku, kdy násilně byl přerušen dosavadní vývoj kulturní u Jihoslovanů jhem tureckým a u Rusů porobou tatarskou, národní epika nahrazovala národu téměř všecku poesii umělou a byla nejskvělejším projevem duševní činnosti národa a jeho tvůrčí síly.

Nežli přikročíme k načrtání obrazu národní epiky slovanské, třeba přesněji vymeziti obvyklý název „národní písně". Bylo zvykem na otázku, co je píseň národní, dávati jednoduchou odpověď: píseň národní je výtvor a společný majetek celého národa, vzniklý v dobách naivní víry a mladistvé fantasie, kdy se národ nedělil ještě v třídy a vrstvy společenské, kdy jednotlivec byl zároveň i zástupcem a představitelem celého národa. Tehdy i člověk, skládající a pějící písně, byl orgánem, hlasem celého národa; on netvořil sám nic nového, nýbrž dával pouze výraz tomu, co bylo společným majetkem všech. — Avšak za takovýchto primitivních podmínek mohla vzniknouti nanejvýše prostá píseň nebo pohádka, ale nikoliv výtvor tak umělý, jako je na př. ruská bylina, junácká píseň jihoslovanská neb duma kozácká. Proto je oprávněn názor, že epické zpěvy, jimž se obvykle říká „národní", nejsou plody čistě prostonárodní, lidové. Pěvci lidoví si je posléze osvojili, byli jejich pěstouny a chraniteli, ale prvotně je skládali pěvci umělí, pěvci z povolání, od nichž se teprve rozšířily mezi lidem.

Pro epiku srbochorvatskou mohou se přímo uvésti historické doklady, potvrzující eksistenci zvláštního stavu pěvců z povolání. Zachovalo se svědectví z r. 1415, že na dvoře polského krále Jagiełła a Jadwigy žil srbský pěvec. Později vydány byly v Polsku zvláštní zákazy, týkající se pusobení srbských pěvcu, z čehož lze usuzovati, že jich tam bylo mnoho. Z poč. XVII. st. polský básník Miaskowski slaví v jedné své básni „srpskie skrzypky" a líčí srbského pěvce, jak zpívá starou junáckou píseň o tom, „jak před lety Poláci a chrabří Chorváti bili Turky". Rovněž polský básník Jeronym Morsztyn z poč. XVII. st. v sbírce básní „Swiatowa roz-

kosz" připomíná, že srbští pěvci putovali po Polsku a zpívali na hradech šlechticů a maloruských kozáků o junáckých činech reků chorvatských a polských. O jihoslovanských pěvcích zmiňují se také prameny maďarské z XVI. st.

Jestliže jihoslovanští pěvci byli známi v Polsku a Uhersku, možno právem předpokládati, že jich byl doma značný počet. Zachovaly se i zprávy o zvláštních školách pěveckých, v nichž se odborní pěvci vzdělávali. Nejznamenitější škola pěvecká byla v Arbaniji. Za panství tureckého byly ony školy potlačovány, ale jedna z nich zachovala se přece až do r. 1780 v Irigu ve Srěmu. Školu tuto, v níž vyučovali znamenití učitelé, vydržovala obec a byla prý hojně navštěvována. Proto snad, že v ní bylo mnoho slepců, nazývána prý byla posměšně „sljepačka akademija".

Odborní pěvci žili na dvorech knížat a velmožů, bavili je zpěvem, provázeli je na výpravách válečných a skládali o nich písně. Tak tomu bylo v dobách dřívějších a podobný zvyk zachoval se v Bosně a Hercegovině do nedávné doby. Je dosvědčeno, že v dřívější době měl každý beg, aga a dizdar, který vedl četu, kromě barjaktara (praporečníka) také pěvce, který jej a jeho vojsko zpěvem obveseloval. Později povolávali begové aspoň na zimu nebo na dobu postní k sobě proslulé pěvce, hostili je a dávali si od nich zpívat písně; za oponou poslouchaly i jejich ženy.

Nemalý vliv na šíření a snad i skládání písní měly též kláštery a mniši, zvláště v době poroby turecké. Mniši byli tehdy takřka výkvětem inteligence a věrnými nositeli národních a náboženských ideálu. Působením jejich vnikly do epiky jihoslovanské rozmanité živly legendové a apokryfické.

O odborných pěvcích na Rusi nejsou sice zprávy tak určité, ale možno právem předpokládati, že i tam žili při dvorech knížat a bojarů. Skladatel „Slova o pluku Igorově" velebí svého předchůdce „věšího" Bojana, jejž nazývá slavíkem starého času; opěvoval prý půtky domácí za knížat starého Jaroslava, udatného Mstislava, krásného Romana Svjatoslaviče. Podle toho byl by žil na konci XI. nebo na poč. XII. st. Zpěv svůj doprovázel hrou na nějaký nástroj: „Bojan nepouštěl deset sokolův na stádo labutí, nýbrž věští prsty své vzkládal na živé struny a ty pak samy knížatům zvučely slávu". Letopisná zpráva z r. 1240 vzpomíná „slovutného pěvce Mituse", který nechtě sloužiti knížeti Danilovi, byl svázaný k němu přiveden. — Předmětem zpěvuv odborných pěvců byly hrdinské činy knížat nebo jednotlivých reků z knížecí družiny. Zpěvů těchto ujali se pak potulní pěvci odborní, na Rusi zvaní „skomoroši". Název jejich „skomoroch, skomrach" uvádí se ve spojení s arabským slovem „maskhara" a vysvětluje se přestrojováním těchto pěvců, kteří byli zároveň herci, žonglery a tanečníky. Ve vývoji epického repertoáru přikládá se skomorochům důležitý význam; oni přepracovali obsah původních zpěvů, novými motivy

a látkami rozhojnili, z části i nové písně skládali. Připisuje se jim zvláště vytvoření a ustálení určité techniky epické, slohových a formálních zvláštností v písních vůbec. Působením jejich vešly asi v osnovu zpěvů prvotně historických rozmanité látky legendové a zkazkové. Později skomoroši pronásledováni jsouce církví i vládou, uchýlili se do prostředí prostonárodního, mezi lid, a přinesli s sebou bohatýrské zpěvy, které se v novém prostředí přizpusobily názorům selsko-demokratickým. Od skomorochů převzali písně teprve lidoví pěvci, jimž se říká „skazitělé", t. j. pěvci zkazek.

Vlastním domovem epiky ukrajinské byly staré špitály na Ukrajině, v nichž se soustřeďovala polonárodní a poloknižní činnost básnická. Špitály byly v úzkém spojení se školami, v nichž působili potulní žáci. Tito vstupovali i do vojska, kde bylo potřebí lidí písma znalých; vyměnivše meč za péro, účastnili se výprav válečných a dojmy z těchto výprav zobrazovali ve verších, jimž se dostalo od odborných pěvců ve špitálech umělecké formy. Ze středu pěvců odborných vyšel časem zvláštní typ vojenských kobzarů či banduristů (od hudebních nástrojů k o b z y a b a n d u r y), kteří žijíce v řadách kozáckých, opěvovali slávu reků současných ve formě již typicky ustálené. Od odborných banduristů přejali pak písně starci-slepci; majíce za průvodce nějakého chlapce, sirotka, putovali po kraji a zpěvem opatřovali si výživu. Čelnější z pěvců, kteří vynikali zvláštní pamětí a znali mnoho písní, získavše si zpěvem něco jmění, usazovali se v lidnatých vesnicích a shromažďovali kolem sebe mládež, vyučujíce ji dumám. Takových škol pěveckých byl hojný počet na různých místech v Ukrajině.

K nejznámějším pěvcům dum náležel *Danylo Bandurko*, narozený r. 1738 v Kijevě. V desíti letech šel do učení k banduristovi Vološinovi v městečku Boguslavji a učil se u něho rok; vyučiv se sloužil jako odborný pěvec (bandurista) u guvernéra v Kijevě, potom odešel na síč záporožskou, kde žil šest let, živě se u kozáků hrou a zpěvem. Později sloužil ještě u hajdamáků. Jiný známý bandurista byl *Ostap Varesaj*. Narodil se na poč. XIX. st. v Poltavsku a oslepl, když mu byla čtyři leta. Otec jeho, rovněž slepý zpěvák, dal ho do učení ke kobzaru Mykitovi. Za učení se neplatilo, ale všecko, co učeň zpěvem svým vydělal, patřilo učiteli. Učil se 3 leta, též u jiných zpěváků, potom osamostatněv učil jiné. Byl zván do Kijeva a Petrohradu, aby před inteligencí zpíval dumy.

HLAVA I.

Epika ruská.

Bohatýrské písni ruské říká se obyčejně „b y l i n a“ od subst. b y l ь (t. j. co bylo, minulá událost). Název tento je sice také lidu znám, ale obvyklejší je u lidových pěvců jméno „s t a r i n a, s t a r i n k a“; v prózu uvolněná bylina sluje „p o b y v a l š č i n a“.

Zájem o byliny vzbuzen byl teprve v XIX. st. První sbírka vyšla r. 1804 s názvem „Drevnija russkija stichotvorenija“, obsahujíc pouze 26 písní. Vybrána byla z obšírného sborníku rukopisného, který byl sestaven v polovici XVIII. st. na podnět Prokofia Demidova a připisuje se Kiršovi Danilovu. Byliny tam obsažené sebrány byly podle ústní tradice lidu v Sibiři. Celý sborník Kirši Danilova vydal r. 1818 Konst. Kalajdovič. Obsáhlejší sbírky vyšly tiskem až v druhé polovici XIX. st.: od *P. N. Rybnikova* („Pěsni“ ve 4 částech, Moskva 1861—7), *P. V. Kirějevského* („Pěsni“ ve 3 částech, Moskva 1860—1874), *A. Gil'ferdinga* („Oněžskija byliny“, S. Pbg. 1873) a j. Sbírky uvedené i jiné, které potom následovaly, obsahují epický repertoár z gubernie oloněcké. Později objeven byl bohatý zdroj epiky v gubernii archangelské; obsažen je hlavně ve sbírkách od *A. V. Markova* („Bělomorskija byliny“, Moskva 1901), *N. E. Ončukova* („Pečorskija byliny“, Spb. 1904) a *A. D. Grigorjeva* („Archangelskija byliny i istoričeskija pěsni“ ve 3 dílech, Moskva 1904—1910). Ukázalo se, že epický repertoár archangelský v mnohých případech zachoval starší verse bylin věrněji než repertoár oloněcký. Konečně sebrány byly epické písně i v jiných krajích, takže se téměř na celém území velkoruském v evropské Rusi a v Sibiři nalezly byliny, nejhojnější měrou ovšem na severu v gubernii oloněcké a archangelské, potom v Přiuralí a v záp. Sibiři.

Původní vlastí bylin nebyla však severní Rus, nýbrž oblasť kijevská, haličsko-volyňská, černigovsko-severská, novgorodská a suzdalská. Většina písní v těchto oblastech složených přimkla se ke kijevskému cyklu epickému, jehož středem byl kníže Vladimír a jeho družina. Obsah kijevského cyklu ustálil se v době nadvlády tatarské, asi ve XIII. a XIV. st., kdy Moskva nebyla ještě středem státní moci v Rusku a kdy žila svěží paměť o vy-

nikajícím významu Kijeva. Proto se stal Kijev a jeho kníže, representovaný epickým Vladimírem, krystalisačním bodem, kolem něhož se skupily i písně vzniklé na jiných místech.

Písně cyklu kijevského vnikly potom z části do novgorodské oblasti kulturní a rozhojnily epický repertoár místní, který byl sám o sobě dosti bohatý. Z Velikého Novgorodu zanesli kolonisté byliny dále na sever. Za cara Ivana III. (v 2. pol. XV. st.) bylo totiž veliké množství obyvatelstva z území Vel. Novgorodu nuceno vystěhovati se na sever do gubernií oloněcké a archangelské. Osadníci tito přinesli s sebou také epický repertoár, jak byl tehdy znám v oblasti novgorodské a v území podřízeném kulturnímu vlivu Novgorodu. Poměry na severu ruském byly příznivy dalšímu květu epické poesie, kdežto v Novgorodsku působením politických a sociálních poměru zanikla až na nepatrné zbytky. Z Novgorodska byla z části také kolonisována západní Sibiř a s kolonisty vnikla tam epická poesie. Proto se sibiřské byliny shodují celkem s oloněckými a archangelskými, jak v obsahu, opěvujíce tytéž bohatýry, tak i ve formě a dialektických zvláštnostech, čímž se potvrzuje společný jejich puvod. Severoruští pěvci bylin — skazitělé — byli tedy pouze chraniteli starodávného repertoáru epického. Repertoár tento byl asi už v XVII. st. úplně ustálen a od té doby nebyl doplňován novými látkami.

Po obsahu možno byliny rozděliti ve dvě skupiny: v zpěvy bohatýrské a v písně s látkami pohádkovými a legendovými. Bohatýrské zpěvy zobrazují hrdinské činy jednotlivých reku, jejich boje s Tatary a jinými nepřáteli — a podle puvodu dělí se ve dva cykly: kijevský a novgorodský.

I. Bohatýrské byliny kijevského cyklu.

Středem bohatýrské družiny tohoto cyklu je epický kníže Vladimír, zvaný „krasnoje solnce, solnyško kijevskoje, baťjuška, laskovyj, slavnyj" a p. Pěje se o něm, jak pořádá hostiny, přijímá hosti, vysílá bohatýry na dobrodružství, odměňuje jejich statečnost a opatřuje jim ženy. Sám žádných rekovných činů nekoná a v době nebezpečné zbaběle si vede. Vytýká se také jeho záletnictví, ukrutnost, nevděk k bohatýrům, lstivost a touha po kořisti.

Obraz epického Vladimíra podstatně se tedy liší od historického knížete kijevského Vladimíra. Epický Vladimír stal se jaksi zástupcem kijevských knížat vubec a převzal od nich mnohé vlastnosti, dobré i špatné. Postavu jeho zabarvilo i pozdější prostředí; v bylinách novgorodského puvodu líčil se podle tamních názorů jako vládce slabý, beze vší moci a iniciativy, ovzduší moskevské vtisklo mu zase ráz cara moskevského, přísného a despotického. Epická žena Vladimíra Evpraksie (Evfrosina), pojmenována byla podle slavných a historicky proslulých knězen, ale na vytvoření její postavy nejvíce působily legendové látky o nevěrných ženách.

Ilja Muromec.

Nejvíce opěvovaný bohatýr a miláček ruského národa byl Ilja Muromec. Pěje se o něm, že byl syn sedlákův z dědiny Karačarova v Muromě, třicet let doma seděl, nemoha vládnouti ani rukama ani nohama, až ho toulaví poutníci uzdravili a obdařili bohatýrskou silou. Opatřiv si divotvorného koně a ukovav si bohatýrskou zbraň, vyžádal si od rodičů požehnání a vybral se do Kijeva na dvůr knížete Vladimíra. Na cestě rozprášil četu loupežníků, porazil veliké vojsko tatarské, obléhající Černigov, a zajav Solovje-loupežníka, který seděl v hlubokém lese mezi Muromem a Kijevem a měl hnízdo na sedmi srostlých dubech, přivedl ho na dvůr knížecí v Kijevě.

Ilja vstoupiv do služeb Vladimírových, konal s jinými bohatýry službu pohraniční. Ačkoli nad ostatní reky vynikal silou a statečností, přece si ho Vladimír, jak náleží, nevšímal. Kdysi zapomněl ho pozvati ke kvasu; Ilja se rozhněval, v hněvu uchopil luk a kalenými střelami jal se stříleti na kostely, kříže a makovice pozlacené. Jindy odmítl prudce nedůstojný dar, který mu kníže nabízel, začež ho kníže kázal za živa zazdíti. Kněžna donášela mu tajně pokrmy; když pak Tataři oblehli Kijev, Vladimír k radě své ženy poručil Ilju odezdíti a úpěnlivě ho prosil o pomoc. Usmířený Ilja zbavil Kijev krutých Tataru. V jiné půtce s Tatary byl lstivě zajat a car tatarský poručil ho vyvésti v širé pole a tam zahubiti. Ilja sebral všecku svou sílu bohatýrskou, přetrhal řetězy, jimiž byl spoután, a chopil nejbližšího Tatara za nohy: kudy jím mrštil — tam ulice, kam jím vrhl — tam náměstí. Tataři dali se na útěk a zaklínali se, že nechtí už bojovat s reky ruskými.

Tuhý boj Ilja podstoupil s Idoliščem pohanským; byl to netvor, pět sáhů vysoký, hlavu měl jako pivní kotel, oči jako číše, nos jako tyčku. Polykal chléb po pecnech a na jeden doušek vypil vědro vína. Ilja pustil se s ním v boj a ubil ho svou přílbou.

Na svých dobrodružných výpravách Ilja přemohl bohatýrskou ženu a žil s ní v manželství; narodil se jim syn, kterého Ilja nepoznal, odjev zatím na dobrodružství. Konaje později pohraniční službu, setkal se s mladým rekem, který se posmíval ruským bohatýrům. Ilja pustil se s ním v zápas a po krutém boji ho přemohl. Teprve potom poznal, že to byl vlastní jeho syn.

Ilja dosáhnuv 350 let věku svého, nepozbyl své síly a vydal se znovu na dobrodružství. Přijel k zářícímu kameni, na němž bylo psáno: kdo první cestou pojede, ubit bude; kdo druhou cestou pojede, ožení se; kdo třetí cestou pojede, obohatí se. Ilja pustil se první cestou, narazil na loupežníky a pobil je. Vrátiv se jel druhou cestou a přijel k nádhernému paláci, kde bydlila spanilá královna. Pohostila ho, po kvase uvedla ho do ložnice a vyzvala ho, aby si lehl na čarovnou postel, která byla tak zřízena, že

kdo si lehl dozadu, s tím se postel převrátila, takže upadl do hlubokého sklepa. Ilja poznav lesť, přinutil královnu, aby si lehla napřed, a svrhl ji do sklepa. Potom osvobodil bohatýry, které lstivá královna byla již oklamala a v sklepě věznila. Vrátiv se znovu na rozcestí, pustil se po třetí cestě. Tam našel veliké poklady zlata, stříbra a perel. Z pokladu toho dal postaviti kláštery a kostely, ničeho si neponechav. Za stavby těchto klášterů byl prý zdvižen od neviditelné moci andělské s koně a donesen do kláštera pečerského u Kijeva, kde se uložil k věčnému odpočinku. Některé písně spojují však smrt jeho s koncem ostatních bohatýrů ruských.

Z historie Ilja není znám, z narážek v germánských ságách, v bylinách a jiných památkách se usuzuje, že pocházel ze vznešeného rodu, narodil se v městě Morovijsku v černigovské gubernii (nikoliv v Muromě), sloužil v XII. st. severním knížatům ruským a skončil svuj život v Kijevě. Tradice o jeho selském původě vznikla asi teprve na konci XVI. st., za doby třídních bojů mezi šlechtou a nižšími vrstvami zemědělského obyvatelstva, které na něm soustředilo své sympatie a vyslovilo v něm svůj protest proti útisku vyšších tříd, podporovaných vládou. V této době Ilja byl povýšen na první místo mezi bohatýry ruskými a ostatní rekové ustoupili před ním do pozadí, takže mnohé jejich činy hrdinské, o nichž se dříve pělo, byly přeneseny na Ilju. Postavu jeho značně zabarvilo také prostředí kozácké a Ilja sluje v některých písních „starý kozák"; z mnohých příčin se soudí, že se teprve v XVI. a XVII. st. trvale ustálil typ Iljův, jak jej kreslí nynější byliny.

Stopy historických motivů v písních o Iljovi jsou řídké. Je to předně boj Iljův s loupežníkem Solovjem. V Solovjovi zachovala se snad památka na pověstného loupežníka, který podle letopisných zpráv osadil lesy brynské na řece Smorodině, nadán byl věšteckým darem a vyznačoval se zvláštní chytrostí jako Solovej v bylinách. Později vytvořena z historické osobnosti loupežníka bytost polomytická v podobě ptáka, k čemuž název Solovej (slavík) mohl býti podnětem. Historické ohlasy obsahují dále ty části bylin, v nichž se líčí pohraniční služba Iljova, boje jeho s Tatary a s Idoliščem — personifikací nepřátel ruské země. Četnější jsou legendové a zkazkové motivy, jež byly od pozdějších pěvců k Iljovi připojeny; jsou to jmenovitě písně o mládí a zázračném uzdravení Iljově, o boji jeho se synem, o třech jízdách jeho a p.

Dobryňa Nikitič.

Vedle Ilji Muromce nejpopulárnější bohatýr ruské epiky je D o b r y ň a N i k i t i č. Kdežto Ilja je spíše představitel lidového bohatýra, demokratického reka, Dobryňa jeví se jako bohatýr dvorský, aristokratický. Narození Dobryňovo provázely tajemné zjevy: divné zvíře Skimen přiběhlo se stádem hadův a zvířat do

země a naplnilo krajinu řevem a hvizdotem. Země se třásla, lesy se kácely, řeka Dněpr vystoupila z břehův a tráva polehla.... Nejslavnějším činem jeho bylo ubití draka Goryniče s dvanácti choboty, z nichž sršel oheň. Gorynič unesl Zapavu Putjatičnu, neteř Vladimírovu. Dobryňa ho pronásledoval, draka v krutém boji přemohl a Zapavu osvobodil. Vraceje se do Kijeva, potkal v čistém poli velikánku-ženu na koni. Přijev k ní udeřil ji dvakrát palicí do hlavy; teprve po třetí ráně se ohlédla a úsměšně pravila: Myslila jsem, že mne to komáři štípají, a oni to ruští stateční bohatýři šlehají. Chytila Dobryňu za vlasy a strhši ho s koně, zavřela ho do koženého měchu. Koni bylo těžko nésti dva bohatýry; proto vyňala Dobryňu z měchu řkouc, je-li mladý a bude-li se jí líbiti, že ho nazve druhem mileným. Dobryňa se jí líbil, proto se s ním dala v Kijevě oddati.

Skupina písní opěvuje lásku Dobryňovu k čarodějce Marině. Proti vůli matčině Dobryňa zamiloval se do spanilé dívky Mariny, která svedla již devět statných reku. Tajemnými kouzly přilákala k sobě Dobryňu, proměnila ho v zlatorohého tura a poslala k moři. Matka nemohouc se ho dočkati, proměnila se v straku a přinutila Marinu, aby mu vrátila dřívější podobu. Dobryňa nabyv zase lidské podoby, zabil svůdnou čarodějku.

Nejzajímavější episodou ze života Dobryňova je odjezd jeho do ciziny a přerušení sňatku jeho ženy s Alešou Popovičem. Dobryňa oženiv se, poslán byl od Vladimíra s poselstvím k chánu tatarskému. Mladé ženě své Nastasji uložil, aby naň čekala 6 (12) let, a nevrátí-li se do té doby, aby se provdala za koho chce, jen ne za Alešu Popoviče. Když uplynulo šest (dvanáct) let, Aleša Popovič přinesl jí zprávu, že viděl mrtvolu Dobryňovu ležeti v poli; i ucházel se o její ruku. Vladimír a kněžna Eupraksie podporovali jeho žádost, takže Nastasja konečně k sňatku svolila. Dobryňa dostal o tom zprávu od poutníka (koně, holoubka) a rychle se vrátil do Kijeva. Přestrojiv se za hudce-skomorocha, šel obveselovat hosti na svatební kvas. Potají vpustil do číše Nastasjiny zlatý svuj prsten, po němž ho Nastasja poznala. Dobryňa chtěl zrádného Alešu usmrtiti, ale Ilja Muromec protivníky smířil. Podle jedné verse Dobryňa utonul v řece Smorodině, podle jiné zahynul v boji proti nebeské moci s ostatními bohatýry ruskými.

Epický Dobryňa Nikitič podržel celkem svou historickou podobu mnohem věrněji než Ilja. Letopisy ruské nazývají ho strýcem Vladimíra Vel., velebí jeho chrabrost a politický dumysl, vypravují, jak s vévodou Puťjatou násilím přinutil obyvatelstvo novgorodské přijmouti křesťanství a p. V témž smyslu vyličují i písně jeho osobní vlastnosti a přátelský poměr ke knížeti Vladimírovi. Jeví-li se Dobryňa v bylinách drakobijcem, je tím asi naznačeno jeho úsilí vypleniti pohanství, jehož symbolem bývá drak.

Co se vypravuje o tajemných zjevech při narození Dobryni, nepatřilo asi v původní osnovu bylin o tomto bohatýru, nýbrž některý pěvec převzal to z bylin o Volchovi. Motiv o odjezdu Dobryňově a jeho ženě, která naň dlouho čekala, připomíná osudy Bruncvíkovy a vyskytuje se hojně v písních a pohádkách vubec. Dokladem, jak se často v písních staré i nové motivy proplétají a sdružují, je zpěv o Dobryňovi a čarodějce Marině. Předpokládá se totiž, že epický obraz čarodějky Mariny vytvořen byl na základě národních tradic o historické Marině Mniškové, ženě Dimitria Samozvance, o níž se šířily mezi lidem nejrozmanitější pověsti.

Aleša Popovič.

Aleša Popovič, opěvovaný často ve spojení s Iljou a Dobryňou, byl oblíbený rek starších bylin a mnoho písní o něm kolovalo. Později přešly mnohé motivy z bylin o Alešovi na Ilju Muromce, neboť Aleša netěšil se z obliby pěvců-skomorochů. Příčinou toho mohlo býti jeho příjmení „Popovič", což se vykládalo jako syn popuv, a popové nebyli u skomorochů v lásce. Odtud možno také vysvětliti, proč je Alešovi přidělena v nynějších písních hanlivá úloha pomlouvače a svůdníka žen.

Památka na Alešu jako slavného reka a bojovníka nejzřetelněji se zachovala v bylině o boji s Tugarinem. Dva mocní bohatýři Aleša Popovič a Akim Ivanovič vyjeli z Rostova a ocitli se na rozcestí u „zářícího kamene" s nápisem: první cesta vede do Muroma, druhá do Černigova, třetí do Kijeva. Pustili se cestou do Kijeva. V Kijevě usadil se právě Tugarin Změjevič, ohromný velikán, tři sáhy vysoký. V paláci Vladimírově seděl za stolem vedle kněžny Apraksejevny a milkoval se s ní. Při tom jedl a pil nelidsky; labuť celou polykal najednou, chléb strkal do úst po bochnících a pil z číše o pul třetím vědře. Spatřiv Alešu vyhrožoval mu, že ho buď ohněm spálí, buď koněm podeptá nebo kopím zakolí. Aleša jel na Safat-řeku, pomodlil se Bohu, vyzval Tugarina k boji a lstí ho ubil.

Epický Tugarin není zajisté nikdo jiný než polovecký Tugorkan, který v poslední čtvrti XI. st. pustošil zemi ruskou. Kijevský kníže Svjatopolk Izjaslavič a kníže perejaslavský Vladimír Monomach r. 1096 bojovali s ním a přemohli ho. Tugor-kan byl v boji zabit a nedaleko Kijeva pochován. V ústech pěvců tato událost historická podstatně se změnila. Místo Vladimíra Monomacha nastoupil epický kníže Vladimír a vítězství nad Tugarinem přiděleno bylo známému tehdy bohatýru Alešovi, který žil o sto let později. Když pak v době pozdější v čelo ruských bohatýrů postaven byl Ilja Muromec, složena byla asi v XVI. st. podle starší písně o boji Alešově s Tugarinem nová bylina, v níž se podobným způsobem vylíčoval boj Ilji s Idoliščem.

Jako Dobryňa jest i Aleša Popovič historickou osobností. Rodem z Rostova žil v první čtvrti XIII. st. a jako statečný rek bojoval v družině rostovských knížat. Po smrti knížete Konstantina odjel se svou družinou do služeb velkoknížete kijevského Mstislava Romanoviče a zahynul s jinými reky ruskými v bitvě s Tatary nad řekou Kalkou r. 1224. Osudná bitva tato zanechala zřejmé stopy v několika bylinách, ovšem ve formě značně změněné. Patří sem na př. bylina, ve sbírkách obyčejně nadepsaná „Kamskoje poboišče", původně asi „Kalkskoje poboišče". Z rekův opěvovaných v epice ruské zahynul v bitvě kalské podle historie toliko Aleša Popovič. Národní tradice připojila k němu ještě bohatýra z doby Vladimírovy Dobryňu a později vniklo do písně i jméno Ilji Muromce, jemuž přidělena hlavní úloha.

Jiným ohlasem porážky Rusů nad Kalkou je překrásná bylina o zahynutí ruských bohatýrů. Na Safat-řeku vyjelo sedm udatných reků, mezi nimi Ilja, Dobryňa a Aleša. Druhého dne Dobryňa osedlal si koně, přeploval řeku a vyzval Tatařína, který obsadil řeku, na souboj; v boji sklouzl a padl na zemi. Tatařín naň skočil, rozpáral mu prsa a vyňal z nich srdce. Po druhé vyjel Aleša a uviděv ubitého Dobryňu, vyzval Tatařína k boji, v němž ho srazil k zemi. Když mu chtěl rozpárati prsa, černý havran přiletěl a prosil za milost pro Tatařína slibuje, že přinese od siného moře živou a mrtvou vodu, kterou může oživiti mrtvého Dobryňu. Aleša souhlasil, přinesenou vodou pokropil Dobryňu a ten ožil. Třetího dne Ilja Muromec udeřil s Alešou a Dobryňou na ohromné vojsko tatarské a porazil je. Bohatýři ruští zpyšněli tímto vítězstvím a začali se vychloubati, že se nebojí ani moci nadzemské. V tom zjevili se dva bojovníci a vyzvali je na souboj. Aleša, Dobryňa a Ilja pustili se do nich; přeťali jednoho, ale z jednoho povstali dva a tak každou ranou přibývalo nepřátel. Užaslí bohatýři dali se na útěk, zaběhli do skalnatých hor a tam zkameněli... Tak v ústech pěvců porážka Rusů změněna byla ve vítězství a zahynutí předních bohatýrů motivováno epicky jejich pýchou a vzepřením nebeské síle.

Batyga Batygovič.

V dějinách ruských nebylo osudnější události, která by byla tou měrou otřásla celou ruskou zemí, jako vpád Tatarů. Památka na tuto strašlivou pohromu obrazila se též v ústní epice ruské. Historický Batu, synovec Ugetajův, sluje v bylinách Batyga Batygovič a předmětem zpěvu o něm je výprava na Rus. Batyga přiblíživ se s ohromnou silou vojska ke Kijevu, žádá knížete Vladimíra, aby vypravil na souboj s ním některého z bohatýrů ruských. Přední rekové Ilja, Dobryňa a Aleša nebyli právě přítomni; k souboji přihlásil se Vasilij Ignaťjevič, který nejdříve střelami ubil

Batygova syna, potom zetě a konečně strýce jeho. Na vyzvání Batygovo Vasilij dobrovolně se vydal do stanu tatarského a slibovai Batygovi, že proň dobude Kijeva, dá-li mu 40 tisíc vojska. Batyga dal se zlákati, odevzdal mu 40 tisíc, ale Vasilij vojsko tatarské zavedl do lesa a tam je pobil. To se třikráte opakovalo. Batyga dal se spěšně na útěk a zaklínal se, že už nikdy nebude útočit na Kijev.

Historická událost v ústech pěvcu zcela se změnila; poraženými nejsou tu Rusové, nýbrž Batu sám. Mladý rek Vasilij Ignaťjevič je snad totožný s knížetem Vasilijem Konstantinovičem, který podle zpráv letopisných byl zajat Batyjem v bitvě na Siti.

Dunaj Ivanovič.

Bohatýr Dunaj Ivanovič slíbil, že Vladimírovi přiveze nevěstu knížete hodnou, dceru litevského krále Opraksii. Pomocí Dobryňovou slib svůj vykonal, Opraksii do Kijeva přivedl a sám bojem přinutil Opraksiinu sestru Nastasju, aby se stala jeho ženou. Při svatební hostině Nastasja se chlubila, že nikdo neumí tak mistrně stříleti z luku jako ona. Dunaj se s ní vsadil o velikou sázku. Vzdálil se od Nastasji na celou verstu, položil si zlatý prsten na hlavu a — hle, Nastasja přímo střelila do prstenu a rozpůlila jej. Potom položila si prsten na hlavu, Dunaj naň střelil, ale nedostřelil, po druhé střelil a přestřelil, po třetí střelil a šíp vnikl do srdce Nastasjina. Dunaj ze zoufalství se probodl. Z krve jeho vyprýštila řeka Dunaj, z krve Nastasjiny řeka Dněpr.

Z historie je známo, že to byl vlastně Dobryňa, jenž Vladimírovi opatřil ženu Rognědu. Na toto thema mohla býti složena píseň, do níž se později z příčin nedosti jasných dostalo jméno Dunaje jako svata. V rekovi Dunajovi netřeba hledati personifikaci řeky Dunaje, neboť jméno Dunaj jako název osobní bylo na Rusi známo. Podle letopisných zpráv byl na př. vévoda Dunaj ve službách Vladimíra Vasilkoviče, knížete volyňského v XIII. st. Zakončení byliny, že z krve Dunajovy vytekla řeka Dunaj, obsahuje oblíbený motiv zkazkový o původě řek. S historickým Dunajem mohl se tento motiv tím snáze spojiti, ježto jméno reka a řeky souhlasilo.

Suchman Odichmanťjevič.

Historický základ mají bez pochyby také písně o Suchmanovi. Na kvase u Vladimíra bohatýři honosili se svými činy, jen Suchman seděl tich a jídla se nedotýkal. Když se ho Vladimír tázal, proč mlčí a ničím se nechlubí, slíbil, že přinese mu bílou labuť, živou a nezraněnou. Na cestě setkal se s velikou silou tatarskou a pobil Tatary až na tři. Ti skryli se pod keřem rokytovým

a lstivě ranili Suchmana střelami do boku. Suchman vytrhl si střely, k ranám přiložil listí makové a zabiv Tatary, vrátil se k Vladimírovi oznamuje, že sice nepřinesl bílé labutě, ale že zahubil velkou sílu Tatarů, která hrozila Kijevu. Vladimír tomu nevěřil a kázal Suchmana uvězniti. Když však Dobryňa potvrdil pravdu slov Suchmanových, Vladimír kázal Suchmana vyvésti z vězení a chtěl ho obdarovati. Uražený Suchman vytrhl si z krvavých ran listí makové a z jeho krve vytryskla řeka Suchman (Suchona).

V letopisech ruských vypravuje se analogický příběh o Demjanovi Kudenoviči, bohatýru perejaslavském, který přemohl Polovce, obléhající Perejaslav, a raněn byv v boji zemřel, zamítaje dary, jež mu kníže perejaslavský nabízel za odměnu. Později historickému reku dostalo se jiného jména ve spojení s řekou Suchonou a Polovci zaměněni byli populárnějšími nepřáteli Rusu — Tatary.

II. Bohatýrské byliny novgorodského cyklu.

Od kijevského cyklu bohatýrského rozlišuje se skupina bylin novgorodského puvodu. Hlavními reky tohoto cyklu nejsou bojovníci, nýbrž bohatí synové kupečtí. Část bylin původně novgorodských přimkla se těsně k cyklu kijevskému, část zachovala svou samostatnost.

1. Novgorodské byliny v rámci kijevského cyklu.

Čurilo Plenkovič.

Písně o Čurilovi rozdělují se ve dvě skupiny. V první je vylíčen příjezd Čurilův do Kijeva a služba jeho u dvora Vladimírova; předmětem druhé skupiny je milostný poměr mezi Čurilem a Kateřinou Nikuličnou, ženou dvořana Bermjaty. Čurilo líčí se jako ohromný boháč, který svou nádherou v úžas uvádí Vladimíra a jeho bohatýry. Šatí se bohatě a ozdobně, takže ženy dvořanu Vladimírových i sama kněžna Apraksie je do něho zamilována. Čurilo sám oblíbil si mladou ženu Bermjatovu Kateřinu a za nepřítomnosti mužovy ji navštěvoval. Větším dílem končí se byliny smrtí Čurila a Kateřiny, jež Bermjata ze žárlivosti zahubil.

Písně o Čurilovi vznikly nepochybně v Novgorodě, sídle bohatých a nádhery milovných kupcu, jejichž zástupcem je Čurilo. Rozvoj kupeckého stavu v Novgorodě dospěl největší výše na poč. XV. st. a v této asi době byla bylina o Čurilovi složena. Přimkla se k cyklu kijevskému, ale zachovala v kulturně-historických podrobnostech zřejmé stopy svého původu.

Solovej Budimirovič.

Slavný a bohatý host-kupec, Solovej Budimirovič, přijel do Kijeva na korábu „Sokol“ zvaném, který byl velmi mistrně zhotoven,

V zeleném sadě neteře Vladimírovy Zapavy přes noc dal upraviti své družině nádherný palác se zlatou střechou. Zapava probudivši se ráno, vstoupila do paláce; v prvé síni třpytily se zlaté poklady Solovjovy, ve druhé modlila se potichu Solovjova matka, v třetí ozývala se hudba. Spatřiv Zapavu, radostně ji uvítal. Začali hráti v šachy a Solovej třikrát obehrál Zapavu. Podle jedné verse si ji vzal za ženu, podle jiné složil svůj palác a odplul pryč.

Byliny o Solovjovi se shodují se svatebními písněmi ruskými, jejichž symbolika (zelený sad, hra na housle a v šachy) jasně se v nich obráží. V ději shodují se zase byliny s knižní pověstí ruskou o Vasiliovi Zlatovlasém, královici české země, jejímž předmětem je rovněž svatební cesta rekova pro nevěstu. Kulturní a přírodní detaily ukazují, že bylina složena byla na půdě novgorodské. Jméno knížete Vladimíra a jeho neteře Zapavy bylo do ní vloženo teprve později, když vešla v cyklus kijevský.

Stavr Godinovič.

Na kvasu u Vladimíra knížata a bojaři hodují a vychloubají se. Jediný bojarin Stavr Godinovič nevychloubá se veřejně, nýbrž tiše praví soudruhu, že jeho paláce jsou daleko krásnější než Vladimírovy. Má prý doma mladou ženu krasavici Vasilisu, zlatý poklad, kterého neubývá, tři sta mládců, kteří nestárnou, a tři sta hříbat, která se jízdou neunaví. Tyto řeči doslechl Vladimír, rozhněval se a kázal Stavra spoutat a uvrci do žaláře. Potom vypravil zvláštního posla na dvůr Stavrův, aby se zmocnil jeho bohatství a přivedl do Kijeva jeho mladou ženu. Zpráva o tom dostala se Vasilise; ta nemeškala, dala si ostříhat vlasy, oděla se v mužský šat a jela se třemi sty mládci do Kijeva, vydávajíc se za posla ze Zlaté ordy, který jede vybrat u Vladimíra povinnou daň. Vladimír ji uctivě přivítal a pohostil, avšak kněžna Eupraksie tušila v ní ženu. Zkoumáno její pohlaví bojem, střelbou a konečně hrou v šachy, ale nevyzkoumáno. Za odměnu žádala hudce, aby ji potěšil hrou na housle. Vladimír věda, že Stavr vyniká jako hudec, kázal ho vyvésti ze žaláře. Stavr dlouho nemohl poznati své ženy, až se mu sama proznámila. Byli potom oba s velikou poctou od Vladimíra propuštěni.

Píseň o Stavrovi založena je na rozšířeném motivu pohádkovém o rekovné ženě, která vysvobodila svého muže ze žaláře. Motiv tento navázal se na historickou osobnost, novgorodského bojara Stavra, o němž bylo známo, že byl s jinými bojary uvězněn od Vladimíra Monomacha v Kijevě.

Ivan, kupecký syn.

Bylina o Ivanovi, synovi kupeckém, obsahuje dva zcela různé motivy pohádkové. První, připomínající ruské písně o Hoři-neštěstí,

jedná o jeho mládí a prodeji do ciziny. Ivanuška, kupecký syn, odjel se zbožím za moře, propil a prohýřil všecko zboží a v zástavu dal ještě své koráby. Matka vdova přijela za ním, našla ho v krčmě mezi pijáky a hýřily a prodala ho zámořským kupcům. Předmětem druhé části je pohádkový motiv o sázce, čí koně jsou rychlejší. Ivan vsadil se s knížetem Vladimírem o svou bujnou hlavu, že na svém tříletém kosmatáku projede dalekou cestu z Kijeva do Černigova mezi bohoslužbou polední a ranní. Ivan sázku vyhrál a byl od knížete bohatě obdarován.

Kulturní zabarvení byliny ukazuje na její novgorodský původ; složena byla asi v XV. nebo XVI. st. a má zřejmé stopy skomorošského původu.

2. Čistě novgorodské byliny.

Bylin novgorodských, které nebyly zabarveny prostředím kijevským, je poměrně málo. Opěvují se v nich hlavně tyto osobnosti: Vasilij Buslajevič, Sadko, bohatý kupec, a kupec Terentišče.

Vasilij Buslajevič.

Váženému šlechtici v Novgorodě Buslajovi narodil se působením čarodějky syn Vasilij. Brzy po jeho narození Buslaj zemřel a zanechal veliké jmění. Vasilij vynikaje obrovskou silou tělesnou, byl povahy prudké a svárlivé. Spojiv se s pijáky a dobrodruhy-rváči, strojil pouliční rvačky, přepadal klidné občany a mrzačil je. Občané novgorodští žalovali naň u jeho matky Amelfy Timofejevny, ale Vasilij byv tím ještě více popuzen, sebral družinu a veřejně prohlásil, že se chce bíti s celým Novgorodem, a bude-li přemožen, že chce platiti Novgoroďanům velkou roční daň. Nastal krutý zápas, který trval od rána do večera. Posléze Vasilij zvítězil a přinutil Novgoroďany, aby mu platili daň.

Po nějakém čase Vasilij vyprosil si na matce požehnání a se svou družinou vydal se na cestu do Jerusalema, Bohu se pomodlit a v řece Jordánu se vykoupat. Na cestě Vasilij přišel na vysokou horu soročinskou, na hoře spatřil lidskou lebku a odkopl ji. Lebka lidským hlasem promluvila a věštila mu smrt. Vasilij po ní plivl a šel dál. Přišel do Jerusalema, dal sloužit modlitby za sebe, za matku a celý národ. Po bohoslužbě vykoupal se v řece Jordánu. Bylo zvykem koupati se v košili, neboť jen Kristus koupal se tam nahý. Vasilij toho nedbal a nahý se tam koupal. Na zpáteční cestě zastavil se s družinou na soročinské hoře u hrubého kamene, tři sáhy zvýši a tři lokte zdéli. Na kameni byl nápis: Kdo po délce přeskočí kámen, srazí bujnou hlavu. Vasilij svévolně skočil po délce, skočil a zabil se.

První část bylin má bezpochyby za základ historickou osnovu, jejímž jádrem byly spory mezi šlechtou a měšťanstvem (bohatými

kupci) v Novgorodě. Druhá část je obsahu legendového. Lidská lebka na hoře soročinské je patrně lebka Adamova, kterou podle legendy pochoval Šalomoun na Golgothě; obrovský kámen je asi kámen alatyr, známý z duchovních veršů ruských.

Saďko, bohatý kupec.

Život bohatých kupců novgorodských obráží se v písních o Sadkovi. Sadko jezdil dvanáct let po matušce Volze-řece, potom zatoužil usadit se v Novgorodě. Ukrojil kousek chleba, posolil jej a obětoval Volze. Volha-řeka přijala jeho oběť a kázala mu, aby od ní vyřídil poklonu bratru jejímu, jezeru Ilmeni. Sadko vyplnil poručení Volžino. Zjevil se mu dobrý mládec z Ilmeň-jezera a poradil mu, aby v jezeře lovil ryby. Sadko najal rybáře a vylovil veliké množství ryb, které se mu doma proměnily v drobné i zlaté peníze. Podle jiné verse Sadko žil s počátku v Novgorodě, nemaje žádného jmění; měl toliko housle javorové, s nimiž chodil hrát na hostiny. Jednou vyšel k Ilmeň-jezeru a začal hráti na housličky. Opakoval to po tři dni a třetí den vystoupil z jezera mořský car a poradil mu, aby se vsadil s bohatými kupci novgorodskými o svou hlavu, že v Ilmeň-jezeře žijí rybky se zlatými šupinami. Sadko uposlechl a vyhrál v sázce tři veliké krámy zboží. Začal kupčiti a získal si ohromné jmění.

O jeho dobrodružství na moři vypravuje se toto: Sadko vypravil 30 korábů se zbožím novgorodským a odplul po řece Volchovu na jezero Ladožské, odtud na Něvu, z Něvy na moře a ze siného moře do Zlaté ordy. Tam zboží draho prodal. Na zpáteční cestě strhla se prudká bouře. Sadko tušil, že to mořský car způsobil bouři za trest, že mu neplatí povinné daně; proto kázal vrhnout bečku čistého stříbra do moře. Když bouře nepřestala, obětoval moři bečku zlata. Ale bouře se neutišila; Sadko poznal, že mořský car žádá lidské žertvy. Metány losy a po každé padl na Sadka. Vzal tedy své housle, kázal svalit na moře prkno a po prkně se spustil na moře. Koráby hned se hnuly s místa a pluly jako černé vrány. Sadko usnul na prkně a probudil se na dně mořském. Mořský car žádal, aby zahrál na housle. Tři dni Sadko hrál a mořský car tancoval: voda v siném moři se rozhoupala a s žlutým pískem se promísila. Mnoho korábů utonulo, mnoho lidí zahynulo. Plavci obrátili se s prosbou k sv. Mikuláši Možajskému o pomoc. Najednou Sadko ucítil, že se někdo dotkl jeho ramene. Ohlédl se a spatřil šedivého staříka, který mu kázal, aby přestal hráti. Zároveň dal Sadkovi radu: bude-li ho chtít mořský car oženit, aby si nevybral nevěsty ani z první, ani z druhé řady dívek, nýbrž z řady třetí — děvušku černavušku. Sadko učinil podle rady staříkovy.

Po svatebním kvase Sadko usnul, a když se probudil, znamenal, že je v Novgorodě. Vidí — po řece Volchovu plují jeho koráby

se vším bohatstvím. Za odměnu postavil kostel sv. Mikuláši Možajskému.

Puvodní píseň o Sadkovi zakládala se asi na nějaké události skutečné. Novgorodské letopisy zaznamenaly, že jakýsi boháč Sotko, Sъdko vystavěl v XI. neb XII. st. kamenný kostel mučedníků Borise a Glěba nad Volchovem, muže býti, že z vděčnosti za zachránění od smrti na moři. O této události složena byla píseň; k původní osnově její připojila se později povídka o čarovném hudci, jenž si svou hrou zjednal přízeň mořského cara a byl od něho bohatě obdarován. Dalším rozvojem připojily se k bylině ještě jiné živly báchorkové a legendové, jako o žertvě moři, o pobytu Sadkově u mořského cara, o svatbě jeho s mořskou dívkou, o sv. Mikuláši, patronu plavců a j.

Kupec Terentišče.

V Novgorodě žil bohatý kupec, starý Terentij, který měl mladou ženu Avdoťju. Ta si naříkala na velikou bolest v těle a poslala Terentia pro lékaře. Na cestě Terentij potkal veselé brachy — skomorochy, kteří mu slíbili, že ženu jeho vyléčí. Hned koupili hedvábný měch, červený prut a těžkou hůl okovanou. Do měchu posadili Terentia a na zádech ho odnesli domů. Avdoťji oznámili, že Terentij leží mrtev u kalinového mostu. Jak to Avdoťja uslyšela, rozveselila se a prosila skomorochy, aby jí zazpívali, že se již starý muž nevrátí. Skomoroši zahráli na húselky a zazpívali, Terentij vyskočil z měchu s prutem a holí a začal jimi léčit svou ženu. Pohlédnuv na postel, viděl, že se pod sobolovou pokrývkou pohybuje „neduh" — milenec jeho ženy. Začal do něho bušit, „neduh" dal se na útěk a vyskočil oknem. Tak vyléčil Terentij svou ženu. Skomorošský původ této písně je zřetelný.

III. Byliny s látkami čistě zkazkovými a legendovými.

V písních dosud uvedených přicházejí sice hojné živly pohádkové a legendové, ale vedle toho jsou v nich přece tu a tam stopy původní osnovy historické nebo aspoň kulturně historického zabarvení. V jiné řadě bylin zkazkové nebo legendové živly převládají, někde aspoň osoba v nich opěvovaná má jméno historické, často však ani toho není.

Zvláštní skupinu tvoří tu byliny o tak zvaných bohatýrech starších: Svjatogorovi, Volchovi a Mikulovi Seljaninoviči, jimž byl přikládán důležitý význam mytologický.

1. Byliny o tak zvaných bohatýrech starších.

Svjatogor.

Svjatogor líčí se jako ohromný velikán, vyšší lesu stojatého, hlavou sahající do běhutých oblaků; sama máti syrá země ne-

mohla ho unésti, proto bydlil na vysoké Svaté Hoře. Jednou Svjatogor sedl na svého koně a jel v čisté pole; síla mocně v něm proudila a tíhou svou ho tísnila, takže zvolal: „Kdyby byl kruh v nebi božím a druhý kruh v syré zemi matušce, obrátil bych zemi tu matušku, obrátil bych ji spodem k vrchu.“ Na cestě před sebou spatřil dva starce, kteří sňali s plecí raneček a položili jej na zemi. Svjatogor chtěl raneček pozvednouti prstem, potom rukou, posléze vší silou, ale raněčku nepozdvihl, nýbrž probořil se po kolena do syré země.

Tohoto mocného bohatýra Ilja Muromec chtěl poznati. Potkal ho v čistém poli a viděl, jak snímá s plecí křišťálovou skříň a staví ji pod dub. Ze skříně vyšla bohatýrská žena a nosila Svjatogorovi na stul jídla cukrová a pití medová. Svjatogor nasytiv se, ulehl do stanu a usnul. Žena bohatýrka zvala Ilju k sobě a miliskovala se s ním. Potom posadila ho do hluboké kapsy svého muže. Svjatogor probudiv se, zavřel ženu zase do skříně, se skříní vyskočil na koně a jel k Svatým Horám. Cestou jal se kůň jeho naříkati: „Dříve jsem vozil bohatýra a ženu bohatýrskou a nyní vezu ženu bohatýrskou a dva bohatýry.“ Svjatogor vytáhl Ilju z kapsy a dověděv se od něho, co se stalo, nevěrnou ženu ubil a s Iljou se spřátelil, nazývaje ho menším bratrem.

Jezdíce spolu po dobrodružstvích, přijeli jednou k veliké rakvi s nápisem: komu souzeno v rakvi ležet, ať si do ní lehne. Lehl do ní Ilja, ale rakev proň velká a široká. Položil se do ní Svjatogor, a rakev jako proň udělaná. Svjatogor vzal ještě víko a přikryl se jím. Když chtěl vstáti, nemohl víkem hnouti a prosil Ilju, aby je mečem rozrazil. Meč Svjatogoruv byl tak těžký, že ho Ilja nemohl pozvednouti; k radě Svjatogorově nahnul se k rakvi a Svjatogor dechl naň dechem bohatýrským. Ilja znamenal v sobě sílu trojnásobnou, uchopil meč a udeřil na víko: kam udeřil, vyrostl obruč železný. Svjatogor poznav, že mu souzeno umříti, rozloučil se s Iljou, odkázal mu svůj meč a skonal.

Svjatogor patří mezi nejzáhadnější postavy epiky ruské. Byliny samy vylučují ho z řady bohatýrů ruských, pějíce o něm, že nejezdil na svatou Rus, že ho nenosila máti syrá země; to znamená asi, že typ jeho nevznikl na půdě domácí, nýbrž že převzat byl odjinud. Byl-li obraz jeho vytvořen podle pověstí kavkazských o velikánech či podle finsko-estonské básně o synovi Kalevově, který se rovněž líčí jako ohromný velikán, nadaný obrovskou silou, nelze zatím rozhodnouti. Jisto jest však, že se na jeho postavu navázaly rozmanité motivy z apokryfů a jiných zkazek. Složení bylin o Svjatogorovi klade se teprve do XV. neb XVI. st.

Volch Svjatoslavjevič (Volga Buslajevič).

Bohatýr tento vyznačoval se neobyčejnou chytrostí a moudrostí. Původ jeho byl tajemný; matka jeho Marfa skočila s ka-

mene na lítého draka a porodila Volcha. Narození jeho provázela divná znamení: syrá země se zachvěla a siné moře se rozkolébalo, ryby skryly se v mořskou hlubinu, ptáci odletěli vysoko do nebes, tuři a jeleni utekli za hory, zajíci a lisice do houští. V desátém roce Volch vyučil se těmto moudrostem: rybou štikou plovati v mořích, ptákem-sokolem létati pod oblaky a šerým vlkem skákati po širých polích. Když mu bylo 17 let, sebral družinu a vydal se s ní na lov. Družina nemohla nic uloviti, on však proměniv se ve lva, nachytal všeho druhu zvěře, proměniv se v ptáka-orla, nalovil mnoho ptactva a udělav se rybou-štikou, nachytal rozmanitých ryb.

Jednou Volch proměniv se v malého ptáčka, letěl do země turecké a vyslechnuv potají, že turecký sultán hodlá vpadnouti na Rus, proměnil se v šerého vlka, vnikl do maštale a všem koním hrdla překousal. Potom proměniv se v hranostaje, vskočil do zbrojnice, přelámal luky, přerval tetivy, vylámal střelky, otupil šavle a zohýbal palice. Poté proměnil se znovu v malého ptáčka, doletěl do Kijeva, kde svolal svou družinu, táhl s ní do země turecké, přemohl nepřipravené nepřátele a vrátil se s hojnou kořistí do Kijeva.

Zdá se, že se ve Volchovi zachovala památka na historického knížete Olega Věštího a na Olega Svjatoslaviče. Oleg proslavil se válečnou výpravou proti Cařihradu r. 907; v písních místo Cařihradu nastoupila turecká země. Líčí-li se Volch jako vynikající lovec, tkví v tom snad nějaká reminiscence na velkolepé lovy, jež pořádal historický Oleg. Na toto historické jádro navázaly se pak rozmanité motivy zkazkové, jež obsah bylin k nepoznání změnily.

Mikula Seljaninovič.

Ve spojení s Volchem vyskytuje se jiný bohatýr, Mikula Seljaninovič. Volch jeda vybírati daň z měst, která mu rodný strýček Vladimír daroval, v širém poli spatřil oráče, který oral kobylkou hnědožlutou a ploužkem javorovým. Volch pustil se za oráčem, ale dohonil ho teprve třetí den. Oráč tento — Mikula Seljaninovič — vypřáhl svou kobylku, zustavil pluh v brázdě a jel s Volchem. Na cestě si vzpomněl na svuj pluh a Volch poslal nejdříve pět, potom deset mládcu a konečně celou družinu, aby pluh ze země povytáhli a vrhli ho za keř rokytový. Nikdo ani Volch nemohli však pluhu vytáhnouti. Tu přijel Mikula sám, vzal pluh jednou rukou, ze země ho vytáhl, hlínu s něho setřásl a vrhl ho za keř rokytový. Potom ujížděli dál; Mikulova kobylka cvalem uhaněla a koně Volchova za sebou nechávala.

Zdá se, že Mikula slul puvodně Seljaginovič, což by souviselo se slovem s e l'g i, t. j. nivy, porostlé travou a lesem. Slovo toto je dosud obvyklé v gub. oloněcké a popis, jakým se líčí orba

Mikulova, připomíná obraz orání takových niv na severu Ruska v gubernii novgorodské a oloněcké. Z tohoto podnětu vytvořen byl snad obraz ideálního oráče, vládnoucího neobyčejnou silou. Vznik byliny klade se do oblasti novgorodské v XIV. neb XV. st.

2. Jiné byliny s motivy pohádkovými a legendovými.

Djuk Stěpanovič.

Tento bohatýr přijel z Indie na dvůr Vladimírův a o své rodné zemi vypravoval věci přímo báječné. Vida dřevěné kostely kijevské a mosty černou zemí nasypané, vychloubal se, že v jeho otčině od božích církví do paláců bělokamenných vedou mosty kalinové a po nich rozestřena jsou sukna karmazinová, aby si chodci neumazali střevíce safianové. Pozván byv na hody u Vladimíra, málo jedl a pil; na otázku Vladimírovu, zdali mu nechutná, odvětil, že nemůže jíst a pít, ježto koláčky páchnou chvojí sosnovou a nápoje stuchlinou. U jeho matky jsou prý pece polívané a pometla hedvábná, která se namáčejí do rosy medové. Tam pekou koláčky z mouky pšeničné: koláček sníš, druhý sníst duše hoří, druhý sníš, třetí s mysli ti nejde.... Číši piješ, druhou vypít duše hoří, druhou piješ, třetí s mysli ti nejde. Vladimír udiven jsa líčením takové nádhery, poslal zvláštní posly do Indie, aby se o tom přesvědčili. Odpověď, kterou mu přinesli, zněla: prodej své stolní město Kijev, kup za utržené peníze papír, prodej ještě město Černigov, kup za to péra a černidlo: potom teprve můžeme bohatství Djukovo popsati.

Bylina tato vznikla bez pochyby na základě známého v literatuře „Poslání presbytera Jana k císaři řeckému Manuilovi", v němž se líčily divy a bohatství Indie. Skladatel ruské byliny měl před sebou buď nějakou báseň nebo povídku byzantskou, založenou na tomto poslání. Složení byliny klade se na haličsko-volyňskou Rus v XIII. st. Jméno knížete Vladimíra dostalo se do ní teprve tehdy, když byla spojena s cyklem kijevským.

Ivan Godinovič.

Ivan Godinovič, synovec Vladimírův, unesl spanilou Nastasju, dceru bohatého kupce v Černigově, která byla zasnoubena caru Koščeji Tripetoviči. Na cestě dohonil je Koščej a mezi oběma soupeři nastal krutý boj. Pomocí Nastasji byl však Ivan spoután a k syrému dubu přivázán. Když se Koščej s Nastasjí v stanu bavili, přiletěl havran a lidským hlasem věštil, že se Nastasja přece dostane Ivanovi. Koščej se rozhněval, uchopil luk a střelil po havranovi, avšak střela se vrátila a ubila Koščeje. Nastasja uchopila ostrou šavli a hrozila Ivanovi smrtí, nepustí-li ji zpět,

ale šavle vypadla jí z třesoucí ruky a rozťala pouta Ivanova. Ivan skočil na rychlé nohy a za trest usekl nevěrné Nastasji ruce, ústa a nohy.

Bylina tato zakládá se na oblíbené lásce pohádkové o nevěrné ženě, která byla zejména hojně rozšířena v literaturách východních a odtud asi vnikla do epiky ruské tak jako do jihoslovanské.

Potyk Ivanovič.

Michajlo Potyk vraceje se od cara Lichoděje, setkal se s labutí bílou, která se proměnila v krásnou dívku. Potyk dal dívku pokřtíti, nazval ji Avdoťjí a vzal si ji za ženu. O její kráse dověděl se car Koščej, přitáhl před Kijev a žádal Vladimíra, aby mu vydal Avdoťju. V pravý čas vrátil se Potyk domů a vojsko Koščejovo pobil. Po třech letech přitáhl Koščej po druhé, byl však od Potyka zase poražen. Zatím zemřela žena Potykova a podle slibu, který si učinili, dal se Potyk s ženou pochovati. O půlnoci vplazil se do hrobu had s mláďaty, chtě hrýzti mrtvé tělo; Potyk ho chytil a chtěl roztrhati. Had slíbil, že mu přinese živou vodu. Přinesenou vodou Potyk pokropil mrtvou ženu a ta ožila. Po třech letech přitáhl Koščej znovu a odvedl Avdoťju. Potyk je pronásledoval, ale Avdoťja ho zrádně opila a proměnila v bílý kámen. Pomocí poutníka -- byl to archanděl Michael — soudruzi vysvobodili Potyka, táhli do země Koščejovy, pobili jeho vojsko a nevěrnou Avdoťju přivázali k divým koním.

Písně o Potykovi složeny byly z rozmanitých motivů pohádkových, které možno doložiti i z jiných písní, zejména z bylin o Ivanu Godinoviči. Jméno Potyk (Potok) dostalo se asi do těchto písní z legendy o Michailovi z Potyky, který ubil draka a osvobodil dívku, předloženou draku za oběť.

Vaňka Udovkin.

Vaňka Udovkin přijel k caru Volšanu Volšanskému žádat o ruku jeho dcery Marje. Car Volšan mu ji slíbil, dovede-li se tak skrýti, aby ho car nenašel. Po prvé a po druhé car pomocí své čarodějné knihy Vaňku našel, ale po třetí přispěním Mogul-ptáka Vaňka ukryl se tak, že car ho nenašel a byl nucen dáti mu svou dceru za ženu.

Píseň tato zakládá se na pohádce o princezně, která chce jen toho ženicha, který se před ní dovede ukrýt. V bylině zastává místo princezny její otec, car Volšan, jehož jméno souvisí asi se slovem volchv (čarodějník).

Čtyřicet poutníku s poutníkem.

Z kláštera Bogoljubova vypravilo se 41 poutníku do Jerusalema a vyvolivše si za atamana Kasjana Michajloviče, zastavili se

v Kijevě, kde byli od kněžny Apraksějevny skvěle pohoštěni. Kněžna chtěla svésti Kasjana, který se jí zalíbil, ale Kasjan jí unikl. Kněžna chtíc se mu pomstíti, kázala mu potají do ranečku podstrčiti stříbrnou číši Vladimírovu. Když byli poutníci na cestě, dohonil je Dobryňa a oznámil jim, že někdo ukradl stříbrnou číši knížete. Našli ji v ranečku Kasjanově a za trest zakopali ho po plece do syré země. Když se po půl roce vraceli z Jerusaléma, našli Kasjana na živu a poznali, že je nevinen. Šli společně do Kijeva a byli pozváni ke knížeti na oběd. Kasjan dověděv se, že kněžna půl roku churaví, vyhledal ji a uzdravil.

Jádrem byliny je známý příběh biblický o Josefovi Egyptském a ženě Putifarově, ale skladatel její nevážil asi přímo z bible, nýbrž z legendy o sv. Michailovi-mnichu.

[V. Jagić: Gradja za slovin. nar. poeziju (Rad 37, 1876). — S. Lubić: Prilog Jagić. rozpravi (tamt. 40). — J. Máchal: O bohatýr. epose slov. Pr. 1894. — A. M. Loboda: Rus. bogatyr. epos. Kijev 1896, 1904.

A. Veselovskij: Svjatočnyja maski i skomorochi (Razysk. v oblasti rus. duch. sticha VI-X. Spb. 1883). — A. Famincyn: Skomorochi na Rusi. Spb. 1889. — A. Kirpičnikov: K voprosu v drevne-rus. skomorochach (Sbor. II. otd. Akad. N. 52, 1891).

A. Kotljarevskij: Skazanija o rus. bogatyrach (Mosk. Věd. 1857 = Sočin. I.). — F. I. Buslajev: Istor. očerki rus. nar. slovesnosti i iskusstva. Spb. 1861. — K. Aksakov: Bogatyri knjazja Vladimira po rus. pěsnjam (Sočin. I. M. 1861). — L. Majkov: O bylinach Vladimirova cikla. Spb. 1863.

V. Stasov: O proischoždeniji rus. bylin (Věst. Jevr. 1868 = Sobr. sočin. III. Spb. 1894). — A. N. Veselovskij: O sravnit. izučeniji srednevěk. eposa (Ž. M. N. Pr. 1868, 11). — O. Miller: Ilja Muromec i bogatyrstvo Kijevskoje. Spb. 1869. — Kvašnin-Samarin: Rus. byliny v istoriko-geogr. otnošeniji (Beséda 1871, 4—5). — Týž: Novyje istočniki dlja izučenija rus. eposa (R. Věst. 1874, 9—10). — A. Rambaud: La Russie épique. Paris 1876.

W. Wollner: Untersuchungen über d. Volksepik d. Grossrussen. Leipz. 1879. — N. Daškevič: K voprosu o proischoždeniji rus. bylin (Kijev. Univ. Izv. 1883). — V. Jagić: Die christl.-myth. Schicht in d. rus. Volksepik (Afsl. Ph. I. 1876).

A. Veselovskij: Južno-rus. byliny (Sbor. II. otd. Akad. N. 22, 1881; 36, 1884). — Týž: Melkija zamětki k bylinam (Ž. M. N. Pr. 1885, 12; 1886, 12; 1888, 5; 1889, 5; 1895, 8). — Týž: Otryvki vizant. eposa v rus. (Věst. Jevr. 1875, 4). — Týž: Opyty po istor. razvitija christ. legendy (Ž. M. N. Pr. sv. 178, 183, 189, 191). — Týž: Bylina o Sadkě (tamt. 1886, 12). — M. Chalanskij: Velikorus. byliny Kijev. cikla. Varš. 1885. — Týž: K istorii poet. skaz. ob Olegě Věščem (Ž. M. N. Pr. 1902, 8; 1903, 11). — A. I. Sobolevskij: K istor. rus. bylin (Ž. M. N. Pr. 1889, 7). — Iv. Ždanov: Rus. bylevyj epos. Spb. 1895. — Týž: K liter. istoriji rus. byl. poeziji (Sočin. I. 1904).

Vs. Miller: Ekskursy v oblasť rus. nar. eposa. M. 1892. — Týž: Očerki rus. nar. slovesnosti. M. I., 1897; II., 1910. — Týž: O někotorych městnych otgoloskach v bylinach (Izvěst. II. otd. Akad. N. 16, 1911). — Týž: K bylinam ob Iljě Murom. i Solovjě Razb. (tamt. 17, 1912). — Týž: K voprosu o vozrostě i kazačestvě Ilji Muromca (Ž. M. N. Pr. 1912, 2). — Týž: K byl. o boje Ilji Murom. s Dobrynej (tamt. 1912, 8).

G. N. Potanin: Vost. motivy v srednevěk. evrop. eposě. M. 1899. — S. Šambinago: Stariny o Svjatogorě i poema o Kalevi-Poegě (Ž. M. N. Pr. 1902, 1). — Týž: Pověsť o Mamajevom pobojiščě (Sbor. II. otd. Akad. N. 81, 1906). — Týž: K lit. istoriji starin o Volgě (Ž. M. N. Pr. 1905, 11).

A. V. Markov: Iz istoriji rus. byl. eposa. M. I., 1905; II., 1907. — Bytovyja čerty rus. bylin (Etnogr. Oboz. 58, 59, 1904). — B. M. Sokolov: Istor. element v bylinach v Danilě Lovč. (Rus. Fil. Věst. 64, 1910). — N. J. Korobka: Skaz. ob uročiščach ovruč. ujězda i byliny o Volgě Svjat. (Izvěst. II. otd. Akad. N. 13, 1909.]

HLAVA II.

Epika jihoslovanská.

Epické písně srbsko-chorvatské a bulharské opěvují až na skrovné výjimky stejné látky, takže je lze shrnouti v celkový obraz. Po formě dělí se junácké písně srbsko-chorvatské ve dvě skupiny; písně s delšími verši slují bugarštice, bugarkinje a představují starší typ epiky jihoslovanské. Druhou, daleko četnější skupinu tvoří písně s verši desítislabičnými; říká se jim na rozdíl od bugarštic guslarske pesme. Bugarštice zachovaly se jen rukopisně v starších záznamech; lid jich již nezpívá a nepamatuje, zdali je kdy zpíval. Písně s verši kratšími zpívají se dosud, jako se zpívaly dříve.

První stopy jihoslovanské epiky ukázaly se na konci XVIII. st. v době, kdy nadšení pro národní písně bylo všeobecné, ježto byl v nich spatřován zdroj nové svěží a přírodní poesie. První, jenž ji uvedl ve známost Evropy, byl italský opat *Alberto Fortis*, který ve svém cestopise „Viaggio in Dalmazia“ (r. 1774) otiskl překrásnou píseň národní „Žalosna pjesanica plemenite Asanaganice“ v originále a v latinském překladě. Píseň vzbudila všeobecný obdiv; sám Göthe ji přeložil německy a Herder pojal ji do své sbírky „Volkslieder“ (1778). Pravé poklady národní písně jihoslovanské vynesl na světlo teprve *Vuk Karadžić*, jehož první sbírka vyšla r. 1814. Od té doby epika jihoslovanská stala se nejen předmětem zaslouženého obdivu, nýbrž i pečlivého studia.

Dobu, kdy junácké písně vznikly, nelze bezpečně stanoviti, zdá se však, že v plné síle začala tvůrčí činnost epická prouditi teprve po velikých převratech a událostech historických v 2. pol. XIV. st., a to nejdříve v Srbsku a Makedonii. Když r. 1463 Turci podmanili Bosnu, odvedli mnoho tisíc obyvatelstva do zajetí; do opuštěného území stěhovali se Srbové ze Srbska a s nimi vnikl do Bosny a Hercegoviny epický repertoár, odkudž se šířil na západ a na sever.

První určité svědectví o epice jihoslovanské podává *Benedikt Kuripešić*, který byl v poselství, vypraveném r. 1530 z Vídně do Cařihradu; ve svém cestopise „Itinerarium“ vypravuje, že se v Chorvatsku a Bosně mnoho zpívá o Malkošići, Radoslavu Pavlo-

vici (Paulowitz von Radasel) a Miloši Kobilićovi (Khobilowitz). Dvě staré bugarštice zaznamenal *Petr Hektorović z Hvaru* ve své básni „Ribanje" (z r. 1556); jednu o králevici Markovi a jeho bratru Andrijašovi, druhou o zahynutí severinského vévody Radosavy, zabitého udbinským vévodou Vlatkem. Básník *Jiří Baraković* ze Zadru pojal do své knihy „Vila Slovinka" (z r. 1613) pěknou bugarštici o matce Margaritě. *Jiří Križanić* (XVII. st.) připomínaje, kterak Římané měli obyčej při stole poslouchati písně o slavných činech svých předku, dokládá, že u Chorvátů a Srbu za jeho mládí kvetlo jakési napodobování onoho obyčeje římského. Viděl prý vznešené pány a rytíře při kvasích jakož i vojíny za jejich zády stojící, kteří opěvovali slavné činy Marka králevice, Novaka Dobeljaka, Miloše Kobiliće a některých jiných bohatýru. Ve své všeslovanské mluvnici uvedl pak tři verše z bugarštic, v nichž se jmenují králevic Marko a Radosav Siverinče. Slavonský satirik *Antun Reljković* vypravuje ve svém „Satiru" (z r. 1779), jak se za jeho doby mnoho zpívalo v Slavonii, zvláště o králevici Markovi; v druhém díle „Satira" uvádí pak doslova píseň o bratřích Jakšićích.

V XVIII. st. pořízeno bylo již několik sbírek pravých písní národních v jihodalmatských městech Kotoru, Perastu a Dubrovníku. Zachovaly se v těchto rukopisech: 1. dva rukopisy jihoslovanské akademie, napsané asi na poč. XVIII. st.; 2. dubrovnický rukopis, k němuž položil základ kněz Ćuro Matei též na poč. XVIII. st. (v sbírce té pokračoval básník Jodza Betondić asi v pol. XVIII. st.); 3. sbírka perastská, skládající se ze dvou rukopisu, z nichž starší je z poč. XVIII. nebo z konce XVII. st. V těchto rukopisných sbírkách jsou obsaženy dílem bugarštice, dílem písně guslarské. • Tiskem je vydal *V. Bogišic*: Narodne piesne iz starih, najviše primorskih zapisa (Beograd 1878). Jiná sbírka národních písní z poč. XVIII. st. nalezena byla nedávno v rukopise knihovny erlangenské; obsahuje 217 písní epických a lyrických, z nichž pět je v duchu dubrovnické lyriky milostné.

Horlivým sběratelem písní národních byl *Kačić-Miošić*. S houslemi v ruce, jak sám praví, toulal se město od města, „od Skadra do Zadra, od Mostara do Kotora". Látku sebranou svérázně zpracoval a vydal v knize „Razgovor ugodni naroda slovinskoga" (r. 1756, 1759). Písně tam obsažené nebyly čistě národní, nicméně budily lásku k poesii národní a vedly na stopu pravých písní národních.

Písním jihoslovanským dostalo se hned s počátku sběratele nad jiné vynikajícího a obratného — *Vuka Stefanovice Karadžice*. Počátek jeho bohaté činnosti sběratelské tvoří „Mala prostonarodnja slavenoserbska pjesnarica" (Víděň 1814). Druhá sbírka „Narodna srbska pěsnarica" vyšla r. 1815. Potom následovaly: „Narodne srpske pjesme" (I.—III. Lipsko 1823-4, IV. Víděň 1833); nové

rozšířené vydání (I.—IV. Víděň 1841—1866); úplné vládní vydání (I.—IX. Biograd 1887—1902).

Jiné závažnější sbírky, obsahující junácké písně, vydal: *Čubro Čojković* (= Simo Milutinović): Pěvannija crnogorska i hercegovačka (I. Budim 1833, II. Leipzig 1837). — *Petar Petrović Njegoš:* Ogledalo srbsko (Beograd 1845). — *Ivan Jukić* i *Ljub. Hercegovac (= Gr. Martić):* Narodne piesme bosanske i hercegovačke (Osiek 1858). — *Luka Marjanović:* Hrvatske nar. piesme (Zagreb 1864). — Narodne pjesme. Izd. Matica dalm. (Zadar 1863). — *Bogoljub Petranović:* Srpske narodne pjesme iz Bosne i Hercegovine (I.—III. Biograd 1867—1870). — *Kosta Hörmann:* Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini (I.—II. Sarajevo 1888—9). — Hrvatske narodne pjesme. Skupila i izdala Matica hrvatska (I.—VI. 1896—1909).

Bulharských národních písní nejdříve si všímal Vuk Karadžić. První sbírku epických písní vydal *Iv. Bogoev*, Бъlg. nar. pěsni i poslovici, Pešta 1842. Další důležitější sbírky jsou: *Slavejkov*, Bolg. pěsni (Izvěst. II. otd. Akad. N. 1855), *Bezsonov*, Bolg. pěsni, M. 1855, *Rakovskij*, Pokazalec. Odessa 1859, *K. i D. Miladinovci*, Бъlg. nar. pěsni. Zagreb 1861, *Čolakov*, Бъlg. nar. sbornik. Bolgr. 1872, *Dozon*, Chansons populaires bulg. inedites. Paris 1875, *Kačanovskij*, Pamjatniki bolg. nar. tvorčestva. Spb. 1882, *Bončov*, Sbor. ot бъlg. nar. pěsni. Varna 1884, *Ilijev*, Sbor. ot nar. umotvor. Sofija 1889, *Šapkarev*, Sbor. ot nar. umotv. Sof. 1891. Hojný materiál obsahují Sborniky za nar. umotvor., nauka i knižnina vyd. minist. na narod. prosvěšt. Sofija od r. 1889.

Epiku jihoslovanskou po obsahu možno jako byliny ruské rozděliti na dvě hlavní skupiny: písně historické a písně s látkami legendovými, apokryfickými a pohádkovými. Písně historické podle chronologie dělí se v tyto cykly: písně o junácích doby předkosovské, o boji na Kosově, o královici Markovi, o Brankovićích a Jakšićích, písně uskocké a hajducké. Kromě toho jsou ještě písně lokálního významu, jako kruh písní černohorských, muhamedánských, písní z doby bojů za osvobození a p.

I. Písně historické.

1. Písně o junácích z doby předkosovské.

Těchto písní není mnoho a jsou to vesměs písně krátkého rozměru; v bugaršticích není o Nemanjićích zmínky. Velebí se v nich především Štěpán Nemanja, jenž postavil mnoho klášterů a obnovil slavný klášter Chilendar na Athose. O synovi Štěpána Nemanji, sv. Sávovi, kolovaly písně obsahu legendového, které líčily odchod jeho do kláštera a zázraky, jež konal. Zdá se, že písně tyto vznikly podle legendy o sv. Aleksiovi. V písních

o Štěpánu III. Dečanském (1321—1335) zachovala se reminiscence na boj s bulharským králem Michailem u Velbuždu v Bulharsku r. 1330. Car Štěpán pozval si všecky junáky srbské a tázal se jich, co asi znamená nedávné zatmění slunce. V tom donesl posel psaní od dcery jeho Jelisavky, provdané za bulharského cara Michala, která mu oznamovala, že muž její uvěznil ji i s dítětem a vzal si jinou ženu, vdovu krále Andronika. Štěpán k radě svého syna Dušana sebral vojsko a táhl proti Michalovi. V boji přemohl nejdříve vůdce srbský, vévoda černohorský Kolušan, náčelníka vojska bulharského Šišmana-Jovana; potom car Michal zabil Kolušana. Vida to mladý Dušan, prosil otce za dovolení, aby směl bojovati; pustil se statečně do boje, porazil bulharského cara, osvobodil sestru Jelisavku z vězení, usmrtil vdovu krále Andronika a zmocnil se všech zemí Michalových.

Hojné jsou písně o caru Dušanu Silném (1336—1355). Vypravují o jeho narození, sňatku a pochodu na Cařihrad a zmiňují se o jeho smrti. Car Štěpán (Dušan) roznemohl se na smrt v městě Prizrenu a žena jeho Roksanda (místo Jelena) povolala přední junáky srbské, aby vyslechli jeho poslední vůli. Car řekl Vukašinovi: „Caruj, kmotře, sedm let a osmý odevzdej vládu Urošovi.“ V písních národních všeobecně se tvrdí, že Vukašin nechtěl Urošovi odevzdati vládu, vylákal ho na lov a tam ho úkladně zabil. V té příčině národní tradice Vukašinovi křivdí, neboť Vukašin padl v bitvě s Turky na řece Marici v září 1371, kdežto car Uroš zemřel teprve v prosinci téhož roku.

O smrti krále Vukašina složena byla píseň tohoto obsahu. Turecká dívka bílila na Marici plátno. Odpoledne voda se zakalila, přinášejíc koně, kalpaky a raněné junáky. Jeden z nich ji žádal, aby ho z řeky vytáhla. Když to učinila, prosil ji dále, aby poslala pro svého bratra Mustaf-agu, který by ho přijal do svého domu, až by se rány jeho zahojily. Zrádný Mustaf vzal okovanou šavli junákovu a srubl mu hlavu. Později králevic Marko poznal šavli otce svého Vukašina a uťal jí Mustaťovi hlavu. Car turecký chtěl za to Marka potrestati, ale Marko se naň tak zlostně obořil, že car se ulekl a místo trestu Marka obdaroval.

Bulhaři vzpomínají rovněž v písních na své staré panovníky. Opěvuje se car Jan Asěn, jak za jeho nepřítomnosti prokletá jedna babice zavolala Turky, kteří zarobili cařici se sestrou Janinkou a synem carovým. Když to car uslyšel, sedl na kůň, dohonil Turky, pobil je a osvobodil ženu, sestru i syna. V několika písních zachovala se památka na boj Jana Šišmana s Turky na Sofijském poli u Samokova. Písně o jeho smrti připomínají motivy z písní srbských.

V epice bulharské zachovaly se dále vzpomínky na cara Konstantina. Míní se jím bez pochyby poslední byzantský panovník Konstantin XII., o němž kolovaly v Řecku hojné písně, které se

dostaly i k Bulharům. Zajímavá je zvláště tato píseň. Když Turci začali útočiti na bulharské carství, car Konstantin a cařice Helena poslali proti Turkům dva junáky, Marka králevice a Relju z Pazara. Junáci vyšli na Sofijské pole a sekali Turky; ale ze dvou polovic povstali dva Turci atd. Vidouce, že jim Bůh nepomáhá, odešli k caru Konstantinovi a oznámili mu to. Car hrdě odvětil: Až vylezou tyto ryby z pánve, tehdy mi Turci vezmou carství! Ryby skutečně vylezly a car poznal, že mu Turci odejmou vládu. Sedl na kůň a jel do boje, kde ho Arapin ubil. V jiné písni se praví, že car Konstantin zpyšněl, až bylo Bohu žalno; to bylo příčinou, že Turci dobyli jeho říše. Pád říše byzantské (var. bulharské) motivuje se tu podobně jako zahynutí ruských bohatýrů v boji nad řekou Kalkou.

2. Písně o boji na Kosově.

Málokterý národ zachoval ve své poesii obraz dávných osudů svých tak jasně jako Srbové v písních o osudném boji na Kosovu poli na Vidov den r. 1389. Písně kruhu kosovského opěvují jednotlivé části boje a přední hrdiny v boji zúčastněné, takže vhodným seřaděním možno z nich složiti celou epopeji kosovskou „Lazarici", jak ukazují podobné pokusy St. Novakoviće, Arm. Pavića, G. Martiće, T. Ostojiće, J. Stojkoviće a j.

Mezi nejstarší písně kosovské patří bugarštice, vzniklá asi kolem r. 1600. Má tento obsah. Busić (var. Musić) Štěpán budí svou ženu Jelu a žádá jí, aby pohlédla na nebe, zdali už denice svítí na východě, zdali bubny řinčí před dvorem knížete Lazara a kupí-li se tam vojsko. Jela mu oznamuje, že denice už svítí, bubny zní a vojsko se shromažďuje. Bušić vstal a poručil svému sluhovi Oliverovi, aby sedlal koně a připravil zbraň k boji. Jela zatím vypravovala Bušići sen, jak z jejich dvora vyletěl sokol a vrátil se bez rusé hlavy; i prosila muže, aby nechodil do boje. Bušić toho nedbal a odjel s Oliverem na dvur Lazarův k ostatnímu vojsku. Cařice Milice vidouc oknem statečné vojsko, laskavě je pozdravila, zaplakala a vypravovala Miloši Obilićovi svůj sen. Viděla, jak hvězdy padaly s nebe, jasný měsíc se zatemnil a nebe na čtyři strany se rozpuklo. Miloš jí sen tlumočil takto: budou padati hlavy statečných junáků, zatemní se líce Lazarovo a tvoje srdce žalem pukne. Milice se zarmoutila a prosila cara Lazara, aby aspoň jednoho z Jugovićů u ní nechal, car jí to však odepřel. Potom hnulo se vojsko a vesele přitáhlo na Kosovo. Při večeři Vuk Branković obviňoval Miloše ze zrady. Miloš zvednuv zlatou číši, připíjel Lazarovi, zapřisahaje se, že ho nezradí a na dukaz toho že v noci vnikne do stanu cara tureckého Murata a zabije ho. Se svými druhy Ivanem Milanem a Nikolou Kosovčićem (t. j. Kosančićem) přibyl do ležení tureckého předstíraje, že opustil

vojsko Lazarovo a přišel Turkům na pomoc. Když car žádal, aby se mu po zvyku tureckém poklonil a políbil mu pravé koleno, Miloš se nahnul a handžarem udeřil cara. Turci ho pronásledovali, ale Miloš velký počet jich ubil. Tu ozval se hlas s oblak, aby Turci před jeho koně vmetali štíty a břitké šavle. Kuň Milošův se skácel a Turci usekli Milošovi pravou nohu. Miloš volal Lazara na pomoc; ten přitáhl se svým vojskem, byl však od Turků přemožen. Vuk Branković utekl na široký vrch. Lazar byl zajat a s Milošem přiveden k caru tureckému. Umírající car rozkázal pašům, aby usekli Lazarovi a Milošovi hlavu. Když se o tom Milice dověděla, puklo jí žalem srdce.

Pozdějšího vzniku jsou asi guslarské písně, opěvující celkovitě boj kosovský. Řadí se k nim také „Lazarice", zaznamenaná na půdě bulharské. Vedle těchto písní jsou známy četné písně drobné, které vyličují dílem události před bojem, dílem jednotlivé výjevy z boje samého a dílem příběhy po boji.

Z písní o událostech před bojem významný je zvláště zpěv o založení Ravanice. Cařice Milice vyzývala cara Lazara, aby postavil nějaký kostel „zadužbinu" po příkladě Nemanjićů. Lazar rozhodl se založiti kostel Ravanici; základy chtěl položiti z olova, stěny stavět ze stříbra, pokrýti jej chtěl zlatem, ozdobiti perlami a vyložiti drahokamy. Miloš Obilić ukázal však na „knihy starostavné", kdež prý psáno, že poslední nastaly časy, že přijdou Turci, vezmou srbské carství, poboří kostely a kláštery, vykopají základ olověný, ulijí z něho koule do děl, ze stříbrných zdí urobí ozdoby koňské, ze zlaté střechy ukovou řetízky svým ženám, drahokamy a perly zasadí do nich. Proto radil, aby Lazar vystavěl kostel kamenný, kterého Turci nebudou moci sbořiti.

Předmětem jiných písní je sen cařice Milice, kterým se věští příští osud boje, jak je to v bugarštici naznačeno, dále vypovězení války od cara Murata, výzvědy Kosančićovy v táboře tureckém, večeře Lazarova a p. Překrásná je píseň o cařici Milici, která pohlížejíc na junáky odcházející do boje, bolem jsouc přemožena klesá u brány městské do mdlob.

Boj kosovský sám není nikde zevrubněji vylíčen; označuje se jen v hlavních rysech jeho průběh a líčí se chrabrost jednotlivých bojovníků, junáctví Milošovo a jeho smrt, zrada Vukova a smrt Lazarova. Pěkné jsou písně vyličující některé výjevy po boji. O Musićovi (Bušićovi) Štěpánu, jehož příchodem na dvůr Lazarův se začíná uvedená bugarštice, jiné písně vypravují, že se opozdil a přibyl na Kosovo až po boji. Smutnou zprávu o porážce vojska srbského přináší cařici Milici vévoda Vladeta; míní se jím asi Vlatko Vuković, jejž bosenský král Tvrtko poslal Lazarovi na pomoc. Podle jiné písně přiletují z Kosova dva černí havrani a zvěstují Milici pohromu vojska, načež jí teprve sluha Milutin podává obšírnou zprávu o boji. Milice spěchá na Kosovo a nalézá tam

raněného Obiliće; motiv tento byl potom znovu zpracován v písni o kosovské dívce, která ošetřuje raněné junáky. Plnou silou vznešené tragiky působí píseň o smrti matky Jugovićů, jejíž synové padli v boji. Stará matka devíti synů Jugovićů vypravila se na Kosovo pole a našla tam na bojišti manžela i všecky své syny mrtvé, nad nimi devět kopí, na kopích devět sokolíků, kolem kopí devět koní a devět bílých lvíků. „Ale matka tvrdé srdce měla, od srdce ni slzy neprolila.“ S koňmi, lvíky a sokoly vrátila se smutně do svého dvoru. Snachy spěchaly jí vstříc a slyšíce, co se stalo, hořce zaplakaly; zaplakalo i devět osiřelých dítek, zařičelo devět dobrých koní, zařvalo devět lítých lvíků, zapištělo devět sokolíků. „I tu matka tvrdé srdce měla, od srdce ni slzy neprolila.“ Když bylo ráno na úsvitě, dva havrani se zkrvácenými křídly přiletěli, přinesli sem usečenou ruku junákovu a hodili ji do klína matčina. Vzala matka ruku synovu, na všecky ji obracela strany, potom k ruce tiše hovořila: „Má ručičko, zelené jablíčko! Kde jsi rostlo, kde jsi utrženo! Ej, tys rostlo na mém křídle měkkém, utrženo na Kosovu rovném!...“ Zastenala matka Jugovićů, zastenala, tvrdé srdce puklo velkým hořem pro devět synů Jugovićů, desátého starce Jug-Bogdana.

Ze všech junáků kosovských nejvíce byl opěvován Miloš Kobilić (Obilić). On ubil cara Murata a tento čin poesie národní vyzdobila barvami nejskvělejšími. Odkud byl, jakého rodu a jaké místo zaujímal u knížete Lazara, není z historie známo; sluje jen „věrný sluha“ cara Lazara. Také nelze dokázati, že byl zetěm Lazarovým. Národní písně připisují mu původ tajemný. Mnoho se pěje o jeho nepřátelství s Vukem Brankovićem a příčina toho svádí se na jejich ženy.

Vuk Branković líčí se v písních velmi nepříznivě; obviňuje se, že zavinil porážku Srbů na Kosově, ježto prý v rozhodné době prchl z bojiště. Jsou i písně, v nichž se obviňuje, že již dříve byl smluven s Turky. V té příčině děje se mu velká křivda; z historie je známo, že se Branković nedopustil žádné zrady, nýbrž že tak statečně bojoval jako jiní junáci srbští. Tradice o jeho zradě vznikla asi proto, že národní hrdost nedopustila mysliti, že Turci zvítězili svou převahou.

3. Královic Marko.

Hlavní hrdina epiky jihoslovanské je královic Marko, ideál národního reka. Znají ho Srbové, Chorváti, Bulhaři, Slovinci, ano i Albánci a Turci a zpívají o jeho chrabrých činech. Z historie je o něm známo jen málo bezpečných zpráv. Byl syn krále Vukašina a vychování nabyl asi na dvoře cara Dušana. R. 1361 jmenuje se jako posel cara Uroše v Dubrovníku. Po smrti Urošově r. 1371 ujal se s bratrem Ondřejem vlády v západní části Makedonie mezi

řekou Vardarem a horami arbanaskými; sídlem jeho byl hrad Prilep. Když Turci šířili své panství v Makedonii, Marko neodolal jim a v l. 1380—5 uznal svrchovanost tureckou. Jako turecký vasal padl r. 1394 v bitvě na Rovinách, svedené mezi sultánem Bajazidem a rumunským vévodou Mirčem. Živlů čistě historických v písních není mnoho, zato připojily se k jeho osobnosti rozmanité látky jiné.

Národní písně věrně podle historie jmenují ho synem krále Vukašina, vyzdobily však narození a mládí jeho živly fantastickými. Matka jeho (Jelena, v písních Jevrosina) měla sen, že porodila bílého draka, který sekal turecké hlavy. Brzy se jí narodil syn, jejž pojmenovali Marko. Štěpán Uroš byl mu kmotrem. Když Marko povyrostl, car Uroš poslal ho pásti stádo. Bloudě kdysi hladov a žízniv po horách, spatřil lesní Vilu odpočívati na břehu chladného pramene a upravil jí stín, aby jí slunce neopálilo. Vila probudivši se, děkovala mu a slíbila, že mu dá v boji štěstí, k tomu bohatství, divotvornou šavli, která sekala stromy i tvrdé kamení, a koně Šarce. V každém nebezpečí slíbila mu pomoc.

Podle jedné písně byla Vila jeho matkou. Král Vukašin vyčíhal Vilu, vzal jí křídla a okřídlí a oženil se s ní. Porodila mu dva syny: Ondřeje a Marka. S Vilami Marko stále trval ve spojení;pomáhaly mu v boji, někdy Marko pomohl i Vilám, osvobodiv je ze zajetí trojhlavého Araba. Často se také pěje o jeho zápasech s Vilami, a to buď proto, že chtěly na něm daň za napití a napojení koně z jejich pramene, nebo že Vila postřelila druha Markova Miloše, který lépe zpíval než ona.

Marko opěvuje se v písních jako něžný syn, zejména v poměru k matce; pro svou spravedlivost ocitl se však nejednou ve sporu s otcem Vukašinem, nicméně ctil i svého otce a pomstil jeho smrt. O poměru jeho k bratru Andrijovi a k sestře znají písně mnoho podrobností, jsou však z největší části převzaty ze zkazek a pověstí. O smrti Andrijově pěje se toto. Marko a Andrija pili v Prilepě víno. Najednou Andrija povstal a chtěl, aby soubojem rozhodli, kdo z nich je větší junák. Marko pokládal za hřích, aby bratří spolu zápasili, a navrhl, aby odešli do hor, kde není vody, a kdo z nich déle žízni odolá, ten dokáže, že je větší junák. V horách Andrija nejdříve zžíznil a vyhledal krčmu, kde popíjelo 30 tureckých hajduku. Krčmářka ho vlákala dovnitř a hajduci ho zabili. Marko nemoha se bratra dočkati, jel sám do krčmy a pobil hajduky; s hlavou Andrijovou vrátil se do hor.

Žena Markova Jelena, dcera knížete Radoslava Hlapena, nebyla Markovi věrná, proto ji zapudil. Odešla do Kostura a vydala jej Balšovi II. Marko nadarmo usiloval pomocí Turků města toho dobýti. Ohlasy manželských nesvárů mezi Markem a Jelenou ozývají se i v některých písních a byly asi příčinou, že se k Markovi připjaly báchorkové látky o nevěrné ženě a o zkoušení věrné ženy. Reminiscence na pobyt Jeleny v Kosturu obsahují bezpochyby

písně o Minjovi Kosturském. Když Marko bojoval s Araby, Minja Kosturanin přepadl jeho dvory, zajal jeho matku a ženu. Marko přestrojiv se za mnicha jel na dvůr Minjův, břitkou šavlí usekl Minjovi hlavu a s hojnou kořistí a se ženou vrátil se domů.

Písně národní vypravují mnoho o bojích nebo přátelských stycích Markových se sousedními vladaři v Makedonii. Patří mezi ně Ljutica Bogdan, s nímž se Marko pustil v boj, ale poznav, že se mu statečností vyrovná, smířil se s ním. Historický Bogdan vládl za cara Dušana v území mezi Serezem a Vardarem a po r. 1372 stal se vasalem tureckým. Beg Kostadin a Dragaš, synové despoty Dejana a Theodory, sestry Dušanovy, s nimiž se Marko bojem utkával, vládli kolem Kjustendila a Kratova a byli po r. 1372 rovněž vasaly tureckými. Kostadin zahynul zároveň s Markem r. 1394 v Rovinách. Z historie je znám též soupeř Markův Relja Krilatica, vladař v Makedonii, sídlem ve Strumici. Předmětem hojných písní je vítězný boj Markův s Musou Kesedžijou. Z historie je známo, že Musa Kesedžija, syn Bajezida I., svými hajduckými činy působil postrach mezi Turky, Bulhary, Srby a Řeky. R. 1413 vypravil se proti němu bratr jeho Muhamed, pomocí Štěpána Lazaroviće nad ním zvítězil a dal ho usmrtit. Marko byl tehdy už mrtev, ale fantasie pěvců vytvořila z něho vítěze nad Musou místo jiných Srbů. Často se opěvuje také vítězství Markovo nad Filipem Madžarinem; míní se jím asi Pipo Spano, temešvárský hrabě a odpůrce Turků. Nešťastný byl zápas Markův s Gjemem Brdjaninem; teprve lstivou pomocí krčmářky Marko ho přemohl. V Brdjaninovi je zobrazen buď zástupce Brdjanů-Arnautů, odvěkých nepřátel Srbu, nebo se jím míní strašný utiskovatel a renegát hajduk-paša Jegen (Gin-Djema), který žil teprve z poč. XVII. st. Hlavními protivníky Markovými, s nimiž stále bojoval, byli Arabové. Zejména hojné jsou písně o tom, jak Marko pobil Araby, kteří vedli porobené junáky, dívky a mladé vdovy, a vysvobodil z jejich rukou zajatce. Osnova pohádková je obsažena v písních, v nichž se líčí, jak dcera arabského krále vysvobodila Marka z vězení a jak se jí Marko zle odměnil za její lásku.

Často epický Marko měřil své síly s Turky, ačkoliv jinak s nimi žil ve shodě a přátelsky obcoval, což odpovídá celkem skutečnosti. Sám sultán si ho vážil, odpouštěl mu příliš bujné kousky a dary si ho hleděl nakloniti.

Dojemně vyličují písně nemoc a smrt Markovu. Marko jeda Urvin-planinou (Urvin je asi volná přeměna jména Roviny), znamenal, že se jeho Šarac potácí a slzy roní. Zjevila se mu ochránkyně jeho Vila a oznámila mu, že se musí rozloučiti se světem. Nejdříve usekl šavlí Šarci hlavu, aby se nestal plenem Turků, pak zlámal šavli i kopí a palcát vrhl do moře. Na list napsal, že jeden opasek zlata odkazuje tomu, kdo ho pochová, druhý

že věnuje na ozdobu chrámů a třetí slepcům-pěvcům, aby opěvovali jeho slávu.Mrtvého Marka našel igumen Sáva ze Sv. Hory a pochoval ho v kostele Vilindaru. V prozaických pověstech se vypravuje, že Marko neumřel, nýbrž jen spí a v dobách nebezpečných přijde svým krajanům na pomoc.

Některé látky zkazkové a legendové, jež se spojily s osobností Markovou, byly již uvedeny. Možno je doplniti ještě jinými, na př. o umenšení síly Markovy (podobně jako v bylinách o Svjatogorovi), o boji otce se synem, o lovu Markově na sv. Jiří, o nevěrné sestře, o vděčných zvířatech atd. Z písní hajduckých přešly na Marka také mnohé črty; obsaženy jsou hlavně v písních, v nichž se líčí hrdinské činy Markovy, vykonané při svatbách jednotlivých junáků.

4. Písně o Brankovićích a jejich vrstevnících.

Po bitvě kosovské sultán Bajezid ponechal carství srbské synovi Lazarovu Štěpánovi, který vládl s matkou Milicí a mladším bratrem Vukem, uznávaje nad sebou vrchní panství turecké. Kromě toho musila Milica dáti svou nejmladší dceru Oliveru Bajezidovi do harému. Na tuto událost navazuje píseň národní, v obsahu značně odlišná od historické pravdy. Car Bajazit žádá cařici Milici, aby byla jeho ženou. Milice odpovídá mu vyhýbavě, aby počkal aspoň rok, až doba smutku uplyne. Zatím povolá syna svého Stevana z Ruska a ten pomocí vojska uherské královny porazí Bajazita třikrát na Kosově, zažene Turky do Šamy a Mediny, potrestá zrádného Vuka Brankoviće a s matkou Milicí, sestrou Jelisavkou a bratrem Jarošem odjede do Ruska.

Po smrti Štěpána Lazaroviće r. 1427 ujal se vlády nad Srbskem syn Vuka Brankoviće, rázný despot Jiří Branković (1427—1456). Za manželku měl Řekyni Jerinu, sestru Tomy Kantakuzena, o níž se národní písně pochvalně nezmiňují; buď líčí její lstivou a mstivou povahu nebo náklonnost umlouvati sňatky. Hrdinské činy Jiřího Brankoviće, vzdorujícího útokům Turků, opěvují bugarštice i písně krátkého rozměru. V bugaršticích historický kolorit je věrněji zachován než v guslarských písních.

Po Jiřím Brankovići vládl nejmladší syn jeho Lazar, který však brzy zemřel (1458). V písních děje se zmínka o jeho slabosti a neúhlednosti; v den svatby zastupoval ho jiný ženich, daleko hezčí, jejž Lazar potom zabil ze žárlivosti.

Po Lazarovi nastoupil vládu Zmaj despot Vuk, v národní poesii Zmaj-Ognjani Vuk, vnuk Jiřího Brankoviće. Kolovaly o něm četné písně dlouhého i krátkého rozměru. Písně guslarské přikládají mu tajemný původ; otcem jeho jmenuje se Ognjanin Vuk, matkou Vila. Opěvuje se jeho mládí, které trávil v horách mezi draky, dále jeho sňatek, boje s Turky a konečně smrt. Také Jiří

(Maksim) a Jan, vnuci Jiřího Brankoviće, jsou v repertoáru epickém zastoupeni.

K cyklu písní o Zmaj-Vukovi řadí se skupina písní o bratřích Jakšićích. Dmitar a Štěpán, synové Jakši Bresiće, přestěhovali se po r. 1459 ze Srbska do Uher, kde měli ve Srěmu statky. Písně vzpomínají jich hlavně jako velitelů Bělehradu, v jehož okolí sváděny byly hojné půtky mezi Srby a Turky. Historických reminiscencí v písních o Jakšićích je málo, nejčastěji se s nimi spojuje motiv o znepřátelených bratřích. Vypravuje se, že bratří Jakšići, dělíce se o statky, nemohli se shodnouti o koně a sokoly. Mitar odjel na hon a poručil své ženě, aby pozvala Štěpána na oběd a otrávila ho. Žena pozvala sice švakra k obědu, svěřila mu však, co Mitar poručil. Sotva svou řeč skončila, Mitar vracel se z lovu se zprávou, že kůň zlomil přední nohy a sokol do lesa odletěl; i chválil ženu, že bratra neotrávila, a sám se s bratrem smířil. V jiné skupině písní připisuje se snaha bratry znepřáteliti ženě jednoho z nich nebo Vile. Motiv o znepřátelených bratřích dostal se k Srbům prostředím bulharským z Rumunska, kde se totéž vypravuje o bratřích Radulovi a Mirčovi. V písních vzpomíná se také na sestru bratří Jakšićů Margitu, kterou bratří vysvobodili z poroby. V jiné písni Margita proklíná vévodu Rajka, obhájce Srěmu před Turky, že nečinně přehlíží, jak Turci stále své panství šíří. Rajko se hájí, že nelze přesile turecké odolati, a v zoufalství se probodne. Margita z žalu nad těžkým osudem otčiny padne mrtva vedle něho.

V epický repertoár jihoslov. pojati byli také králové a junáci uherští, kteří s Turky udatně bojovali. Rekem mnohých písní je Jan Hunyadi, Ugrin Janko vojevoda, Janko Sibinjanin, ban erdelský a p. zvaný. Ještě oblíbenější u pěvců byl synovec jeho ban Sekula (Ivan Szekély); opěvuje se jako hlavní hrdina bitvy na Kosově r. 1448, v níž Jan Hunyadi byl poražen od sultána Murada II. Znám je též Mihajlo Svilojević (Silágyi), ban Dojčin (Doczy) a j.

5. Písně hajducké a uskocké.

V pozdější době nebylo už proti Turkům všeobecného zbrojení, z porobeného národa vycházeli pouze jednotliví nepřátelé Turků pod jménem hajduků. Potyčky jejich a boje jejich s Turky a poturčenci opěvují se v písních krátkého rozměru; bugarštice hajduků neznají.

Nejvíce písní kolovalo o „Starině“ Novakovi a jeho družině, která hajdukovala v XVI. st. v pohoří Romanija. Z družiny této kromě Novaka opěvuje se syn jeho Grujica, Deli-Tatomir (snad poslední car bulharský ve Vidině Stracimir), Deli-Radivoje, pobratim Novakův. V písních se líčí, jak se stal Novak hajdukem, jak Novak a Radivoj prodali Grujici bohaté

Turkyni v Sarajevě, jak Grujica za nevěstu jsa přestrojen zahubil Araba, který svatům odnímal nevěsty, a jak Grujica potrestal svou nevěrnou ženu Angelinu atd.

Jiná skupina písní opěvuje B a j u P i v l j a n i n a a jeho druhy. Bajo Pivljanin, harambaša hajduckých čet, které Benátčané organisovali v Boce proti Turkům, zahynul r. 1685 v boji na Vrtijelci proti agovi Sulejmanovi. V písních se oslavují hrdinské boje Bajovy s Turky, souboj jeho s begem Ljubovićem, odchod Bajův mezi hajduky a p. Z ostatních hajduků velebí se v písních M i j a t T o m i ć, který působil v Bosně, K o s t r e š-h a r a m b a š a, H a v r a n-h a r a m b a š a, S o č i v i c a S t a n k o, S t a r i V u j a d i n, který raději zemřel, než by ostatní hajduky prozradil atd. K nejznamenitějším hajdukům bulharským patří S t o j a n z T r n o v a; písně o jeho orání a o sokolu, který ho ošetřoval, se shodují se srbskými o králevici Markovi. Na Perin-planině hajdukoval vévoda S t r a š i l (S t r a h i l), v Rozgradě N a n i o a G e r č e, v Rylu Č a v d a r, v Trojanském pohoří N e n č o; dále se opěvují hajduci I v a n č e a j e h o s t r ý c, V e l č a n, R a d o j, N e d e l k o, vévoda S t o j k o a j.

S písněmi hajduckými souvisí písně o u s k o c í c h. Uskoci byli uprchlíci z Hercegoviny, kteří nalezli útulek v Senji v chorv. Přímoří, odkudž často podnikali po suchu i po moři výpravy do sousedních krajů tureckých a benátských, plenili, co mohli, a s plenem vraceli se do Senji. Dobrodružné výpravy jejich jsou předmětem velmi četných písní, v nichž se oslavují přední vůdcové jejich. Patřil mezi ně S e n j a n i n I v o, vlastním jménem Ivan Novaković Vlatković, vévoda senjských uskoků, který byl r. 1612 „jako razbojnik“ popraven v Karlovci. Písně líčí, jak vyvedl svého druha Mihaila Desančiće z vězení Asan-agy, prokopav se s druhy svými do tvrze, jak osvobodil Latoviće Ivana, jejž paša bosenský chtěl oběsiti. Jindy zajal dva Turky a věznil je tak dlouho, až pobratim jejich Asan-aga si je vykoupil městem Jajcem. Zajal také ženy Asan-agy, přepadl Bělehrad a s hojnou kořistí se vrátil domů. Dále se pěje o jeho sňatku s Turkyní Hajkunou z Udbiny, o souboji s pašou z Travnika, o jeho smrti, která byla matce oznámena zlověstným snem. Jiní uskoci v písních opěvovaní jsou: D j u r o D a n i č i ć, h a r a m b a š a J u r i š a, S e n j a n i n T a d i j a, K o m n e n b a r j a k t a r atd.

K uskokům se řadí jiní přímořští junáci, kteří byli ve službách republiky benátské a působili v střední Dalmácii. J a n k o M i t r o v i ć (od Kotara Janko) účastnil se r. 1647 obrany Šibenika před Turky, jeho syn S t o j a n J a n k o v i ć pomáhal vyháněti Turky z Dalmácie, r. 1689 účastnil se dobytí Udbiny a osvobození Liky. V písních zachovala se památka na dobytí Udbiny, jinak opěvují se v nich obvyklá dobrodružství hajducká. Druhem Jankovićovým sluje I l i j a S m i l j a n i ć (byl vlastně druhem jeho otce): opěvuje se jeho sňatek a souboj s Mustaj-begem udbinským. Při-

pomínají se ještě junáci: Vuk Mandušić a Jovan Šandić, oba v službách benátských, dále Dmitrij z Udbara, Todor ze Zadru, hajduk Vukosav atd.

6. Kruh písní černohorských, muhamedánských a srbských z doby bojů za osvobození.

Skupina písní černohorských opěvuje Ivana Crnojeviće, vysvobození syna jeho Jiřího ze zajetí benátského, sňatek Jiřího (Maksima) s dcerou dožovou a poturčení druhého syna Ivanova Staniše. Mnohem četnější jsou písně o bojích Černohorců za svobodu. Počínají se událostmi a boji za vladyky Danila a postupují až do nové doby. Od jiných písní liší se hlavně tím, že je v nich „více historie než poesie“, jak poznamenal už Vuk Karadžić. Líčí pravdivě historické události, oslavují skutečné osobnosti a zachovávají věrně místní i časovou barvitost. Po formě jsou krátké a prosté, bez básnických popisů a fantastických živlů.

Hlavními reky písní muhamedánských z Bosny a Hercegoviny jsou vznešení velmožové bosenští, bojující s křesťanskými sousedy. Je to Gazi Husrev, který zahynul r. 1531 v boji s Černohorci, Gjerzelez Alija, na nějž Muhamedovci přenesli mnohé črty z královice Marka, vezir Ćuprilić, adoptovaný syn jeho Ibrahim beg Ljubović, Mustaj-beg ličský, bratří Hrnjičići, Čengić Alibeg ze Zagorje, Meho Bosnić Novljanin a j. Předmětem písní, vyznačujících se z větší části neobyčejnou délkou a epickou šíří, jsou zápasy svatů při svatbách, krevní pomsta, osvobození zajatých junáků, souboje a p. Mnohé motivy písní starších se tu vedle látek současných opakují. Kromě toho jsou předmětem písní muhamedánských některé historické události, jako boj u Oseka (r. 1521), vzetí Budína (1541), porážka panovníků evropských pod Temešvárem (r. 1552), boj na Sigetu (r. 1566), osvobození Zvornika a j.

Četné písně oslavují boje Srbů za svobodu. Začínají se povstáním za Karaďorďe a opěvují boje na Čokešini, Silaši, Mišaru, Doligradu, Loznici a Kukutnici; slaví se v nich junáci: Karaďorďe, Stojan Čupić, Miloš Stojićević, pop Luka Lazarević a j. Za nejlepší píseň tohoto cyklu pokládá se „Početak bune protiv dahija“. V dalších písních opěvuje se povstání za knížete Miloše Obrenoviće.

II. Písně s látkami nehistorickými.

Jako do bylin ruských tak i do junáckých písní jihoslovanských vnikly četné látky z legend, apokryfů, pohádek atd. Vyskytují se stejně v písních srbochorvatských jako bulharských. O některých byla již zmínka; z ostatních uvedeny buďtež významnější.

Hojně rozšířena je legenda o obmýšleném sňatku mezi bratrem a sestrou. Vyskytuje se ve dvou versích: buď chce bratr násilím donutiti sestru, aby byla jeho ženou, nebo snoubenci poznají před sňatkem, že jsou děti téže matky, a rozejdou se. První verse spojena je s carem Štěpánem, který si chce vzíti svou sestru Roksandru (Kandosiji), druhá připiata je k cyklu písní o králevici Markovi. V bulharských písních vyskytuje se kromě toho ještě verse třetí, podle níž bratr a sestra neznajíce se, uzavrou sňatek a teprve, když se jim narodí dítě, se dovědí, jaký hřích spáchali. Smrtí neb pokáním usmiřují svou vinu. V písni „Nahod Simeun" obratně je vzdělána látka o tom, jak si syn vzal za ženu svou vlastní matku, neznaje jí, a jak se těžkým pokáním z hříchu toho očistil. Píseň národní vznikla podle knižní legendy, která se zachovala v staré bulharské a srbské literatuře. Píseň „Djakon Stjepan" obsahuje zase oblíbený motiv legendový o obětování vlastního dítěte, aby krví jeho uzdraven byl nemocný.

V bulharské písni o svatbě slunce se spanilou dívkou Grozdankou spatřována byla dříve osnova mytická, v podstatě je to však zbásněná povídka o trpělivé ženě (Griseldě), upravená v duchu písní svatebních. Z cyklu apokryfických bájí kosmogonických o stvoření světa vzata je látka zajímavé písně „Car Duklijan i krstitelj Jovan". Světoznámá pověst o zazdívání lidí do staveb pěkně je přizpůsobena v srbských písních k stavbě hradu Skadra na Bojaně a spojena s králem Vukašinem a jeho bratry Uglješou a Gojkem. Na různá místa promítají tuto pověst písně bulharské. Všeobecně rozšířeny jsou také písně o bratru-umrlci; mrtvý bratr nemaje v hrobě pokoje, vstane z hrobu a podle slibu svého, za živa daného, odvede sestru, daleko provdanou, k opuštěné matce. Látka sama dostala se z Řecka do Bulharska a odtud přešla jednak k Rumunům, jednak k Srbům a Chorvátům.

Četné písně možno zváti básnickými pohádkami. Vedle versí veršovaných zpravidla se vyskytují verse prozaické. Pohádka o hadu-ženichovi připjala se na krále Milutina nebo na syna Ljutice Bogdana. Mistrovsky je v písni „Bog nikom dužan ne ostaje" zbásněna pohádka na motiv o kosoručce. Vyskytuje se ve dvou versích; v jedné (Pavel, Radul a sestra Jelica) nastrojí dívce úklady zlá švakrová, v druhé, pojaté v cyklus písní o caru Štěpánovi a Lazarovi, zlá macecha. Básnicky vzdělána též pohádka o nevěrné matce, která k vůli milenci zradí vlastního syna. Zvláště oblíbena byla pohádková látka o potrestání nevěrné ženy, vyskytující se v několika versích a svázaná s určitými junáky. V Bulharsku vznikly asi písně o Momčilovi (zahynulém r. 1345 v boji proti císaři Kantakuzenovi u hradu Peritheoria), jejž zradila nevěrná žena k vůli králi Vukašinovi; v druhé versi je zrazeným manželem ban Strahinjić (snad zetský vladař

Jiří Stracimirović Balšić, vrstevník králevice Marka), v třetí, nejrozšířenější, sám králevic Marko, ve čtvrté Novaković Grujica. — Z Byzancie vnikla do epiky jihoslovanské povídka o divotvorném narození dítěte, jemuž usouzeno státi se carem (o Konstantinovi Velikém); zejména bohatě je zastoupena v písních bulharských, zlomkovitě v srbských.

[F. Miklosich: Die Volksepik d. Kroaten (Denkschr. Wien. Ak. 19). — V. Bogišić: Nar. piesme iz starih, najviše primorskih zapisa (predgovor). — V. Jagić: Die südsl. Volksepik vor Jahrh. (Asl. Ph. 4, 1880).

F. Miklosich: Über Goethe's Klaggesang v. d. edlen Frauen d. Asan-Aga. Wien 1883. — V. Jagić: Zum Klagegesange der Asanaganica (Asl. Ph. 10, 1887). — M. Ćurčin: Das serb. Volkslied in d. deutsch. Literat. Leipz. 1905. — M. Murko: Die serbokroat. Volkspoesie in d. deutsch. Lit. (Asl. Ph. 28, 1906).

As. Soerensen: Beitrag z. Gesch. d. Entwickelung d. serb. Heldendichtung (Asl. Ph. 14—20, 1892—3). — Týž: Entstehung d. kurzzeiligen serbo-kroat. Liederdichtung. Berl. 1895.

M. Murko: Bericht über eine Bereisung vor Nordwestbosnien u. d. angrenzenden Gebiete von Kroat. u. Dalm. behufs Erforschung d. Volksepik d. bosn. Mohammedaner (Sitzungsb. Wien. Ak. 173). — Týž: Bericht über eine Reise zum Studium d. Volksepik (ibd. 176). — Týž: Neues über südsl. Volksepik (Neue Jahrb. f. klass. Altertum 22, 1919). — J. Milaković: Bobliografija hrvat. i srp. nar. pjesme I. Saraj. 1919. — G. Popov: Бълг. junaški pěsni (Sbor. za nar. umotv. 3, 1890).

A. Gavrilović: Prvo istor. doba nar. poezije (Rad 153, 1903). — St. Novaković: Ein serb. Volkslied über den Abgang d. h. Sabbas zu den Mönchen (Asl. Ph. 4, 1880). — V. Ćorović: Serb. Volkslieder über d. Abgang d. h. Sava zu den Mönchen (Asl. Ph. 28, 1906). — J. N. Tomić: Motivi u predanju o smrti kralja Vukašina (Sbor. po slavjanov. 1, 1904).

A. Pavić: Nar. pjesme o boju na Kosovu. Zagr. 1877. — S. Novaković: Srp. nar. pesme o boju na Kosovu (Godišnica 2, 1878). — Týž: Die serb. Volkslieder über die Kosovo-Schlacht (Asl. Ph. 3, 1879). — M. Chalanskij: O serb. nar. pěsnjach kosov. cikla. Varš. 1883. — T. Maretič: Kosovski junaci i dogadjaji u nar. epici (Rad 97, 1889).

V. Jagić: Kralj. Marko kurz skizzirt. nach d. serb. Volksdichtung (Asl. Ph. 5, 1881). — J. Vitanović: Značaj Marka kralj. o nar. pjesmach (Izvj. vel. realke u Zagrebu 1893). — M. Chalanskij: Južnoslav. skaz. o kral. Markě. Varš. 1893-4. — A. Gavrilović: Istor. sećanja u nekim nar. pesmama o kralj. Marku (Glas 58, 1900). — S. Stojković: Kralj. Marko, liter. istraž. uzroka njegove slave i popularnosti u srp. narodu (Godiš. 27, 1907). — J. Tomić: O srp. nar. ep. pesmana. Beogr. 1907. — Týž: Istorija u nar. ep. pesmama o Mark. Kralj. Beogr. 1909.

S. Novaković: Poslednji Brankovići u istor. i u nar. pevanju (Let. Mat. Srp. 146—148, 1886). — J. Tomić: Iz istorije senjskih uskoka (tamt. 237—241, 1906-7). — A. Gavrilović: Najmladji krug nar. pesama (Godiš. 23, 1904). — V. Džurinskij: Bolg. pěsni o Dojčině i Momčilě (Univ. Izv. Kijev. 1893)].

HLAVA III.

Kozácké dumy.

Nejskvělejším výkvětem ukrajinské národní poesie jsou dumy kozácké. Majíť Ukrajinci v hojné míře i jiné písně výpravné historického a legendového obsahu, avšak bohatýrská epika jejich uložena je hlavně v dumách. Dumy vyličují hlavní události z dějin kozáctva od XV. st. až do st. XVIII., vypravují o bojích s Tatary a Turky ve stepích a na Černém moři, o utrpeních poroby, o bojích s Poláky, konečně i o novějších událostech, o hajdamáctvě atd. Přese všecko básnické přibarvení lze v zpěvích těch nezřídka viděti děj historický, jenž byl jejich základem, osobu, jež zvolena za hrdinu, i rozmanité poměry veřejné i soukromé.

Nejstarší zpráva historická o zpívání dum pochází z poč. XVI. st. Zpívaly se hlasem elegickým, při čemž prý zpěváci, sem tam se vrtíce, gestikulovali, aby posunky naznačili, co zpívají. Ze st. XVI. je také první rukopisný záznam dumy kozácké. Zaznamenal ji Jan Blahoslav ve své Gramatice z r. 1571, mylně ji označiv jako slovinskou píseň z Benátek. Hojnější záznamy dum pocházejí teprve ze st. XVII. a XVIII.

Prvním sběratelem písní ukrajinských byl Polák Dołęga-Chodakowski (= Adam Czarnocki, † 1825); sbírka jeho „Spiewy słowiańske pod wiejską strzechą zebrane“ zustala v rukopise. S první tištěnou sbírkou vystoupil kn. Mikola Certelev r. 1819 „Opyt sobranja starinnych małorossijskich pěsnej“. Bohatší materiál obsahovaly sbírky Mich. Maksimoviče: „Ukrajinskija narodnyja pěsni (M. 1834), „Malorossijskija pěsni“ (1827), „Sbornik ukrajinskich pěsen“ (Kijev 1849); dále Platona Lukaševiče: „Malorossijskija i Červonoruskija narodnyja dumy i pěsni“ (Spb. 1836). Izmail Srezněvskij uveřejnil četné dumy v „Zaporožské Starině“ (Charkov 1833—8), Ambrosij Metlinskij vydal sbírku „Narodnyja južnorus. pěsni“ (Kijev 1854), Pantelejmon Kuliš vytiskl několik dum v díle „Zapiski o Južnoj Rusi“ (Spb. 1856-7). Nejobšírnější sborník je od Jakuba Hołovackého „Nar. pěsni galickoj i ugorskoj Rusi“ (M. 1878—79). Kritickými poznámkami je opatřena sbírka od Antonoviče a Drahomanova „Istoričeskija pěsni malorus. naroda“ (Kijev I. 1874, II. 1875). Nový bo-

hatý materiál uložen v díle „Trudy etnograf.-statist. ekspediciji v Zapadorus. kraj“ (V. díl, Spb. 1874), dále v publikacích: „Kijevskaja starina“, „Etnograf. Zbirnyk“, „Materijaly do ukraïnsko-ruśkoï etnologiï“ a j.

Po obsahu možno dumy kozácké rozděliti v tyto hlavní skupiny: I. Dumy z doby bojů s Tatary a Turky; II. o bojích s Poláky, hlavně za Chmelnyćkého; III. z doby úpadku kozáctva; IV. s motivy ze života rodinného.

I. Dumy z doby bojů s Turky a Tatary.

Předmětem dum této skupiny je jednak líčení bojů s Turky na pevnině i na moři, jednak opěvují se v nich osudy zajatých kozáků nebo těch, kteří se snažili utéci ze zajetí turecko-tatarského. Větším dílem v nich převládá smutný, elegický tón a ozývají se častěji jemné zvuky lyrické nežli v dumách jiných.

Vítězný boj kozáka s Turky opěvuje se v dumě o atamanu Matjašovi starém. Při ústí Samary do Buhu odpočívalo 12 kozáků braclavských, mezi nimi starý kozák Matjaš. Kozáci rozdělali oheň, pustili koně na pole, sedla odhodili a pušky položili do křoví. Ataman Matjaš je varoval, aby se měli na pozoru, nepouštěli daleko koně a sedla pod hlavy si dali, ježto nedaleko je země tatarská. Kozáci se mu posmívali, že mezi kozáky nebýval a zvyků kozáckých nezná. V noci přihnali se Turci janičáři a vzali v plen 12 kozáků. Ataman Matjaš, jenž bděl sám opodál, sedl na svého koně, šest tisíc Turků porazil a kozáky osvobodil. Zmocnil se velké kořisti a rozdělil se o ni v Siči s družinou. — Ataman Matjaš je osobnost jinak neznámá.

Humoristickým tónem vyznačuje se duma o kozáku Hołotovi. V rozedraném oděvu, s čapkou-birkou, plnou děr, vyjel si kozák Hołota pod město Kilii. Uviděl ho z města bradatý Tatařín a umínil si, že ho živého zajme a draze bašům prodá. Vystrojil se nádherně a vyjel za rozedraným kozákem. Ten nebál se však ani meče, ani ohně, postavil se směle proti vystrojenému Tatařínovi a střelil ho do prsou; potom mu svlékl nádherný šat a oděl se do něho sám. Vítězoslavně odjel na Sič, kde pil, veselil se a prosil Boha, aby „kozáci pili a huljali, dobrou mysl měli“. — Kozák Hołota, jak sám název ukazuje, není osobou historickou, nýbrž typem volného záporožce, jenž o šat nijak nedbá, ale statečností nad jiné vyniká. Podobný typ z doby úpadku kozáctva je Hanža Andyber.

Ohlas výprav kozáckých do krajin zámořských obráží se v dumě obsahující rozhovor Dněpru a Dunaje. Dněpr ptá se tichého Dunaje, proč na něm nevidí svých kozáků, zdali jich hrdlo dunajské nepohltilo? Tichý Dunaj odpovídá: Dněpře-otče slavný (slavuto)! Sám u sebe přemýšlím, proč tvých kozáků u sebe nevidím. Moje

dunajské hrdlo jich nepohltilo, ani jich Turci nepostříleli. Tvoji kozáci meškali na hoře čerkeské; ohněm a mečem zpustošili města busurmanská, stříbra-zlata mnoho nabrali, k říčce Chorteci přibyli, odtud na starodávnou Sič pospíchali, stříbro a zlato turecké na tři části rozdělili, med a pálenku popíjeli.

Na námořské výpravy kozáků naráží se též v dumě o Aleksěji Popoviči, která obsahuje zároveň rozšířenou látku legendovou o zpovědi velikého hříšníka a o utišení bouře na moři. Kozácká loď, na níž bylo 350 kozáků, v čele jejich hetman záporožský Hryćko Zborovský a Aleksěj Popovič, písař lijstrový, tonula uprostřed Černého moře. Hetman vyzval přítomné, aby ten, kdo má největší hřích, vystoupil a ze svého hříchu se zpovídal. Přihlásil se Aleksěj Popovič a veřejně se vyznával ze svých hříchů. Zhřešil tím, že proti vůli otce svého a matky, bez jejich požehnání, jel do vojska, staršího bratra si nevážil, starších lidí nepozdravoval, čapky před kostelem nesnímal, nevinnou krev křesťanskou proléval, v rodném městě Pirjatině jezdil a malé dítky koněm svým deptal a p. Hetman rozkázal vyvésti Aleksěje na palubu, useknouti mu na pravé ruce malíček a krev pustiti do Černého moře. Kozáci tak učinili a moře se hned utišilo a vyhodilo loď ku břehu. — V dumě zachovala se památka na slavného dobrodruha polského Samuila Zborovského, košového hetmana záporožského, jenž v osmdesátých letech XVI. st. podnikal výpravy do Valašska. Aleksěj Popovič připomíná sice podle jména Aleše Popoviče z ruských bylin, ale jinak není mezi nimi žádného vnitřního spojení; možno pouze předpokládati, že jméno bohatýra ruského bylo známo ještě tehdy na jihu Ruska a zcela mechanicky bylo pojato do dumy.

Jiná část dum této skupiny věnována je oslavě chrabrých kozáků, kteří vykrváceli v bojích s Tatary a Turky. Poslední jejich vzdech patří vzdálené rodině, útěchou jest jim stepná mohyla, kterou po slavném pohřbu kozáckém nasypou jim věrní soudruzi. Toho druhu je duma o smrti Fedora Bezrodného. Nad zátokou dněprovskou obědval mladý kozák, ataman „kurinný“, se svými druhy, netuše, jaká bída naň čeká. Bezbožní lupiči tatarští (uškali) ho přepadli, postřelili a posekali. Malý sluha vymývá mu hluboké rány. Fedor posílá ho stepí ponad Dněprem, aby k němu spěšně přivedl kozáky. Když ti přišli, Fedor se s nimi rozloučil, odporučil jim věrného sluhu a vypustil duši. Kozáci vyhrabali šavlemi jámu, čapkami vynosili prsť a pochovali Fedora Bezrodného, střílejíce ze sedmipíďových pušek a žalostně na trubky troubíce.

Silně je v dumách vyvinut cit lásky synovské a cit náboženský. Záhuba kozáků vykládá se často tím, že proti nim zhřešili. Zřejmě je to vysloveno v dumě o třech bratřích Samarských. U říčky Samarky, u studny Saltanky spočinuli tři bratři postřelení

a posekaní. Starší prolévaje hořké slzy, žádal prostředního, aby nabral chladné vody a ochladil jeho rány. Prostřední bratr odpovídá, že mu to nemožno, ježto má sám 9 ran sečných, širokých, a 4 střelné, hluboké; radí však, aby požádali nejmladšího bratra, by zatroubil na vojenskou trubku. Trubku uslyší cestovní kozáci, přijedou k nim a pochovají je v čistém poli. Nejmladší bratr slyše to pravil, že neporubala jich šavle turecká, nepostřelila koule janičárská, nýbrž pokárala je modlitba otcova a matčina. Když od otce, mateře a od rodiny do vojska odjížděli, s otcem, mateří a rodinou se nerozloučili; když projížděli mimo kostely, domy boží, čapek svých s hlavy nesnímali, milosrdného Boha na pomoc nevzývali.

Podobná idea ozývá se v oblíbené dumě o Ivasu Konovčenkovi. Vdova Konovčicha bránila svému jedinému synovi, aby vstoupil do vojska kozáckého, ježto je ho doma třeba. Proti vůli své matky Ivas sebral však zbraň a pěšky se vydal k vojsku. Ve vratech potkala ho matka a klnula mu za to. První a druhý den ho proklínala, ale třetí den toho litovala, prosíc Boha, aby kletby její neslyšel. Koupila koně a poslala zvláštního posla, aby Ivasa dohonil a koně mu odevzdal. Jinoch byl hluboce dojat touto láskou mateřskou. Ve vojště brzy se vyznamenal a statečně porážel Turky. Při slavné hostině, kterou korsunský plukovník Chvylon vystrojil na jeho počest, napiv se vína a „okovyté horilky“, žádal plukovníka, aby mu dovolil znovu pustiti se v boj s Turky. Ivas jako divý rubal Turky, ale ti poznavše, že Ivas není při sobě, nastrojili mu léčku a svrhli ho s koně. Kůň utekl do táboru kozáckého a plukovník vyslal kozáky, aby Ivasovi přispěli; ti našli ho polo mrtvého. Umíraje naříkal, že nepobily ho šavle a střely tatarské, nýbrž otcova modlitba a matčiny slzy. Poslední prosbou jeho bylo, aby neposílali těla jeho do rodného domu a neničili srdce mateřského, nýbrž na poli bitvy ho pochovali po kozácku.

Značný počet dum opěvuje osudy kozáků v zajetí tureckém nebo útěk jejich ze zajetí. Zvláště tklivé jsou dumy, v nichž se líčí nářek zajatých kozáků. Ve svatou neděli ubozí nevolníci, přikovaní na lodi turecké, prosí milosrdného Boha, aby jim seslal s nebe drobný déšť a z moře bujný vítr, který by rozvlnil Černé moře a pomohl jim ze zajetí. Železná pouta vryla se jim do rukou a bílé tělo moloděcké zežloutlo na holých kostech. Paša turecký, renegát, uslyšev jejich nářek, kázal je pruty do krve zmrskati. Nešťastní nevolníci proklínali zemi tureckou a víru busurmanskou, která je rozloučila s otcem, mateří, se sestrou a věrnou ženou.

V jiné dumě ubohý zajatec oslovuje sivého holoubka a posílá ho do země křesťanské k otci a matce, aby vypravoval smutný osud ubohého kozáka a pohnul rodiče, by všecko prodali a ze zajetí ho vykoupili.

Několik dum líčí útěk kozáků ze zajetí. Nejzajímavější z nich je zpěv o útěku tří bratří z Azova; je v ní živě načrtán nejen věrný obraz zevnějšího děje, nýbrž i vnitřního nastrojení utíkajících bratří. Z města Azova, z těžkého nevolnictví utíkali tři bratří, dva na koni, třetí pěší pěšák jakoby cizí cizinec. Pěší, jenž stopy své zaléval krví z nohou, dohoniv bratry, vběhl mezi koně a chytaje se třemenů se slzami v očích prosil, aby bratři zastavili, koně popásli a naň, mladého bratra, počkali, nebo na koně ho vzali a maličko popovezli, až by poznal cestu do měst křesťanských k otci a matce. Bratři bojíce se pronásledování, oslyšeli jeho prosbu, radili mu však, aby se skrýval po roklích a trninách, kde ho pronásledovatelé neuvidí. Pěší bratr prosí, aby mu raději hlavu sťali, tělo jeho v čistém poli pochovali a zvěři-ptákům nedávali na pospas. Bratři odvětili, že se k tomu jejich kozácké srdce neosmělí, ruka jejich a meč neodváží. Ubohý pěšec žádá tedy, aby jedouce cestou rubali šavlemi větvičky z trnin, aby věděl, kudy má jíti k otci a matce. Bratří žádost jeho splnili. Když pak, pokračujíce v útěku, přijeli na Muraňskou cestu, kde nebylo ani roklin ani křovin, prostřední bratr vyzýval staršího, aby zastavili, koně popásli a na nejmladšího bratra počkali. Nejstarší bratr obávaje se, aby jich Turci nedohonili, to odmítl. Prostřední bratr vytrhoval tedy ze svého kaftanu červené plátno a házel je na cestu, aby měl bratr znamení. Když nejmladší bratr přiběhl na Muraňskou cestu a spatřil červené plátno, hořce zaplakal domnívaje se, že Turci bratry dohonili a postříleli. I začal jejich těla hledati, aby je čestně pochoval. Dostal se až k Savur-mohyle, kde klesl žízní, hladem a únavou. Ihned slétali se k němu černokřídlí orlové, aby mu vyklovali oči. Prosil jich, aby aspoň vyčkali, až se duše jeho rozloučí s tělem. Potom orlové obrali tělo od žlutých kostí a vypili mu oči, vlci ze stepi přiběhli, kosti jeho rozedrali a po roklích roznesli. Ani otec ani matka ho neoplakali, toliko sivá žežulice nad ním žalostně zakukala. Oba starší bratři dostali se šťastně domů, ale cítíce svou vinu, káli se. Podle některých variantů zahynuli také oba starší bratří, dohoněni byvše Turky.

Osud mnohých dívek od Turků zajatých zrcadlí se v dumě o Maruši Bohuslavce. Do kamenného vězení na černém moři, kde zavřeno bylo 700 zajatých kozáků, kteří nespatřili už 30 let božího světla, přišla dívka-branka Maruša Bohuslavka a těšila vězně, až pán turecký odejde do mešity a odevzdá jí klíče, že jim otevře vězení a pustí je na svobodu. Co slíbila, to splnila. Propouštějíc kozáky na svobodu, žádala, aby se zastavili v městě Bohuslavi a vyřídili otci a matce její smutný vzkaz: Ať můj otec neshromažďuje jmění, aby mne dívku-branku vykoupil z poroby, neboť jsem se poturčila, pobusurmanila, pro rozkoš tureckou, pro lakomství nešťastné!

Téměř protiklad k této dumě tvoří zpěv o Ivanovi Bohoslavci. Vdova po Alkan-pašovi přemlouvala hetmana záporožského Ivana Bohoslavce, uvězněného se 700 kozáky v městě Kozlově, aby se odřekl víry křesťanské a přijal víru busurmanskou. Slibovala mu, že bude vládcem v Kozlově a že všichni vězni budou puštěni na svobodu. Ivan dal se přemluviti, vzal si ji za ženu, ale když mu v opojení vyčtla, že se pro rozkoš tureckou pobusurmanil, vsedl do loďky, dohonil uprostřed moře propuštěné kozáky, vrátil se s nimi do Kozlova, kde pobili spící Turky i Alkanpašovou a s hojnou kořistí se vrátili na Sič.

Často se v dumách opěvuje hrdinský čin atamana kozáckého Samojla Košky (Kišky). Z historie je známo, že podnikal časté výpravy do Turecka a se Zamojským do Valašska; zemřel r. 1602. Kiška Samyjlo byl s jinými kozáky v porobě u Alkanapaše, který je vezl na lodi do Trapezunta. Na cestě Kiška lstí se osvobodil se svými druhy z okovů, zmocnil se lodi, Alkana-pašu a jeho posádku porubal a šťastně připlul k městu Sěči.

II. Dumy o bojích s Poláky za Chmelnyćkého.

V dumách této skupiny jasně se obrážejí i příčiny povstání kozákův i jednotlivé výjevy z bojů mezi Poláky a Chmelnyćkým. Svým tónem liší se značně od dum první skupiny. Vítězné boje kozáků způsobily totiž, že se místo elegického tónu a náboženskomravního zabarvení ozývají v nich zvuky satirické a posměšné nad poraženými nepřáteli a sálá z nich hluboká nenávist k Polákům. V komposici vyznačují se suchým realismem a věrnějším koloritem historickým.

O začátku povstání Chmelnyćkého pěje duma „Chmelnyćkyj a Barabaš". Obráží se v ní dosti věrně památka historického faktu, jak král Vladislav IV., hledaje u kozáků oporu proti zpupné šlechtě polské, vyjednával s Chmelnyćkým, tehdy písařem vojskovým, a poslal na Ukrajinu kancléře Ossolińského s listem, slibujícím kozákům kromě vrácení starých práv mnohé výsady nové. Starešina kozácký Barabaš zatajil list králův z náklonnosti k Polákům, avšak Chmelnyćkyj lstivě se listu zmocnil a podnítiv kozáky k vzpouře, na jaře r. 1648 podnikl s Polskem válku.

V jiných dumách opěvují se vítězné boje Chmelnyćkého s Poláky, jako bitva pod Žlutými Vodami u městečka Targovice a krvavý boj pod Korsunem na řece Rosi, v němž Chmelnyćkij porazil oba hetmany korunní Mikuláše Potockého a Kalinowského. V dumě líčí se tato událost takto. Pod městem Korsunem udeřili kozáci na Ljachy; Ljaši dali se na útěk, kozáci je dohonili, pana Potockého zajali a svázaného jako berana přivedli k hetmanu Chmelnyćkému. Ten mu posměšně vyčítal, proč raději nezůstal

seděti v Kamenském Podolci a nepojídal pečeného prasátka a slepice s pepřem a šafránem; v zajetí krymského chána naučí prý ho krymské důtky žvýkati syrovou koninu.

Za těchto bouřlivých dob vrhli se kozáci také na jiného svého utiskovatele a vyssávače — na židy arendáry (pachtýře). Útisky, jež bylo kozákům od židů snášeti, líčí se v dumách takto. Židé-arendáři najali všecky cesty kozácké a vystavěli na jedné míli po třech krčmách. Na tom nebylo dosti; po celé zemi najali trhy a vybírali mýta, od povozných půl zlatého, od pěších tři groše, od bídného žebráka brali kury a vejce. Ale ani na tom neměli dost; najali i kostely kozácké a vybírali za otevření kostela při křtu šesták, od oddavek bílý tolar. Zarendovali též všecky řeky kozácké, a který kozák neb mužík chtěl ryby lovit nebo kachny střílet, aby uživil svou rodinu, byl nucen v krčmách jejich pálenku pít a milostivými pány je nazývat. Pomocí Chmelnyćkého byli židé-arendáři zkroceni a rozprášeni.

Vpád Chmelnyćkého do Multanska a poplenění Sočavy a Jas je rovněž předmětem dum, jakož i nové povstání kozáků, nespokojených se smlouvou Bělocerkevskou. Konečně opěvuje se smrt Chmelnyćkého. Šedá hlava jeho obestřela se starostmi, že při něm není ani setníků ani plukovníků. I poručil písaři vojskovému Luhovskému (Vyhovskému), aby je k němu přivolal. Když se sešli, Chmelnyćkyj je vyzval, aby si zvolili nového hetmana, ježto on je stár a nemocen. Kozáci chtěli míti hetmanem syna jeho Jiřího, Chmelnyćkyj je varoval, že Jiří má mladý rozum a kozáckých obyčejů nezná, oni však odvětili, že starší kozáci všemu ho naučí. Chmelnyćkyj sklonil šedou hlavu a z radosti slzy proléval. Když se nemoc jeho zhoršila, se všemi se rozloučil a duši svou odevzdal milosrdnému Bohu.

III. Dumy z doby úpadku kozáctva.

Vedle nepřátel vnějších zjevili se i nepřátelé vnitřní, kteří začali utiskovat svobodné kozáctvo. Kdežto dříve byli všichni kozáci sobě rovni, znenáhla povstali ze středu jejich jednotlivci majetní, kteří se snažili podmanit si kozáky ostatní. Tato aristokracie domácí, klonící se k Polsku nebo k Moskvě, hrála potom podobnou úlohu v osudech kozáků jako dříve „páni Ljaši", kteréžto jméno bylo na ni po staré paměti přeneseno. V dumách slují představitelé její obyčejně „duky-sribljaniky". Odpor proti těmto hrdým velmožům vyjádřen je hlavně v dumách o kozáku Hanžovi Andyberu.

Po poli Kilijském, po cestě Ordynské toulal se Hanža Andyber, bídný kozák-netjaga, sedm let a čtyři a ztratil své vrané koně. Dvanáctý rok přibyl do města Čerkasa a vešel do krčmy, kde našel tři Ljachy — duky sribljaniky, kteří se posmívali otrhanému ko-

záku. Páni Ljaši vyzvali krčmářku, aby kozáka z domu vyhnala. Krčmářka chytila ho za cop a chtěla ho vystrčit ze dveří, než kozák opřel se patama o práh, rukama chytil se veřejí a hlavu skryl za misník nade dveřmi. Ljaši měli z toho potěšení; jeden z nich vyňal z kapsy peníz a poručil krčmářce, aby kozáku přinesla piva, třebas špatného. Krčmářka poslala služebnou do sklepa, aby natočila ze špatného sudu, řkouc: máme je dobytku vylíti, dáme je raději tuláku. Služebná přinesla však dobré pivo a kozák vypil je na tři doušky. Potom začal konví tlouci po podlaze, až se číše a láhve duků-boháčů válely se stolu. Pec rozpadla se na deset kusů a pro samé saze nebylo ani viděti. Kozák odstrčil Ljachy a sedl si sám na přední místo. Potom vytáhl kožený pásek a vysypal z něho hromadu dukátů. Ljaši vidouce zlato, uctívali ho medem a vodkou a krčmářka zvala ho k sobě do světničky na oběd. Kozák otevřel však okno a volal na své sluhy. Ti přiběhli a oblékli ho do skvostných šatů. Ljaši poznali, že to hetman záporožský Hanža Andyber a jali se mu pocty prokazovati. Hanža kázal však sluhům-kozákům, aby velmožné pány vyvedli před krčmu a březovými pruty vymrskali.

Avšak herojská doba kozáctva míjela; kozáci byli nuceni všímati si zemědělství, a když některý z nich nemoha odolati touze po válečné slávě, opustil své hospodářství, našel po návratu svém doma poušť. V dumách kreslí se takový obraz rozkladu kozáckého života. Kozák opustil svou mladou ženu a odešel do vojska. Zatím žena jeho v krčmě pije a hoduje a chata leží poustkou. Když znamenala, že se muž vrátí, odešla domů, rozdělala oheň a vařila mu kyselo a řepu. Vracející se kozák přijel k rozlámaným vratům a volal na ženu. Žena nevyšla mu vstříc, nýbrž běžela do okna. Muž čekanem ji přivítal a karabáčem zmrskal. Kozačka v chvatu převrhla řepu, uvařila jinou, opatřila vodku, chtíc muže pohostit. Muž si zatím v krčmě na medu-víně pochutnával a krčmu vychvaloval.

IV. Dumy ze života rodinného.

Předmětem některých dum jsou výjevy ze života rodinného. Láska k rodině je význačnou vlastností kozákovou a zejména láska k matce přední jeho povinností. Nevděk dětí přísně se tresce. Myšlenka tato tvoří základ dumy o vdově a třech synech. V slavném městě Krylově žila stařenka vdova, která měla tři syny jako jasné sokoly; od malička pečlivě je chovala a živila, až dorostli. Dorostlí synové nevděkem jí splatili a z domu ji vyhnali, aby nepřekážela jejich ženám a dětem. Matka prolévala slzy a klnula nevděčným synům. Blízký soused ujal se staré mateře, utíral jí slzy a zval ji do svého domu, aby u něho žila. Matka potácejíc se šla za sousedem; nejmladší syn se jí ještě smál, že se napila vodky. Brzy začala syny stíhati kletba matčina: neurodilo se jim

obilí, lidé si jich nevšímali a nežili šťastně s mladými ženami. Poznali, jak se na staré matce prohřešili, vyhledali ji a prosili jí, aby se k nim vrátila. Matka se s nimi smířila a prosila Boha, aby odvrátil od synů její kletbu.

Pěkně je zobrazen v dumách něžný poměr mezi bratrem a sestrou. V neděli časně ráno nekukala to sivá kukačka, neštěbetal drobný ptáček, to sestra bratru posílá do ciziny pozdrav, vzkazujíc mu, aby ji navštívil. Bratr odpovídá, že jí nemůže navštíviti, ježto žije daleko za temnými lesy, širými poli a bystrými řekami. Když sestra nepřestává prositi, odpovídá jí, že k ní přijde, až o sv. Petru bystré řeky a jezera zamrznou, o vánocích kalina rozkvete. Sestra z toho pozná, že se bratra nedočká, a naříká na svou opuštěnost.

Dojemně se líčí také odjezd kozáka od rodiny. V neděli časně ráno ne všecky zvony zvonily, to ve vdovině domě hlučeli: zlý otčim kozáku mladému laje a máti synovi plačíc praví, aby šel mezi cizí lidi, že mu snad v cizině lépe bude. Starší sestra vyvádí mu koníka, prostřední vynáší lesklou zbroj a nejmenší se ptá, s které strany ho má čekati? Kozák smutně odpovídá: Nasij, sestro, žlutý písek na bílý kámen; až žlutý písek vyroste a zeleným barvínkem pokryje kámen, tehdy se vrátím k vám! Sedl na koně, rozloučil se a smutně z domu otcovského vyjel.

Duma o smrti kozáka-banduristy symbolisuje téměř osud kozáctva vůbec. Stařičký kozák unikl z boje na zraněném koni, s přelomeným kopím, ztrativ šavli a vystřílev všechen náboj. Sedě na mohyle vtěluje svůj žal v tklivou píseň o blížící se smrti a doprovází píseň hrou na banduru, s níž se smutně loučí.

[B. Grinčenko: Ukazatel' knigam i period. izdaniam, v kotorych napečatany malorus. nar. pěsni (Etnogr. mater. III. Čern. 1899). — A. N. Pypin: Istor. rus. etnografiji III., 1891. — N. F. Sumcov: Sovrem. malorus. etnogr. Kij. 1893—7.

Kobzar Veresaj, jego pěsni i dumy (Kijev. Star. 1882). — V. Gorlenko: Kobzari i lirniki (tamt. 1882). — J. Chotkevič: Něskoľko slov ob ukr. banduristach i lirnikach (Etn. Obozr. 1903.) — V. N. Peretc: Malorus. virši i pěsni v zapisach XVI.—XVIII. v. Spb. 1899.

Iv. Franko: Studii nad ukr. nar. pisnjamy (Zap. Ševč. 75—6, 78, 83, 94—5, 98). — N. Kostomarov: Istor. značenije juž.-rus. nar. pěsen. tvorčestva (Sobr. sočin. 8. Spb. 1905). — V. Budzynovskyj: Kozacki časy v nar. pisni. Lv. 1906. — Cz. Nejman: Dumy ukraińskie (Ateneum 1885). — P. Žiteckij: Mysli o nar. malorus. dumach, Kij. 1893. — K. Arabažin: Istor. pěsni i dumy (Istor. rus. liter. Aničkova 2. M. 1908). — J. Tretiak: Dawna poezya ruska (Dzieje liter. pięk. 2, 154).]

HLAVA IV.

Sloh a forma národní epiky.

Celkovou komposicí svou liší se podstatně byliny ruské od junáckých písní jihoslovanských; tyto jsou větším dílem tak uspořádány, že každá obsahuje jen jeden určitý sujet epický, zpěvy ruské jsou až na skrovné výjimky produkt složený z rozmanitých látek v umělecký celek. Jsou tedy zpěvy ruské v nynějším svém složení plodem mnohem dokonalejší a racionálnější činnosti básnické a představují vyšší a vyvinutější stupeň rozvoje epického. Kozácké dumy vyznačují se zase svým věrnějším koloritem historickým, opěvujíce skutečné děje a historické osobnosti, proslavené v národních bojích. V epice jihoslovanské a zvláště ruské prvotní jádro historické jest však často zahaleno až k nepoznání a proniknuto živly bájivými a fantasijními; z historických osobností staly se postavy herojské, nadpřirozené.

V jednotlivostech vyskytují se však v národní epice slovanské mnohé shody slohové, z nichž nejvýznamnější budou vytčeny.

Zajímavé jsou již začátky zpěvů. Byliny začínají se nejčastěji geografickým udáním místa děje; ježto pak hlavním dějištěm je dvůr knížete Vladimíra v Kijevě, zní obvyklý začátek takto:

„Kak vo slavnom vo gorodě vo Kijevě,
u laskovago knjazja u Vladimira.“

K tomu se často připojuje popis kvasu na dvoře knížecím. Analogicky vyskytuje se v bylinách novgorodského původu, pokud se nepřimkly k cyklu kijevskému, začátek:

„Kak vo slavnom v Nověgorodě“ a p.

Byliny, vyličující mládí Ilji Muromce, začínají se obyčejně verši:

„Vo slavnom bylo gorodě vo Muromě,
vo bol'šim selě Koročarově.“

Zpěv o Svjatogorovi má zase začátek:

„Na tych gorach vysokijich,
na toj na Svjatoj Gory,
byl bogatyr' čjudnyj...“

V bylinách o bohatýrech příchozích (Djuk Stěpanovič, Solovoj Budimirovič) udáno bývá místo jejich výjezdu, na př.

„Iz-za morja, morja sinjago,
iz slavna Volynca, krasna Galičja"

nebo:

„S toj-li slavnyja Indiji so bogatyja."

Některé zpěvy mají na začátku jen neurčité označení místa, na př.

„Oj daleče, daleče vo čistom polě"

nebo:

„Iz-za morja, morja sinjago,
iz gluchomor'ja zelenago" a p.

Zřídka kdy začíná se zpěv udáním času, na př.

„Kogda vozsijalo solnce krasnoje
na toje-li na nebuško na jasnoje,
togda zaroždalsja molodyj Vol'ga."

Oblíbeny jsou dále začátky, obsahující nějaký obraz z přírody, vyjádřený negativní antithesou:

„Ne pyl' v polě pylitsja,
ne tuman s morja podymajetsja,
ne grozna tuča nakatajetsja,
ne iz toj tuči malanja sverkat, —
podymalas' siluška zla — nevěrnaja
Kalina carja, Tugarina."

Nebo:

„Ne zajuško v čistom polě vyskakival,
ne gornostajuška vypljasyval,
vyjěžžal tam dobroj molodec,
Michajlo Potyk syn Ivanovič."

V bylinách o napadení Kijeva Batygem přichází delší předzpěv o stádu zlatorohých turů:

„Spod toj li spod berezy kudrevatyja,
spod togo li spod kresta Levanidova
vychodilo četyre turà da zlatorogijich,
šli ety tury da mimo Kijev slavnyj grad,
viděli nad Kijevom čudnym čudno,
viděli nad Kijevom divnym divno:
a po toj li stěny po gorodovyji
šla li-to duša da krasna děvuška
a čitajět svjatu knigu evangelje
ne stol'ko čitaje, vdvojem ona plačět atd.

Krátký předzpěv tvoří začátek byliny o Solovjovi Budimirovići:

„Vysota-li, vysota podnebesnaja,
glubota, glubota okean more;
široko razdol'je po vsej zemli,
gluboki omuty Dněprovskije."

Někdy začal pěvec prostým vytčením předmětu zpěvu:

„Kto by nam skazal pro staroje,
pro staroje, pro byvaloje,
pro togo Il'ju pro Muromca?“

Nebo:

„Oj vy ljudi moji, ljudi dobryje,
ljudi dobryje, šabry (sosědi) bližnije!
Vy skažite mně pro staroje...“

Původu skomorožského jsou patrně začátky:

„Nam ne žalko piva p'janago,
nam ne žalko zelena vina,
tol'ko žalko smirennoj besěduški.
Vo besědě sidjat ljudi dobryje,
govorjat oni rěči chorošija
pro staroje, pro byvaloje,
pro starago kazačka, Il'ju Muromca.“

Nebo:

„Našemu chozjajinu česť by byla,
nam by, rebjatam, vedro piva bylo:
sam by ispil, da i nam by podnes.
My, maly rebjata, stanem skazyvati
a vy, staričky, vy poslušajte,
čto pro matušku, pro široku, pro Volgu rěku.“

Poznamenati sluší, že se podle povahy pěvcovy často měnily také počátky zpěvů a že se počátek jedné byliny připojoval k bylině jiné a p.

Většina jihoslovanských písní junáckých začíná se prostě ve shodě s obsahem jejich, na př. „Zbor zborila gospoda rišćanska“, „Grad gradila tri brata rodjena“, „Kad se ženi srpski car Stjepane“ a p. Bugarštice mají výhradně takové stručné začátky. V písních složených veršem desítislabičným vyskytují se však často překrásné básnické obrazy, vyjádřené antithesou. Na př.

„Dva su bora naporedo rasla,
medju njima tankovrha jela,
to ne bila dva bora zelena,
ni medj' njima tankovrha jela,
već to bila dva brata rodjena,
jedno Pavle a drugo Radule,
medju njima sestrica Jelica.“

Nebo:

„Poletio soko tica siva
od svetinje od Jerusalima,
i on nosi ticu lastavicu:
to ne bio soko tica siva,
veće bio svetitelj Ilija,
on ne nosi tice lastavice,
veće knjigu od Bogorodice.“

Nebo:

„Mili Bože! čuda velikoga!
Ili grmi, il' se zemlja trese?
Il' udara more u bregove?
Niti grmi, nit' se zemlja trese,
nit' udara more u bregove,
već dijele blago svetitelji“ atd.

Nebo:

„Šta se b'jeli u gori zelenoj?
al' je snijeg, al' su labudovi?
Da je snijeg, već bi okopnio,
labudovi već bi poletjeli;
nit je snijeg, nit su labudovi,
nego šator age Hasan-age.“

Vyskytují se také zvláštní úvody k písním, v nichž se pěvec obrací k posluchačům. Na př.

„Braćo mila i družino draga!
ja ne pjevam, što je meni drago,
već ja pjevam, da vas razveselim.
Vozila se po moru galija,
pomogla nas djevica Marija,
svakom dala, što je kome drago,
komu kapu, komu brašenicu
a nekome divan kabanicu,
nekom babu od pedesat ljeta,
nekom, pobro, mladu udovicu
a nekome čistu djevojčicu
a menika gusle javorove
i gudalo drvo šepurovo.“

Nebo:

„Bože mili, na svemu ti hvala!
stan'te braćo, da se poslušamo,
da junačko grlo okušamo,
da po jednu pjesmu ispjevamo.
Lako ti je pjanu zapjevati
i žalosnoj majci zakukati
i strašljivoj kuci zalajati
a budali ženu udariti,
mladu momku poljubit djevojku;
lako j' zetu u punice poći
i punici poljubiti ruku.
Teško nama bez rujnoga vina,
teško vuku, koga tice hrane,
a junaku, koga žene brane,
tankoj pušci u strašljivoj ruci,
i djerdanu na kaljavu vratu
i mustaću na balavu starcu.
Pa sad čujte, da vam pjesmu kažem.“

Ve shodě s ruskými bylinami začínají se také kozácké dumy často geografickým udáním děje. Na př.

„Oj iz horoda iz Trapezonta vystupala halera,
třema cvitamy procvitana, malèvana.“

Nebo:

„Oj polem, polem kylyïmškym
to šljachom bytym ordynškym,
oj tam huljav kozak Holota.“

Nebo:

„Ščo na Čornomu mori,
na kameni bileńkomu,
tam stojala temnyca kamjanaja.“

Nebo:

„V Carihradi na rynočku
tam p'je Bajda med, horiločku“ atd.

Oblíbeny jsou rovněž začátky s negativní antithesou, na př.

„V nedělju rano, poraneńko
ne v boru sosna zašuměla,
ne s bujnym větrom hovorila:
to vdova, stareńkaja žena na podvorje vychodila.“

Nebo:

„U svjatu nedilju ne syzi orly zaklekotaly,
jak to bidny nevol'nyky u tjažkij nevoli zaplakaly.“

Nebo:

„Izpid horoda, zpid Azova to ne veliky tumany ustavaly,
jak try braty ridneńki,
jak holubońki syveńki
iz horoda, iz Azova... utikaly“ atd.

Duma o Alekseji Popovyči začíná se delším básnickým obrazem:

„Ej na Čornomu mońu,
na kameni bileńkim,
tam sydyť sokil jasneńkyj,
žalibneńko kvyle — prokvyl'aje
i na Čorneje more spyl'na pohl'adaje:
ščo na Čornomu mońu
ščos ne dobre načvnaje:
zlosoprotyvna chvylečka,
chvyl'a vstavaje,
sudna kozaćki — molodećki.
na try časty rozbyvaje“ atd.

Duma o Ivanu Bohoslavci začíná se tímto předzpěvem pěvcovým:

„Oj Limane, Limane!
Ty Sirku Romane,
da hej-že, ty Sirku Romane!
Oj ščo budem robyty,
nema kozakam po čarci horilky de vźaty,
da hej-že, de vźaty!“

S ukončením děje končí se obyčejně také zpěv. Mnohdy je však připojen ještě zvláštní závěr. V bylinách bývá zpěv často ukončen veršem: „To starina, to i dějan'je“ nebo rozvedeně:

„To starina, to i dějan'je:
sinemu morju na utěšen'je,
bystrym rěkam slava do morja
a dobrym molodcam na poslušan'je,
veselym molodcam na potěšen'je.“

Velice často končí se zpěv zmínkou o slávě rekově, na př.

„Tol'ko-toj Solcvniku slavy pojut,
a Il'jina-ta slava ne minujetsja,
otnyně-to věk po věku pojut jego Il'jušku.“

Při tom je to zvláštní, že se končí zmínkou o slávě nejen byliny o Iljovi, nýbrž i o těch epických osobách, které toho právě nezasluhují, jako o Čurilovi, Solovjovi-loupežníku, čarodějce Marince, Idolišči a p. Mnohdy zní závěr prostě:

„A tut toj starinkě i slavu pojut
a po tyjich měst starinka i pokončilas'.“

Nebo:

„S toj pory, da s togo vremeni
stali Dobrynju starinoj skazať,
otnyn' skazať da évo do věku.“

Končí-li se děj byliny sňatkem, připojují se nezřídka verše:

„A i tut li u knjazja u Vladimira,
da ne piva-ty variť, da ne mědy ty syčiť,
veselym pirkom da za svadebku.“

Po způsobu pohádek rozveden je závěr byliny o Solovjovi Budimirovići:

„A načal tut on da žiť-to byť
a žiť-to byť, da sem'ju svodiť
a sem'ju svodiť, da dětej naživať.
A stal-to on tut po zdorovomu
a stal-to on da po chorošemu.“

V národní poesii jihoslovanské často přicházejí tyto stereotypické dozpěvy:

„Od nas pesma a od Boga zdravlje!
nas lagali a mi polagnjemo.“

Nebo:

„Tako bilo, više pjesme nema,
onda j' bilo, sad se pripov'jeda:
od men' pjesma, od Boga vam zdravlje!“

Nebo:

„Davno bilo, sad se spominjalo,
nek se piva, dok je ovog svita
a sve stari spominju junaci.“

Nebo:

„Ova pjesma na tvoje poštenje,
Bog ti dao zdravlje i veselje!
Rodilo ti vino i pšenica

i da bi ti rodilo predivo
i da bi ga gulile djevojke,
udovice trle i topile,
bjegunice na rosu nosile,
stare bake žicu otezale."

V junáckých písních jihoslovanských projevuje se vůbec osobnost pěvcova častěji než v bylinách. Nejen na počátku a na konci, také v průběhu děje pěvec přímo se obrací na své posluchače a přerušuje poznámkami své vypravování, na př.

„A šta ću ti duljit lakrdiju?
bilo jada i tamo i amo;
od Turaka niko ne uteče."

Nebo:

„Pa što ću vi dulje besjediti?
dosta jada na obadv'je strane."

Zvláště oblíbeno je zvolání:

„Mili Bože, čuda velikoga!
Da je komu pogledati bilo,
tako s'ječe vojvoda Momčilo."

Dumy končí se z větší části přáním tohoto způsobu:

„Slava jeho ne vmre, ne zahyne
miždo namv
narodnymy holovamy:
pokudova bude svit svitaty
i solnce sijaty,
budem slavu joho vsehda proslavljaty!"

Někdy je to rozvedeno takto:

„Slava ne vmre, ne pol'aže!
Bude slava slavna:
pomiž kozakamy,
pomiž druzźamy,
pomiž rycaŕamy,
pomiž dobrymy molodćamy.
Utverdy, Bože, l'udu carśkoho,
narodu chrystyjanśkoho,
donśkoho,
z syjeju čeŕńju Dniprovoju,
nyzovoju,
na mnohaja lita
do konća vika!"

Význačnou zvláštností epického slohu jsou popisy, v nichž se každá i nejmenší podrobnost zevrubně vyličuje. Má-li se na př. rek vydati na cestu, obšírně se popisuje, jak vyvádí svého koně, sedlá ho a vystrojuje, každá část postroje i zbroje případně se charakterisuje. Na př.

„Pochodit Il'ja na konjušij dvor,
imajet Il'ja dobra konja,
uzdajet v uzdečku tesmannuju,

sědlajet v sědlyško čerkasskoje,
v toroka vjažet palicu bojevuju, —
ona věsom ta palica devjanosto pud, —
na bedry beret sablju vostruju,
vo ruki beret pleť šelkovuju,
pojězžajet na goru Soročinskuju."

Chystá-li se rek střílet, líčí se počínání jeho takto:

„Vynimal on iz nalučna tugoj luk,
iz kolčana vynimal kalenu strělu
i beret on tugoj luk v ruku lěvoju,
kalenu strělu vo pravuju,
nakladyvajet strěločku kalenuju
na tetivočku šelkovuju,
natjanul on tugoj luk za ucho,
kalenu strělu semi četvertej:
zaskripěli polosy bulatnyja
i zavyli roga u tuga luka,
spěla tetivočka šelkovaja,
poletěla strěločka kalenaja" atd.

Podobné obšírné popisy jsou známy také z písní jihoslovanských, na př.

„On se skoči na noge lagane,
opremi se na bijeloj kuli
i pripasa sablju okovanu
i prigrnu ćurak od kurjaka,
pa se skide u arove donje
te opremi Šarca debeloga:
pokri njega surom medvjedinom
a zauzda' djemom od čelika,
objesi mu tešku topuzinu
i gadare s obadvije strane;
pa se Šarcu na ramena baci
a uprti koplje ubojito" atd.

Písně jihoslovanské libují si zvláště v širokých a zevrubných popisech soubojů a bitev, na př.

„Kad to začu od Prilipa Marko,
on tad pušća svoje bojno koplje
svome Šarcu izmedju ušiju
deli-Musi u prsi junačke,
na topuz ga Musa dočekao,
preko sebe koplje preturio,
pak poteže svoje bojno koplje,
da udari Kraljevića Marka,
na topuz ga Marko dočekao,
prebio ga na tri polovine.
Potegoše sablje okovane,
jedan drugom juriš učiniše;
manu sabljom Kraljeviću Marko,
deli-Musa buzdovan podbaci,
prebi mu je u tri polovine,
pak poteže svoju sablju naglo,
da uderi Marka Kraljevića,
al' podbaci topuzinu Marko

i izbi mu sablju iz balčaka.
Potegoše perne buzdovane,
stadoše se njima udarati;
buzdovan'ma pera oblomiše,
baciše ih u zelenu travu,
od dobrijeh konja odskočiše,
ščepaše se u kosti junačke
i pognaše po zelenoj travi.
Namjeri se junak na junaka,
deli-Musa na Kraljiće Marka,
niti može da obori Marka,
nit se dade Musa oboriti" atd.

V bugaršticích vyskytují se podobné popisy, jsou však mnohem stručnější a úsečnější.

V komposici bylin možno rozeznávati dvě podstatné části: místa typická, která obsahují popisy a řeči bohatýrů, a přechodná, která spojují typická místa a vypravují vývoj děje. Části typické pěvec zná z paměti a pronáší je vždy stejně, kdykoliv píseň opakuje; přechodným neučí se do slova, nýbrž chová v paměti jen všeobecnou jejich osnovu, takže po každé, kdykoliv po druhé bylinu zpívá, části tyto takřka znovu tvoří, tu přidávaje, tu ubíraje, měně i pořádek veršů i samy výrazy. Skazitělé starší a obratnější, kteří častěji zpívají, utvořili si ovšem znenáhla svůj osobitý tekst a opakují píseň s nepatrnými jen varianty, ale pěvci méně zkušení a s pamětí slabší mění části přechodné při každém opětování značnou měrou. V písních jihoslovanských je typických míst mnohem méně a guslaři opakujíce píseň, tekst její značně mění, mnohdy jej téměř nově tvoří.

Určitá místa typická opakují se v jednotlivých bylinách, kdykoliv se líčí obdobné děje. Patří sem na př. odjezd rekův z domova. Rek louče se s domovem, prosí za požehnání u rodičů, hlavně u matky, potom si sedlá koně a chystá zbroj. Rychlost jeho odjezdu naznačuje se obyčejně verši:

„Viděli dobra molodca sjaduči,
da neviděli udalogo pojěduči."

O jízdě rekově ustálil se tento obraz:

„Skakal on vyše lěsu stojačago,
čuť poniže oblaka chodjačago,
s gory na goru pereskakival,
rěky — ozera pereskakival,
široki razdol'ja promež nog puščal" atd.

Obratnost a síla rekova při jízdě na koni líčí se takto:

„A kidajet on palicu bulatnuju
pod oblako, pod chodjačeje,
odnoj rukoj palicu podchvatyvajet,
kak perom lebedinym poigryvajet."

Podobný obrat je znám z poesie jihoslovanské:

„Al eto ti Muse kesedžije,
na vrančiću noge prekrstio,
topuzinu baca u oblake,
dočekuje u bijele ruke.“

Přijede-li hrdina na cizí, široký dvůr, tu

„privjazyvajet dobra konja
u togo li stolba u točenago,
u togo kol'ca zoločenago,
zachodit v palaty bělokamenny,
krest kladet da po pisanomu,
poklon vedet da po učenomu,
b'jet čelom da poklanjajetsja
na vsě četyre na storony...“

Cizímu bohatýru dávají se obyčejně při uvítání otázky:

„Ty otkudova, udalyj dobryj molodec,
ty kojej zemli, kojej ordy,
kojego otca materi,
kak tebja po imeni zovut,
narekajut po izotčině?“

Takových ustálených formulí, které se na vhodných místech opakují, je dlouhá řada a nelze jich vyčerpati.

Jinou zvláštností slohu epického je opakování jednotlivých výrazů, veršů i celých partií v jedné a téže písni. Rozkaz nebo poslání uvádí se nejen, když se ukládá, nýbrž i když se vyřizuje. Činy bohatýrské líčí se často, když je rek koná, a po druhé, když rek sám o nich vypravuje. Často opakují se rozkazy, které se několika rekům ukládají. Na př. v bylině o Michajlu Potykovi kníže Vladimír dává úkoly třem bohatýrům: Iljovi, Dobryňovi a Potykovi; prvnímu, aby jel pro daň v Kamennou ordu, druhému — v Zlatou ordu, třetímu — v zemi Podolskou. Ilja, místo aby přímo projevil svůj souhlas s daným rozkazem, opakuje jej ve své odpovědi; po něm vstane Dobryňa a opakuje totéž, zaměniv slova „Kamennu ordu“ slovy „Zolotu ordu“, následuje pak stejná odpověď Potyka Michajloviče se záměnou „Zlaté ordy“ zemí Podolskou. Potom se obšírně líčí, jak se Ilja strojí na cestu, a stejným způsobem opakuje se totéž líčení u ostatních dvou bohatýrů.

V poesii jihoslovanské podává se často obsah psaní, když je je rek čte, a potom se obsah týmiž slovy opakuje, když rek jinému o tom vypravuje. Podobným zpusobem opakují se vzkazy, poslání a otázky, na něž někdo odpovídá. Bugarštice tak jako kozácké dumy takového opakování celých partií neznají. Za to je v celém oboru slovanské epiky obvyklé opakování určitých ustálených formulí, veršů a výrazů. Hojně se vyskytují zejména t. ř. figury opětovací jako: geminatio, anafora, epifora, palilogie, sousnova a p. Dokladu lze uvésti bez počtu.

Plnost výrazu podporuje se dále hromaděním stejnoznačných slov (synonym), na př. v bylinách: talan-učasť; bez boju, bez draki, krovolitija; na tuju poru, na to vremecko; gore-pečaj; v dumách: kajdany-zalizo; statky-majetky; dolja-ščastě; sikty-rubaty; plače-rydaje; dumaty-hadaty; štyty, šanuvaty, považaty atd. Oblíbeno je spojení slov téhož kmene (paronomasia), na př. v bylinách: dumy dumať, dožď doždit, klič klikať, bělym bělo, černym černo; v písních jihoslovanských: grad graditi, lov loviti, slavu slaviti, kliku klikovati, jezdu jezditi, čudno čudo; v dumách: syraja syryća, čuža čužemća, piša-pišanyća, kl'ane-proklynaje, bižyť-pidbigaje; velykym dyvom dyvovaty; čudnyj-prečudnyj; dyvnyj-predyvnyj a p.

Názornosti a barvitosti slohu dosahuje se stálými epithety. Doklady z bylin: matuška svjataja Rus', stol'nyj Kiev-grad, laskovyj knjaz', sobaka-Kalin car'; palica bulatnaja, strěla kalena, tetiva šelkovaja, čisto pole, mať syra zeml'ja; tur zlatorogij, pšěnica bělojarova, gusel'ki jarovčaty atd. Doklady z poesie jihoslovanské: bijela ruka, sitna kniga, vedro nebe, žarko sunce, ravno pole, sivi soko, bjelogrla ljuba, golotrba sablja, lakokrilka vila, tankovrha jela a p. V bugaršticích jsou kromě toho oblíbena epitheta zdvojená, jako: junačka crna zemlja, junačka britka sablja, vitez dobar junak, lijepa zelena planina a p. Doklady z dum: jasnyj sokil, bujnyj viter, syva zozul'a, syra zemlja, bajraky zeleni, luhy temni, vovki sirománci, orly syzopery (čornokryl'ci, syzokryl'ci), semypjadna pyščal' atd. Stálých epithet užívá se často i tam, kde se to nehodí. Vladimír nazývá se „laskavý", i když poroučí v hněvu uvrci Ilju do vězení. Kalin car posílaje svého posla do Kijeva, oslovuje ho „poganyj tatarišče" a posel tento nazývá zase svého vladaře „sobaka Kalin-car". Králevic Marko přepadne černé Araby a seká je po „bílem" hrdlu a p.

Ozdobou epického slohu jsou dále četná srovnání; vyjadřují se spojkou srovnávací, která se mnohdy vynechává, dativem s předložkou *po*, instrumentálem srovnávacím, pouhým přiřaděním nebo antithesou. Trojdílná antithesa je oblíbena v poesii jihoslovanské, a to nejen na počátku, jak bylo výše uvedeno, nýbrž i uprostřed, na př.:

„Al u dvoru kuka kukavica,
to ne bila sinja kukavica,
veće njihna ostarjela majka."

V bugaršticích antithesa se nevyskytuje. V bylinách a dumách přichází jen negativní antithesa, na př.

„Čto ne běla bereza k zemlě klonitsja,
ne šelkova trava v polě razstilajetsja, —
už kak klanjajetsja syn — ot svojej materi."

Nebo:

„Da j ne dožď dožžit, da j to ne grom gromit
a j ne grom gromit, da šum velik idet:
naletěla nad molodago Dobrynjušku změja.“

Nebo:

„Ne čorna chmara nalitala,
ne bujny vitry vinuly,
jak duša kozaćka-molodećka z tilom rozlučalaś.“

Nebo:

„To ne jasnyj sokil litaje —
to kozak Holota, serdečnyj, dobrym konem hul'aje“ atd.

Kromě uvedených jsou v národní epice slovanské ještě jiné básnické figury, jako hyberbola, hendyadys, řečnické otázky a p., neschází ani humor a ironie.

O verši v bylinách bylo již často uvažováno, ale otázka rozměru nebyla dosud definitivně rozhodnuta. Hil'ferding určoval v bylinách trojí rozměr. Předně trochejský s daktylickým zakončením, na př. „Iz togo li to iz goroda iz Muromlja“. Rozměr tento je převládající a užívají ho přední pěvci. Počet stop je nestejný, převládá však verš pěti- a šestistopý, který se rozšiřuje do sedmi a zužuje do čtyř stop. Druhý rozměr je trochejský, který může býti uprostřed promíšen daktylem, na př. „Zavodil on počesten pir-pirovan'ico“. Užívá se ho hlavně v bylinách o Solovjovi Budimirovići, Čurilovi a Stavrovi. Třetí rozměr je anapestický: „Stal Vol'ga on rostěť materěť“. Vyskytuje se pouze v několika málo bylinách, jako o Vol'govi a Mikulovi.

Podle mínění F. E. Korše osnovu verše v bylinách tvoří rozměr, rovnající se řec. anapestickému dimetru, v němž dlouhé slabiky s vyloučením poslední obyčejně se rozkládají ve dvě krátké, na př.

„U velikago knjazja večerinka byla.“

Mezi oběma dipodiemi je caesura. Rytmický přízvuk prvního anapestu je v každé dipodii silnější než přízvuk druhého anapestu, takže v každé dipodii jsou dva přízvuky: jeden silnější, druhý slabší. Kromě těchto hlavních přízvuků je ještě na první slabice každého anapestu přízvuk vedlejší. Tento základní rozměr v souvislosti s rozmanitými změnami může míti různé odstíny.

Zcela jinak vykládá A. Maslov rytmický sklad bylin. Podle jeho mínění nelze při bylinách užíti starořecké theorie rytmů; rozměr starých písní ruských je v hudebním smyslu úplně originální a neodpovídá žádnému ze známých rozměrů klasické theorie. Podstatou verše v bylinách jsou rytmické periody, mající jeden hlavní logický přízvuk a několik podružných. Maslov rozeznává při tom několik rozměrů, z nichž nejvýznamnější je plný epický rozměr; skládá se ze tří rytmických period, z nichž každá má svůj

zvláštní přízvuk, obyčejně souhlasný s prozaickým přízvukem tří hlavních slov, která tvoří jádro obsahu veršového. První a poslední přízvuk bývá poněkud silnější než prostřední; na př.

Aj vo] slavnom bylo] gorodě vo [Kijevě,
tam věď | žil byl staraja sta|ryňša do Ilja | Muromec.

Slova „Aj vo“, „tam věď“ nemají vůbec přízvuku a tvoří jakýsi přechod od verše k verši.

Plný epický rozměr mění se mnohdy tím, že druhá perioda má mnohem slabší přízvuk než dvě ostatní periody a splývá téměř s první periodou v jednotu; na př.

Iz-za [morja to bylo] morja] siněgo,
iz-za [siněgo morja] iz-za] Čěrnogo.

Skazitělé často užívají v téže bylině střídavě obou rozměrů.

Třetí rozměr, skomorošský, záleží v tom, že je vynechána druhá perioda rytmická, takže se verš skládá pouze ze dvou period s obvyklou předrážkou; na př.

Kad za]dumal Groz]nyj ot car
Ivan Va]siljevič že]niti se.

V junáckých písních jihoslovanských liší se bugarštice slohem i rozměrem značně od písní guslarských. Bugarštice mají volnější rámec a neváží se na určitý počet slabik. Počítají-li se slabiky, převládá v nich verš patnáctislabičný, který je caesurou rozdělen ve dvě části; první část čítá sedm, druhá osm slabik, na př.

„Dva su brata jezdili | planinome konja dobra.“

Vyskytují se však dosti četné verše kratší i delší (nejčastěji 13, 14, 16 a 17slabičné).

Některé bugarštice mají ještě zvláštní přípěv (refrén), skládající se větším dílem ze šesti slabik; přípěv přichází někdy po prvním verši a pak po každé dvojici veršové, někdy nemá určitého místa a některé bugarštice přípěvu vůbec nemají. K rozvoji děje se jím nijak nepřispívá, význam jeho je čistě hudební a lyrický, na př.

„L'jepa Rude pisaše bratu Janku u Kosovo,
l'jepa udovica:
Pošli meni moj brate, Sekula, malo dijete,
er mi ga je vrijeme vjeriti i oženiti,
moj brate nebore“ atd.

Verše v guslarských písních jsou pravidelné a skládají se z desíti slabik s caesurou po čtvrté slabice, na př.

„Grad gradila | tri brata rodjena,
do tri brata | tri Mrnjavčevića“ atd.

Pravidelného rýmu se neužívá, zato vyskytuje se často rovnozvukovost a asonance, a to nejen na konci dvou veršů, nýbrž i v témž verši, na př.

„A sestrica i ljubovca kako ptica lastovica." —
„Tihu rosu u ravnini, sinju maglu u planini" a p.

Dumy kozácké skládají se z různých odstavců logických. Odstavce tyto jsou rozmanité, delší neb kratší, podle toho, jak to vyžaduje vnitřní smysl. Vnitřním smyslem řídí se také délka veršů v jednotlivých odstavcích; verš je kratší neb delší podle jakosti a síly myšlenky, kterou má vyjadřovat. Melodie dum je prostá a jednoduchá, přizpůsobuje se myšlence a náladě, není ujata v určité takty hudební, nýbrž se dá modulovat v nejrozmanitější způsob rytmický. Jak se verše rozmanité délky v dumách střídají, poznati lze z tohoto příkladu:

„Da stav že brat najmenšyj, pišyj-pichotynec,
do bajrakiv prybihaty,
stav vity ternovi znachožaty:
u ruky bere,
k serću klade,
slovamy promovjaje
i slëzamy rydaje" atd.

Jako v bylinách a junáckých písních jihoslovanských není ani v dumách pravidelného rýmu; ten vyskytuje se pouze sporadicky a často bývá nahrazován rovnozvukostí nebo asonancí.

[F. Miklosich: Die Darstellung im slav. Volksepos (Denkschr. d. Wiener Ak. 38). — J. Gebauer: O metaforických obrazech básnictví národního, zvláště slovan. (L. fil. 1874.) — Bistrom: Das russ. Volksepos (Zeitschr. f. Völkerpsych. u. Sprachwiss. 5). — Vs. Miller: Očerki rus. nar. slovesnosti 1. (1897.) — F. E. Korš: O rus. nar. stichosloženiji (Izvěst. rus. jaz. 1, 1897). — A. Maslov: Byliny, jich proischoždenije i melod. sklad (Trudy Muzyk.-Etnogr. Komissiji II. M. 1911).

L. Zima: Figure u našem narodnom pjesništvu, s njihovom teorijom. Zagreb 1880. — Týž: Nacrt naše metrike narodne (Rad 48—49). — T. Maretić: Naša narodna epika. Zagreb 1909. — V. Jagić: Die südslav. Volksepik vor Jahrhunderten (Afsl. Ph. 4). — W. Wollmer: Untersuchungen über den Versbau des südslav. Volksliedes (ibd. 10). — I. Scherzer: Bugarštice (Rad 182, 1910). — P. Žiteckij: Mysli o nar. malorus. dumach. Kij. 1893. — F. Kolessa: Rytmyka ukr. nar. piseń. (Zap. Ševč. sv. 71—4, 76.)]

ČÁST III.

RENAISSANCE A REFORMACE.

Dvojí proud myšlenkový, vzniklý na konci XIV. st., způsobil ohromný převrat v kulturních poměrech lidstva a vytyčil i literatuře nový směr; byl to humanism a reformace.

Humanism, jehož kolébkou byla Italie, kde přese všecky historické převraty nevymizelo vědomí někdejší mohutnosti politické a kulturní, vyvolal v životě a názorech západní Evropy mocné hnutí duševní, jehož výsledkem byla kulturní obroda — renaissance. Obrození vztahovalo se především na umění a literaturu, znenáhla nabývalo širší půdy a bylo podnětem k vytvoření nového názoru na život a na svět.

Člověk středověký byl spoután ve volnosti svých tužeb a projevů úzkou morálkou křesťanskou, která ho zbavovala všech radostí života, soustřeďujíc jeho myšlenky na blaženost nadzemskou po smrti. Plody klasické dávnověkosti oživily jednak svou ladnou krásou estetický ideál, jednak vzbuzovaly podiv svou volností tvůrčí a svobodou ideí, jichž žádná pouta nesvírala, a tím rozněcovaly i touhu po podobné volnosti v umění, vědě i životě. Nový kulturní proud přinášel vůbec širší obzor myšlenkový, uvolňoval ducha z pout středověku, podněcoval rozumovou činnost k samostatnému zkoumání, vnukal srdečnou radost ze všeho, co jest pozemské a lidské, a přispíval k uplatnění individua.

Hnutí humanistické bylo v podstatě své aristokratické a obmezovalo se na vrstvy vyšší a vzdělanější. Výsledky kultury humanistické nebyly by vnikly do nižších vrstev lidových, aspoň ne tak široce, kdyby nebyla na pomoc přispěla reformace. Cílem jejím bylo obrození ducha křesťanského podle zásad učení Kristova, jemuž se církev odcizila, libujíc si v zevnější okázalosti a vnější obřadovosti. Úpadek církve, která se takto zpronevěřila svému prvotnímu učení, vzbudil u lidí opravdových a zbožných snahu obnoviti učení Kristovo v ryzí jeho podstatě a upraviti život křesťanů podle vznešených zásad evangelia. Přívrženci reformního hnutí pečlivě dbali o vzdělání lidu, upravovali školství v duchu humanistickém, vytlačovali z církve, ze školy i z literatury latinu a na její místo uváděli jazyky národní. Působením reformace obrodilo se písemnictví v řečech národních a vzpružila se literární činnost i tam, kde jí dosud nebylo nebo byla zcela nepatrná.

HLAVA I.

Náboženské a literární proudy v zemích českých.

Karel IV., otec vlasti, otevřel Čechům bohaté zdroje kultury světové, jejíž proudy dříve jen po částech vnikaly do Čech. Za jeho vlády počaly zahřívati země české první paprsky rodícího se humanismu, jenž našel nadšené stoupence v samé kanceláři Karlově. Epochální událostí, která měla ohromný význam pro povznesení kulturního stavu v celé zemi, bylo zvláště založení university v Praze r. 1348, zřízené podle vzoru vysokého učení v Paříži. Učení humanistické a universita pražská nezůstaly bez pronikavého vlivu na rozvoj náboženského hnutí českého, které se v této době začalo šířit.

Jest sice pravda, že mnozí humanisté byli nábožensky indiferentní, ale ti, kdo význam humanismu hlouběji chápali, snažili se jím zušlechtit a prohloubit také svůj cit náboženský. Příkladem může býti sám Petrarka, horlivý obránce křesťanství. On uznával podstatný rozdíl mezi náboženstvím Kristovým, jak je zahrnuto v Písmu Nov. zákona, ve spisech Jeronyma a zvláště miláčka jeho sv. Augustina, tvůrce ideální církve Kristovy, a mezi náboženstvím, jak je vykládali theologové jeho doby. Petrarka zamítal současnou theologii scholastickou a vyslovil přesvědčení, že cestu k Bohu a Kristu možno najíti i bez prostřednictví duchovního stavu a viditelné církve. Po této stránce byl tedy Petrarka zcela proniknut pokrokovým duchem náboženským. Při oblibě, jaké požíval u dvora Karlova, není pochyby, že nejen jeho názory humanistické, nýbrž i náboženské našly v Čechách zvučný ohlas.

Universita pražská přejala od svého vzoru v Paříži dědictvím nové zásady kritické, připojila se k učené oposici proti autoritě papežské a hierarchii a členové její horlivě se účastnili řešení palčivých tehdy otázek církevnických a náboženských; ve spisech pokrokových profesorů pražské university směle se přetřásaly otázky církevní reformy, uvažováno o povinnostech stavu kněžského a o životě klášterním a zdůrazňována nutnost opravdového života křesťanského. Hlasy jejich nevyznívaly na prázdno; touha po obnově života náboženského byla jimi posilována.

Karel IV. a přísný arcibiskup Arnošt z Pardubic vidouce, jak se zlořády v církvi i v životě stále víc a více rozmáhají, hledali prostředky k jich napravení. Do Prahy povolán byl proslulý kazatel *Konrád Waldhauser*, aby živým slovem působil k nápravě mravů. Slova jeho obracela se nejen proti přepychu, rozkošnictví a marnivosti lidí světských, než i proti povrchní obřadnosti, církevnímu formalismu a ziskuchtivosti mnichů, kteří se mu za to mstili pomluvami. Příkladu Waldhausera, kázajícího německy a latinsky, následoval výmluvný Čech *Jan Milíč z Kroměříže* († 1374), jehož „ohňová slova" vnikala ještě hlouběji do srdcí prostých posluchačů, lačnějících po slovu božím. Nejen uchvacujícím slovem, než i vlastním, ryze křesťanským životem způsobil mocné hnutí mezi tehdejšími křesťany. Ale převážná většina duchovenstva, zvláště klášterního, která si libovala v starých zlořádech, postavila se jeho ušlechtilým snahám na odpor a neostýchala se viniti ho u samé stolice papežské z kacířství. Ačkoliv po smrti Milíčově činnost českých kazatelů byla od úřadu arcibiskupského obmezována, ano přímo zakazována, nebyla přece umlčena, naopak stala se potřebou lidí nábožensky a mravně založených.

Ze snahy poskytnouti písmem náhradu za odpírané slovo boží vyplynula spisovatelská činnost českého zemana *Tomáše ze Štítného* (žil asi v l. 1331—1401). Štítný, odchovanec pražské university a horlivý posluchač kázání Waldhauserových a zvláště Milíčových, jejichž činnosti často s povděkem vzpomíná, odvážil se, ač laik, o náboženských otázkách samostatně uvažovati a psáti, což bylo dotud téměř výhradním privilegiem duchovních a mistrů. Pohořiv se s vroucí myslí do studia bohoslovecké literatury, vybíral si ze spisů církevních spisovatelů vše, co odpovídalo vlastnímu jeho přesvědčení a cítění, a zúrodniv to výsledky svého vlastního přemítání, vytvořil si jednotný a po některé stránce dokonce samostatný názor o náboženství, mravnosti a společenském zřízení. Nešlo mu při tom o zbudování nějaké nové soustavy filosofické — jeho filosofie byla filosofie scholastická —, nýbrž o souhrn takových poznatků, které by přispívaly k náboženskému a mravnímu obrození vnitřní, duchovní bytosti člověka. Miláčky jeho byli zvláště středověcí mystikové, jako sv. Bonaventura, David bosák, Berthold Řezenský, bohoslovci francouzské školy svatoviktorské i Brit Robert Holkot a j.; od nich naučil se působiti hlavně na cit čtenářů a získávati je svou vlastní vroucností náboženskou pro vznešené pravdy křesťanské.

Když začal psáti, měl především na mysli své dítky, ale zároveň si přál, aby knihy jeho sloužily všem, „kdož by kdy kterým se z nich slovcem upamatovali k dobrému". Hlavní spisy jeho jsou: „Řeči besední", pokus o jasný a srozumitelný výklad světového názoru a nauky křesťanské; „Knížky o obecných věcech křesťanských", souhrn jeho názorů o základních po-

vinnostech křesťanských; „Knihy naučení křesťanského“, v podstatě sbírka překladů starších i novějších traktátů nábožensko-mravních; „Řeči nedělní a sváteční“, podobný to asi výbor překladů celoročních kázání.

Jako Milíč stál i Štítný ještě úplně na stanovisku pravověrného křesťana své doby a pohlížel na církev jako na nejvyšší autoritu, které se má jednotlivec podrobovati. Po této stránce dále už pokročil *Matěj z Janova* (asi 1350—1393), žák Milíčův. Na universitě v Paříži, kde pobyl 9 let, osvojil si důkladné theologické a filosofické vzdělání a zostřený smysl kritický. V jeho traktátech, obsažených v latinském díle „Regulae veteris et novi testamenti“ (Hlavní zásady Písma sv.) vyslovena je po prvé na půdě české ostrá a smělá kritika soudobé církve a veškeré hierarchie od papeže až po venkovské faráře. Proti zkaženosti církve současné, v které spatřoval církev Antikristovu, prázdnou ducha Ježíšova, Matěj z Janova stavěl jakožto ideál církev prvotní, která neznajíc okázalé obřadnosti zevnější, kráčela v bázni boží a v pravdě. K této prvotní prostotě třeba se vrátiti, život svůj upraviti podle Písma sv., nikoliv podle nálezků lidských, a častým přijímáním svátosti oltářní hledati vnitřní spojení s Bohem.

Než Matěj z Janova neměl ještě tolik žákův a stoupenců, aby se mohl opříti mocné církvi, a byl přinucen veřejně zapříti některé své zásady. Potřebnou mravní sílu k odboji měla teprve generace mladší, především *M. Jan Hus.*

Jan Hus (asi 1370—1415) spojoval ve své osobě jako oblíbený kazatel a jako profesor pražské university oba hlavní proudy, které na vznik husitství působily nejvíce: snahu po mravní obnově života křesťanského, jak ji hlásali už velcí lidoví kazatelé v Čechách, a oposiční úsilí učených kruhů proti nepořádkům v církvi a hierarchii. Svou činností kazatelskou Hus vstoupil do šlépějí Milíčových, horle pro mravní povznesení lidu a pro život opravdu křesťanský. Kazatelská činnost, provázená bezúhonným životem a ideálním snažením, zjednala mu lásku a popularitu u lidu, přízeň rozhodujících osob a silný vliv na universitě. Sám tehdejší arcibiskup pražský Zbyněk schvaloval a podporoval jeho opravné snahy.

Záhy seznámil se Hus se spisy velikého britského theologa *Jana Wyclifa* († 1384), jenž ve svých učených spisech shrnul a vyvrcholil odpor současné vědy universitní proti zkažené církvi a zejména papežství. Našel v nich jasně vyslovené a oslňujícím způsobem zdůvodněné podobné myšlenky opravné, jaké tvořily též základ a podstatu českého hnutí náboženského, i neváhal Wyclifa následovati. Schvaloval však myšlenky jeho jen potud, pokud souhlasily s jeho vlastním snažením reformním a pokud byly již domácím vývojem vysloveny nebo připraveny. Při tom nepřijímal jich bez kritiky, nýbrž zpracoval je ve svém duchu, zvážil jejich hodnotu a přizpůsobil je svému cíli.

Kazatelská horlivost Husova zatím stále rostla a útoky jeho na nemravnost duchovenstva se stupňovaly, což nemile nesli nehodní kněží a řeholníci, kteří ho začali pronásledovati, osočovati a udávati, snažíce se ho znepřáteliti s arcibiskupem, což se jim konečně podařilo. Příčinou zjevného rozporu mezi Husem, který se stal vůdčí hlavou českých, reformnímu hnutí oddaných mistrů na universitě, a mezi arcibiskupem byly dílem spisy Wyclifovy, dílem spory o obnovení jednoty církevní odstraněním obou vzdoropapežů. Když arcibiskup dal ukvapeně knihy Wyclifovy spáliti, Hus se svými přáteli na universitě zahájil veřejnou disputaci na obranu Wyclifovu, nedbaje kletby, kterou naň arcibiskup vyhlásil, ani zákazu kázati.

Až dotud Hus nepřestával uznávati zásadně vrchní moc papežovu. Když však r. 1412 byla přinesena do Prahy a kramářsky hlásána papežská bulla o odpustcích na křížovou výpravu proti druhému papežovi, Hus neohroženě vystoupil proti tomuto svatokupectví a zřejmě odepřel papeži poslušnost ve věci, která se nijak nesrovnávala s učením Kristovým. Byv potom stižen klatbou papežskou a nejsa ani jist svým životem, opustil Prahu a na českém venkově rozvíjel dále svou kazatelskou činnost. Na venkově oddával se zároveň horlivé práci literární a ukládal své názory opravné do českých a latinských spisů. Z českých děl nejobsáhlejší a nejvýznamnější je „Výklad víry, desatera a páteře“ a „Postilla“. Ve „Výkladu víry“ usiloval o pravé křesťanství, prosté vší příměsi, zevnějšího obřadnictví, kněžské ziskuchtivosti a rozmařilosti. V „Postille“, kterou podle vlastního doznání skládal „pro chválu boží, pro spasenie Čechóv věrných, kteří žádají vóli boží poznati i splniti“, zpracoval z velké části znovu svá starší kázání. Výklady jeho přimykají se těsně k evangeliu a podávají jasný obraz jeho úsilí za očistu církve a celého křesťanství. Proti duchovenstvu nehodnému zostřil své výtky zvláště v traktátu „O svatokupectví“, spatřuje v něm nejrozšířenější a nejzhoubnější zlo své doby. Pro dívky napsal vzdělavatelný spis „Dcerka čili o poznání cesty pravé k spasení“ atd.

Náboženské hnutí české mělo hned s počátku působením zvláštních politických a sociálních poměrů domácích ráz převahou národní a Hus byl nejen veliký reformátor církevní, nýbrž i nadšený vlastimil, neohroženě se zastávající práv svého národa. Jeho spolupůsobením vymožen byl dekret Kutnohorský (r. 1409), jímž byl dán universitě pražské ráz převážně český. On zavedl v kostele zpěv český, zasazoval se o zdokonalení a obohacení zpěvu církevního; píseň stala se jeho přičiněním předním výrazem smýšlení husitského. O zvelebení české řeči zjednal si ohromné zásluhy. Chtě usnadniti čtení knih, vytvořil nový, jasný a důkladný systém české ortografie, bojoval proti pokleslosti jazyka, pečoval o očistu řeči spisovné, přizpůsobil ji mluvené řeči lidu a ještě před svou

smrtí napomínal knížata, pány, rytíře, vladyky i měšťany, aby o to pečovali, by česká řeč nehynula. Jeho četné spisy české a listy vyznačují se jazykovou čistotou, stylistickou dokonalostí a jadrným výrazem a náležejí k nejcennějším plodům staročeského písemnictví.

Názory Husovy o církvi a víře, z nichž valná část převzata je od Wyclifa, vrcholí v tomto učení. Církev je souhrn spravedlivých věřících, předurčených milostí boží nebo pro svou spravedlnost ke spasení, t. j. křesťanů skutečných, všech zemřelých i žijících i ještě na svět přijíti majících, ne křesťanů pouze podle jména. Mohou k ní náležeti jen ti, kdo vedou život vpravdě křesťanský. Nejvyšší hlavou této pravé církve nemůže býti papež, nýbrž Kristus sám. Papež je skutečným členem církve, jen žije-li podle vzoru Kristova a jeho příkazů, jinak hlásí se k církvi, jejíž hlavou je Antikrist. Papežové byli za hlavu církve povzneseni teprve nálezky lidskými; jsou omylní jako jiní lidé. Písmo sv. je jediným základem víry, sv. Otcové potud, pokud se s Písmem sv. shodují. Jediné Písmo sv., v němž je učení Kristovo nezkaženě obsaženo, je pro křesťana směrodatné a závazné. K poznání pravého učení křesťanského dostačí vlastní rozum člověka; proto nemá býti nikdo pronásledován, vykládá-li Písmo podle svého rozumu.

Na koncilu kostnickém žádáno od Husa, aby odvolal své učení, jež bylo prohlášeno za bludné a kacířské. Hus, ačkoliv si mohl odvoláním zachránit život, odepřel odvolati, žádaje býti poučen. Tím, že ideál volnosti svědomí a myšlení výše cenil než vlastní život a pro své přesvědčení odhodlal se podstoupiti i smrt. stal se světlým prukopníkem nové epochy v rozvoji lidského ducha.

Potupnou smrtí Husovou byly rozechvělé mysli v zemích českých ještě více roznícený. Následovaly bouřlivé války husitské, začátek úchvatné tragedie historické, která se teprve po dvou stech letech skončila katastrofou na Bílé Hoře. Husité chopili se meče pro nejvyšší ideály lidstva, pro náboženské přesvědčení, národnost a svobodu. Výsledky jejich snah a obětí nebyly pro Čechy tak utěšené, jak by se bylo mohlo očekávati. Velké a trvalé byly pouze úspěchy na poli národním. Národní uvědomění české vysoko se povzneslo, hrdost na příslušnost k českému národu vzrostla. Česká řeč a národnost nabyly v zemi vrchu a opanovaly veškerý život soukromý i veřejný. Ale snahy dokonale zreformovati církevní poměry splnily se jen částečně. Stoupenci reformního hnutí nezůstali totiž svorni; strana radikálnější (Táboři), skládající se z lidu obecného, zvláště selského, důsledně pokračovala na dráze Husem začaté a zamítala bez výhrady jakékoliv spojení s církví římskou. Strana mírnější (Pražané), k níž se hlásili hlavně učení mistři, šlechta a bohaté měšťanstvo pražské, přibližovala se více církvi a toužila po jejím uznání. Tuhé spory mezi oběma ukončeny byly osudnou bitvou lipanskou (r. 1434), v níž Pražané ve spojení s pány pod jednou úplně potřeli stranu táborskou a znemožnili další po-

stup reforem v duchu Husově. Přijímání pod obojí a zrušení kněžského majetku bylo vlastně jediným úspěchem, jehož strana kališnická dosáhla jihlavskými mírovými úmluvami s církví katolickou (1436). Také očekávané reformy sociální nebyly provedeny. Po bitvě u Lipan přestává strana demokratická hráti rozhodující úlohu v zemi a obecný lid upadá v porobu šlechty, která zmocnivši se statků církevních a královských, velice rozšířila a upevnila svou moc.

Husitství dalo celé literatuře ráz převážně náboženský. Katolíci i přivrženci církevní reformy obhajovali v latinských a českých spisech své víry a vytvořili hojnou literaturu theologickou. Také poesie dala se do služeb církve; skládány hojné písně a básně s ohlasem současných půtek náboženských a sociálních. Husité skládali hanlivé písně na katolíky a katolíci zase na husity. Největšího obohacení dostalo se literatuře české hojnými překlady a přepisy bible a písněmi duchovními, které k podnětu Husovu s horlivostí byly skládány. Většina husitských písní obsažena je v kancionálu Jistebnickém, nejstarším kancionále českém, napsaném brzy po r. 1420.

Husitství neobmezilo se jen na země české; vnikalo i do zemí sousedních. Horlení husitů proti zlořádům duchovenstva a touha po opravách církevních, hlásaná zejména táborskými manifesty, nalezly i jinde sympatický ohlas. Na Slovensku, v Polsku i v Německu — přese všechno hanobení Čechů — aspoň ve větších městech jevilo se hnutí ducha ve smyslu českém.

Styky Poláků s husitskými Čechy byly tehdy velmi živé a přátelské; proto husitství vnikalo mezi polskou šlechtu i duchovenstvo. Poláky nezajímala v tomto hnutí tak stránka náboženská jako národní a politická. Nenávist k Němcům, s jejichž řádem rytířským bojovali v XV. st. úporný zápas, v němž se česká pomoc, počínajíc slavnou bitvou grunvaldskou, nejednou skvěle osvědčila, ostrá kritika duchovenstva a zvláště myšlenka dynastické unie s Čechami, o niž husité marně usilovali za válek, která však přece uskutečněna půlstoletou vládou Jagiełłovců (1471—1526), všecko to upoutalo na čas jejich pozornost. Je známo, že Hus dopisoval králi polskému a Jeronym osobně šířil nové učení v Polsku. Proti vzmáhajícímu se husitství postavilo se však na odpor katolické kněžstvo, hlavně *Zbihněv Olesznicki*, později biskup krakovský; jeho přičiněním potlačováno bylo husitské hnutí hned v zárodku a opětovně vydána byla proti němu ostrá opatření. Nicméně ve Velkopolsce ještě dlouho trvali přivrženci husitství, ačkoliv byli pronásledováni.

V literatuře polské zachovaly se jen nepatrné ohlasy hnutí husitského. Kromě krátké básně satirické, namířené proti duchovním, jsou to latinské listy, jež psal proti Zbihněvu Olesznickému a proti akademii krakovské mistr *Jędrzej Gałka z Dobczyna*, autor polské básně, v níž velebí Wyclifa a vystupuje proti církvi řím-

ské, která prý pravdu zatajuje a lež šíří. Gałka byl za to od Olesznického pronásledován, utekl se ke knížeti opolskému Boleslavovi, kde pokračoval v šíření nového učení, a posléze přišel do Čech na Tábor. Podobně působila řada polských husitů na pražské universitě i českých kazatelnách, jako zvláště slavný kazatel týnský Michal Polák z Czeszewa († 1480). Zbytkem literatury husitské je dále sbírka kázání nějakého polského husity z první polovice XV. st., psaná latinsky, ale opatřená hojnými glossami polskými.

Prvotní ideály české reformace neupadly v zapomenutí. Hluboký myslitel a náboženský asketa, *Petr Chelčický* (asi 1390—1460), znovu se uchopil opuštěného praporu a povznesl jej vysoko. Na názory Chelčického působily ideje českých reformátorů (Štítného, Husa), učení Wyclifovo a z části i učení Valdenských. Ale Chelčický nepřijímal jejich učení bez kritiky, nepodroboval se jejich autoritě, nýbrž pilně studoval bibli a vážil odtud své myšlenky; proto je jeho učení, zvláště ve svých důsledcích, převážně samostatné a nové. Myšlenky své ukládal nejdříve do drobných traktátů, jako „O boji duchovním“, „O církvi svaté“, „O trojiem lidu řeč“, v nichž horlil proti válce a trestu smrti, vykládal své myšlenky o církvi ve smyslu Husově, zamítal všelikou moc světskou v evangelické církvi a ujímal se obecného lidu proti útiskům mocných. K poučení zbožných křesťanů napsal „Postillu“, při čemž mu byla vzorem Postilla Husova; jsou v ní obsaženy základní ideje jeho věrouky a mravouky. Názory tam projevené zevrubně vyložil ve svém nejvýznamnějším díle „Sieť viery“. Chelčický ve svém horlení zavrhuje vše, co je původu lidského, tedy všecka politická a církevní zřízení, staleté tradice, filosofické a theologické učení. Zná jen jeden cíl — vyplniti zákon Kristův. Po jeho přesvědčení měli jen prvotní křesťané pravou víru, jejich organisace byla vzorná a měla zůstati vzorem i pro doby budoucí. Odpadnutí od tohoto pravzoru způsobeno bylo spojením církve se státní mocí. Stát je pro pravého křesťana jen nutné zlo. Pravý křesťan nemá se tedy nijak účastniti světské moci, ani jako úředník, soudce, vojín a p. „Hřiešníci zjevní jsú všickni, kdož držie auřady nebo obchody.... rychtáři, biřici, katové, ježto se skrze ně spravedlnost děje.“ Pravověrný křesťan má všecky nespravedlnosti pokorně snášeti, zlu neodpírati, nemstíti se. Chelčický zákony světské, soudy a tresty zamítá, ježto se příčí zákonu lásky. Důsledně zavrhuje trest smrti, protože Bůh sám rozhoduje nad životem, nikoliv člověk. Proti vůli boží hřeší se nejvíce válkami, proto je Chelčický co nejdůrazněji zatracoval, dovolávaje se přikázání božího: Nezabiješ! Mezi křesťany nemají býti také žádné „roty“, t. j. rozmanité stavy, z nichž by jeden panoval a druhý sloužil. Sociální pořádek křesťanů buďiž založen na svobodě, rovnosti a lásce.

Ačkoliv Chelčický svou povahou tkví ještě v středověku, překonává přece v mnohých věcech svou dobu a vstupuje na půdu doby nové. Názory jeho jsou po mnohé stránce zcela novodobé a otázky, jež vyzveduje, nezřídka souhlasí s dnešními sociálními problémy. Ano i jeho styl má nádech moderní; je sice tu a tam rozvláčný, ale zároveň silný, obrazný a místy i poetický. Učení jeho našlo brzy horlivé stoupence, kteří se snažili založiti církevní obec, odpovídající jeho ideálu.

Také mezi kališníky nechybělo hlasů, jež toužily po návratu k husitským ideálům. Byl to sám arcibiskup církve pod obojí, *Jan z Rokycan* (1397—1471), který se ve svých kázáních mnohdy přibližoval Chelčickému, horle proti církvi Antikristově a káraje pýchu, lakotu a světáctví kněží.

Na vnitřní vývoj české strany kališnické pronikavý vliv mělo potom luterství; ono oživilo staré tradice husitské a vzbudilo u horlivějších kališníků odvahu odtrhnout se docela od církve římské a zříditi si církevní organisaci úplně samostatnou. Německá reformace měla vůbec příznivý vliv na kulturní poměry v Čechách. Dotud byli Čechové jako „kacíři" osamoceni, v cizině haněni a tupeni, téměř od světa odloučeni. Ani školy v cizích zemích nebyly jim přístupny. Luther, jejž protivníci hanlivě zvali „husitou a kacířem", zjednal Čechům vřelé sympatie — aspoň v Německu, takže jim bylo možno navštěvovati cizí university a osvojovati si nové pokroky vědecké a literární.

Na konci XV. st. převzaly vůdčí úlohu v rozvoji literatury dva důležité směry: humanism a Jednota bratrská. Hnutí humanistické, jež začalo vnikati do Čech již za Karla IV., nabylo teprve po utišení bouří husitských hlubšího významu, zejména když někteří Čechové, toužíce po širším vzdělání, dojížděli na university italské. Znamenitého zástupce dostalo se humanismu v *Bohuslavu Hasištejnském z Lobkovic* (1462—1510), který se vzdělal na universitách italských a pro kulturu klasickou upřímně byl zaujat. Pořídiv si bohatou knihovnu, veškerý svůj zájem věnoval studiu klasiků. Byl v písemném spojení s vynikajícími učenci své doby a složil četné básně latinské, eklogy, elegie, básnická poslání a p., které mu zjednaly slavné jméno mezi latinskými básníky. Příkladu jeho následovala řada jiných humanistů, kteří dopomohli latinské poesii v Čechách k hojnému rozkvětu, ale k pokroku národní literatury tak jako Hasištejnský nijak nepřispěli.

Mnohem hlouběji pojali ducha klasické renaissance ti čeští zástupci humanismu, kteří ve shodě s reformními snahami v Čechách ostré zbraně nově rozkvetlé kultury obraceli proti úpadku církve a společnosti a výsledků klasického vzdělání užívali k povznesení a obohacení národní literatury. V čele těchto nadšených ctitelů klasické literatury stál upřímný vlastenec a duchaplný právník *Viktorin Kornel ze Všehrd* (asi 1460—1520). O jeho hlubokém po-

chopení ducha humanismu svědčí životní dílo jeho „Knihy devatery o práviech, o súdiech i o dskách země české“, které podává obraz českého zemského práva a tehdejších právních poměru. Je proniknuto tendencí vpravdě humanní, prohřáto vřelým citem pro spravedlnost a právo, zušlechtěno obdivem o právnickém důmyslu starých Čechu, kteří tak spravedlivá, tak dostatečná a tak potřebná práva vymyslili. Sloh Všehrdův jak v tomto díle tak i v jiných jeho spisech je uhlazený, jasný a jadrný. Vlastenecké smýšlení Všehrdovo a jeho ušlechtilá snaha povznésti národní literaturu vysvítá z těchto slov: „Věda, že jsem Čech, chci se latině učiti, ale česky i psáti i mluviti... aby se jazyk náš český i tudy šířil, šlechtil a rozmáhal.“ Podobně jako Kornel ze Všehrd smýšleli i jiní čeští humanisté, kterým klasické vzdělání bylo prostředkem, aby svým krajanům otevřeli nové zdroje poučení a zvelebili národní řeč podle vzoru klasických. Mezi tyto vlastenecky smýšlející humanisty náleželi Řehoř Hrubý z Jelení, Václav Písecký, Zikmund Hrubý z Jelení, Mikuláš Konáč z Hodišťkova a j.

V téže době, kdy humanistická společnost, skládající se z větší části ze členů aristokracie a učených vrstev, pěstovala nové vědecké a estetické ideály, vznikla mezi nižšími vrstvami lidovými J e d n o t a b r a t r s k á, nadšená pro ideály náboženské a mravní. Původcem jejím byl Rokycanův i Chelčického žák *Řehoř*, příjmím *Krajčí*, bývalý mnich husitského kláštera na Slovanech († 1474). Členové Jednoty upřímně se snažili žíti podle učení Chelčického a založili ideální obec církevní, jejímž dílem by bylo vnitřní obrození člověka v duchu dělné lásky, pokory, prostoty a dobročinnosti, jak tomu bylo v prvních dobách křesťanských. K uskutečnění tohoto mravního ideálu křesťanského žádali, aby se pravý „bratr“ odřekl světa a světské moci a plnil jen zákon evangelické lásky. Ale časem vznikla v luně Jednoty pochybnost o účelnosti tohoto přesně asketického učení, které Jednotu měnilo v jakousi klášterní obec a tím volný rozvoj její poutalo. Několik učených bratří a theologů, mezi nimi zvláště *Lukáš Pražský* († 1528), hleděli Jednotu zreorganisovati a její učení přizpusobiti potřebám skutečného života. V této nové formě zjednala si Jednota velikou oblibu u šlechty i u lidí učených, takže počet přivrženců v Čechách a na Moravě stále vzrustal. Tím, že členové Jednoty úspěšně se snažili udržovati národního ducha v největší čistotě, četné školy zakládali a upřímně o vzdělání mateřské řeči pečovali, zjednali si ohromné zásluhy o pokrok národní literatury.

Učení Jednoty bratrské rozšířilo se nejen v Čechách, na Moravě a na Slovensku, nýbrž i v Rusku a Polsku. Když byl po nezdaru prvního odboje proti Habsburkům (r. 1547) vydán od Ferdinanda I. přísný mandát proti Jednotě, Bratři prchajíce z Čech do Prus, získali četné přivržence v Poznaňsku; počet jejich vzrostl brzy do té míry, že se br. Jiří Izrael trvale usadil v Poznani jako

jejich správce a později byl jmenován biskupem pro sbory polské a pruské. Ve Velkopolsku zjednali si Bratří podporu některých mocných šlechticů, jako Ostrožských, Leszczyńských, Krotoských a j. Po smrti br. Izraela (r. 1587) převzal řízení církví polských Šimon Teofil Turnovský, jeden z nejznamenitějších biskupů Jednoty, sídlem v Ostrogu. Jeho přičiněním obnoven byl konsens sandoměřský, jímž sjednocena byla tři nekatolická vyznání v Polsku. Jako spisovatel vydal Turnovský kromě kázání „Zwierciadło nabożeństwa chrześc. w Polsce", „O kościele Bożym", latinskou báseň „Podróż do Litwy" a obhajoval Jednoty proti jezuitovi Martinu Laszczovi spisem „Respons na okulary". V rukopise zanechal „Obronu konsensu sandomierskiego" a „Compendium historiae Fratrum Bohemorum" a j.

Po druhé uchýlila se velká část Bratří do Polska, když byli po Bílé Hoře vypovězeni z Čech a Moravy všichni nekatolíci. Našli tam útulek a štědrou podporu u Rafaela z Lešna, paní Ostrožské, Mik. Reje z Naglowic a Krišt. Radziwiłła. Střediskem jejich církve bylo Lešno, kde zřízena vyšší škola bratrská, kterou řídil potom také Komenský. V Polsku potom Jednota bratrská splynula s jinými evangelíky.

Humanism a reformace, zvláště Jednota bratrská, ačkoliv se svým vznikem, cílem a prostředky značně od sebe lišily, doplňovaly se přece navzájem a znenáhla splývaly v jeden mocný proud, který obrodil literaturu.

Poesie byla pilně vzdělávána, ale jen církevní a duchovní písně mají samostatný význam. Byly skládány hlavně od členů Jednoty k duchovnímu povznesení a k potřebě bohoslužby a pečlivě ukládány v obsáhlé a ozdobné kancionály, které mají velkou cenu nejen literární, nýbrž i pro dějiny hudby a malířství. Vyskytly se pokusy povznésti českou formu básnickou podle vzorů klasických a uvésti do poesie české veršování v rozmanitých formách a útvarech klasických. Užíváno jich zvláště k parafrázím žalmů, na př. od Matouše Benešovského, Vavřince Benedikta z Nudožer, později od Komenského a j. Z básnictví světského nejvíce byly pěstovány skladby mravoučné a satirické; skládal je Šimon Lomnický z Budče, veršovec velice plodný, ale bez daru básnického, a veselý šprýmovník Mikuláš Dačický z Heslova, jehož „Prostopravda" ostře a formou dosti hrubou tepala nemravy své doby.

Humanismem a reformací obnovena byla zase záliba ve hrách divadelních. Z latinských dramat humanistických nejzajímavější je „Břetislav" od *Kampana Vodňanského* s látkou z historie české. Nejhojnější byly biblické hry, překládané nebo upravované podle latinských a německých předloh. Samostatnějším zpracováním a pečlivou formou vyznačují se zvláště biblické hry „O vdově" od Pavla Kyrmezera, „O knězi Helim a jeho synech" od Jana Záhrobského z Těšína a „Ruth" od Jiřího Tesáka Mošovského. Do

vážných her vkládány byly veselé intermedie; několik takových vtipných meziher ze života selského složil *Václav Kozmánek*. Z veseloher zachoval se „Sedlský masopust“ a „Hra o žebrácích“, upravená podle polské předlohy.

Největší péče věnována rozmanitým oborům naukovým. Dějepisectví našlo četné pěstitele, z nichž jedni líčili současné příběhy, jako Bartoš Písař, Sixt z Ottersdorfu, Budovec z Budova a j., druzí skládali kroniky české, jako Václav Hájek z Libočan, Kuthen ze Špringsberka, Lupáč z Hlaváčova, nebo seznamovali své krajany s dějinami světovými, na př. Kocín z Kocinétu, Pavel Vorličný. O pěstování historické literatury nemálo se zasloužil Daniel Adam z Veleslavína, slavný „architypographus Pragensis“, který psal historické knihy, povzbuzoval přátele své k literární činnosti, opravoval jejich spisy a tiskem vydával. Zvláště důležitý význam zjednala si dějepisná škola bratrská, vychovaná spoluprací v znamenitém archivě Jednoty a vrcholící br. Jáfetem a slavným rožmberským archivářem i dějepiscem Václavem Březanem. Podnikány byly časté cesty do ciziny a popisovány cizí země a národy. Český bratr Martin Kabátník vyslán byl do zemí východních, aby tam hledal domnělé zbytky prvotní církve křesťanské; Jan z Lobkovic vylíčil svou cestu do Palestiny; Oldřich Prefát z Vlkánova podnikl cestu do Benátek a odtud do svaté země; Václav Vratislav z Mitrovic poutavě vylíčil své příhody z cesty do Cařihradu a Krištof Harant z Polžic napsal obšírný cestopis o svém putování do sv. země a do Egypta. Zvláštní cenu a důležitost mají právnické a sociálně politické spisy, které psali znamenití právníci a státníci, jako Ctibor Tovačovský z Cimburka, Kornel ze Všehrd, Kristian Klatovský z Koldína, Karel z Žerotína a j. Také v jiných oborech naukových vydávány byly více neb méně důležité a samostatné práce, zejména v gramatice, matematice, astronomii, botanice, lékařství a p.

Z Jednoty bratrské nad jiné vynikl jako spisovatel *Jan Blahoslav* (1523—1571), muž osvícený a šlechetný, který pro svou učenost a theologické vzdělání úspěšně zastupoval Jednotu v cizině a přivedl ji uvnitř k novému rozkvětu. Přeložil Nový zákon znovu z řečtiny a dal tím podnět k vzornému překladu celé bible z originálu. Kralická biblí z tohoto popudu vzniklá, mistrné dílo umění překladatelského, byla zároveň bohatou pokladnicí ryzího stylu českého a vzorem jazyka spisovného. Literární činnost Blahoslavova byla vůbec nadmíru plodná; sestavil českou gramatiku, psal o dějinách Jednoty bratrské, skládal a sbíral duchovní písně, vydal první českou knížku o theorii hudby a zpěvu atd.

Náboženské spory, které se utišily působením humanismu, mírumilovností Jednoty bratrské a ochablostí strany pod obojí, vzplály v Čechách znovu na sklonku XVI. st. útočným postupem katolíků, v jejichž čelo se postavil výbojný řád jezuitský. Strana pod obojí,

která nikdy docela nepodlehla luterství, a přívrženci Jednoty semkli se sice v užší organisaci církevní, českou konfesí (1575), které přiznána majestátem Rudolfovým (1609) plná svoboda náboženská, ale proti výbojné straně katolické, podporované od mocné šlechty a vlády, bylo jim těžko zápasiti. Odboj protestantských stavů (1618) byl porážkou bělohorskou (1620) krvavě potlačen a samostatnost státu českého pohřbena. Předáci odboje byli z části popraveni, z části ze země vypuzeni a všichni nekatolíci nemilosrdně pronásledováni. Nejlepší lidé byli nuceni opustiti svou vlast a odejíti do vyhnanství. Země byla hrozně zpustošena, většina statků konfiskována a rozdána nebo rozprodána cizincům, obyvatelstvo ožebračeno a v porobu uvedeno. České knihy, v nichž spatřován zdroj a podpora kacířství, hromadně ničeny a páleny. Literatura žila téměř jen ze zbytků předchozího vývoje a upadala s národním sebevědomím čím dál tím hlouběji.

Ale i v těchto smutných dobách dala Prozřetelnost českému národu velikého spisovatele a hlubokého myslitele, který si zjednal v dějinách světové kultury jméno nesmrtelné. Byl to světoznámý zakladatel moderní pedagogiky *Jan Amos Komenský* (1592—1670), poslední vznešený představitel nábožensko-mravního hnutí, jež se od XIV. st. v Čechách šířilo. Komenský náležel Jednotě bratrské, byl dlouhou dobu jejím vřelým zástupcem a statečným obráncem v pobělohorském vyhnanství a zůstal po celý život ideálům Jednoty věren. Napravení věcí lidských bylo jeho životním cílem; tato vznešená idea tvoří základní motiv nesčetných jeho theologických, pedagogických a filosofických spisů. Vida pak ve vychování mládeže nejlepší a nejjistější prostředek přispěti k zlepšení věcí lidských v nejširším smyslu, neúnavně o to pečoval, vytvořiti pevné a bezpečné základy lepšího vzdělání mládeže. Skutečně se mu podařilo vybudovati ideální systém vychování a vzdělání, který byl všeobecně za úspěšný uznán a všudy přijat. Čím se však Komenský zvláště jako vyvolený vychovatel lidstva vyznačuje, to je vznešený cíl, k němuž jeho pedagogický systém směřuje: ne vědění samo o sobě, nýbrž pravá lidskost, k Bohu vedoucí mravnost je mu posledním a vlastním cílem všeho vyučování a vzdělávání. Jeho pansofické a irenické snahy, směřující k rozšíření pravé humanity, snášelivosti a evangelické lásky, zajistily mu na věčné časy vynikající význam v dějinách reformních a pokrokových snah lidstva. Právem nazýval sebe sama „mužem touhy", neboť mnohé z jeho ideálů staly se teprve v příští době společným majetkem všech lidí dobře smýšlejících a vpravdě humanních. Při všech svých snahách kosmopolitických a směřujících k blahu všeho lidstva, Komenský byl zároveň vřelý vlastimil a ve svém výchovném systému důtklivě zdůrazňoval princip národnosti a řeči mateřské. „Didaktika" jeho vznikla vlastně z pohnutky čistě vlastenecké: původně ji napsal v řeči mateřské, pro svůj národ a v naději, že jí

přispěje k vyššímu rozkvětu národní řeči, rozšíří vědomosti, mravy i zbožnost ve své vlasti. České písemnictví obohatil četnými spisy, které patří mezi perly národní literatury. Je to mistrný překlad žalmů v antických rozměrech časoměrných, alegoricko-filosofická báseň „Labyrint světa a ráj srdce", filosofický doplněk jeho „Hlubina bezpečnosti", nábožensko-vzdělavatelný spis „Truchlivý", prorocky mohutné poslání národu za okamžitého návratu emigrace domů „Haggaeus redivivus", spisy pedagogické „Didaktika čili umění umělého vyučování", „Brána jazyků otevřená", „Informatorium školy mateřské", konečně traktáty, v nichž se dojemně loučí s Jednotou a odevzdává českému národu dědictvím své vznešené ideály, jako „Kšaft umírající matky Jednoty bratrské", „Smutný hlas zaplašeného hněvem božím pastýře k rozplašenému hynoucímu stádu", „Unum necessarium".

[Podrobná literatura uvedena v Děj. čes. literatury od Jaroslava Vlčka a v Děj. literatury české od J. Jakubce.]

HLAVA II.

Literatura dubrovnicko-dalmatská.

Rozkvět renaissanční literatury vlašské mocně působil na kulturní život Slovanů bydlících v Dalmácii a vzbudil u nich čilý a plodný ruch literární, jehož uměleckým plodům dosud se obdivujeme.

V Dalmácii v řadě pobřežních měst a na okolních ostrovech udržovali se i po příchodu Slovanů stále romanisovaní příslušníci staré provincie římské. Okolní Slované říkali jim V l a s i (Vlach). Vedouce čilý obchod po moři Jaderském, vytvořili ze svých měst malé aristokratické republiky s úplnou samosprávou. Při vší své houževnatosti nemohli přece odolati vlivům slovanského okolí. Jak se usuzuje z jmen ženských v seznamech rodin měšťanských z X. a XI. st. v Dubrovníku, Splitu, Zadru a jinde, patriciové městští rádi si brali za manželky dcery slovanských velmožů a zemanův okolních; jimi vnikal živel slovanský do těchto měst, která byla i jinak pro své svobodné zřízení vítaným útočištěm slovanských rodin, když byly nuceny z příčin politických prchati ze svých domovů. Kromě toho obchod, průmysl a řemeslo, kvetoucí v těchto městech, lákaly okolní obyvatelstvo slovanské, takže se tam houfně stěhovalo. Po velikém moru, který v XIV. st. stihl Dalmácii, obyvatelstvo slovanské nabylo v jednotlivých městech úplné převahy.

Mezi městy dalmatskými vynikající místo zaujal D u b r o v n í k, založený na poč. VII. st. obyvatelstvem římským, vypuzeným z Epidauru při vpádu Slovanů do Dalmácie. Geografická poloha a povaha půdy nutily obyvatelstvo k plavbě a obchodu, čímž město velice zbohatlo. Největšího rozkvětu Dubrovník dosáhl na konci XIV. a v XV. st., kdy vynikl jako znamenitá patricijská republika, v jejímž čele byl kníže (knez, rektor), volený zprvu na dva roky, později každý měsíc; záležitosti vládní obstarávala velká rada (velo vijeće, consilium maius), kterou tvořili všichni bezúhonní městští patriciové, mající 20 let.

Jako obratní obchodníci Dubrovničané dovedli si získati mocné ochránce, kteří nerušili jejich svobody. V nejstarší době byl Dubrovník pod vrchní vládou byzantské říše, v l. 1205—1358 uchýlil

se pod ochranu republiky benátské, podržuje svou vnitřní svobodu politickou, potom rozvíjel se zcela samostatně pod protektorátem králů uhersko-chorvatských, po bitvě u Moháče (r. 1526) dostal se pod vrchní panství turecké, ale i tu dovedl uhájiti své autonomie. Při všem hluku válečném, který často zuřil v okolí Dubrovníka, město těšilo se z trvalého míru. Od války s hercogem Štěpánem v polovici XV. st. obyvatelé neviděli nepřítele před svými hradbami, až r. 1806, kdy se tam utkali Francouzové a Rusové.

Jako v jiných městech dalmatských tak i v Dubrovníce Slované nabyli záhy převahy. Řečí obcovací byla již od druhé polovice XIV. st. srbochorvatština, nářečí štokavské s příměsí čakavštiny. Jazyka srbochorvatského užívalo se v Dubrovníku a zajisté i jinde v korespondenci s okolními knížaty, v soudním jednání, v listech soukromých, závětech a p. Zvláštní slovanská kancelář v Dubrovníku obstarávala korespondenci se zeměmi slovanskými i tureckými. V písemnostech slovanských užívalo se nejdříve písma cyrilského, teprve v XV. st. začalo se psáti latinkou. Do XV. st. psalo se vůbec v celé Dalmácii slovansky jen písmem hlaholským nebo cyrilským; hlaholice byla obvyklejší na severu, cyrilice na jihu.

Úřední řečí v Dubrovníce byla však dlouho latina nebo italština. Úřední listiny a veřejné knihy psány byly latinsky nebo italsky. Italštiny užívalo se i ve spisech právnických a historických; annály dubrovnické i od slovanských spisovatelů tamních byly psány jen italsky.

Stálý styk s Italií způsobil, že proud vzdělanosti italské záhy vnikal do Dubrovníka. Jan z Ravenny, známý humanista a žák Petrarkův, který v 2. pol. XIV. st. byl v Dubrovníce kancléřem, naříkal sice ještě na nedostatek vzdělání v Dubrovníce, ale brzy potom poměry se zlepšily. Dubrovničané jsouce dbalí o rozkvět svého školství, povolávali z Italie znamenité učitele, kteří mezi mladým pokolením šířili osvětu a literaturu italskou. Po skončeném učení doma nadaná mládež dubrovnická byla posílána na další studie do Italie, což mělo blahodárný vliv na vzrůst kultury. Podobné poměry osvětové byly i v jiných městech, zvláště ve Splitu, na ostrově Hvaru, v Zadru a Šibeniku. Vzdělanost ve všech těchto místech povznesla se tou měrou, že v XV. st. hojný počet učenců dalmatských působil na universitách v Italii, Uhrách a Německu.

Humanisté dalmatští tak jako italští oblíbili si latinu; latinsky vzdělávali nejen literaturu vědeckou, nýbrž i poesii. Nejstarší z latinských básníků v Dubrovníku byl *Vuk Bobaljević* (v polov. XV. st.), vynikající diplomat dubrovnický; v druhé polovici XV. st. proslavil se *Petr Menčetić*, první dubrovnický „poeta laureatus", a *Karlo Pučić*, od něhož se zachovala sbírka milostných elegií. Největší slávu ze všech básníků dalmatských zjednal si dubrovnický humanista *Ilija Crijević* (Aelius de Cricua 1463—1520), který se

v Římě připojil ke kroužku tamních humanistů, jejichž vůdcem byl proslulý Julius Pomponius Laetus, předseda římské akademie. Crijević vynikl mezi nimi jako latinský básník a řečník a byl od akademie římské jako „poeta laureatus" na Quirinale slavnostně vavřínem ověnčen. Napsal řadu básnických listů, v nichž velebil významné osobnosti své doby, mimo jiné také Karla VIII., krále francouzského, od něhož očekával pomoci v boji proti Turkům. *Jakov Bunić* napsal latinskou báseň epickou „De raptu Cerberi", která se dočkala trojího vydání; je to asi první tištěné dílo dubrovnické. Později složil Bunić náboženský epos „De vita et gestis Christi" (1526), v němž první z humanistů opěvoval život Kristův; dvě léta po něm vydal teprve Vlach Girolamo Vida svůj proslulý epos duchovní „Christias".

Mezi dalmatskými humanisty XV. st. proslavil se ještě *Juraj Šišgorić*, rodem ze Šibenika, skladatel elegií a písní po způsobě lyriků římských. Šišgorić bedlivě si všímal života národního a sbíral přísloví, písně, hry a obyčeje lidové, jež pojal do svého latinského spisu „De situ Ilyriae et civitate Sibenici". *Jiří Dragišić* (Georgius Benignus), rodem z Bosny, profesor metafysiky a theologie na universitě v Pise, veleben byl jako jeden z nejučenějších theologů svého času a znamenitý znalec jazyka latinského, řeckého a hebrejského.

Latinská poesie dalmatských básníků slovanských má zajisté důležitý význam kulturně-historický, ale vynikajícím zjevem nejen v dějinách literatury jihoslovanské, než i v literární historii slovanské je bohatý rozkvět literatury dubrovnicko-dalmatské v jazyce národním.

A. Básníci dubrovničtí.

1. Lyrika trubadurská.

Nejstarším druhem básnickým v Dubrovníce s úspěchem vzdělávaným byla milostná lyrika trubadurská. Z Provence vnikla v XIII. st. do Italie, nejdéle se udržela v Toskansku a v Neapoli a odtud přešla do Dalmácie. Milostné básně italských trubadurů byly prostou odlikou lyriky provençalské, napodobovaly ji po formě i po obsahu. V jejich erotice nebylo nic individuálního, osobně procítěného, upřímného, nýbrž opakovaly se tu obvyklé a hotové motivy trubadurské lyriky. Týž ráz mají z velké části také erotické básně dalmatských básníků, toliko ve formě jeví se podstatný rozdíl. Lyrikové dalmatští nejraději užívali ve svých básních dvanáctislabičného verše (dvanaesterce) s dvojím rýmem uprostřed a na konci, jehož básníci italští neznali, a básně jejich ukazují mnohé shody s národními písněmi jihoslovanskými, zvláště v popisech, obrazích, epithetech a p. Předpokládá se tedy, že na nejstarší ly-

riky dalmatské působily vedle vzorů italských také národní písně domácí.

Jakožto vzdělavatelé milostné lyriky jsou známi dva básníci dubrovničtí: *Šiško Menčetić* (1457—1526), patricij a dvakrát předseda republiky, a *Gjore Držić* (1461—1501), duchovní a opat kostela Marie Anunciaty v Gruži. Oba následovali vzorů italských, jsou však mezi nimi značné rozdíly. Erotika Menčetićova má zřejmé stopy člověka světského s vášnivým a bujným temperamentem, jak to dokazuje také jeho biografie. Držić chápal lásku a krásu spíše spirituálně, takže jeho duchovní erotika je téměř reakcí proti rozpustilé a světské erotice Menčetićově. Držić nebyl také tak závislý na vzorech italských a přibližoval se více k lyrice národní než Menčetić. Tento užíval nejraději italské strofy osmiveršové (strambotto), které Držić opomíjel, zaváděje rozličné strofy a formy nové. Poesie obou básníků má neobyčejně uhlazenou a vytříbenou dikci, z čehož se usuzuje, že již před nimi trubadurská poesie byla v Dubrovníce pěstována.

Básně Menčetićovy a Držićovy zachovaly se v rukopisných sbornících, z nichž nejcennější je kanconijer *Nikoly Ranjiny* z r. 1507, podávající názorný obraz dubrovnické lyriky tehdejší doby. Vedle skladeb obou jmenovaných básníků jsou tam básně i jiných vrstevníků jejich, jako *Marina Krističeviće* († r. 1531), *Andrije Čubranoviće*, *Mavra Vetraniće* a několika neznámých básníků. Mimo to přichází tam několik písní, které mají úplně ráz písní národních, na př.

„Djevojka je podranila, ružicu je brala;
s bosilkom ju razbirala, trudna je zaspala.
Nad njom poju dva slavica, djevojku su zvala:
„Ustan' gori, djevojčica, sanka ne zaspala!“ atd.

Andrija Čubranovic (po svém zaměstnání obyčejně *Andrija Zlatar* zvaný v l. 1480—1530), od něhož jsou v zpěvníku Ranjinově dvě milostné písně, mnohem více se proslavil básnickou skladbou „Jedjupka“ (Egypťanka, cikánka), kterou vysoko cenili pozdější básníci Gundulić a Palmotić, vplétajíce z ní jednotlivé verše do svých básní. Čubranović skládaje „Jedjupku“, měl na mysli škádlivé a rozmarné skladby masopustní (contrasti, farsi), jak byly oblíbeny zejména ve Florencii za Lorence de' Medici, podržel však pouze veselý a žertovný tón italských fars; po obsahu je jeho báseň úplně originální, těsně se přimyká k lyrice erotické a cenou uměleckou převyšuje masopustní scény italské. Hlavní osobou Jedjupky je cikánka, která líčí přítomným paním svůj neblahý osud a prosí je za dárek. Při tom věští jednotlivým paním budoucí osudy a ve zvláštním monologu, který tvoří valnou část básně, obrací se k šesté paní, přeje jí zdraví, štěstí a moudrost, ale vytýká jí, že nemiluje toho, kdo po ní nyje láskou. Způsob, jakým cikánka

své věštby pronáší, je velmi živý a barvitý, vyznání lásky zcela upřímné a bezprostřední, čímž se báseň Čubranovićova příznivě liší od abstraktní a manýrné erotiky Menčetićovy a Držićovy. Uhlazená a výrazná dikce a švižný osmislabičný trochej místo zdlouhavého dvanaesterce jsou další přednosti Jedjupky, která měla veliký úspěch a vzbudila řadu napodobitelů. „Jedjupka“ *Miši Pelegrinović* ze Hvaru je vlastně plagiát básně Čubranovićovy; samostatnější jsou „Jedjupky“ *Savka Bobaljeviće* a *Oracije Mažibradiće*, nevyrovnají se však uměleckou hodnotou svému vzoru.

Mavro Vetranić (1482—1576), od něhož se zachovaly dvě básně v zpěvníku Ranjinově, skládal toliko z mládí erotické básně. Vstoupiv do řádu benediktinského, změnil tón své lyry, která od té doby vyluzovala zvuky vážné, elegické a nábožné. Změnu nálady, přechod k poesii přemítavé a vážné pozorovati lze jak u Vetranića tak i u jiných soudobých básníků dubrovnických; příčinou toho byla jednak hrozná rána morová, která v l. 1526-7 zničila téměř polovinu obyvatelstva v Dubrovníku, jednak i stále hrozivější nebezpečí se strany Turků. Vetranić byl básník velice plodný a všestranný, vzdělávaje lyriku, epiku i drama. V jeho poesii je patrný vliv klasických studií, z části i národních písní. Vroucí zbožností proniknuty jsou jeho duchovní písně, parafráze žalmů, biblické příběhy a p. Nábožensky je založena jeho idyla z poustevnického života „Remeta“, v němž je tónem rozmarným, živě a plasticky vylíčen osamělý, poustevnický život básníkův na pustém ostrově sv. Ondřeje uprostřed nepříznivé přírody. Věrně a barvitě jsou při tom zachyceny rozmanité zjevy přírodní se svými střídavými změnami.

Láska k rodné zemi a silný cit vlastenecký ozývá se v jeho příležitostných básních „Pjesanca slavi carevoj“, „Tužba grada Budima“, „Pjesanca gospodi krstjanskoj“, „Pjesama Latinom“ a j., v nichž Vetranić reagoval na významné události současné. Živými barvami líčil obraz rostoucí moci turecké, při čemž vytýkal politickou slabost a řevnivost panovníků křesťanských, kteří z osobní nevraživosti dávali křesťanský lid na pospas Turkům. Několik satir je namířeno proti mravní slabosti vrstevníku. Básník při tom nešetřil žádného stavu, stejně káraje nemravnost kněží jako měšťanů a panovníků, kteří utiskovali lid. Svým ohnivým protestem proti mravním neduhům doby Vetranić přibližuje se reformním spisovatelům, kteří tehdy započali svou činnost na severu Evropy. Rodné své město vroucně miloval a v písních masopustních („Trgovci, Armeni i Indijani“, „Dvije robinjice“, „Pastiri“) s oblibou předváděl cizince, jak se obdivují svobodě, blahobytu a bohatství v Dubrovníku a projevují, každý svým způsobem, touhu usaditi se tam.

Ideově nejzávažnější dílo Vetranićovo je filosoficko-alegorický epos „Piligrin“ (Poutník), o němž básník mnoho let pracoval,

ale nedokončil ho. Líčí se v něm, jak se poutník, stižen jsa nešťastným osudem, vydal na cestu za štěstím. Upevnil si na plece měch, do něhož zavřel své myšlenky, a bloudil po lese. Spočinul pod suchým javorem a otevřel měch, aby se bavil svými myšlenkami. Ale měch byl prázdný, nějaká neznámá bytost proměnila myšlenky v proso, jež mravenci sesbírali. Mravenci sami stali se kořistí jiných živočichů, z nichž druh druha požíral, ale mravenci na konec vyvázli a vznesli se vzhůru na zlatých křídlech. Přišla opice a slíbila poutníku, že mu vrátí jeho myšlenky, přinese-li jí střevíce. Poutník dlouho hledá žádané střevíce, až je konečně dostane od havrana. Na svých cestách provinil se však proti Vilám, pije vodu z pramenů jim zasvěcených, proto byl předveden před soud Diany a za trest dostalo se mu hrbu, oslích uší, sovích očí a kančích zubů. Po dlouhém bloudění a mnohých útrapách setkal se zase s opicí a dostal od ní své myšlenky, změněné v proso. Poutník proso snědl a myšlenky v jeho nitru začaly se spolu svářit a působily mu kruté bolesti. Opice mu poradila, jak má vlastním sebevědomím uvésti v ně jednotu a pořádek. K radě opice poutník odebere se posléze k čarodějnici Kirce, aby ho zbavila tělesných vad. Dostane se k jeskyni, kde Kirka přebývá, a krásná dívka uvede ho k zlatým vratům .... Básník chtěl asi znázorniti ve své skladbě obtížnou pout člověka, hledajícího pravý smysl života. Člověk-poutník osvojuje si rozmanité vědomosti, ale nedovede uvésti v ně jednotu a nosí je s sebou zavřené jako v měchu. Sváděn jsa světem a tělesnými žádostmi upadá často do hříchu, jichž ho může zbaviti toliko čarodějnice Kirka, t. j. církev, která má od Boha moc odpouštěti hříchy.

Zbožná mysl autorova projevila se v několika skladbách dramatických. Drama o vzkříšení Páně „Uskrsnuće Isukrstovo“ složil po způsobu liturgických her, které byly v XV. st. oblíbeny a rozšířeny v severní Dalmácii a na chorvatském Přímoří a zachovaly se v hlaholských zápisech. Od těchto starších her liší se skladba Vetranićova umělejší komposicí a uhlazenější formou. Známý biblický příběh o Zuzaně Vetranić obratně zdramatisoval ve hře „Suzana čista“. Jiné drama jeho „Posvetilište Abramovo“ vyniká výraznou charakteristikou osob a pěknými obrázky z domácího života dubrovnického, jest však rozvleklé a nehodilo se k provozování; proto bylo přepracováno od Marina Držiće a značně zkráceno.

2. Drama.

V Italii v 1. polovici XVI. st. bohatě rozkvetla komedie za vlivu staroklasických děl Plautových a Terenciových, která našla v Pomponiu Laetovi nadšeného obdivovatele. Nebyly to prosté odlitky komedií starořímských; z nich přejímaly pouze vnější rámec a

formální techniku, po obsahu všímaly si zjevů soudobého života a často vážily látku z italských novel, zvláště z Boccaccia. Jako skladatel takových komedií zvláštní obliby požíval Pietro Aretino, spisovatel velice vtipný a kousavý, ale zároveň frivolní a nevázaný. Z Říma přinesl obdiv pro Plauta a Terencia do Dubrovníka Ilija Crijević; na obranu Plautovu napsal zvláštní italskou báseň o staré a nové komedii a satiře, kterou četl před vybraným obecenstvem.

Vedle plautovské komedie vešly v oblibu v Italii hry pastýřské (la dramma pastorale), vzniklé ze starořímských eklog. Nejznámější pastýřské hry tehdy byly „L' Aminta“ od Tassa a „Pastor fido“ od Guarini-ho. V Sieně rozšířil se ještě rámec pastýřských her o komické výjevy ze života selského.

Hry pastýřské dostaly se brzy do Dubrovníka. Rukopisně zachovaly se dvě dramatické eklogy, které se připisují Vetranićovi. Čtyři dramatické eklogy napsal *Nikola Nalješković* († 1587). Připomínají ještě dialogisované eklogy a není v nich komických živlů. Nejzajímavější z nich je drama o pastýři Radatovi, jenž se zamiluje do Vily a nenalézaje zdánlivě v lásce ohlasu, probodne se; Vila oživí ho divotvornou bylinou a přizná se, že ho stále milovala a věrnost jeho pouze zkoušela. Jiná pastýřská hra Nalješkovićova založena je na známé báji o jablku Eridině, s tím však rozdílem, že místo Parida vystupuje pastýř a místo bohyň tři Vily. Pastýři a Vily jsou jednajícími osobami také v ostatních jeho hrách tohoto druhu. Kromě toho složil Nalješković tři komedie v hrubém stylu středověkém, jejichž předmětem jsou záletnické příběhy nevěrných manželů a milenek.

Hlavním zástupcem dramatické literatury dubrovnické v XVI. st. byl *Marin Držić* (1520--1567), synovec Gjora Držiće. Důkladného vzdělání dostalo se mu na universitě v Sieně, kde byl r. 1541 zvolen rektorem (rettore degli scolari). Vrátiv se do Dubrovníka, pro chudobu byl nucen vstoupiti do stavu duchovního. V rodném městě proslul jako veselý společník a obratný improvisátor, jsa v tehdejší rozmařilé a bujaré společnosti vítaným hostem. Nějaký čas byl dvořanem známého tehdy politického dobrodruha hr. Rogendorfa a doprovázel ho do Vídně a Cařihradu. Zemřel bez pochyby v Benátkách a básníci současní Vetranić, Sasin, Bobaljević a Monaldi opěvovali ho v dojemných elegiích.

V mládí svém psal erotické básně po způsobu starších pěvců dubrovnických, avšak trvale se proslavil teprve svými četnými dramaty. V jeho díle jsou zastoupeny všecky význačné druhy divadelních her, obvyklé za tehdejší doby. Z dramat církevního rázu znovu upravil Vetranićovo „Posvetilište Abramovo“ a napsal vánoční hru „Od poroda Jezusova“, v níž hlavní úlohu přidělil biblickým pastýřům, vykresleným po způsobě renaissanční poesie pastýřské. V Sieně poznal oblíbené tehdy hry pastýřské a začal je s úspěchem vzdělávati. Zachovaly se kromě

jednoho zlomku tři takové hry, v nichž činnými osobami jsou Vily, pastýři, satyrové, věrní přátelé, sedláci, čarodějové. Nejstarší z nich je asi „Tirena" v 5 jednáních a ve verších, provozovaná po prvé r. 1548 venku před knížecím palácem; bouře a déšť rozehnaly diváky, takže byla r. 1550 znovu opakována. Předmětem jejím jsou milostné příběhy a nehody pastýřů zamilovaných do Vily Tireny, ale v podstatě své je to ostrá satira na soudobé mravy v Dubrovníku, zvláště na tehdejší mládež, směšně se honící po dobrodružstvích milostných. Pomluva neušetřila básníka a vytýkáno mu, že jeho skladba je plagiát z Vetranića; na obranu jeho vystoupil sám Vetranić a dokazoval úplnou samostatnost autorovu. „Venera a Adon", alegoricko-mytologická hra v 1 jedn. ve verších, zosnována je na známé báji o lásce Venušině k Adonisovi. Do rámce děje vloženy jsou veselé intermedie, v nichž vystupují sedláci jako komické osoby a pronášejí ostré narážky na soudobé poměry společenské. Bujným humorem a ladným splynutím fantastické osnovy s živými obrazy ze života, plnými reality a překvapující komiky, vyznačuje se „Komedija prikazana u Vlaha Sorkočevića na piru" v 5 jedn. v próze s několika písněmi v tekstu. Hlavní osobou je tu zosobněná Rozkoš (Plakir = ital. il piacere), za níž se všecko žene: pastýř Dragić, poustevník Remeta, služka Omakala atd. Podle Creizenacha (Gesch. d. neueren Dramas II. 521) před Shakespearem, který v komedii „Sen noci svatojanské" podal nedostižný vzor takové fantasticko-realistické veselohry, skladba Držićova je jedním z nejzajímavějších pokusů tohoto druhu v literatuře evropské.

M. Držić uvedl do literatury domácí také komedie italsko-plautovského rázu. Pohříchu komedie jeho „Dundo Maroje" o tvrdém otci a marnotratném synovi, „Pjerin" s dějem podle Plautových Menaechmů, „Skup", volné vzdělání Plautových Aulularií, „Arkulin" o oklamaném starém ženichu, „Tripče de Utolče" s látkou z Decamerona o nevěrné ženě zachovaly se z větší části jen v delších nebo kratších úryvcích; látkově opírají se o cizí předlohy, ale provedeny jsou samostatně a přizpůsobeny v ději i v povahách prostředí domácímu. V zobrazování poměrů a osob ze soudobého života Držić počínal si mnohem reálněji než spisovatelé italští.

Za nejlepší a nejoriginálnější drama Držićovo pokládá se masopustní hra „Novela od Stanca", s postavami mistrně podle skutečnosti kreslenými a s dějem jednotně soustředěným. Hlavní osoba děje, naivní a důvěřivý sedlák Stanac, přijde na noc do města na trh prodat kůzle, hrudu másla a něco sýra a stane se terčem bujných žertů rozpoutané mládeže městské, z čehož vzniká řada komických situací, na př. jak starý Stanac uvěří, že může pomocí Vil omládnout a proměnit se v krasavce. Komedie je toho druhu, že byla i v nové době s úspěchem v Záhřebě provozována.

Od přírody byl Držić nadán skvostným darem humoru a bujnou fantasií. Komedie jeho jsou spíše duchaplné a vtipné improvisace, než umělecky do podrobností vypracované celky, zato podávají živé obrazy společenského života v Dubrovníku, zejména vytýkají směšné stránky jeho, jež básník směle stavěl na odiv, při čemž neušetřil svým břitkým vtipem ani sousedních obyvatelů Lopudjanů a Kotorjanů. Zdá se, že je autor skládal pro určité herce a přizpůsoboval jim jednotlivé úlohy. Za jeho doby byly v Dubrovníku tři družiny herecké: Pameta, Garcarija a Njarnjasi, které jeho hry provozovaly. Hrálo se o masopustě, nejčastěji při kvasích. Silou volné improvisace, bohatstvím dějové látky a mistrným ovládáním dialogu Držic nejvíce připomíná Pietra Aretina.

Držićem, který podle vlašské předlohy přeložil také Euripidovu Hekubu, komedie dubrovnická dospěla k nejbujnějšímu rozkvětu. Příkladu jeho následovali jiní básníci XVI. st., potom pokračovali dále Gundulić a Palmotić. Ale u nich hra pastýřská měnila svůj ráz a přijímala formu alegorie, přestávajíc býti pravou komedií.

3. Návrat ke klasicismu.

Zatím co dramatická literatura v Dubrovníku skvěle se začala rozvíjet, lyrická poesie, dříve kvetoucí, značně poklesla. Proto mladší lyrikové hledali nové zdroje osvěžení a po příkladě básníků italských našli je v latinské a řecké lyrice klasické. Zprvu přejímali hlavně formální zvláštnosti básníků staroklasických; úplný převrat ve prospěch klasicismu provedli dva přední básníci dubrovničtí Dinko Ranjina a Dinko Zlatarić. Oba náleželi literárnímu kroužku, jehož středem byla *Cvijeta Zuzorićova* (Fiora Zuzzeri), vzácná žena slovanská, provdaná za šlechtice florentského Bart. Pescioni-ho. Pro svou krásu tělesnou nazývána byla „dubrovnickou Aspazií"; s krásou tělesnou pojila se u ní vynikající inteligence a ušlechtilost ducha. Podle tradice skládala sama chorvatské a vlašské básně; dům její byl střediskem předních zástupců vědy a literatury. Dubrovničan Nikola Gučetić věnoval jí dva italské dialogy o lásce a kráse (Dialogo dell' amore, Dialogo della bellezza), v nichž rozmlouvajícími osobami byla Cvijeta a Marie Gundulićova. Opěvovali ji nejen básníci domácí, jako Zlatarić a Monaldi, než i vlašští, sám proslulý Torquato Tasso věnoval jí dva sonety.

Dinko Ranjina (1536—1607) nabyv vzdělání doma, byl poslán od otce z příčin obchodních do Italie, kde se zdržoval nejdříve v Mesině, potom ve Florencii; tam se seznámil s kroužkem spisovatelů a umělců na dvoře Cosima de' Medici, který si ho oblíbil a pasoval ho na rytíře řádu sv. Štěpána. Vrátiv se do Dubrovníka, byl sedmkrát v hodnosti knížete postaven v čelo republiky a pro své důkladné vzdělání požíval všeobecné úcty. Na jeho letním sídle pod Vručicí na Ratu shromažďovali se přední učenci a spisovatelé domácí i cizí.

Básně skládal hlavně ve svém mládí; r. 1563 vyšla ve Florencii sbírka jeho básní „Pjesni razlike", první tištěná kniha poesie dubrovnické. Vzorem mu byli lyrikové římští (Tibullus, Propertius, Catullus, Ovidius) a řečtí básníci aleksandrinští (Theokrit, Moschos, Filemon a j.), jež často napodobil v motivech, stylu a rozměru svých básní. Lyrika jeho je dílem erotická, dílem refleksivní. V milostných básních povznesl se nad své předchůdce vřelostí citu, uhlazenějším stylem a rozmanitostí strofických tvarů. V lyrice myšlenkové převládá forma epigramatická, obsahující často ostré šlehy satirické na rozličné nedostatky současného života literárního, rodinného i veřejného. Novinkou byly zpěvy pastýřské, jež první uvedl do poesie dubrovnické. K poznání pravé poesie klasické nemálo přispěl svými překlady z básníků latinských a řeckých.

Po stopách Ranjinových kráčel *Dinko Zlatarić* (1558—1609). V mládí proslavil se tím, že jako rektor studentů na universitě v Padově zabránil hrozícímu krveprolití mezi posluchači německými a francouzskými, začež byl od vlády benátské jmenován rytířem zlatého rouna (eques aureatus) a pro věčnou pamět zasazena byla k jeho poctě pamětní deska v universitě. Vrátiv se do svého rodiště Dubrovníka, zabýval se vedle hospodářství poesií, jsa tak jako Ranjina ve spojení s vynikajícími básníky a spisovateli své doby.

Původní básně Zlatarićovy, jež sebral po smrti otcově syn Milo Zlatarić, byly dílem milostné, dílem příležitostné, poučné, satirické a epigramatické. Milostná lyrika jeho vyznačuje se zvláštní čistotou a něžností citů a je vroucnější než Ranjinova. Vzorem mu byl hlavně Petrarka a Laurou jeho — Cvijeta Zuzorićova. Básně s obsahem myšlenkovým jsou vesměs plody ducha zralého, mužného a hloubavého, s širokým obzorem duševním. Forma jeho lyriky je ještě uhlazenější a ladnější než Ranjinova; libuje si v umělých tvarech strofických a lahodí čistou a vytříbenou dikcí.

Zlatarić obohatil domácí literaturu několika pěknými překlady. Z italštiny přeložil podle rukopisného tekstu Tassovu pastýřskou hru „A m i n t a" a vydal ji r. 1580 v Benátkách, takže slovanský překlad vyšel tiskem dříve než italský originál. Překlad svůj později přepracoval podle tištěného tekstu vlašského a vydal znovu r. 1597 v Benátkách v knize, která obsahuje kromě toho překlad Sofoklovy tragedie „Elektry" (přímo z řeckého originálu), věnovaný Jiřímu Zrinskému, dále skladbu „Ljubav i smrt Pirama i Tisbe" z Ovidiových metamorfos, kterou posvětil Cvijetě, a 28 básnických nekrologů na přátele a známé. Překlady jeho jsou volné a po formě velice uhlazené.

Básníků, jež kolem sebe shromáždila Cvijeta Zuzorićova, bylo ještě více. Náležel mezi ně *Savko Bobaljević* (1530—1585), který svým přirozeným talentem převyšoval všecky své druhy, skládal však nejvíce vlašsky básně milostné, pastýřské a satirické. Kromě

„Jedjupky“ zachovalo se od něho jen několik chorvatských básní milostných. Přítel jeho *Miho Monaldi* (1530—1592) básnil jen vlašsky a proslul jako estetik, složiv 10 dialogův o kráse. Bobaljević a Monaldi po příkladu italských spisovatelů založili v Dubrovníce první literární spolek „Accademia dei Concordi“, který byl v stálém styku s italskými literáty a podporoval umělecké snahy v Dubrovníce.

V druhé polovici XVI. st. lyrika dubrovnická znovu rozkvetla. Část básníků šla ve stopách Ranjinových a Zlatarićových, jako *Maroje Mažibradić* a syn jeho *Oracije Mažibradić*, jiní pilně překládali z básníků vlašských a latinských.

4. Zlatý věk dubrovnické poesie.

Obraz vývoje literatury dubrovnické v XV.—XVI. st. ukazuje, že v Dubrovníku byla v této době zastoupena všechna čelnější odvětví poesie jako v sousední Italii, lyrika, epika i dramatika, a to skladbami zcela samostatnými a umělecky dokonalými. Objevilo se několik nadaných básníků, kteří se dovedli vyprostit z vlivů vlašských a přiblížit se životu domácímu. Pokrok jevil se i ve vzdělání a ušlechtění řeči, která se stále tříbila a podle klasických vzorů uhlazovala. Za příznivých poměrů politických a sociálních, o něž republika nepřestala horlivě pečovat, v první polovici XVII. st. literatura dospěla svého vrcholu a slavila svůj zlatý věk.

V popředí literárního ruchu tehdejší doby stál *Ivan Gundulić* (1588—1638), nejlepší a nejslavnější básník dubrovnický XVII. st. Pocházel ze vznešeného rodu patricijského a nabyv pečlivého vzdělání, zastával vysoké úřady veřejné. Za knížete republiky nebyl asi zvolen pro své politické smýšlení, jsa přivržencem politické strany, která usilovala o osvobození jižních Slovanů od Turků, kdežto vláda dubrovnická se snažila z opatrnosti zachovávat přísnou neutralitu.

Již za časů Marina Držiće utvořily se v Dubrovníku divadelní kroužky, které předváděly dramata domácích spisovatelů. Mladý Gundulić byl asi členem takového kroužku a přilnuv k divadlu, začal sám skládati divadelní hry. Zachovalo se z nich melodrama „Arijadna“, překlad italské tragikomedie „Arianna“ Ottavia Rinuccinia, drama „Proserpina ugrabljena“, vzdělaná podle latinského spisu „De raptu Proserpinae“ Klaudia Klaudiana, a fragmenty her „Armida“, dramatisovaná episoda z Tassova „Gerusalemme liberata“, a „Diana“. Z ostatních dramat jsou známy pouze názvy, jak je sám básník uvádí v dedikaci překladu žalmů Davidových z r. 1620. Gundulić nepřikládal těmto pracím zvláštní ceny a nazval je později „plody tmy“ a „pustých malicherností“.

Od věcí světských obrátil se k poesii duchovní, parafrazoval žalmy Davidovy a složil hymnu „Od veličanstva Božijeh“

a elegii „S u z e s i n a r a z m e t n o g a" (marnotratného). Tato báseň pokládá se za nejlepší dílo duchovní lyriky dubrovnické, vynikajíc virtuosní formou a prohloubenou kresbou duševního stavu ztraceného syna.

Později v zralém věku Gundulić napsal nejlepší své drama „D u b r a v k a", provozované po prvé r. 1628 a pozoruhodné jak svou ideou politickou, tak i svěžestí líčení a dokonalostí komposice. Podkladem děje byla básníkovi národní slavnost sv. Blažeje, legendárního patrona republiky dubrovnické. Při slavnosti té bylo totiž zvykem, že nejhezčí dívka byla zasnoubena s nejlepším ženichem. Ve hře Gundulićově je to pastýřka Dubravka a pastýř Miljenko, kteří se navzájem milují. Ale ošklivý stařec Grdan zlatem podplatí soudce a ti přiřknou Dubravku jemu. Když kněz v chrámu boha lásky Lera chce oddati Dubravku s Grdanem, země se zatřese, žertva nechce vzplanouti ohněm a socha Lerova se potí. V tom vstoupí do chrámu Miljenko; ihned se vše změní: žertva vzplane plamenem a líce Lerovo se vyjasní. Přítomní vidí v tom znamení boží; kněz oddá Dubravku s Miljenkem. Hra se končí vznešenou hymnou na „lepou, drahou, sladkou" svobodu obce dubrovnické.

V symbolickém rouše vykreslil tu básník živý obraz politického stavu a občanských ctností v Dubrovníce za doby největšího rozkvětu této svobodné obce, ale zároveň nezatajil i vad, které se vkrádaly do veřejného života Dubrovničanů a hrozily podrýti základy svobody republikánské. „Kromě Španělů a Angličanů," vykládá prof. Marković, „nemá jistě žádný národ z poč. XVII. st. dramatický plod, který by v řeči i komposici byl tak dokonalý, živý a svěží, názorný a poutavý ještě i nyní, jako Gundulićova „Dubravka".

Arcidílem Gundulićovým a nejkrásnějším výkvětem poesie dubrovnické je herojsko-romantický epos „O s m a n" o 20 zpěvích. Námět k básni poskytly básníku současné události historické. Mladý turecký sultán Osman II. vstoupiv na trůn místo svého strýce Mustafy, svrženého a uvězněného, sebral r. 1621 veliké vojsko a táhl do Polska. U Chocima nad Dněstrem, kde stálo vojsko polské pod velením Karla Chodkiewicze, svedena bitva, v níž byli Turci poraženi a sultán byl nucen ujednati mír. Na zpáteční cestě do Cařihradu vojsko turecké mnoho strádalo, takže se bitva chocimská stala velikou pohromou pro Turky. Z toho vznikla r. 1622 mezi odbojnými janičáry vzpoura, při níž byl Osman zajat a usmrcen. Tyto významné události budily naději, že se moc turecká kloní k úpadku, a Jihoslované začali doufati, že za pomoci Poláků, zejména králevice Vladislava, osvobozeni budou z těžkého jha tureckého. Za této vzrušené nálady Gundulić pojal plán opěvovati obě hlavní události, vítězství Polákův a smrt Osmanovu,

v jedné veliké básni, která by se podobala Tassovu „Osvobozenému Jerusalemu", jehož předmětem je také boj kříže s půlměsícem.

Osnova „Osmana" je krátce tato. Osman po porážce u Chocima přemýšlí, jak by se pomstil a obnovil slávu jména tureckého. Radí se s důvěrníky a výsledkem porady je, že pošle Ali-pašu do Polska ujednat s Poláky mír a Kizlar-agovi uloží, aby po celé říši vyhledal nejhezčí dívky, z nichž by si mohl vybrati ženu. Obšírně se popisuje cesta Ali-paši do Polska, při čemž retrospektivně vylíčena vítězná bitva Poláků u Chocima a hrdinské činy Vladislava polského. Dále se líčí cesta Kizlar-agy, jenž pro Osmana uloupí spanilou dívku Sunčanici, dceru Ljubdraga, potomka carů srbských. Celá tato první část básně (zpěv I—XIII) přeplněna je episodami, z nichž nejpoutavější je líčení o chrabré Krunoslavě, dceři vévody multanského a snoubence Korevského, jejž zajali Turci, a o Mongolce Sokolici, dceři velikého Mogora, která potají milovala Osmana. Druhá část básně (zpěv XVI—XX) tvoří souvislý celek, jehož předmětem je vzpoura janičárů a smrt Osmanova.

Báseň Gundulićova nebyla vydána tiskem, ale kolovala v hojných přepisech, z nichž nejstarší jsou z 2. pol. XVII. st. Ve všech zachovaných rukopisech chybí však XIV. a XV. zpěv. Tato mezera, jakož i jisté nedostatky v komposici básně vedly Armina Paviće k hypothesi, že „Osman" není skladbou jednotnou, nýbrž kontaminací dvou samostatných zpěvů, z nichž jeden opěvoval vítězství Vladislava polského nad Turky u Chocima a druhý zavraždění Osmana. Rok před svou smrtí básník prý pojal teprve úmysl oba zpěvy spojiti v jeden veliký epos; úplné a organické spojení těchto částí v jeden celek bylo však přerušeno smrtí básníkovou, takže zpěv XIV.—XV. nebyl vůbec vypracován a zpěvy I. XVI.—XX. (t. j. původní „Osman") zůstaly nezměněny a nebyly přizpůsobeny romantickému rázu zpěvu o vítězství Vladislavově. Jiní literární historikové (L. Zore, Fr. Marković) odporovali A. Pavićovi, zastávajíce se jednotnosti „Osmana". Dosti pravdě podobný je výklad Alfreda Jensena, jenž nesouhlasí sice přímo s míněním Pavićovým o kontaminaci dvou samostatných eposů, ale uznávaje nesrovnalosti v komposici obou částí básně, vykládá je tím způsobem, že Gundulić nejdříve složil část básně, která líčí smrt Osmanovu, a potom teprve začal skládati část oslavující vítězství Poláků u Chocima, nežli však mohl tuto část náležitě upraviti, stihla ho smrt; proto scházejí zpěvy XIV.—XV. Doplniti tuto mezeru pokusili se tři pozdější básníci: Petar Sorkočević, Marin Zlatarić a Ivan Mažuranić; tento se zdarem největším.

Gundulić vynikal sice širokou erudicí básnickou a obeznámen byl s eposy staroklasickými, avšak na básnickou techniku a komposici „Osmana" mnohem více působil Tassův „Osvobozený Jerusalem", na jehož překlad Gundulić již r. 1620 pomýšlel. Od svého vzoru básník nejvíce se odchýlil tím, že do děje vsunul hojné

partie lyrické, v nichž živě zobrazil své city a myšlenky. Dále jest u něho zřetelný v stylu a řeči zušlechťující vliv národní poesie jihoslovanské. Gundulić znal dobře lyrickou i epickou poesii národní, v básni své připomíná řadu junáků v epice národní opěvovaných a řídil se jí při volbě výrazů, figur, epithet atd.

Gundulić rozšířil obzor dubrovnické poesie tím, že za předmět svých básnických plodů volil látky z živé bezprostřední přítomnosti a vkládal do nich vřelé ideje vlastenecké a politické. Zejména veliká myšlenka, která se začala tehdy v Evropě šířit, o osvobození Jihoslovanů z potupného jha tureckého zbraní a rukou slovanskou, došla u něho uměleckého vtělení.

Druhý vynikající básník dubrovnický *Junije Palmotić* (1606—1657) vzdělání nabyl ve školách jesuitských a návodem svých učitelů začal psáti básně latinské; básněmi Gundulićovými a jeho slávou jsa povzbuzen, od poesie latinské přešel k poesii domácí.

První své drama, pastýřskou hru „Atalanta“, napsal za svěžího dojmu „Dubravky“ Gundulićovy; sehrána byla r. 1629, rok po „Dubravce“. Je to poslední známá hra pastýřská v literatuře dubrovnické. Ostatní dramata Palmotićova jsou obsahu vážného, končí se však smírně a oživena jsou často živly komickými. Možno v nich rozeznávat dvě skupiny. K první skupině bral látku z děl starých klasiků nebo z romantických eposů italských (Tassa a Ariosta). Tohoto druhu jsou dramata: „Elena ugrabljena“, „Lavinija“, „Došastje od Eneje k Ankizu“, „Akile“, „Ipsipile“, „Armida“, Alčina“. Básník dramatisuje tyto příběhy, neodchyloval se mnoho od svých předloh; nepodařilo se mu také vždy proměniti jejich epický ráz v živý proud dramatický.

Větší význam mají dramata druhé skupiny, k nimž volil látku z prostředí domácího. Jsou to dramata: Pavlimir, Danica, Captislava a Bisernica. Nejstarší a nejvýznamnější z nich je „Pavlimir“, v němž se básnicky zobrazuje založení Dubrovníka (Epidauru). Látku poskytla mu Orbiniova kniha „Il regno degli Slavi“, v níž je obsažena pověst o založení Dubrovníka podle Dukljanské kroniky a legend o sv. Hilarionu. Obsah je krátce tento: Králevic Pavlimir, vnuk krále Radoslava, na vyzvání „slovinských“ pánů připluje do okolí Dubrovníka, aby tam založil město a křesťanské království. Zlí duchové, Tmor a Snježnica, způsobí prudkou bouři na moři, při níž se Pavlimir s malým počtem svých druhů zachrání do Gruže u Dubrovníka. Zlí duchové vzbouří tamní pastýře proti Pavlimirovi, avšak vůdce jejich Srdj, bydlící v jeskyni sv. Ilariona, upokojí je věštbou, že Pavlimiru souzeno kralovati v jiných krajích, tady že založí jen město, které bude pod záštitou boží. Pavlimir ožení se s neteří Srdjovou Margaritou a založí Dubrovník. Potom přijdou poslové „Slavů i Bošnjaků“ a odvedou si ho jako svého vládce. — Drama Palmotićovo tvoří téměř pendant k „Du-

bravce". V této slaví se svoboda Dubrovníka, v „Pavlimiru" založení jeho na základě volné úmluvy a občanské svobody.

K dramatu „D a n i c a" vzal Palmotić motiv z Ariostova „Šíleného Rolanda", obratně převedl děj na slovanskou půdu do Bosny a vytvořil drama značně samostatné s vřelou tendencí vlasteneckou. O Danici, dceru bosenského krále Ostoje, uchází se mladý dubrovnický šlechtic Matijaš a chorvatský ban Hrvoje. Po mnohých nehodách Danica dostane se Matijašovi. Není nezajímavé, že stejné látky podle italského novelisty Bandella užil také Shakespeare ke komedii „Mnoho povyku pro nic a za nic".

Předmětem dramata „C a p t i s l a v a" jsou osudy tří dcer Krunoslava, krále epidaurského (dubrovnického), a to: Captislavy, kterou konečně dostane král uherský Gradimir, Ljubice, s níž se ožení králevic srbský Vojnislav, a Teuky, kterou si vezme králevic český Lauš (Ladislav). Děj není historický, nýbrž byl vymyšlen na oslavu Dubrovníka. Krále Krunoslava básník ve svém ideálním panslavismu vyličuje jako panovníka všech Slovanů; na jeho dvoře žijí králevici srbský, český a uherský. Sňatkem dcer Krunoslavových s knížaty slovanskými básník symbolicky naznačil vzájemnost a jednotu kmenů slovanských. Pokračováním „Captislavy" je „B i s e r n i c a". Líčí se v ní, jak Bisernica, snoubenka Vladimira, syna Krunoslavova, unesena byla od Vilozmaje pro tatarského chána Oritrijesa a jak ji Captislava na křídlatém koni osvobodila.

Dramata Palmotićova připomínají svou skladbou současné historické opery; vyznačují se tím, že je v nich málo skutečného děje, zato tím více fantastických výjevů a lyrických partií. Pro svou vlastenecko-slovanskou tendenci a uhlazenou formu byla však ozdobou literatury dubrovnické.

Po smrti básníkově vydán byl jeho obšírný náboženský epos „K r i s t i j a d a" o 24 zpěvích. V podstatě je to přebásněná a nově stylisovaná latinská báseň „Christias" od Jarolima Vidy, humanisty italského. Mezi originálem a vzděláním Palmotićovým je ten podstatný rozdíl, že Vida chtěl svou básní podati čtenářům požitek estetický, Palmotić pak svou skladbou snažil se buditi city náboženské. Proto jsou ty partie „Kristijady", v nichž bylo možno čtenáře uvésti v náboženské roznícení, proti originálu silně rozšířeny. Po formě užil Palmotić místo latinského heksametru domácího verše osmislabičného.

Životopisec Palmotićův Štěpán Gradić velice chválí jeho nadání básnické a dotvrzuje, že veršoval s neobyčejnou lehkostí a hned s patra dovedl hercům diktovati celé dialogy. Z látkového rozboru jeho děl je sice zřejmo, že invence jeho nebyla zvláště vynikající, že se často opíral o předlohy cizí, ale uhlazeností formy, hladkým a zvučným veršem a čistotou rodné řeči nikdo se mu nevyrovnal.

K těmto dvěma předním básníkům dubrovnickým pojí se ještě třetí, *Ivan Bunić Vučićević* (1594—1658). Zachoval se od něho sborník lyrických básní s názvem „Plandovanja"; kromě básní milostných, jichž je většina, jsou v něm eklogy, zpěvy příležitostné a duchovní. Milostné básně jeho připomínají erotiky římské, opěvují lásku, víno a sladkou bezstarostnost, při tom vyznačují se upřímností a přirozeností citu a uhlazenou formou. Pěkná přírodní srovnání, výrazné antitese a duchaplné pointy jsou jejich zvláštní ozdobou. V eklogách byli mu vzorem Horác a Ovid.

Život Marie Magdaleny poskytl mu látku k lyricko-refleksivní básni „Mandaljena pokornica"; líčí se v ní nejdříve Magdalena jako svůdná krasavice a její první setkání s Kristem, potom jak umývá nohy Kristovy a konečně jak kajícně přichází pod kříž Kristův a na jeho hrob. Mistrně je tu zobrazen duševní stav Magdalenin, jak se z hříšnice stává pokornou kajícnicí.

Literatura dubrovnická nezůstala na výši, k níž dospěla v 1. pol. XVII. st., nýbrž začala znenáhla upadati. Hlavní toho příčinou byla živelní katastrofa, která stihla r. 1667 Dubrovník zemětřesením a zničila jeho blahobyt. Z části souvisel tento úpadek také s ochabnutím duševní činnosti v Italii, odkud spisovatelé dubrovničtí vážili básnické podněty a vzory.

Zjevila se řada epigonů, kteří formálně napodobovali díla Gundulićova a Palmotićova. *Vladislav Menčetić* oslavuje v básni „Trublja slovinska" Petra Zrinského, řídil se ve formě „Osmanem" tak jako *Jakov Palmotić* ve své básni „Dubrovnik obnovljen". Syn Ivana Gunduliće *Šiško* podle vzoru „Dubravky" napsal pastýřskou idylu „Sunčanica" atd.

Nejhojněji vzdělávána byla poesie dramatická. *Antun Gledjević* (1659—1728), stylista velmi obratný, složil četná melodramata: „Olimpija", „Damira", „Zorislava", „Belizario" a j., v nichž velebil prostý život na lůně přírody. Kromě toho psal milostné písně, idyly a satiry.

Za posledního významného zástupce renaissanční literatury dubrovnické pokládá se *Ignjat Gjordjić* (1675—1737). Jeho milostné písně jsou ohnivé, smělé, až frivolní; zdobí je elegantní, uhlazená forma. Vzorem jeho byl zvláště Ovid, který podle výroku samého básníka byl jeho učitelem v poesii. Lyrika jeho kromě písní milostných obsahuje i drobné popěvky, připomínající národní písně, jež Gjordjić vysoko cenil. Erotická lyrika ozývá se též v jeho delší básni „Uzdasi Mandaljene pokornice". Legendu o kající Magdaleně zbavil Gjordjić téměř všech epických živlů a ve formě monologů hleděl zobraziti duševní stav kajícnice. Při tom prokázal neobyčejné mistrovství v jiskřivém a ozdobném stylu. Překrásnou dikcí a rozmanitostí veršů a strof vyznačuje se také „Saltijer slovinski", veršovaná parafráze žalmů Davidových. Zdá se, že Gjordjić byl k této skladbě povzbuzen „Psal-

terzem" Jana Kochanowského, jejž velebí jako prvního básníka polského.

Několik učených spisů Gjordjić napsal latinsky a vlašsky. Jako učenec požíval všeobecné úcty a dopisoval si s předními učenci italskými.

B. Básníci v ostatní Dalmácii.

Kdežto v Dubrovníce vytvořila se určitá tradice literární, která se stále udržovala, jednotíc veškeré snažení básnické a umělecké ve vývojový řetěz, v ostatní Dalmácii vyskytovaly se toliko ojedinělé zjevy literární, ve svém způsobu ovšem vynikající, ale bez trvalejšího vlivu na další tvorbu uměleckou. Poměry politické a kulturní byly v Dalmácii poněkud jiné než v bohatém a politicky zabezpečeném Dubrovníce. Turecké nájezdy, které porobily Srbsko, Bosnu a Hercegovinu, často způsobovaly neklid a plnily mysl obavami před budoucností, což nebylo bez vlivu na náladu a směr literární činnosti spisovatelů dalmatských, u nichž častěji se projevoval vážný názor na život a vřelý cit náboženský.

S církevní renaissancí v Italii souvisela plodná a blahodárná činnost spljitského spisovatele *Marka Marulića* (1450—1524).

Marulic nabyv důkladného vzdělání na universitě v Padově a napojiv se ideami italské renaissance, oddal se ve svém rodišti Spljitu životu veselému, ale brzy nastal v jeho mysli podivuhodný obrat. Zavřel se do malé světničky plné knih, četl toliko, učil se, přemýšlel, psal své spisy, málo mluvil, mnoho se modlil a postil. Nějaký čas žil v klášteře sv. Petra na ostrově Šolti, ale nenaleznuv toužéného klidu mezi mnichy, vrátil se zase do Spljitu, kde v pokročilém stáří zemřel.

Spisy své skládal dílem latinsky, dílem chorvatsky. Latinské spisy ve verši i v próze převyšují svým významem práce jeho chorvatsky psané a zjednaly mu evropské jméno. Obsahem jejich jsou otázky nábožensko-mravní, jejichž rozřešení hledal v církevní renaissanci. Traktát jeho „De bene beateque vivendi institutione", vydaný r. 1506 v Benátkách, byl v XVI. a XVII. st. dvacetkrát znovu vytištěn a přeložen italsky, německy, portugalsky a francouzsky. Italský překlad vyšel dvanáctkrát a německý šestkrát. Část traktátu přeložil také Šimon Lomnický r. 1621 do češtiny s titulem „Cesta do nebes". Velice rozšířen byl i druhý jeho spis „Evangelistarium"; méně známy zůstaly jeho práce „De humilitate et gloria Christi" a „Quinquaginta parabolae". Ve všech těchto traktátech jeví se Marulić jako hluboký křesťanský myslitel, usilující o obnovu a reformu křesťanského života. Praktická etika křesťanská byla hlavním předmětem jeho úvah a mravní zdokonalení člověka předním jeho cílem. S pozdějšími reformátory církevními spojuje Marulića protest

proti nezřízenému životu kleru, jemuž vytýká mnohé vady a viní ho z mravního úpadku, jaký se rozšířil v současném životě.

Marulić byl nejen horlivý hlasatel církevní renaissance v duchu pravého učení Kristova, nýbrž i vroucí vlastimil. Láskou k vlasti prodchnuty jsou zvláště jeho historické a archeologické spisy latinské, v nichž podával obrazy ze slavné minulosti Dalmácie a Chorvatska. Láska k rodné zemi diktovala mu také nadšeně psaný list „Epistola ad Adrianum VI.“, v němž přesvědčivě líčil útisky Dalmácie se strany Turkův a žádal papeže, aby usmíře sváry mezi křesťany, sjednotil je k společné válce proti Turkům.

Latinské básně Marulićovy jsou velmi rozmanité; obsahují elegie, ódy, hymny, básně heroické, epigramy a epitafie. Z obsáhlého eposu duchovního „Davidiados carmen libri XIV“ zbyl pouze první zpěv o 1088 heksametrech. Obsah básní jeho je nábožensko-rozjímavý a souvisí ještě se středověkou poesií latinskou, toliko ve formě jeví se vliv starých básníků římských.

Z chorvatských spisů Marulićových, jichž je počtem mnohem méně než latinských, největší význam má epická báseň v 6 zpěvích „Istorija svete udovice Judit“, složená r. 1501 a vytištěná r. 1521 v Benátkách. Titulní list třetího vydání ozdoben je obrázkem, který představuje boj — ne vojska židovského a babylonského — nýbrž křesťanského a tureckého. Vrstevníci tedy plně pochopili tendenci v „Juditě“ Marulićově obsaženou; básník chtěl zajisté příkladem hrdinné Judity u svých krajanů posíliti důvěru v Boha a naději ve vítězství křesťanů proti Turkům. „Judit“ má značnou cenu básnickou. Líčení je živé a obrazné, popisy přírody a lidí vynikají věrností a vypouklou kresbou, řeč je bohatá a výrazná. V komposici básně Marulić se řídil Vergilem a středověkými básníky latinskými, v řeči a ve verši přizpůsobil se současným erotikům dubrovnickým, což se jeví i v kresbě milostných výjevů.

Kromě básnické parafráze biblického příběhu „Istorija od Suzane“ a básně „Dobri nauci“, namířené proti nezřízenému životu mnichů, Marulić složil několik kratších zpěvů obsahu nábožného a přemítavého, v nichž hlásal tytéž zásady praktické morálky křesťanské jako v latinských traktátech.

Jiné básně Marulićovy prohřáty jsou vřelým citem vlasteneckým, na př. „Tužen je grada Hjeruzolima“ a „Molitva suprotiva Turkom“, v nichž básník žaluje na násilí turecké a vyzývá křesťanské národy, mimo jiné také Čechy a Poláky, aby zkrotili zpupnost tureckou. Pokusem o masopustní výstup je „Poklad i korizma“, v níž se satiricky líčí spor mezi zosobněným masopustem (poklad) a postem (korizma — quadragesima). Prózou napsal Marulić život sv. Jeronyma a poučení sv. Bernarda k sestře.

Ostrov Hvar, aristokratická republika pod vrchní správou Benátčanů, byl rodištěm dvou znamenitých básníků dalmatských *Lucice* a *Hektorovice*, z nichž každý vytvořil dílo vzácné hodnoty literární.

Nejlepším dílem *Hanibala Luciće* (žil v l. 1485—1553) je drama „R o b i n j a“ ve 3 jedn. s prologem. Obsahem jeho jsou osudy dcery bana Vlaska, která se dostala do zajetí tureckého a od svého milence Derenčina byla z otroctví vykoupena na trhu v Dubrovníku. Lucić zvoliv za předmět svého dramatu látku ze života domácího, uměl i v provedení zachovati svou samostatnost, opíraje se z části i o národní písně, v nichž se ban Derenčin často opěvuje. Touto originálností povznesl se nad jiné dramatiky současné, kteří napodobili italské vzory nebo promítali cizí látky na domácí půdu. „Robinja“ velice se líbila, vnikla do lidu a téměř znárodněla. Ještě r. 1846 byla v sev. Dalmácii provozována, ovšem ve formě dlouholetou tradicí značně změněné. Pokládá se nejen za první původní drama chorvatské, nýbrž náleží mezi první pokusy o světské drama obsahu romantického, jak později bohatě rozkvetlo u Španělův a Angličanů.

V mládí svém skládal Lucić, jak bylo tehdy zvykem, m i l o s t n é b á s n ě, z nichž ve věku zralejším učinil pečlivý výbor. Výbor tento svědčí, že mu byly vzorem básně Petrarkovy a italských petrarkistů, z domácích básníků Gjore Držić. Plastické obrazy, smělé myšlenky, srdečnost a upřímnost ve výraze citů milostných a lahodná řeč básnická, připomínající národní písně, jsou příznačné vlastnosti jeho erotiky, jimiž se prospěšně liší od svých předchůdcův i vrstevníků.

Krajan a vrstevník Lucićův *Petar Hektorović* (1487—1572) nejvíce se proslavil idylickým eposem „R i b a n j e i r i b a r s k o p r i g o v a r a n j e“, který je svého druhu rovněž tak originální jako Lucićova „Robinja“. Složen byl r. 1552 a tiskem vyšel v Benátkách r. 1568. Osnova jeho je krátce tato. Básník chtě si oddechnouti po práci, najme si dva rybáře a podnikne s nimi plavbu po moři. Vše, co zažil, viděl a slyšel v jejich společnosti, pojal do své básně, věrně zobrazil zaměstnání rybářů, jejich rozhovory, písně a anekdoty. V současných italských eklogách rybářských (ekloge pescatorie) rybáři tak jako pastýři mají pouze zevnějšek rybářský, jinak mluví a cítí jako lidé vzdělaní, a obsahem jejich rozhovorů jsou hlavně milostné příhody a nehody, u Hektorovića jsou to skuteční rybáři, kteří znají své řemeslo, rádi o něm mluví a jako prostí rybáři cítí a jednají. Tento bezprostřední vztah k životu prostého lidu a věrné líčení postav lidových dodává básni Hektorovićově zvláštního významu a příznivě se liší od strojených a šablonovitých obrazů rybářů a pastýřů, jak je podávali tehdejší spisovatelé italští. Hektorović ocenil zároveň v plné míře význam lidové poesie, pojav do své skladby tři epické písně národní o králevici Markovi a jeho bratru Ondřejovi, o Radosavu Siverinském a o králi Šišmanovi a dívce.

Oblíbené poesii trubadurské Hektorović nepřál; jeho překlad Ovidiových básní „Remedium amoris“ obsahuje zřejmý protest

proti současné erotice a životním zjevům s ní souvislým. Zajímavé jsou četné jeho listy básnické, jež posílal svým literárním přátelům v Spljitu a v Dubrovníku. Pro spisovatele dubrovnické byl zvláště nadšen a v stáří 71 let vypravil se s hloučkem svých přátel do Dubrovníka, aby osobně poznal tamní básníky, s nimiž byl dotud jen v písemném spojení.

Na severu Dalmácie, v městě Ninu u Zadru, vyrostl *Petar Zoranić* (nar. r. 1508), tvůrce pastýřského románu ve verši a v próze „P l a n i n e". Tiskem vydán r. 1569 v Benátkách, ale napsán již r. 1536. Vzorem „Planin" byl světoznámý pastýřský román italského básníka Sannazara „Arcadia", ale v jednotlivostech prokázal Zoranić úplně svou samostatnost. Skladba jeho prohřáta je především vřelým citem vlasteneckým. Žádný dalmatský básník XVI. st. nevylíčil s takovou vroucností a dojímavým smutkem těžké poměry jihoslovanského národa za návalu Turků jako básník „Planin". Pastýři Zoranićovi nejsou sice tak věrně a životně kresleni jako rybáři Hektorovićovi, nicméně jsou mnohem pravdivější a přirozenější než u Sannazara. Jinou předností „Planin" je domácí kolorit, věrné líčení moře, lesů a hor a přírodních krás v Dalmácii.

Druhý básník zaderský *Jiří Baraković* (1548—1628) následoval příkladu Zoranićova a složil na oslavu svého rodiště a Šibenika obsáhlou báseň „V i l a S l o v i n k a" (1613) ve 13 zpěvích. Básník pěje v ní o báječném původu „slovinského" národa, o vzniku a minulosti Zadru; vše to je vykrášleno bájemi a smyšlenkami. Živěji je vylíčen soudobý stav, kdy se na rod slovanský navalili cizinci a rádi by ho jako uschlý peň uvrhli do ohně. Při tom básník ústy Vily vyčítá svým rodákům, že si neváží rodného „slovinského" jazyka, stydí se zaň a raději mluví italsky. Do básně své Baraković pojal také pěknou píseň národní (bugarštici) o matce Margaritě. Národní vědomí a vřelá láska k domovině proniká „Vilu Slovinku" a je světlou stránkou básně Barakovićovy, jejíž umělecká stránka je dosti slabá. Také ostatní básně Barakovićovy „J a r u l a", jakási antologie z bible, a „D r a g a, r a p s k a p a s t i r i c a", opěvující ostrov Rab, nesvědčí o zvláštní jeho vloze básnické.

Třetí čelnější básník zaderský, *Brne Karnarutić*, složil herojský epos „V a z e t j e S i g e t a g r a d a" (Benátky 1584), v němž opěvoval hrdinskou smrt slavného Nikoly Zrinského, junáka sigetského. Verše jeho jsou vojensky tvrdé a neuhlazené — skladatel jejich byl voják — a skladba jeho má spíše cenu kulturněhistorickou než uměleckou. Podle Ovidiových Metamorfos napsal básnickou povídku „S m r t P i r a m a i T i ž b e" a provedl ji úplně v duchu trubadurské erotiky.

S úpadkem literatury v Dubrovníku souvisí také poklesnutí literární činnosti v ostatní Dalmácii, kde mimo to vlivem protireformace nabývalo čím dál tím více převahy písemnictví obsahu

náboženského. Mezi spisovateli, kteří byli tehdy v Dalmácii činni, zvláštní zmínky zasluhují dva: Kanavelić a Kavanjin.

Petar Kanavelić (1637—1719), rodem z Korčuly, byl ve spojení se spisovateli dubrovnickými a členem dubrovnické akademie „degl' Oziosi". Kromě básní milostných, satirických a příležitostných složil komedii ze života dubrovnického „Andro Štitikeca" a obšírný epos „Život sv. Ivana Ursina, biskupa trogirskoga", v němž životopis světcův proložil hojnými episodami romantickými.

Ve Spljitu působil v téže době *Jerolim Kavanjin* (1645—1714) který kromě drobnějších básní napsal obsáhlou báseň didakticko-epickou „Povist vangelska bogatoga a nesrečna Epulouna i ubogoga a čestita Lazara" (přes 32.000 veršů). V básni své shrnul všecky své vědomosti z křesťanské morálky, ze sv. Písma a z historie, zejména jižních Slovanů. Byl uvědomělý Slovan a celé zpěvy jeho básně jsou věnovány oslavě vynikajících mužů a světců všech Slovanů. Mezi jinými velebil cara Petra Vel., v němž spatřoval osvoboditele jižních Slovanů z poroby turecké.

K. Jireček: Die Bedeutung von Ragusa in d. Handelsgeschichte des Mittelalters (Alm. d. Wien. Ak. 49, 1899). — Týž: Die Romanen in d. Städten Dalmatiens während des Mittelalters (Denkschr. d. Wien. Ak. 1901—1904).

I. Kukuljević: Pjesnici hrvatski XV. v. Zagreb 1856. — Týž: Pjesnici hrvatski XVI. v. Zagreb I. 1858, II. 1867. — A. Pavić: Historija dubrovačke drame. Zagr. 1871. — L. Zore: Gradja za poznavanje eroikomične dubrovačke pjesme (Rad 71, 1884). — A. Rzążewski: Złoty wiek lit. Dubrownika (Pamięt. Ak. Um. w Krakowie 1885). — M. Rešetar: Pregled razvitka dubrovačke lirike (Srp. Knjiž. Zadruga 15, 1894). — I. Stojanović: Dubrovačka književnost. Dubrov. 1900. — M. Medini: Crtice iz hrvat. knjiž. III. Zagreb 1902. — Iv. Kasumović: Utjecaj grčkih i rimskih pjesn. na dubrov. lirič. poesiju (Rad 199, 1913 ad.).

V. Jagić: Trubaduri i najstariji hrvatski lirici (Rad 9, 1869). — Týž: O životu i djelima Gj. Držića i Š. Menčetića (Stari pisci 2, 1870). — C. Jireček: Der ragusanische Dichter Šiško Menčetić (Afsl. Ph. 19, 1897). — M. Rešetar: Das ragusanische Liederbuch aus d. I. 1507 (Asl. Ph. 22, 1900). — M. Medini: Prvi dubrovački pjesnici i zbornik Nikole Ranjine (Rad 153, 1903). — P. Kreković: Najstarija hrvat. lirika (Nast. Vjes. 16, 1908).

L. Zore: O Jedjupci A. Čubranovića (Rad 27, 1874). — M. Medini: Dubrovačke poklade u XVI. i XVII. v. i Čubranovićevi nasljednici (Izvještaj gimn. u Dubrov. 1897/8). — Týž: Čubranović u. seine Beziehungen zu der einheimischen u. d. italienischen Literatur (Asl. Ph. 22, 1900; srov. ibd. Rešetar str. 230). — M. Rešetar: Eine Spur von Čubranović (Asl. Ph. 33, 1912).

F. Petračić: O životu i djelih M. Vetranića (Izvěst. gimn. u Senju 1867). — M. Medini: Vetranić's Pelegrin (Asl. Ph. 17, 1895). — M. Rešetar: Ein Sendschreiben Vetranić's an Hektorović (ib. 23, 1901). P. Kolendić: Tri doslije nepoznate pjesme dum Mavra Vetranića (Srgj 1905). — Týž: Vetranićev Orfeo (Nast. Vjes. 17, 1909). — Týž: Dvadeset pjesama M. Vetranića (Gradja 7, 1912). — C. Lucerna: Studienblättchen zur Literaturgesch. d. südslav. Küstenlandes. II. Der Einsiedler von St. Andrea. Zagreb 1909. — M. Medini: Pjesme M. Vetranića i M. Držića (Rad 176, 1909). — F. Fancev: Nekoliko priloga za stariju hrvat. književ (Gradja 8, 1916).

G. Polívka: Der Geizige in Ragusa (Arch. f. d. Stud. der neueren Sprachen u. Lit. 1888). — M. Šrepel: Skup M. Držića prema Plautovoj Aululariji (Rad 99, 1890). — V. Jagić: Die Aulularia des Plautus in einer südsl. Umarbeitung (Festschr. Joh. Vahlen 1898). — D. Živaljević: Skup. Neizr. Držićevi dramati. Arkulin (Kolo 1901). — Týž: Držićeva Venera. Završna reč o Držić. Skupu (tamt.). — P. Budmani: Pjerin M. Držića (Rad 148, 1902). — P. Popović: M. Držić i Molier (Nastav. 1904-5).

F. Petračić: Dinko Ranjina, hrvatski lirik (Izvješt. gimn. u Senju 1892). — F. Maixner: Prijevodi Ranjine Dinka iz lat. i grč. klasika (Rad 70, 1884). — M. Valjavec: Riječ o D. Ranjini i njegovim pjesmama hrvat. (Stari pisci 18, 1891). — M. Rešetar: Talijanske pjesme D. Ranjine (Gradja 4, 1904).

A. Pavić: Prilog k istorii dubr. hrv. knjiž. (Rad 31, 1875). — P. Budmani: Život i djela D. Zlatarića (St. pisci 21, 1899). — M. Rešetar: Kleinere Beiträge zur serbokroat. Literaturgesch. (Asl. Ph. 24, 1902). — D. Živaljević: Cvijeta Zuzoričeva i D. Zlatarić (Brank. Kolo 1910).

A. Pavić: O kompoziciji Gundulićeva Osmana (Rad 32, 1875). L. Zore: O komp. Gund. Osmana (ibd. 39, 1877). — A. Pavić: Estetična ocjena Gund. Osmana Zagreb 1879. — Fr. Marković: Est. ocjena Gund. Osmana (Rad 46, 47, 50, 52, 1879-1880). — L. Zore: Gradja za književnopovjesnu ocjenu Gund. Ljubovnika sramežljiva (ibd. 55, 1881). — A. Pavić: Gund. Vladislav (ibd. 55, 1881). — L. Zore: Gradja za kniž.-povj. ocjenu Gund. Arijadne (ibid. 63, 1882). — M. Car: Crte iz dubrov. književnosti II. (Stražilovo 1888). — Fr. Marković: O Dubravci (Rad 89, 1888). — M. Ivanić: O Iv. Gundul. kao srpskom pesniku (Nastav. 1893). — M. Šrepel: O Gund. Suzama sina razmetnoga (Rad 127, 1895). — A. Jensen: Gundulić u. sein Osman. Göteborg 1900. — M. Rešetar: Die Metrik Gundulić's (Asl. Ph. 25, 1903). — Iv. Scherzer: Gundulićev osmerac, osobito u Osmanu i Pavićeva teorija. Split 1903. — A. Pavić: Postanje Gund. Osmana. Zagreb 1913. — Gj. Körbler: Četiri priloga Gunduliću (Rad 205, 1914).

A. Pavić: Junije Palmotić (Rad 68, 70, 1883-4). — I. Milčetić: Pavlimir. Zagreb 1890. — I. Broz: Pabirci po hist. knjiž. hrvat. I. (Vijenac 1891). M. Rešetar: Kleinere Beiträge zur serbokroat. Lit. gesch. II. (Asl. Ph. 24, 1902). — I. Kasumović: Izvori Palm. drama Ipsipile i Akila (Rad 156, 1904). — B. Drechsler: Palm. Atalanta i Pavlimir (Nast. Vjes. 15, 1907). — I. Scherzer: Gj. Palm. Captislava i Bisernica prema Ariostu (Nast. Vjes. 18, 1910).

O. Počić: Plandovanja Iv. Bunića Vuč. s uvodnim govorom Orsata Počića (Alm. Dubrovnik 1849). — B. Drechsler: Dž. Bunić Vuč. (Illustr. Obzor 1909). — F. Kulišić: Dž. Bunić-Vuč. (Izd. Mat. Srp. u Dubrov. 1911).

P. Budmani: Život Ant. Gledjevića (Stari pisci 15, 1886). — Gj. Šurmin: Gled. Belizario (Nast. Vjes. 10, 1902; viz Asl Ph. 35, 1916).

A. Fabris: Ig. Gjordjić (Dubrovnik 1895). — I. Scherzer: Nabožna djela I. Gjordjića (Nast. Vjes. 5, 1897). — I. Dujmušić: Gjordj. Uzdasi Mandaljene pokornice (Školski Vjes. 9, 1902). — P. Popović: Dubrovačka biografija I. (Godiš. Nik. Čupića 22, 1903). — Gj. Körbler: Latin. pjesma Ig. Gjordj. (Gradja 5, 1907). — D. Prohaska: Ig. Gjordjić i Ant. Kanižlić (Rad 178, 1909). — Gj. Körbler: Ig. Gjordjić prethodnik Wolfov u Homerovu pitanju (Rad 186, 1911).

I. Kukuljević Saksinski: Marko Marulić i njegovo doba (Star. pisci I., 1869). — L. Zore: Nešto o pjesmam M. Marulića Spljeć. (Izvj. gimn. u Kotoru 1876 i 1877). — A. Leskien: Zur Quellenkunde Marulić's (Asl. Ph. 1, 1880). — F. Rački: Oporuka M. Marulića (Star. 25, 1892). — M. Brever: O oporuci M. Marul. i o najstarijim izdanjima njegovih djela (Vijenac 1897). — M. Šrepel: O Marulićevim lat. pjesmama (Nast. Vjes. 7, 1899, st. Gradja 2, 1899). — F. Bulić: M. Marulić i njegovo doba

(Ljetop. Društva hrv. knjiž. za 1900-3). — I. Milčetić: O M. Mar. s karakteristikom pjesništva prije i poslije njega (ibid.). — N. Andrić: Značenje M. Marulića. Zagreb 1901. — V. Francev: Eine böhm. Übersetzung aus Marulić (Asl. Ph. 23, 1901). — P. Kasandrić: O Juditi M. Mar. (Glas. Mat. Dalm. 1, 1901). — Týž: M. Mar. Život i djela (úvod k Juditě ve vyd. Mat. Hrv.) Zagreb 1901. — M. Šrepel: O Maruliću (Rad 146, 1901). — M. Rešetar: Eine unbekannte Ausgabe Marulić's De instit. bene vivendi (Asl. Ph. 24, 1902).

F. Rački: H. Lucić (St. pisci 6, 1874). — P. Kasandrić: Lucićeve Pisni ljuvene (Iskra 1, 2. Zadar 1891, 1892; Glas. Mat. Dalm. 2, 1902). — A. Gavrilović: Lucićeva Robinja i nar. poezija (Nastav. 9, 1898). — A. Radić: Nar. izvor Luc. Robinji (Zbor. za živ. i obič. juž. Slav. 4, 1899). — B. Drechsler: Postanje Luc. Robinje (Rad 176, 1909).

Š. Ljubić: Petar Hektorović (St. pisci 6, 1874). — N. Petrovskij: O sočinenijach P. Gektorovića. Kaz. 1901. — M. Milas: O nar. pjesm. u Ribanju P. Hekt. (Nada 1902). — A. Jensen: Einige liter. Bemerkungen zum Ribanje von P. Hektorović (Asl. Ph. 25, 1903). — V. Radatović: Književ. sveza izmedju P. Hektor. i dubrov. pjesnika (Izvj. gimn. u Spljetu 1909).

T. Matić: Zoranić's Planine u. Sannazaro's Arcadia (Asl. Ph. 19, 1897). — Týž: Petar Zoranić. Izd. Mat. Dalm. Zadar 1909.

M. Valjavac: Juraj Baraković (St. pisci 17, 1889). — I. Broz: Barakovićeva Jarula (Nast. Vjes. 1. 1893).

M. Šrepel: Sigetski junak u povijesti hrv. pjesništva (Karnarutić) (Rad 148, 1902). — I. Kukuljević: Život Jer. Kavanjina (předmluva k vyd. „Bogatstvo i uboštvo"). Zagreb 1861. — A. Budilovič: Jer. Kavanin (Sbor. stat. po slavjanověd. Spb. 1883). — Podrobnější literaturu uvádí Vodnik: Povijest hrvat. književnosti.]

HLAVA III.

Humanism a reformace v Polsku.

1. První rozkvět literatury polské.

Časté styky Poláků s Italií, studie mládeže polské na universitách vlašských, pobyt hodnostářů církevních na sněmu kostnickém a basilejském a jiné ještě příčiny způsobily, že kulturní proud humanistický začal vnikati v 2. pol. XV. st. do Polska; nejdříve se dotkl vrstev nejvzdělanějších, vyšší aristokracie a vyššího duchovenstva, teprve v 1. pol. XVI. st., zejména od sňatku Zikmunda I. s Bonou, dcerou vévody milánského Sforzy, rozšířil se plnou měrou a způsobil v kulturním životě Polska veliký převrat. Pro pokrok vzdělání, rozvoj literatury, vytříbení vkusu, společenskou uhlazenost měl nesmírný význam, ale zároveň přinášel jistou lehkost mravů, náboženskou lhostejnost, honbu po vnějším lesku a požívavosti, podněcoval osobní sobectví a ziskuchtivost na úkor dobra vlasti.

Přední stoupenec nového směru *Řehoř ze Sanoka* († 1477) osvojiv si na dvoře papežském a v Uhrách učení humanistické, jako mladý magister vykládal na universitě krakovské Vergilia a psal latinské elegie milostné. Později jako arcibiskup lvovský zavedl na svém dvoře v Dunajově pod Lvovem i humanistický způsob života, pořádal hostiny a veselé besedy a zval na ně přívržence humanismu, domácí i cizí. Pod jeho ochranu uchýlil se také dobrodružný Vlach *Filip Buonacorsi*, zvaný *Kallimachem*; který si zjednal přízeň krále Kazimíra IV. a v krakovské společnosti se blýskal svými elegantními verši, převahou erotickými, v nichž velebil vděky polských krasavic. Když potom přišel z Němec přítel Kallimachův *Konrád Celtis*, v Norimberce za básníka korunovaný, do Krakova, našel tam již hojný počet přívrženců humanismu, hlavně mezi obyvatelstvem německým, za jejichž účasti založil v Polsku první literární společnost „Societas Vistulana". Na universitě krakovské konaly se povinné výklady klasiku již od r. 1475, avšak smělé a převratné zásady Kallimachovy a Celtisovy tak zastrašily profesory krakovské, oddané středověké scholastice, že výklady klasiku na čas byly přerušeny. Akademie krakovská, která dříve vycho-

vávala takové geniální myslitele, jako byl *Mikuláš Kopernik*, přestala býti od té doby semeništěm nových ideí, ustrnula na neplodné scholastice a neměla činné účasti ani v ruchu humanistickém, ani v hnutí reformačním, takže kulturní význam její zcela poklesl.

Mocný proud renaissanční nepřestal se však valem hrnouti z Italie a z Německo do Polska, nalézaje vydatnou podporu při dvoře královském, na dvorech biskupů a magnátů, posléze i mezi šlechtou. Šlechta polská stala se v této době mocným činitelem kulturním. Již od konce XV. stol. snažila se obmezit moc královskou a po smrti Zikmunda Augusta († 1572), jímž vymřela dynastie Jagiełłovců, dosáhla toho, že právo volby krále přiřčeno ne sněmu, nýbrž veškeré šlechtě (viritim) a nově zvolený král musil přísahati, že splní podmínky, diktované mu šlechtou (pacta conventa). Tím byla utvrzena velebená zlatá volnost, která byla zlatou jediné pro šlechtu, ale pro měšťanstvo a selský lid byla vlastně porobou. Politicky zlatá volnost šlechty chovala v sobě neblahý zárodek rozkladu říše polské, avšak pro vzrůst osvěty a literatury měla důležitý význam tím, že šlechta berouc živou účast v životě politickém, byla nucena dbáti svého vzdělání a podporovati kulturní snažení.

K rozvoji domácí literatury vydatně přispělo hnutí náboženské, jež rozpoutala reformace. Zároveň s rozšířením humanismu vnikala v 1. pol. XVI. st. reformace ze sousedního Německa do Polska a nalézala tam půdu příznivou a k přijetí připravenou. Veliký úpadek církve katolické, nevázaný a na mnoze nemravný život duchovenstva, spory o desátky a jurisdikci církevní, tradice z doby husitské, které byly stále ještě živé, a úsilí šlechty vymaniti se z moci církevní, podporovaly náboženské hnutí reformní, které nabývalo půdy nejdříve v obyvatelstvu německém a odtud proudem se šířilo mezi šlechtou a duchovenstvem. I v řadách pravověrných katolíků ozývaly se hlasy po opravě církve a hlasy ty spojovaly se s voláním po reformách života veřejného a politického.

Protestanti polští nepomýšleli však na úplnou rozluku s katolictvím, nýbrž obmýšlenou reformu představovali si zákonitou cestou, s přispěním duchovenstva a vlády, s účastenstvím, snad i se svolením stolice apoštolské. V Polsku nebyly to totiž podněty čistě náboženské, jež vyvolaly ruch reformační, jako spíše příčiny společenské a politické. Proto, když na sněmu piotrkovském r. 1552 schváleno, že úřady světské nebudou vykonávati soudních nálezů církevních, odpadla také hlavní příčina k rozluce s církví. Hnutí reformační bylo kromě toho zeslabováno vášnivými spory mezi různověrci, jmenovitě mezi evangelíky a ariány. Zatím co se jednotlivé sekty spolu svářily, katolictví nabývalo zase převahy, podporováno jsouc od krále Štěpána Bathory-ho, a pomocí jezuitů, kteří byli uvedeni do Polska r. 1564, zvítězilo úplně.

Vliv reformačního hnutí na písemnictví polské byl však mohutný. Spory náboženské zbystřily um a soudnost, budily smysl pro kritiku a samostatné myšlení. Ruznověrci chtíce získati co nejvíce přivrženecu, zvláště mezi vrstvami méně vzdělanými, byli nuceni užívati jazyka národního; vzdělavše se pak větším dílem na vzorech klasických, povznesli domácí literaturu k vysoké dokonalosti. Šíření knih podporováno bylo dále knihtiskařstvím, jež se od poč. XVI. st. v Polsku silně rozvinulo.

Pusobením reformace písemnictví v jazyce polském nabylo vrchu nad písemnictvím latinským, ač i toto čestně bylo zastoupeno.

a) Básníci latinští.

Plodným básníkem latinským byl *Pavel z Krosna* († 1517), jehož ódy, elegie, četné básně panegyrické a příležitostné svědčí o zručné technice básnické, ale pod úhlednou formou skrývá se často nedostatek originálních myšlenek a hlubších pomyslu. Jeho učeň *Jan z Wiślicy*, autor básně o válce pruské, mířil již výše a pokusil se o epos historický, v němž opěvoval válku s křižáky a bitvu grunwaldskou.

Doma i za hranicemi proslul *Jan Dantyszek* († 1548), vyznamenaný od cís. Maksimiliana věncem vavřínovým. Předmětem jeho básní byly významné události současné, jako boje s Ruskem, vítězství pod Orší, památný kongres ve Vídni r. 1516 a j. Pozoruhodna je zvláště jeho skladba, v níž vyzýval papeže a císaře Karla V. k válce proti Turkum. Později jako biskup varmińský Dantyszek bavil se hlavně skládáním hymen církevních a básní náboženských.

Obratným pérem a řízným vtipem vládl *Ondřej Krzycki* († 1537), chytrý a ctižádostivý diplomat. Do Krakova přinesl frivolní tón vlašských erotiku a jako úslužný dvořan opěvoval život při dvoře Zikmunda I., na krále a velmože skládal lichotivé panegyriky a své protivníky zahrnoval střelami svých bodavých satir. Verše byly mu prostředkem zjednati si přízeň a podporu mocných; dosáhnuv pomocí jejich nejvyšší hodnosti duchovní, arcibiskupského stolce v Hnězdně, psal vedle veršu nábožných básně politické s tendencí vlasteneckou.

Vřelým citem náboženským a vlasteneckým vyznačují se latinské básně *Mikuláše Husovského* (1475–1532). Nejlepší z nich je báseň o zubrovi, obsahující vedle výrazného popisu zubra a realistického líčení lovu zubřího hojné reflekse vlastenecké a náboženské.

Skutečným nadáním básnickým převyšoval jmenované polsko-latinské básníky *Klemens Janicki* (1516–1543), jemuž se dostalo věnce vavřínového od papeže Pavla III. Dařily se mu zejména

elegie, podávající nelíčený obraz jeho myšlenek, citu a tužeb. Kromě hluboké zbožnosti ozdobou jejich je upřímná láska k lidem a k vlasti.

Zatím ideály humanistické vešly v krev a tělo společnosti polské; humanistická poesie latinská bohatě se rozvinula a slavila svůj zlatý věk. Přední stoupenci humanismu XVI. st. (Jan Kochanowski, Šeb. Klonowicz, Szymon Szymonowicz) nepřestávali jen na tom vzdělávati poesii latinskou, nýbrž hleděli podle vzoru klasických zušlechťovati také poesii domácí, která v 2. pol. XVI. st. vydala rovněž bohaté a vzácné plody. Jediné jezuita polský *Matěj Kazimír Sarbiewski* (1595—1640), lyrik proslavený v Polsku i v cizině, spokojil se slávou básníka latinského a získal si čestné jméno křesťanského Horáce. Při všem kosmopolitismu svých básní Sarbiewski jako většina humanistu polských neodcizil se přece svému národu a ve svých politických básních dal zaznívati veršum upřímně vlasteneckým, v nichž opěvoval stesky i radosti svého národa, oslavoval svobodu Polska a velebil přírodní krásy polské země.

b) Literatura v jazyce národním.

Čestný název zakladatele národní literatury polské zjednal si *Mikuláš Rej z Naglowic* (1505—1569). On první prokázal, že se literatura muže rozvíjet v řeči národní, a nejvíce přispěl k vítězství jazyka národního nad latinským. Spisovati začal ve věku zralejším a nedostatek hlubšího vzdělání nahrazoval přirozenými dary ducha i srdce. Osvojil si živou, obraznou a barvitou řeč současné šlechty a uměl jí lehce a plynně vyjadřovati své myšlenky. Nejdříve vystoupil jako satirik a moralista. Veršovaný dialog „Krótka rozprawa między... panem, wójtem a plebanem“ (1543) pokládá se za nejlepší satiru polskou XVI. st. Osoby v ní rozmlouvající: pán, starosta a kněz jakožto zástupci tří vrstev společenských: šlechty, sedláku a duchovenstva vytýkají si navzájem své chyby a nedostatky a podávají barvitý obraz současného života. Nejvíce výtek shrnuje se na hlavu kněží a šlechty; oba stavy stejně utiskují sedláky. „Ksiądz pana wini, pan księdza, — a nam, prostym, zewsząd nędza!“, naříká selský starosta. Ačkoliv celek není umělecky zaokrouhlen, prozrazuje přece svým jadrným humorem, svěžestí líčení a jemným smyslem pozorovacím svérázný talent tvořivý.

Nové učení náboženské našlo v Rejovi horlivého a účinného přívržence. Jsa sám naplněn duchem pravé zbožnosti, jak ukazují jeho procítěné parafráze žalmu a vroucné písně duchovní, snažil se týž zápal náboženský vnuknouti svým krajanum; k tomu směřoval zvláště obšírným výkladem evangelií „Postyllou“, v níž vysvětlil prostým čtenářum hlavní zásady mravnosti křesťanské.

Rej poznav současné drama reformační, vzdělal podle něho dvě dramatické práce. První z nich „Żywot Józefów“ (1545) vznikla podle latinské hry Korn. Croca „Josephus“; ve vzdělání Rejově účinná hra Crocova změnila se však v zdlouhavý traktát náboženský. Ve své horlivosti reformační Rej se chopil i jedovatého kusu protipapežského „Mercator“ od T. Naogeorga a upravil podle něho svou skladbu „Kupiec“ (1549), která nebyla určena k provozování na jevišti.

Na širokém podkladě založena je Rejova delší báseň didaktická „Wizerunk własny żywota człowieka poczciwego“ (1558). Námět našel u současného humanisty italského M. Palingenia („Zodiacus vitae“ 1537), v provedení šel svou vlastní cestou a rámec básně vyplnil pěknými obrázky ze života polského. V básni líčí se jinoch šlechtický, jenž chodí od mudrce starověkého k mudrci, zabloudí až do pekla a ráje, hledaje moudrost a pravdu, až Aristoteles ho poučí, jak žíti poctivě. Ráz výkladů spisovatelových je velmi rozmanitý; bájky, satiry a vtipné anekdoty jsou promíšeny pěknými popisy přírody domácí, obrázky ze života šlechtického a rozhovory o náboženství, celek pak má účelem povzbuzovati k ctnosti a varovati před nepravostí.

Cenou básnickou neliší se od „Wizerunku“ mnoho sbírka epigramů, nazvaná „Zwierzyniec“ (1562). Účelem spisovatelovým bylo vylíčiti lidi rozmanitých stavů, podoby zvířat a ptáků, příhody a zvyklosti, hodící se k současné době, aby mládež šlechtická čerpala z nich povzbuzení k ctnosti a k plnění svých povinností. „Zwierzyniec“ skládá se z 654 strof osmiveršových rázu epigramatického a obsahuje rázovité charakteristiky cizích osobností historických i současných osob a rodin polských, kromě toho bajky, anekdoty, paraboly, obrázky ze života a z přírody, kritiky úřadů a veřejných institucí, světských i duchovních a p.

Na konci svého života Rej pustil se do velikého díla prozaického „Zwierciadło“ (1567—1568), v němž uložil bohatý poklad praktické filosofie životní, získané z knih, ze života i z vlastního přemítání. Hlavní část jeho poučuje o životě člověka poctivého (t. j. urozeného) a podává ve světle živých příkladů a obrázků bez suchopárné morálky zásady o povinnostech a způsobu života, jimiž by se měla šlechta polská spravovati. K této hlavní části připojeny jsou drobné úvahy o soudobých poměrech polských, prohřáté upřímnou láskou k vlasti, spisovatelovy názory na náboženství, případné charakteristiky lidí a národův a p. Pestrá tato směs poučení, výstrah a příkladů, oděná ve formu stručnou a výraznou, protkaná veršíky a kořeněná nenuceným vtipem, zdravým humorem a břitkou satirou, našla neobyčejnou zálibu u všech vrstev čtenářů.

Rej měl zvláštní schopnost zobrazovati skutečnost, která ho obklopovala, a zachycovati život v jeho rozmanitých projevech. Proto mají jeho knihy důležitý význam kulturně-historický, jsou

věrným zrcadlem názorů, citův a snah nejen Reje samého, nýbrž jeho vrstevníků-šlechticů. Nesmrtelnou zásluhou jeho je, že vytvořil prozaický styl polský, plný prostoty, výraznosti a jadrnosti, a že položil základy k zdokonalení polské poesie po stránce formální. V jeho stopách kráčeli spisovatelé jiní, kteří dovršili dílo od něho započaté.

Bohatý rozkvět lyriky polské je záslužným dílem *Jana Kochanowského* (1530—1584), nejslavnějšího básníka polského před Mickiewiczem. Za svého pobytu v Italii a Francii důkladně si osvojil ušlechtilé vzdělání humanistické a napojiv se ze zdrojů lyriků římských, Propercia, Tibulla, Katulla a Horáce, jal se skládati latinské elegie milostné, vynikající obsahem i formou nad plody dosavadních básníků polských. Seznámiv se v Paříži se slavným básníkem francouzským Petrem Ronsardem, byl jím povzbuzen skládati básně v řeči mateřské. V Paříži vznikla asi již jeho vznešená hymna: „Czego chcesz od nas, Panie, za Twe hojne dary?“, která proslavila jméno jeho po celé Polsce. Po návratu do vlasti žil při dvorech velmožu polských, potom na dvoře Zikmunda Augusta, kde měl nejlepší příležitost dokonale se seznámiti se současnými poměry politickými, společenskými a náboženskými ve své vlasti. Chtě být úplně volný a nezávislý, vzdal se všech hodností veřejných, které mu byly ochotně nabízeny, usadil se na svém statku Černolesí a našed štěstí v životě rodinném, cele se věnoval poesii polské, aby „zpíval sobě a Muzám“.

Jeho „P i e ś n i“, skládané v ruzných dobách života, byly prvním puvabným květem lyriky polské. Bůh, láska, vlast a život lidský tvoří hlavní jejich motivy. Zdobí je šířka a rozmanitost citů a nálad, hloubka myšlenek a refleksí, vnitřní opravdovost a ušlechtilá lidskost. Bohatství a rozmanitosti obsahu odpovídá i různorodost formy, předmětu vždy přiměřená, ve výraze silná a jadrná, s bohatou rytmikou a lahodnou melodií verše. Zvláštní místo v jeho písních zaujímá „P i e ś ń ś w i ę t o j a ń s k a o S o b ó t c e“, drobná selanka, jejímž předmětem je národní slavnost lidová v předvečer sv. Jana Křtitele, záležející v pálení hranic, skákání přes oheň, v tanci a zpěvu. Hlavní trestí její jsou písně, jež zpívajíí dívky vesnické, vyjadřujíce v nich tu vážné, tu rozmarné tužby svého srdce.

Vroucnost náboženská, vznícená současným hnutím reformním, projevila se u Kochanowského v překrásných ohlasech žalmů, v „P s a ł t e r z i“ (1579), v němž citová vřelost spojena je s půvabnou formou v ladný celek. Pro nejjemnější odstíny citův od jásavých tónu díkůčinění a hymnického nadšení až ke kajícným vzdechům pokory a oddanosti našel básník přiléhavý výraz, odpovídající vnitřnímu naladění hudbou slova a verše. Proto se „Psałterz“ Kochanowského pokládá „za nejvyšší a nejdokonalejší výraz duševní síly tvořivé, umění a nadšení, dosažený poesií polskou

před Mickiewiczem". Jen básník hlubokého zanícení náboženského, jakým je prosycen „Psałterz", byl schopen napsati potom dílo tak obdivuhodné, jako jsou „Trény" (1580) Kochanowského, žalozpěvy vzbuzené smrtí milované dcerušky Voršily. Naděje, jež básník do ní skládal, vyslovil verši: „Ucieszna moja śpiewaczko, Safo słowieńska, - na którą nie tylko moja cząstka ziemierska, - ale i lutnia dziedzicznem prawem spaść miała!" Trény skládají se z 19 zpěvů a tvoří jednotný celek. Básník v nich zobrazil nejdříve svůj smutek, jímž bylo naplněno srdce nešťastného otce, v dalších zpěvích vzpomínkami na zemřelého miláčka smutek jeho stupňoval se až ve výrazy beznadějnosti a zoufalství a po výbuších nejvyššího zoufalství ozvaly se zase v posledních zpěvích tóny utišení a uklidnění. Básník vyzpíval svůj hluboký bol způsobem tak pravdivým a jímavým, při tom ve formě umělecky dokonalé, že se tyto žalozpěvy staly vzorem pro celou řadu básníků elegických.

Oblíbenému za jeho doby didaktismu Kochanowski vtiskl rovněž pečeť pravé uměleckosti. Podle vzoru vlašského básníka Marka Vidy složil poučnou báseň „Szachy", přetvořil však suchý výklad šachové hry svého vzoru v rozkošnou novelku, jak dva zamilovaní rytíři hrají o ruku krásné dcery královské.

Spory politické a náboženské, jež tehdy zmítaly Polskem, byly mu proti mysli a plnily duši jeho obavami o příští osudy milované vlasti, ježto viděl, jak se jimi oslabuje jednota a síla národní. Proti těmto zmatkům domácím namířena byla jeho mistrná satira „Satyr albo dziki mąż" (1563). V duchu vlastenecké řeči sněmovní svého přítele, podkancléře Myszkowského, básník ve své satiře otevřeně tepal vady svých rodáků, sobecké hromadění bohatství, vášně náboženské a sváry sněmovní, varoval před těmito vadami a káral Poláky, že zapomínají na své rytířství a více mají na paměti vlastní výhody než dobro obecné. V jiné satiře „Zgoda" vyzýval rozvášněné strany k svornosti a společné práci. Obě tyto politické satiry zahájily řadu vlasteneckých básní polských, jež potom následovaly.

Za svěžího dojmu významného pro dějiny Polska holdu, složeného od Albrechta pruského Zikmundu Augustovi r. 1569 v Lublině, vznikla příležitostná báseň Kochanowského „Proporzec albo hołd pruski", která se pokládá za nejlepší výtvor epický vyšší básnické ceny v XVI. st. Dramatická literatura polská byla jím obohacena tragedií „Odprawa posłów greckich" (1577). Děj k ní vybral si z Iliady o příchodu poselstva řeckého do Troje, aby vymohlo navrácení unesené Heleny, ve formě se řídil technikou tragedie řecké, zachovávaje přísně jednotu místa a času. Ačkoliv básník zvláštního talentu dramatického neměl, nebyla přece práce jeho bez významu; vedle pěkného dialogu a několika vskutku vzrušujících scén působila i politická tendence, kterou Kochanowski vložil do své básně. Bylo v ní plno narážek na současné poměry

polské, zejména na převrácený zpusob sněmování a sněmovních porad, při nichž se zájmy osobní zakrývají rouškou vlastenectví a obecného dobra. Zároveň měl na mysli podnítiti příkladem Řeků bojovnou mysl mládeže polské k nastávající válce s Ruskem.

Své bohaté zkušenosti životní Kochanowski ukládal ve „F r a s z k á c h" (1584), drobných anekdotách, epigramech, žertech a povídkách. Větší část „Fraszek" vznikla v Krakově, dokud byl dvořanem Zikmunda Augusta, a zrcadlí se v nich veselý život dvorský; básník v nich i později pokračoval, vyslovuje jimi své postřehy, zkušenosti a úvahy. Jsou téměř jeho poetickým deníkem, složeným z nejrozmanitějších dojmů. Vrstevníkům básníkovým velice se líbily a kolovaly nejdříve v hojných přepisech, potom v tiscích.

Kochanowski je vynikající zjev v dějinách polské literatury XVI. st. Nadán jsa nevšedním darem zpěvu a vzdělav svuj umělecký vkus na vzorech poesie klasické, vlašské a francouzské, vytvořil rázem novou poesii polskou, vznešenou v obsahu a uhlazenou ve formě, která uchvacovala vrstevníky a dosud nepozbyla umělecké ceny. Uvedl do ní rozmanité druhy a formy poetické, vzdělal a zušlechtil řeč básnickou do nejjemnějších odstínu, že se stala schopnou a pružnou vyjadřovati nejvznešenější pomysly a city a ozývati se nejladnějšími tóny. Podařilo se mu v plné míře sblížiti poesii polskou s tehdejší poesií světovou, ale zároveň založiti ji pevně na pudě domácí a tím na celé věky utvrditi její národní směr. Jeho celý život, názory a city, zásady politické, společenské a mravní jsou nejskvělejším projevem a zrcadlem kultury polské v XVI. st.

Současně s Kochanowským pusobil jako nadaný lyrik *Mikuláš Sęp Szarzyński*, jehož tvurčí činnost záhy byla přerušena smrtí (r. 1581). Z básní jeho největší cenu mají básně reflexivní, ohlasy žalmu a sonety. Jsou proniknuty hlubokým smutkem a odevzdanou resignací. Básník jsa chorobou stížen, nořil se do sebe, mnoho přemýšlel o životě a výsledkem toho bylo přesvědčení, že vše, co jest světské a pozemské, je pomíjející a marné, bohatství, sláva, rozkoš a krása jsou beze vší ceny u srovnání „k věčné a pravé kráse", kterou žíznivá duše může nalézti jediné v Bohu. Posily a útěchy ve svém žalu básník hledal v žalmech a parafrazoval z nich ty, které nejlépe vyjadřovaly stav jeho duše. Stejnou náladu vyslovují také jeho sonety, řadící se myšlenkovou hloubkou a mistrovskou formou k nejlepším výtvorum lyriky reflexivní. V mladších letech Szarzygski skládal b á s n ě m i l o s t n é, následuje Kochanowského a vlašských erotiku, b á s n ě p ř í l e ž i t o s t n é, e p i g r a m y, n á p i s y, které vesměs svědčí o básníku vyšších aspirací uměleckých.

Latinsky a polsky básnil *Šebestian Klonowicz* (1550—1602), úředník magistrátu lvovského a později starosta města Lublina. Vzdělání jeho bylo dukladné, znal jazyk latinský a řecký, autoři

klasičtí byli jeho oblíbenou četbou. Složil sbírku latinských elegií didaktických „Philtron", v nichž v duchu křesťanském a asketickém popisoval rozmanité druhy lásky. Byl to téměř protest proti světským názorům o lásce, jak ji chápali a opěvovali básníci pohanští. Větší význam měla jeho latinská báseň popisná „Roxolania" (1584), v níž malebně zobrazovál přírodu, města a lidi na Červené Rusi. Nejzajímavější je ta část, v níž se popisují zvyky a obyčeje Rusínů, jejich pověry, zábavy, křtiny, pohřby a p. Proti šlechtě — Klonowicz byl původu měšťanského — namířena je dlouhá jeho báseň poučná „Victoria deorum" (1587); je to spíše učený traktát než poetická skladba a pojednává o ideálu pravého šlechtictví, založeného na osobní ctnosti a šlechetném životě v protivě k šlechtictví rodovému, opírajícímu se o slávu předků a zděděné bohatství. Polsky složil popisnou báseň „Flis" (1598), podobající se veršovanému cestopisnému deníku plavby po Visle s tendencí poučnou. Popisy břehů Visly od Varšavy do Gdaňska, charakteristika plavců, jejich obyčejů a řečí, utápějí se téměř v přívalu rad a výstrah, jež básník dává plujícím. Satirická báseň „Worek Judaszów" (Měšec Jidášův, 1600) je hlavně tím zajímavá, že podává obrázky ze společenského života, vyličující rozmanité způsoby lichvy, vydírání a šejdířství, jichž lidé sobečtí užívají, aby se obohatili na úkor svých bližních.

Nadaným básníkem Klonowicz nebyl; význam jeho veršovaných skladeb zakládá se na zajímavém obsahu, nikoliv na umělecké formě. Se zvláštní zálibou Klonowicz vyličoval život a mravy prostého lidu a ujímal se ho směle proti svévoli šlechtické; tato odvaha plouti proti proudu dodává povaze a literární činnosti jeho zvláštního významu.

Vedle uvedených básníků, kteří svou činností přivodili vysoký rozkvět poesie polské v XVI. st., přispívali k rozšíření literárních plodů ještě jiní spisovatelé. Zvláště poesie didaktická našla hojné stoupence v řadách současných kronikářů polských. Povzbuzeni byvše příkladem Rejovým a Kochanowského, psali dílem ve verších dílem v próze poučné spisy, v nichž dávajíce rady nebo výstrahy svým vrstevníkům, působili na široké vrstvy čtenářů. Patřil mezi ně kronikář *Martin Bielski*, jehož satiricko-didaktické dialogy „Rozmowa dwu baranów", „Sejm niewieści", „Sen majowy" hlásaly upřímnou péči o dobro společné a lásku k mravnímu ideálu. K němu se řadil plodný a z české literatury známý heraldik *Bartoš Paprocki*, skladatel satir „Koło rycerskie", „Dziesięcioro przykazań mężowe", „Próba cnot" a j. Satirám jeho vadí nejvíce nedostatek vroucnějšího citu, přesvědčivosti a říznosti. Širokým rozhledem, znalostí světa a své vlasti jakož i erudicí a uměleckou vlohou vynikal mezi nimi kronikář *Matěj Stryjkowski*, jenž ve své didaktické básni „Goniec cnoty do prawych szlachciców" podal řadu malebných

charakteristik osob a dějů z minulosti Polska a Litvy k poučení a zušlechtění čtenářů.

Současné spory politické a hádky náboženské byly podnětem k hojné literatuře politicko-náboženské. Vyskytli se šlechetní horlitelé, kteří vidouce, jaké nebezpečí hrozí z těchto svárů státu polskému, varovným hlasem připomínali svým rodákům vzrůst rozkladných živlů v obci pospolité a toužili po opravách. Mezi těmito horliteli přední místo zaujímá *Ondřej Frycz Modrzewski* (1503—1572), autor latinského spisu „De republica emendanda". Opravné snahy své Modrzewski zakládal na křesťanském učení o lásce k bližnímu, která má vázati nejen jednotlivce, nýbrž celou společnost a celý národ. Z tohoto učení odvozoval rovnoprávnost všech vrstev společenských, zastávaje se zejména práv stavu městského a selského proti svévoli šlechty. Bude-li Polska státem křesťanským netoliko podle víry, ale i podle skutků, rozšíří se v ní podle jeho přesvědčení království boží. Jeho úvahy o zákonodárství, o míru a válce, školství, o reformách církevních byly tak vynikající a důmyslné, že se mu politickým věhlasem málokdo v XVI. st. v Evropě vyrovnal. Jeho spis přeložen byl do polštiny, ruštiny, němčiny, z části i do španělštiny.

Učeností a temperamentem spisovatelským předčil ho *Stanislav Orzechowski* (1513—1566), ale nevyrovnal se mu politickou moudrostí. Láska Orzechowského k vlasti byla rovněž vřelá a obava o její budoucnost veliká; rady, které svému národu dával, byly však spíše škodlivé nežli prospěšné. Ve svých spisech vystupoval jako vášnivý obránce šlechty polské a zlaté její svobody, která nebyla už daleka anarchie. K poznání názorů jeho dostačí uvésti několik vět z dialogu „Quicunx", hlavního jeho díla. „Patřte na hrdého volností a slavného svobodou na světě Poláka, oděv nosí Polák znamenitý, to jest stejnou s králem volnost; k tomu nosí Polák skvělý prsten zlatý, to jest šlechtictví, kterým nejvyšší nižšímu je roveň v Polsku; s králem, pánem svým, má vola společného, to jest pospolité právo, jež jemu i králi jeho v Polště jako vůl stejně slouží. Takovým jsa Polák, vždycky je veselým ve svém království, zpívá, tancuje svobodně, nemaje na sobě žádného nevolného závazku, nejsa ničím králi, pánu svému vrchnímu, povinován, jediné tímto: titulem na pozvání, dvěma groši z lánu a pospolitou válkou; čtvrtého Polák nemá nic, co by mu v království kazilo dobrou mysl." Obraceje se k Litvanu, spisovatel dále vykládá: „Tobě se pán zrodil, mně se nezrodil; ty máš toho pána, kteréhos míti musil: já, Polák, toho krále mám, kterého jsem míti chtěl! Ty nemáš žádné ochrany před svrchovaností svého knížete, já mám ochranu před králem svým — přísahu jeho, vykonanou pod svrchovaností stavu kněžského!" Podle učení Orzechowského v Polsku není lidí kromě šlechty;

každý šlechtic je samovládným pánem; nade všemi panuje král od šlechty zvolený a málo od nich rozdílný; moc královu poutá pak kněz, který mu posadil korunu královskou na hlavu. Orzechowski svým učením nejen podrýval autoritu královu a roznécoval anarchii šlechty, nýbrž byl i hlasatelem národního šovinismu, pohrdavě pohlížeje na jiné národy a vyvyšuje Poláky za národ vyvolený.

Nejušlechtilejším horlitelem pro mravní obnovu Polska byl jesuita *Petr Skarga* (1536—1612), největší kazatel polský vůbec, znamenitý mistr slova a vzor horoucího vlastimila. Z četných jeho kázání váhu politických řečí mají „Kazania sejmowe", jež konal po dobu trvání sněmu varšavského r. 1597. Ohnivými slovy káral v nich neohrožený kazatel všemožné nectnosti, které se rozmohly v Polsku a ohrožovaly státní i společenský organism jeho. Zejména vytýkal svým krajanům nedostatek obětavé, nezištné lásky k vlasti, nesvornost a svárlivost, zneužívání pravé svobody, utiskování poddaných, lichvu, rozkošnictví a p. Příčinu jejich spatřoval ve zvláštní povaze Poláků, vyčítaje jim, že jsou závistiví, podezřívaví, pyšní a hrdí, nekázaní a neuznávající žádné autority. Vida v těchto vadách zřejmé příznaky hniloby a rozkladu, varovným hlasem předpovídal příští záhubu své vlasti, nedojde-li k rychlé nápravě.

Jak živě a s vnitřním ohněm mluvil, o tom svědčí úryvek z jeho osmého kázání sněmovního. „Což mám s tebou činiti, nešťastné království? Kdybych byl Izaiášem, chodil bych bos a polonah, volaje na vás, rozkošníci a rozkošnice, přestupníci a přestupnice zákona božího!... Ustavičně hradby naší obce pospolité pukají a vy mluvíte: „Nic, nic, zlořádem stojí Polska!" Ani se nenadějete, padne a všecky vás potluče! Kdybych byl Jeremiášem, vzal bych pouta na nohy a okovy a řetěz na šíji a volal bych k vám hříšným, jako on volal: „Tak spoutají pány a poženou jako berany v cizí strany!" A ukázal bych zpuchřelý a zkažený šat a zatřesa jím, až by se v prach rozletěl, mluvil bych k vám: „Tak se zkazí a v niveč obrátí i v dým a prach znikne naše sláva a všecko bohatství vaše!..." Kdybych byl Ezechielem, ohole hlavu a bradu, vlasy bych rozdělil na tři části. I spálil bych jednu část a druhou bych rozsekal a třetí bych do větru pustil a volal bych na vás: „Jedni z vás pohynete hladem, druzí mečem a třetí se po světě rozprášíte..." Ohnivá slova výmluvného kazatele zůstala marná, nic se nepolepšilo; hlas jeho zůstal hlasem volajícího na poušti.

2. Polská literatura v století XVII.

V st. XVII. literatura polská nezůstala na té výši, k níž dospěla v st. XVI. Poklesly osvětové snahy a tím klesala i tvůrčí činnost. Dříve šlechta dychtivě bažila po všestranném vzdělání, chápajíc,

že se bez něho nedomůže svého ideálu, volnosti politické. Když cíle svého dosáhla, domohši se své zlaté svobody na úkor moci královské, měšťanstva a selského lidu, výše už nesměřovala, pozbyla chuti dále se vzdělávat a duševně zlenivěla. Mládež šlechtická přestala jezdit na studie a učit se v cizině; tím přerušen byl živý styk Polska s novými proudy myšlenkovými vzdělané Evropy, kterou vyhledávali jediné velmožové, a to větším dílem jen pro svou zábavu. Doma nenalézala mládež za to náhrady žádné, neboť školství domácí, spravované jesuity, upadalo do stavu zbědovaného. Jesuité krmili mládež „toliko odpadky nauky, z nichž pečlivě vytržena všeliká vnitřní spojitost, všeliký stín svobodného badání a ducha. Proto celá šlechtická společnost ve své osvětě daleko couvla za jiné národy evropské“ (Bobrzyński). Jesuité vštěpovali mládeži nejen náboženskou nesnášelivost, nýbrž napájeli ji směšným velebením šlechtické vyvýšenosti a spojené s ní šlechtické svobody, učíce ji pohrdati vším, co nebylo šlechticem; tím připravovali ji už ve škole, aby podlézala velmožům, učili ji, jak třeba pánům pochlebovat a jak se před nimi ponižovat... Drobná šlechta stále upadala ve větší závislost na mocných rodech šlechtických, které nedbaly tak prospěchu vlasti jako zájmů sobeckých a cílů ctižádostivých. Velmožové vládli podle své vůle a podnikali často na vlastní vrub zhoubné války. Šlechta od nich svedená vymohla si r. 1651 pověstné liberum veto, pokládajíc je za nejbezpečnější štít zlaté svobody a rozhánějíc jím nepohodlné sněmy. K tomu se přidružily válečné pohromy, boje s kozáky, Ruskem a Švédskem, za nichž města zchudla. Stav selský tonul vůbec v úplné ztrnulosti, jsa masou utiskovanou a vyssávanou.

To byly hlavní příčiny, proč literatura klesala se své dřívější výše. Myšlenkový obzor její se snížil, ideály humanistické, které dříve oživovaly literární tvorbu, pozbyly své působivosti, vymizel zápal pro klasickou dokonalost, zbyla pouhá forma, často si libující v zevnitřní virtuositě, v stylu ozdobném a květnatém bez zřetele k vnitřní hodnotě. Do řeči vplétány byly hojné výrazy cizí, zejména latinské (makaronism). Nicméně měla literatura XVII. st. také své světlé stránky. Ve svých lepších představitelích byla plněji a všestranněji národní než v XVI. st. a tlumočila věrně tužby a potřeby národa, přibližujíc se životu skutečnému. Jako v zrcadle obráží se v ní veřejný i soukromý život tehdejšího Polska. Látka k básnickým plodům brána byla se zálibou z živé přítomnosti, skládány byly hojné satiry společenské a básně mravoličné, nejvíce pak rozkvetla epika, opěvující současné války s Turky, kozáky, Švédy a Rusy.

Na počátku XVII. st. působili ještě básníci, kteří udržovali nepřetržitou spojitost s literární tradicí doby předchozí. V čele jich stál *Šimon Szymonowicz* (1558—1629), vyznamenaný od Zikmunda III. titulem královského básníka. Pocházel jako Klonowicz z rodu

měšťanského, nabyl dukladného vzdělání klasického v cizině a zjednal si přízeň Tomáše Zamojského, který ho štědře podporoval. Ze všech latinsko-polských básníků Szymonowicz byl největším umělcem slova. Od vzoru antických (Pindara, Euripida, Ovidia, Horáce a j.), na nichž se vzdělal, dovedl se odpoutati a zcela svobodně a samostatně básniti. Latinsky psal básně panegyrické, nénie, ódy, hymny a tragedie (Castus Joseph, Penthesilea), které pro svou dokonalou formu i v cizině vzbudily obdiv.

V polské poesii Szymonowicz proslul hlavně jako mistrný skladatel selanek („Sielanki" 1614). Šel sice ve stopách Theokritových a Vergilových, uměl však také v přijatou formu vlíti nový obsah, zejména tam, kde kreslil živé a věrné obrázky z prostonárodního života polského, jako na př. v selankách „Żeńcy" a „Kołacze". V nich zachytil s neobyčejnou barvitostí a životní pravdou práci i zábavu vesnického lidu, jeho zvyky a názory, radosti a žaly, krásu a půvab domácí přírody. Selanky jeho, zdobené lahodným veršem a čistou, prostou řečí, dlouho byly vzorem básníkům polským.

Poesií Kochanowského a Szymonowiczovou jakož i básněmi staroklasickými odkojen byl *Šimon Zimorowicz*, skladatel půvabných písní milostných „Roksolanek", které vyšly teprve po jeho brzké smrti († 1629). „Roksolanky" skládají se jako „Sobótka" Kochanowského z řady písní, jež zpívají dívky a hoši, vyjadřujíce každý svým způsobem své city milostné. Právě tato rozmanitost v líčení citu mladistvého, zamilovaného srdce je největším jejich půvabem. V některých písních je zjevný vliv erotiky antické, ale dosti tu písní originálních, z nichž mnohé připomínají prostý tón písní lidových.

Bratr jeho *Bartoloměj Zimorowicz* (1597—1673) psal frašky, verše milostné, drobné básně epické, ale nejlepší jsou jeho „Sielanki ruskie", k nimž vážil motivy z Szymonowicze, Kochanowského, básníků klasických a ze skutečných příběhů vlastního života. Do rámce svých selanek zasazoval rozmanité básně; vedle skutečných idylek s pastýři, opěvujícími své slasti a žaly milostné, jsou tam básně elegické, didaktické, náboženské a obrázky genrové. V komposici řídil se hlavně Szymonowiczem, nevyrovnal se mu však uměleckým provedením, ačkoliv selanky jeho často mají v obsahu i stylu národnější ráz, věrněji malují domácí prostředí, plněji zachycují národní typy i místní barvitost.

Selanky *Jana Gawińského* († 1683) vynikají nad selanky Zimorowiczovy jemností provedení a uhlazenější formou, v obsahu nejsou dosti originální a opírají se o cizí vzory, nejčastěji Szymonowiczovy. Živel domácí neprojevuje se v nich také tak výrazně jako u Zimorowicze. Gawinski byl básník velice plodný; z četných básní vedle selanek nejlépe se mu dařily epigramy „Dworzanki", jež psal podle „Fraszek" Kochanowského, nedostihl však ani

původností námětů, ani důvtipem, ani uměleckou formou svého předchůdce.

Satirických básníků vyrojilo se rovněž mnoho. Vedle *Petra Zbylitowského, Šimona Starowolského, St. Witkowského* a j. upoutal na sebe širší pozornost *Krištof Opaliński* (1610—1656), vévoda poznaňský. Vybrav si za vzor Juvenala a jiné satiriky římské, v satirách politických s neobyčejnou smělostí tepal nepořádky v Polsku, nešetřil ani krále a šlechty, vytýkal rozmanité vady v správě veřejné i v životě soukromém a kreslil odstrašující příklady poklesłosti mravní ve společnosti polské. Od něho pochází pověstný výrok: „Polacy nigdy nie są porządni, tylko w samym nieporządku.“ Satiry jeho byly oblíbeny, ačkoliv jsou často rozvleklé, kazatelské, bez důvtipu a básnického vzletu. Obsahovaly zajisté mnoho smutné pravdy i zdravých šlehů, ale nepůsobily hlubším dojmem už proto, že autor jejich jiné káraje, sám pýchou, ctižáďostí a vlastizradou překypoval.

Chloubou poesie polské v XVII. st. jest epika, která ze všech druhů básnických s největším úspěchem byla vzdělávána. Nemalý vliv na oblibu a rozšíření tohoto druhu básnického měl Tassův „Osvobozený Jerusalem“ v překladě Petra Kochanowského, kterým se ještě později Mickiewicz inspiroval.

Vynikajícím představitelem epiky polské a největším básníkem tehdejší doby byl *Václav Potocki* (1625—1696), vzácný typ ušlechtilého Poláka-šlechtice a horoucího vlastimila. Verše plynuly mu lehce z péra a dikce jeho slynula bohatstvím, silou a výrazností. Plodnost jeho byla neobyčejná a pracovitost neúnavná. Básně jeho — celkem asi 300.000 veršů — nevycházely tiskem, chovaly se v rupisích a teprve novější doba plně ocenila jejich význam. Nejskvělejším projevem jeho tvůrčí činnosti je historická báseň „Wojna chocimska“ (napsaná r. 1670, vytištěná z rukopisu teprve roku 1850). Potocki v ní opěvoval slavné vítězství Poláků nad Turky r. 1621 u Chocimě. Látku vážil z latinských memoárů Jakuba Sobieského (otce Jana Sobieského), jež doplňoval podrobnostmi, čerpanými z ústní tradice a soukromých deníků. Významný děj, básnický vzlet, vroucí cit vlastenecký, jímž dýše celá báseň, a zvláště živé a plastické popisy povznášejí báseň Potockého v popředí současné produkce básnické. Vlastenecký autor chtěl zároveň líčením chrabrých činů Poláků, bojujících u Chocimě, vzbudit u svých vrstevníků rytířského ducha a vnuknouti jim dávné rytířské ctnosti, v nichž jediné viděl záruku lepší budoucnosti. Na rozdíl od Gundulice, jenž v „Osmanu“ oslavoval královice Vladislava, Potocki právě proti slabosti krále Zikmunda III. a královice Vladislava zdůrazňoval chrabré činy rytířstva polského.

Tradicí v literatuře polské ustálený druh rozmarných epigramů („fraszek“) našel též v Potockém šťastného vzdělavatele. Jeho „Ogród ale nie plewiony“ v 5 knihách obsahuje v pestré

směsi humoristické anekdoty, žerty, satirické obrázky ze současné společnosti, invektivy a verše politické, úvahy polemické a náboženské atd. Všemožné stavy společenské, soukromé i veřejné poměry jejich, zkrátka sytý obraz starošlechtického života polského zrcadlí se tu jako v kaleidoskopu a je velezajímavou památkou poesie toho druhu v Polsce. Podle vzoru „Adagií" Erasma Rotterdamského Potocki připravoval obsáhlou sbírku sentencí, úvah a mravních naučení „M o r a l i a", z níž ukončil toliko první část. Tehdejší poměry politické, náboženské a sociální jsou tam podrobeny břitké a smělé kritice. K těmto pracím pojí se ještě „P o c z e t h e r b ó w", v němž k legendám o jednotlivých erbech šlechtických připojeny jsou rozmanité anekdoty, průpovědi, narážky a úvahy, týkající se současných poměrů.

Již z mládí Potocki, pocházeje ze zbožné rodiny arianské, skládal básně náboženské, parafráze příběhů z bible, písně duchovní. Zbožná mysl ho neopustila po celý život a stupňovala se zvláště po ztrátě dětí, na jejichž památku zbásnil dojemné chvalozpěvy „P e r i o d y" a „T r e n y". Plánu svého složiti básnickou parafrázi všech evangelií nedokončil, zanechav z obmýšleného díla pouze několik zlomků a řadu básní náboženských nejrozmanitějšího druhu.

Veliký význam poesie Potockého pěkně oceňuje Ign. Chrzanowski těmito slovy: „Je to básník tak naskrze, tak typicky polský, jako ani jeden z dávných našich autorů; v poesii jeho obrazilo se jako v zrcadle celé žití Polsky XVII. st., její porážky a triumfy, její duch náboženský a rytířský, její vady a vlastnosti, její charakter i obyčeje domácí, slovem celé žití politické, vojenské, náboženské i zvykové; a zrcadlo to je tak dukladné, že kdybychom ani neměli jiných pramenu k poznání Polsky XVII. st., poznali bychom ji až do nejmenších podrobností z poesie Potockého. Vůbec j a k o m a l í ř i života polského nevyrovnal se Potockému ani jeden z básníků nepodlehlé Polsky, nevyjímaje ani Reje; a v tom záleží jeho výjimečné stanovisko v dějinách naší dávné literatury."

Kdežto Potocki byl podle zásluhy uznán teprve v době nové, u vrstevníků zjednal si velikou chválu *Samuel Twardowski* (kolem r. 1600—1660), zvaný polským Vergiliem. Účastnil se bojů s Turky, Rusy, kozáky a Tatary a po vítězství u Chocimě provázel vyslance královského Zbarazkého na cestě do Cařihradu k sultánu Mustafovi; tuto cestu později vylíčil v delší básni „P r z e w a ż n a l e g a c y a K r z y s z t o f a Z b a r a z k i e g o" (r. 1633). V podstatě to byl zveršovaný deník, v němž věrně v chronologickém pořádku zachyceny všecky podrobnosti cesty, příhody a dojmy poselstva polského v Cařihradě. Líčení je velmi živé a poutavé se zajímavými popisy života a zvyku tureckých. Proto byla báseň příznivě uvítána a r. 1639 znovu vydána (další vydání jsou z r. 1706, 1861). Úspěchem tímto jsa povzbuzen, složil Twardowski výpravnou báseň „W ł a d y s ł a w IV.", v níž s dukladností dějepisce líčil mládí

krále Vladislava, bitvu u Chocimě, cesty Vladislavovy po Evropě, volbu jeho za krále, válku s Turky, Švédskem a Moskvou, při čemž neopominul po způsobu tehdejším panegyricky velebiti a vynášeti krále a jeho zásluhy. Jaký význam byl přikládán jeho básni, možno usuzovat ze zprávy, že vyslanci ruští ji uváděli mezi příčinami k vypovězení války, poněvadž prý je v ní urážen car a národ ruský.

Na současných událostech zakládá se nejobšírnější epický zpěv Twardowského „W o j n a d o m o w a" ve 4 knihách. Předmětem jejím je historie válek, jež vedli Poláci s kozáky, Tatary, Rusy, Švédy a Uhry v l. 1648–1660. Bouřlivá tato doba nadchla později Sienkiewicze k románu „Ogniem i mieczem" a „Potop". V komposici děje Twardowski vedl si zase způsobem kronikářským, oživoval však líčení válečných událostí procítěnými úvahami vlasteneckými, rozhorleně vytýkaje vady šlechty a nepořádky ve vojenské i veřejné správě, které zavinily válečnou pohromu Polska.

Kromě obsáhlých skladeb historických Twardowski složil několik básní menších, v nichž mu byl vzorem zvláště Kochanowski. Následoval ho v dojemných „T r e n e c h", jež složil po smrti své jediné dcerušky. Podle vzoru „Satyra" Kochanowského napsal břitkou satiru „S a t y r n a t w a r z R z e c z y p o s p o l i t e j" (1640), k níž vážil látku ze současných poměrů a projevil v ní široký rozhled po současném životě veřejném i soukromém; se smělou otevřeností odhaloval na něm bolavé stránky, šlehal sněmy, na nichž zájmy osobní mají vrch nad prospěchem celku, vytýkal prodejnost úřadů, opičení po cizině, od poměru veřejných přecházel k soukromým, vyčítal ženám fintivost a milostné pletky, mužům pijáctví a marnotratnost a p.

Z mladších let pochází od něho velký počet panegyrických a příležitostných básní, které nemají zvláštní ceny literární, jsou pouze dokumentem doby, která si libovala v takových pochvalných skladbách. Twardowski, ačkoliv svým vrstevníkům vrhal směle trpkou pravdu do očí, sám neostýchal se pochlebovati králi a magnátům, chtěje si jejich přízeň nakloniti.

Zvláštností stylu Twardowského, zejména v eposech, je nabubřelost a přeplněnost, vzniklá užíváním hojných ozdob a mytologických obrazu z antické poesie. Sám praví: „Prawdę pisać jest moja intencya", ale k tomu hned dodává: „jednak nie bez gracyi i zwyczajnych poetyckich przysad". Těchto básnických „přísad", vzatých ze starých klasiků, je místy příliš mnoho.

Lyrika měla v XVII. st. předního zástupce ve *Vespazianu Kochowském* (1633–1700). Účastnil se bojů s kozáky a Švédy, později se oddal hospodářství; meče znovu se chopil k obraně Vídně před Turky za Jana Sobieského.

Nejcennější jsou jeho drobné básně lyrické, pojaté do sbírky „N i e p r o ż n u j ą c e p r ó ż n o w a n i e" (1674). Podstatnou část sbírky tvoří básně politicko-vlastenecké, jimiž doprovázel významné

děje své vlasti, kterou vřele miloval, v pohnutlivých letech 1648 až 1668. Upřímně, otevřeně a srdečně zobrazoval v nich, co v této nepokojné době cítil a myslil. Nadšení vlastenecké střídá se v nich s rozčarováním, naděje se smutkem, jásot s nářkem, podle toho, jaké osudy v daný moment stíhaly Polsko. S básněmi vlasteneckými v úzkém spojení jsou básně náboženské, modlitby, hymny a žalmy. Vyznačují se zvláště tím, že se v nich vedle hlubokého a opravdového citu zbožnosti ozývají příkré tóny náboženské nesnášelivosti a nenávisti k jinověrcům. Pěkné jsou básně, v nichž opěvoval život na vsi, puvaby domácí přírody, zaměstnání a zábavy vesnické. Své radosti ze života a veselé náladě společenské dával živý výraz v písních veselých a žertovných. V komposici a zevnější formě svých básní řídil se nejvíce Horácem, užívaje rozmanitých strof a forem rytmických, čímž se příznivě liší od svých vrstevníků. Dikce jeho je uhlazená, na závadu je pouze častější užívání cizích slov a nezvyklých provincialismů. K básním lyrickým připojeny jsou epigramy (fraszky); větším dílem se opírají o motivy a reminiscence z jiných autorů, klasických, vlašských, anglických a polských. Vedle vtipných a působivých čísel vyskytuje se mezi nimi i nemálo epigramů slabých.

S malým zdarem Kochowski pokusil se i v delších básních epických, jež skládal za zřejmého vlivu epiky Tassovy. Báseň jeho „Kamień świadectwa wielkiego w koronie polskiej senatora niewinności“ (1668), napsaná na obranu knížete Lubomirského, není nepodobna příležitostnému traktátu politickému. Kronikářsky suchá je též skladba „Dzieło boskie albo pieśni Wiednia wybawionego“ (1684). V pokročilejším věku skládal hlavně básně obsahu nábožného, které nemají literární ceny, na př. „Różaniec Panny Maryej“, „Ogród panieński“, „Chrystus cierpiący“ a p. Nad tyto veršované skladby povznáší se prozaické dílo v stylu biblickém „Psalmodya Polska“ (1695), proniknuté upřímným citem náboženským a vlasteneckým. Básník po způsobu žalmisty děkuje Bohu za dobrodiní udělená, ne tak jeho osobě, jako národu polskému. Kniha je i tím zajímavá, že názory v ní projevené o osudech a budoucnosti polského národa připomínají hlavní zásady, na nichž pozdější básníci (Brodziński, Mickiewicz, Krasiński a j.) budovali theorii mesianismu polského. Kochowski pevně věřil, že Polsko je „vinicí Kristovou“ a že Poláci jsou národem vyvoleným, o nějž Bůh zvláště pečuje jako o své oddané ctitele. Jako Kochowski tak i *Jan Pasek* (asi 1630—1701) pokládal Poláky za národ vyvolený, nad nímž bdí Bůh a jeho andělé. Vírou touto proniknuty jsou jeho „Pamiętniki“, objímající dobu od r. 1656—1688. Je to nejlepší prozaické dílo polské XVII. st. a čte se jako poutavý román historický. Pasek zaznamenal v něm nejen události veřejné, jichž byl očitým svědkem nebo přímým účastníkem, nýbrž

vylíčil i život tehdejší šlechty, její názory, mravy a obyčeje. Jakožto bohatý zdroj k poznání veřejného i soukromého života tehdejší šlechty memoáry jeho mají svrchovanou důležitost. Při tom byl Pasek znamenitým stylistou, uměl živě, barvitě a poutavě vypravovati, líčení své kořenil samorostlým vtipem a strhujícím humorem.

Potocki, Twardowski a Kochowski jsou hlavní představitelé nábožensko-vlasteneckého směru v literatuře polské, který pramenil z křesťanského, rytířského a šlechtického ducha polského. Vedle něho projevil se ještě jiný směr, který byl modernější a opíral se o novější zjevy z poesie vlašské a francouzské. Hlavními zástupci jeho byli Morsztynové.

Jeronym Morsztyn (1580—1623) proti asketicko-odříkavým hlasům uvedl ve sbírce básní „Świat o w a r o z k o s z" do polské poesie radostnější tón, vyzývaje k užívání života a radostí jeho. Zkoušel své síly v básních lyrických, didaktických; nejvíce se zavděčil polským čtenářům veršovanými povídkami.

Jako erotický básník, vzdělaný na vzorech vlašských a francouzských, vystoupil *Ondřej Morsztyn* (1613—1693), hladký a úlisný dvořan a diplomat, který si cestami po Evropě, Francii a Belgii zjednal široké vzdělání, ale také lehkomyslné názory na povinnosti k vlasti a národu. Na poesii pohlížel jako na zábavu a básně své nepsal pro veřejnost. Složil dvě sbírky básní milostných „K a n i k u l a a l b o p s i a g w i a z d a" (1647) a „L u t n i a" (1661), které byly později tiskem vydány. Erotika jeho je rozkošnická a smyslná, opěvující u žen hlavně půvaby a vnady tělesné. Zvláštní ceny dodává však jeho básním uhlazená forma; verše neobyčejně hladké, plynné a lehké řadí se volně v umělé strofy vybraných forem (sonety, kancony, sestiny), řeč je neobyčejně květnatá a obrazná. Tuto skvělou formu básnickou, jíž převýšil všecky své vrstevníky, Morstyn osvojil si z poesie vlašské, zejména od Mariniho, který svým květnatým, barokovým slohem naň měl nepochybný vliv.

Drobných básní, epigramů, frašek, hádanek pochází od něho mnoho; z velké části jsou také eroticky zabarveny a vyznačují se při mistrovské formě svěžím humorem a důvtipem. V starším věku Morsztyn místo erotiky skládal písně nábožné, v nichž byl jeho vzorem rovněž Marini. Z něho vážil také podnět k veršované povídce „P s y c h e", obsahující známý příběh o Amorovi a Psyše.

Z rodu Morsztynů jsou známi ještě dva básníci, kteří se však plodností nevyrovnají oběma předešlým. *Stanislav Morsztyn* psal básně příležitostné, frašky a trény a přeložil Senekova „Hipolyta" a Racinovu „Andromachu". Od *Zbihněva Morsztyna* zůstala sbírka básní „M u z a d o m o w a", obsahující drobné básně, zejména vojenské, a epická skladba „S ł a w n a w i k t o r y a p o d C h o c i m e m".

3. Úpadek literatury polské v 1. pol. XVIII. st.

Dějiny první polovice XVIII. st. v Polsku, jak dovozuje historik Bobrzyński — toť jediný temný obraz hrubého materialismu. Sobectví, požívavost a rozkošnictví zaujaly místo občanských ctností; odtud vzniklo rčení: „Za króla Sasa jedz, pij i popuszczaj pasa". Šlechta, politicky otupělá, přestala pečovat o dobro vlasti, úřady vyšší i nižší staly se kořistí sobeckých vyděračů, kteří se dávali podplácet, duchovenstvo ustrnulo na bezduchém obřadnictví. Do správy státní pletli se sousední mocnáři, podporujíce vnitřní zmatky, aby z nich kořistili ve svůj prospěch.

Vyskytli se ovšem prozíravější myslitelé, kteří se snažili rodákům svým otevříti oči a roznítiti je k reformám. Navrhované reformy týkaly se především neblahých poměrů politicko-sociálních, z nichž plynulo všecko zlo, hrozící Polsku úplným rozvratem a pustou anarchií. *Jan Stanislav Jabłonowski* ve své politické brožuře „Skrupuł bez skrupułu" (1730) ostře bičoval zlořády a hříchy v životě veřejném, zejména okrádání státu, zneužívání liberum veto, lenivost, nedostatek lásky k vlasti a p. *Stanislav Leszczyński*, ucházeje se po druhé o korunu polskou, ve spise „Głos wolny, wolność ubezpieczający" (1749) podal řadu důležitých návrhů o řádě sněmovním, o upravení státního pokladu, o odpovědnosti ministrů o osvobození sedláků a p. *Stanislav Konarski* (1700—1773) první vypověděl boj osudnému liberum veto, dokazoval z historie, že dotud jen škodlivě pusobilo na rozvoj obce pospolité, a navrhoval jeho zrušení. Spis Konarského „O skutecznym rad sposobie", v němž vyloženy jeho opravné myšlenky politické, způsobil ohromný dojem a zaujal všecku inteligenci reformám nakloněnou. Konarski má kromě toho také velikou zásluhu, že razil cestu lepšímu vkusu uměleckému, horlil pro přirozenost, pravdu a prostotu v poesiii, pro ryzost a čistotu v řeči.

Proti zaslepené většině byli však jmenovaní horlitelé bezmocni a výstražné hlasy jejich vyzněly na prázdno. Když pak se za Stanislava Augusta probudilo národní svědomí, bylo už pozdě.

Úpadek politického, mravního a náboženského života působil i na literární činnost, která obsahem i formou úplně poklesla. Spisovatelé tehdejší přestávali na tom, co vytvořili jejich předchůdci, napodobujíce je v obsahu i formě, a to dosti povrchně. Při tom zdivočel i vkus a snížilo se měřítko estetické, takže se místo pravých básní rojily pouhé rýmovačky. Epická poesie podržela vrch jako v době předchozí, zejména se rozmohla epika náboženská, hlavně působením jesuitů. Skládány byly hojné eposy duchovní, veršované legendy svatých, parafráze biblických příběhův a pod. Lyrice světské se nedařilo a lyrika duchovní opakovala větším dílem motivy již otřelé. Satirám nebyla doba příznivá, zato bujela pochlebná panegyrika. V novelistice pokračovalo se ve fantasticko-

romantických povídkách veršem jako v době předchozí. Toliko v dramatice dály se pokusy navazovati na nové drama francouzské.

Spisovatelů nebyl sice nedostatek, ale těch, kteří by se byli poněkud povznesli nad všední úroveň, byl počet nadmíru skrovný. *Vojtěch Chrościński* kromě překladů z latiny psal verše politické a vzdělal veršem několik legend a příběhů starozákonných (Josef, Aman). Záslužnou činnost vyvíjel biskup *Josef Ondřej Załuski*; psal frašky a básně, vydal polskou antologii básnickou, obětavě sbíral po vší zemi polské knihy a zřídil ohromnou bibliotéku, kterou odkázal národu.

4. Drama a povídka.

Dramata humanisticko-reformační a latinské hry školské rozšířily se v Polsku hojnou měrou, avšak vliv jejich na domácí tvorbu dramatickou byl nepatrný. Jevil se především u *Mik. Reje*, jak bylo výše na str. 172 podotčeno. Obor veselohemí zastoupen byl komedií rybaltovskou (rybalt = venkovský učitel); nejstarší památkou toho druhu je „Tragedya żebracza" (1552), obsahující hádku a bitku žebráků s kupcem. V podstatě je to satira na žebráky z povolání, kteří se z lenosti dožadují dobročinnosti. Dostala se také do Čech a překlad její byl třikrát vydán tiskem. Rozšířeny byly dále komedie masopustní a žertovné intermedie nejrozmanitějšího druhu. Mezi nejoblíbenější hry náležela komedie *Petra Baryky* „Z chłopa król" (1633), obsahující pěkný motiv o „zkrocení zlé ženy" a složená v hladké formě.

Později ujali se divadla jesuité a pořádali se svými žáky pravidelná divadelní představení. Hry jejich nelišily se valně od podobných her jesuitských u nás a jinde.

V XVII. st. začaly se objevovati ojedinělé překlady dramat francouzských a italských. *Ondřej Morsztyn* přeložil trag. Corneillovu „Cid" a pastýřskou hru Tassovu „Amintas" a *Stanislav Morsztyn* parafrazoval Racinovu „Andromachu". Tyto překlady jakož i divadelní představení kočujících herců anglických a německých zůstaly však beze všeho vlivu na domácí tvorbu dramatickou. Za Vladislava IV. vešla v oblibu vlašská opera; ohlasem jejím je selankové drama *S. Twardowského* „Daphnis drzewem bobkowym" (1638), složená v pěkných oktávách podle opery Paschati-ho.

Příznivější obrat pro literaturu dramatickou nastal teprve v XVIII. st., když se spisovatelé polští začali důkladněji seznamovati se vzory francouzskými. Začátek učinil *Stanislav Konarski* (1700—1773) z řádu piaristův, jenž zavedl v konviktě varšavském, piaristy řízeném, divadlo, kde se provozovaly komedie francouzských autorů v originále a tragedie v překladech polských. Konarski sám kromě překladů napsal původní tragedii „Epaminondas", řídě

se v technice dramatické vzory francouzskými. Příkladu Konarského následovali jiní spisovatelé. *Uršula Františka Radziwiłłová*, obstarávajíc repertoár pro domácí divadlo svého muže, skládala podle klasiků francouzských tragedie a komedie; v komedii napodobovala Molièra, některé její veselohry vznikly přepracováním kusů Molièrových. Vzory francouzské napodoboval také *Václav Rzewuski*; jsou od něho dvě tragedie historické „Żółkiewski“ a „Władysław pod Warną“ a dvě komedie „Dziwak“ a „Natręt“ (Dotíravec), práce vesměs málo významné.

Zábavná próza byla dlouho v Polsku zastoupena povídkami středověkými nebo překlady z němčiny, italštiny a francouzštiny. Teprve v XVI. st. dály se pokusy o samostatnější práce beletristické. Prvním významným pokusem toho druhu byl veršovaný pastýřský román *Sam. Twardowského* „Nadobna Paskwalina“, jehož vzorem byl proslulý román Montemayerův „Diana“ a do něhož pojaty některé podrobnosti z klasické literatury a z Tassova „Jerusalema“.

V hojnější míře vzdělával veršované povídky *Václ. Potocki*. První ukázkou byla drobná povídka „Judyta“, v níž prostě a dojemně vylíčen byl známý příběh biblický. Podle Barclayovy alegorické povídky s tendencí politickou „Argenis“, která se těšila velké oblibě a byla hojně z latiny do evropských jazyků překládána, Potocki složil obsáhlou skladbu „Argenida“, čítající 30.000 veršů, nahradiv partie, týkající se politických poměrů francouzských, líčením politického stavu v Polsku. Pěkná řeč a malebný styl je její předností. Menší cenu literární má druhá obsáhlá povídka Potockého ve verších „Syloret“, složená po způsobě „Aithiopik“ Heliodorových a čerpající podrobnosti z Apulejových „Metamorfos“ a jiných starověkých pramenů. Mravoučná tendence její vyznívá v ten smysl, že v neštěstí třeba zmužile zápasit s protivenstvím a doufat v lepší budoucnost. Známý příběh o Virginii, dívce římské, podle Livia zveršován v stejnojmenné povídce Potockého, k níž připojen dlouhý mravoučný úvod o tom, že hlavní příčinou neštěstí na světě bývá žena. Z války nizozemské (podle franc. historika Thuana) vážil Potocki látku k pěkné povídce „Historya dwu pięknych Tressy i Gazele w Holandyej panien“. Vedle jiných básní Potockého veršované povídky zaujímají jen podřízené místo.

Oblíbenější byly fantasticko-romantické povídky *Jeronyma Morsztyna*. Vydány byly ve dvou sbírkách. První s názvem „Antypasty małżeńskie“ obsahuje povídku veršovanou o kralevičně z vých. kraju Banialuce a dvě povídky prózou: o Galeziovi a Filidě (podle Boccaccia, Dekam. V. 1) a o Přemyslavu, knížici osvěcimském (připomíná motiv o Griseldě). Základní osnovu jejich tvoří myšlenka, že upřímná láska přemůže všecka protivenství. Nejzajímavější z nich je povídka o Banialuce, plná fan-

tastických příběhů a neobyčejných příhod, opírající se z části o motivy z národních pohádek.

V druhé sbírce, nadepsané „Filomachia abo Afektów gorącej miłości wyrażenie“ jsou též tři milostné historie: o Alfonsovi aragonském a Oristelle kretské, o Zygismundě a Gwizdardovi, o Taleziovi lydijském a Perepodě aragonské. Jsou spojeny základní myšlenkou, že bezuzdná vášeň milostná neujde těžkému trestu. Povídka o Sigismundě a Gwiskardovi zakládá se na známé novele Boccacciově „Ghismonda a Guiscardo“, předlohy dvou ostatních nebyly ještě určeny.

Na poč. XVIII. st. zaplavována byla literatura polská překlady povídek francouzských a vlašských, z nichž valná část neměla literárního významu a nemohla tudíž obnoviti beletrii domácí. S plody původními vystoupila *Alžběta Družbacká*, první významnější spisovatelka polská. Vzdělávala se hlavně na Potockém a následovala ho i při skladbě svých fantasticko-romantických povídek veršovaných. Čelnější práce její jsou: „Cefal i Prokrys“, „Fabuła o książęciu Adolfie“, „Historya księżny Elefantyny Eufraty“, „Ortoban“, „Przykładne małżeństwo“. Práce její neznamenají zvláštního pokroku ve vývoji polské povídky, byly psány ve vkusu středověkých romantických příběhů a poučovaly o rozmanitých otázkách lásky a manželství; jedinou předností jejich byl prostý a přirozený styl, tu a tam životnější obraz a nenucený humor.

Ve vkusu středověkém a s tendencí mravoučnou Družbacká psala také drobné povídky veršem, jako „Życie Dawida“, „Pokuta Maryi Egipcyanki“, „Pokuta Maryi Magdaleny“ a skládala nábožensko-didaktické alegorie. Nejlepší byly její básně popisné s pěknou malbou přírodní, na př. „Opisanie czterech części czasu“.

[J. Szujski: Odrodzenie i reformacya w Polsce. Krak. 1881. — St. Windakiewicz: Znaczenie szkoł i uniwers. dla oświaty i liter. łacińskiej w Polsce. Lw. 1890. — K. Morawski: Historya uniwers. Jagiełł. Kr. 1900. — Cz. Bogdalski: Szkice z dziejów humanizmu w w. XV. Krak. 1909. — J. Bukowski: Dzieje reformacyi w Polsce. Kr. 1883-1886. — A. Brückner: Różnowjercy polscy. W. 1905.

A. Brückner: Średniowieczna poezya łacinska w Polsce (Rozpr. Ak. Um. 16. 1892; 22, 1893; 23, 1894). — J. Chrzanowski: Poezya łac. w Polsce średnow. (Aten. 1895). — W. Bruchnalski: Średnow. poezya łac. w Polsce (Dzieje lit. pięknej w Polsce I., 54).

St. Windakiewicz: M. Rej z Nagłowic. Kr. 1895. — A. Brückner: M. Rej. Krak. 1905. — B. Chlebowski: M. Rej jako pisarz. Warsz. 1905. — Týž: Studya nad liter. pol. w. XVI. W. 1912. — M. Janik: M. Rej z N. Lw. 1905. — J. Polívka: M. Rej z N. (Čes. Čas. Hist. 11, 1905). — J. M. Ujejski: Pojęcia Reja, dotyczące Polaka i Polski (Pam. liter. 1905). — J. Kallenbach: M. Rey (Przegl. pol. 1906, 159). — W. Bruchnalski: Rozwój twórczości pisarskiej M. Reja (Rozpr. Ak. Um. 44, 1907). — Ig. Chrzanowski: Zwierciadlo Reja przed sądem potomnósci (Przedm. do wyd. Zwierciadła). Kr. 1914.

Br. Chlebowski: Jan Kochanowski w świetle własnych utworów. W. 1884. — St. Tarnowski: Studya do hist. lit. polskiej. Wiek XVI. J. Kochanowski. Kr. 1888. — R. Plenkiewicz: Jan Koch, jego ród, żywot i dzieła. W. 1897. — F. Hoesick: J. Koch. w świetle ostatnich wyników krytyky histor. Kr. 1908. — Týž: Ze studiów nad Koch. (Rozpr. Ak. Um. 44, 1908). — W. Nehring: J. Koch. Życie i dzieła. Petersb. 1900. — Br. Chlebowski: Artyzm Koch., jego czynniki i znamiona. (Aten. 1897). — Týž: Stud. nad liter. pol. w. XVI. W. 1912. — F. Hoesick: Kochanowski wobec reformacyi (Rozpr. Ak. Um. 44, 1908). — St. Dobrzycki: Psalterz J. Koch. (Rozpr. Ak. Umiej. 1911).

J. I. Kraszewski: M. S. Szarzyński. Nowe studya literackie II. W. 1843. — F. Faleński: M. S. Szarzyński (Aten. 1886). — A. Brückner: Źródła do dziejów liter. i oświaty polskiej. III. (Bibl. War. 1891). — Wł. Ćwik: M. S. Szarzyński (Pam. lit. 1907).

J. K. Ehrenberg: Seb. F. Klonowicz (Bibl. War. 1889). — St. Basiński: Roxolania Klonowicza w stosunku do poezyi łaćin. i greckiej (Spraw. gimn. w Sanoku 1895, 1896).

A. Małecki: A. F. Modrzewski (Z dziejów i liter. Lw. 1896). — St. Tarnowski: Pisarze polityczne XVI. w. Kr. 1886. — L. Kubala: St. Orzechowski. Lw. 1870.

M. Dzieduszycki: P. Skarga i jego wiek. Kr. 1868. — Týž: O kazaniach jubileusz. W. 1904. — Ig. Chrzanowski: O kazaniach sejmowych Skargi (Przedmowa do wyd. kryt. Kazań sejm.) Kr. 1912. — T. Grabowski: P. Skarga. Kr. 1912. — Tretiak: P. Skarga w dziejach i liter. unii brzezkiej. Kr. 1914. — K. Otwinowski: Dzieła P. Skargi. Spis bibliogr. Kr. 1916.

Aug. Bielowski: Szymon Szymonowicz (Pam. Ak. Um. 1875 II.). — A. Tyszyński: Szym. Szym. i jego sielanki (Bibl. W. 1869; Wizerunki polskie. W. 1875). — Ig. Chrzanowski: Trag. Szym. Szym. Castus Joseph w stosunku do liter. obcej (Aten. 1892). — J. Kallenbach: Szymonowicza dramat. Castus Joseph (Rozpr. Ak. Um. 1892). — W. Hahn: Szym. Szym. (Simon Simonides). Jego żywot i dzieła (Rozpr. Ak. Um. S. II. T. 18, 1901). Kr. 1901, 1903.

K. J. Heck: Żywot i dzieła Bart. i Szym. Zimorowiczów na tle stosunków ówczesnego Lwowa (Rozpr. Ak. Um. S. II. T. 8, 1894). — Týž: Kto je autorem Roksolanek pod imeniem Sz. Zimor. wydanych (Rozpr. Ak. Um. S. II T. 25, 1904). — K. Jarecki: Spór o dwu Zimorowiczów (Pam. lit. 3, 1904). — Týž: Światowa rozkosz H. Morsztyna a Roksolanki Sz. Zimor. (ibd. 4, 1905).

A. Bełcikowski: Wacław z Potoka Potocki (Ze studyów nad liter. pol. Warsz. 1886). — Wł. Chotkowski: W. z Potoka Potocki i jego pisma. Pozn. 1876. — P. Chmielowski: Zapomniany poemat W. Potoc. (Stud. i szkice z dziejów lit. pol. I. 1886). — Br. Chlebowski: W. Potoc. jako autor Wojny chocim. W. 1882. — J. Tretiak: Historya wojny chocimskiej 1621 r. Lw. 1889. — A. Brückner: Spuścizna rękopis. po W. Potockim (Rozpr. Ak. Um. 27, 1898; 29, 1899). — Týž: Język W. Potoc. (ibd. 31, 1900). — T. Grabowski: Literatura Aryańska w Polsce. Krak. 1908.

A. Bełcikowski: Samuel ze Skrzypny Twardowski (Ze studiów nad lit. pol. W. 1886). — B. Chlebowski: Sam. ze Skrzypny Tward. (Tygod. illustr. 1872; viz též ibd. 1882, 1884). — St. Turowski: Sam. ze Skrz. Tward. Lw. 1909.

L. Siemieński: Wesp. Kochowski (Portr. lit. I. Pozn. 1865). — A. Krażewski: Hieron. Wesp. Nieczuja Kochowski (Studya nad lit. pol. W. 1871). — W. Nehring: Wesp. Kochow. i jego liryki (Studya liter. Pozn. 1884). — J. Czubek: Wesp. z Kochowa Kochow. (Rozpr. Ak. Um. 32, 1901). — St. Turowski: Wesp. Kochow. na tle współczesnem jako poeta. Lw. 1907

A. Małecki: Jan Andrzej Morsztyn i jego imiennicy. Lw. 1896. — K. Mecherzyński: O poezyach Hier. Morsztyna atd. (Bibl. W. 1859). — M. Dynowska: Hier. Morsztyn i jego rękopiś. spuścizna (Pam. lit. 19, 1910). — A. Bełcikowski: Andrzej Morsztyn. (Ze stud. nad lit. pol. W. 1886). — P. Chmielowski: Andrej Morsztyn. W. 1883. — T. Wierzbowski: Materiały do dziejów pism. pol. II. W. 1904. — A. Strzelecki: Andrzej Morsztyn i jego twórczość poet. (Wýbor Poezyi J. A. Morsz. W. 1909).

K. W. Wójcicki: Teatr starożytny w Polsce. Warsz. 1841. — W. Nehring: Początki poezyi dramat. w Polsce (Rocz. Tow. Przyj. nauk Pozn. 15, 1887). — Týž: Beiträge zur Gesch. d. dram. Lit. in Polen (Asl. Ph. 17, 1895). — Týž: Beitr. zur Gesch. des Theaters in Polen (Zeitschr. f. vergleich. Literaturgesch. N. F. 12, 1898). — A. Brückner: Początki teatru i dramat średniow. (Bibl. W. 1894). — Týž: Z dziejów dawnego teatru pol. (Pamięt. lit. 1. 1902). — P. Chmielowski: Nasza lit. dramatyczna. Petersb. 1898. — St. Windakiewicz: Teatr ludowy w Polsce. Krak. 1902. — Týž: Dramat. liturg. w Polsce średniow. Krak. 1903. — W. Hahn: Liter. dramatyczna w Polsce XVI. w. Lw. 1906. — Týž: Rozwój poezyi dramat. w Polsce (Dzieje liter. pięknej w Polsce II.).

B. Gubrynowicz: Powieść do polowy XVIII. st. (Dzieje lit. pięk. w Polsce II.). — Podrobná literatura uvedena v Hist. liter. polskiej od R. Pilata.]

HLAVA IV.

Počátky písemnictví Lužických Srbů.

Země lužické byly dlouho stálým předmětem bojovných pûtek a válečných zápasů mezi Německem, Polskem a Čechami. Vláda nad nimi často se střídala, mnohdy se ani nevědělo, komu náležejí. Teprve od r. 1319 Lužice Horní a od r. 1373 také Dolní trvale byly spojený s korunou českou, což trvalo až do r. 1635, kdy mírem pražským odstoupena obojí Lužice kurfirstovi saskému Janu Jiřímu s podmínkou, že po vymření panujícího rodu saského připadne zase ke koruně české.

Stálé válečné nepokoje způsobily, že se šlechta původu německého domohla veliké moci, soustředila ve svých rukách rozsáhlé statky a podrobovala si selský lid. Srbové dosti dlouho vzdorovali nárazům germanisace, teprve v XIII. st., kdy silný proud německých kolonistů z Míšně vtrhl do Lužice, začali se silněji poněmčovati. Němečtí kolonisté usadili se hlavně v městech a hornatých krajinách, dělících Lužici od Čech, takže na konci XIII. st. byli již Lužičtí Srbové odděleni od Čechů širokým pruhem německých osad a vsí. Němečtí osadníci stáli pod zvláštními soudy, zaváděli nové pořádky, vytvořili uprostřed domorodého obyvatelstva novou společnost a přízní panstva nabývali převahy nad srbským obyvatelstvem. Účinnými středisky germanisace byly též bohaté kláštery a hojně nadané kostely s německými kněžími a mnichy.

Lužice připojeny byly k Čechám v době, kdy Němci byli již vládci země, kdy se na panských hradech a ve městech cizí zvyky rozmohly, kdy německá řeč přehlušovala srbštinu, kdy Němec byl vládcem a pánem, Srb poddaným a sluhou. Poměry tyto se nezměnily ani za vlády panovníků českých. I když se projevila snaha, jako na př. za Karla IV., prospěti vesnickému obyvatelstvu srbskému, narazilo to vždy na odpor Němců na hradech a v městech. Husitské hnutí nedotklo se vubec srbského lidu, naopak stavové zemští a města pomáhali Zikmundovi v bojích proti českým husitům.

O vzdělání a kulturní povznesení srbského lidu nestaral se nikdo. Staré nařízení míšeňského biskupa Brunona II. z poč. XIII. st., aby duchovní znali srbskou řeč a kázali lidu v jazyce srozumitelném, upadlo v zapomenutí. Míšeňský biskup Jan VI. ze Sal-

hausen vida, v jakou duševní temnotu srbský lid klesá, nařídil sice, aby městští i vesničtí faráři, kteří mají srbské osadníky ve své farnosti a neznajíce srbsky, nemohou jim ani kázat, ani je zpovídat a v náboženství vyučovat, opatřili si kaplany a zástupce znalé srbštiny, rozkazu jeho nebylo však dbáno, takže lid klesal v zatemnělost čím dál tím hlubší. Jak ubohý a ponižující byl stav srbského lidu, možno poznati již z toho, že se mu nedovolovalo vstupovat do cechu řemeslnických. Chtěl-li se srbský hoch učiti řemeslu, žádáno na něm vysvědčení, že je z dobré německé krve a ne slovanské národnosti („dass er guten deutschen Geblüts und nicht wendischer Nation sei") a p.

Jakousi nápravu zdálo se přinášeti reformační hnutí, jež mezi německými měšťany a šlechtou nacházelo horlivé přívržence. Úspěšnému šíření nového učení mezi srbským lidem na závadu byl nedostatek srbsky znajících kazatelu a učitelu. Hornolužičtí stavové, šlechta a města snažili se tomu odpomoci. V l. 1538 a 1551 vydáno bylo nařízení, podle něhož se měli schopní srbští mladíci posílat do škol a připravovat se k duchovnímu stavu, aby se Srbům dostalo řádných kněží; za odměnu jim slibováno, že budou z poddanství a roboty propuštěni. Pomýšlelo se i na to, zříditi pro Srby vyšší školu (gymnasium). Město Lubij poskytlo k tomu uprázdněný klášter františkánský a veliký díl lesa na vydržování takové školy. Avšak dříve než se poselství, vypravené do Prahy žádat v té příčině za svolení cís. Maksimiliana II., vrátilo, požár zničil město Lubij a založení školy odloženo — navždy. Jediný výsledek toho byl, že směli býti někteří Srbové přijímáni do německých škol a gymnasií, zvláště v Budyšíně, Zhořelci a Chotěbuzi, a že na gymnasiu v Míšni zřízena byla dvě stipendia pro studující Srby.

Do r. 1578 byla reformace nátlakem vrchnosti v celé Lužici provedena, toliko malá část hornolužických Srbů zůstala věrna katolictví; od té doby jsou Lužičtí Srbové vyznáním rozděleni ve dvě strany: luterány a katolíky. Národnostně reformace Srbům neprospěla — germanisovalo se čím dál tím usilovněji —, byla však podnětem pěstovati písemnictví jazykem srbským. Tím, že za reformace srbština nabyla zase platnosti v kostele a při vyučování náboženském, nastala potřeba překládati Písmo a katechism na jazyk srbský. Připomíná se sice již z konce XV. st. srbský katechism, vydaný prý z nařízení biskupa míšenského Jana VI., ale katechism tento zmizel beze stopy, nedochovav se ani v jediném exempláři. Zdali byly vůbec nějaké starší překlady bible nebo aspoň evangelií, o tom není nic známo; při blízké příbuznosti staré srbštiny se staročeštinou je dosti pravděpodobno, že kněží srbští užívali k církevní potřebě knih českých, jejichž teksty čtli při bohoslužbě přímo srbsky. Roformací se věc změnila, ježto autentické teksty náboženské pro evangelíky byly německé; bylo tedy nutno pořizovati překlady podle německých předloh. Pravopis a čechismy v nejstarších pa-

mátkách srbských ukazují, že překladatelé brali při tom na pomoc knihy české.

První literární památkou dolnolužickou a lužickosrbskou vůbec je překlad Nového zákona z r. 1548 od *Mikuláše Jakubice*, který zůstal rukopisem. Jinou rukopisnou památkou dolnolužickou je překlad žaltáře od neznámého spisovatele, chovaný ve vévodské knihovně wolfenbüttelské. Také první známý tisk lužicko-srbský patří dolnolužičtině; je to Zpěvník a Lutherův malý katechismus v překladě *Albina Mollera* z Třupce, vytištěný r. 1574 v Budyšíně. První hornolužickou knihou tištěnou je překlad malého katechismu Lutherova od hodźijského faráře *Vác. Warichia* (Wawrika) r. 1597, po němž teprve r. 1627 poršický farář *Řehoř Martini* vydal překlad sedmi kajících žalmů se souběžným tekstem německým. Přidáme-li k tomu ještě dolnolužicky psaný katechism „Encheridion Vandalicum", jejž vydal r. 1610 *Ondřej Tara* (Tharaeus), jsou tím nejstarší lužickosrbské památky písemné vyčerpány.

Další vývoj písemnictví byl přerušen válkou třicetiletou, za níž Lužice nejednou byly zpustošeny a obyvatelstvo úplně ochuzeno. Nastal nedostatek kněží a učitelů, lid klesal v úplnou nevědomost a nebylo nikoho, kdo by mu poskytl aspoň nejnutnějšího poučení. Teprve v druhé polovině XVII. st. vyskytli se zase spisovatelé, kteří se snažili opatřit lidu náboženské knihy a chránit ho před úplným poněmčením.

Evangelický farář v Budestecích *Michal Frencel* (*Brancel*) vydal r. 1670 překlad evangelia sv. Matouše a Marka v podřečí budyšínském, potom Kázání, Apoštolský katechismus (listy sv. Pavla k Římanům a Galatským), žalmy Davidovy a konečně úplný hornolužický překlad Nového zákona, tištěný r. 1706 v Žitavě. Frencel snažil se ustáliti srbský pravopis na základě českého a polského; později však ustoupil od tohoto správného pravopisu a přijal ortografii, kterou podle německého písma sestavil *Zachariáš Běrling* r. 1689 v knize „Didascalia seu orthographia Vandalica". Národní sebevědomí Frencel budil tím, že připomínal svým krajanům, že národ srbský není osamocen, nýbrž má příbuzné bratry v Češích, Polácích, Rusích a Jihoslovanech.

Současně s Frenclem vystoupili také spisovatelé katoličtí, pořizujíce pro své věřící potřebné knížky. Jesuita *Jakub Ticin* vydal r. 1679 v Praze latinsky první mluvnici hornolužickou „Principia linguae wendicae", v níž učil pravopisu, jejž přizpůsobil českému, připomínaje, že srbská řeč je sestra češtiny, z jedné matky s ní vzešlá. Katoličtí Srbové setrvali při pravopise Ticinově, kdežto evangelíci přijali německý pravopis Běrlingův, který byl později ještě více německému přizpůsoben. Tak nastalo rozdvojení mezi Srby i v pravopise, které trvá podnes. Horlivým spisovatelem na straně katolické byl dále *Jiří Swětlik* (*Swótlik*); vydal první katolický

zpěvník „S e r b s k e k a t h o l s k e k ě r l u š e“, p e r i k o p y e v a n g e l i a, první latinsko-srbský slovník „V o c a b u l a r i u m l a t i n o - s e r b i c u m“ a přeložil c e l o u b i b l i (v l. 1688—1707), která pro nedostatek prostředků nebyla vydána tiskem.

Mluvnici dolnolužickou sestavil r. 1650 *Jan Chojnan*; zůstala sice v rukopise, bylo jí však od pozdějších spisovatelů užíváno při spisování nových knih. Překlady perikop a jiných částí bible, Chojnanovi připisované, se nezachovaly.

Latinsky psal díla o jazyku a dějinách Lužických Srbů syn Frenclův *Abraham Frencel*. V l. 1693—6 vydal spis „De originibus linguae sorabicae“, v níž řeč srbskou srovnával s hebrejštinou; dále napsal učená pojednání o bozích slovanských a o srbských jménech místních. Mnoho jiných latinských prací jeho zůstalo v rukopise, jako „Historia populi et rituum Lusatiae Superioris“, „Lexicon harmonico-etymologicum Slavicum“ a j. Spisy jeho byly významné tím, že je psal s širšího stanoviska slovanského, ukazuje na příbuznost Srbů s ostatními Slovany a seznamuje učený svět s jazykem a historií národa lužicko-srbského. Jsa sám dobrý Srb, pevně doufal, že srbský jazyk najde v budoucnosti hojné přátele a příznivce. Z Frenclova rodu vzešli ještě dva učení spisovatelé: *Michal Frencel* mladší, autor rozpravy „De idolis Slavorum“, a syn jeho *Šalomoun Bohuslav Frencel*.

Vyskytli se i rození Němci, kteří vidouce duševní hlad opuštěného lidu srbského, dbali o jeho poučení. V Dolní Lužici byl to zejména farář *Bohumil Fabricius*, přítel M. Frencla, který r. 1706 vydal v Chotěbuzi překlad Lutherova malého katechismu. Vida pak, jak vděčně byl přijat, začal překládati N o v ý z á k o n; za krátký čas jej s pomocí přátel dokončil a r. 1709 vydal ve vlastní knihtiskárně, kterou založil ve vsi Korjeni u Chotěbuze. Připravoval i překlad Starého zákona, ale nedokončil ho.

Vlastenecká činnost jmenovaných spisovatelů našla čilé následovníky, kteří obětavě pracovali o vzdělání lidu. Překlad S t a r é h o z á k o n a dokončili a r. 1728 vydali kněží *Jan Langa*, *Matěj Jokuš*, *Jan Böhmer* a *Jan Wawer*; při překladě svém přihlíželi k tekstu polskému, českému a staroslověnskému a připojili k němu N o v ý z á k o n v překladě Frenclově. Malou bibli vydal r. 1733 *Khryša Faber* a sbírku nábožných písní sestavili *Praetorius*, *Ast*, *Matthäi* (1710). Jiní vydávali rozmanité knížky modlitební a poučné.

Při vší snaze lužicko-srbských spisovatelů poskytnouti svěřenému lidu duševní a náboženské posily, úroveň vzdělanosti mezi Srby byla velmi nízká; hlavní závadou širšího rozvoje vzdělanosti byl nedostatek zemanstva a měšťanstva. Vesničané srbští neměli prostředku, aby mohli dávat mládež svou studovat, a nemohli si vychovat přirozené vůdce, kteří by o duševní pokrok jejich rázně pečovali. Nejhuře bylo v Dolní Lužici, kde byl lid chudší a útisk od nepřátel srbské národnosti největší. Tam již na poč. XVIII. st.

zakazováno srbsky učit a psát. R. 1714 vydal Bedřich Vilém I. rozkaz o odstranění srbské řeči ze škol a nařídil, aby se v srbských kostelích srbská a německá kázání střídala. Došla to tak daleko, že r. 1731 vydáno nařízení, kterým se zakazovalo duchovním oddávat Srby, kteří německy neuměli...

V době nejtěžšího útisku našli si však Lužičtí Srbové úspěšný prostředek na ochranu své národnosti. Byl to pro katolíky lužický seminář v Praze, založený r. 1706, a pro evangelíky „Srbský kazatelský spolek“ v Lipsku, vzniklý r. 1716; z obou těchto institucí vycházela mládež, dbalá své mateřské řeči a národnosti.

[W. Bogusławski a M. Hórnik: Historija serbskeho naroda. Budyšin 1884. — A. Černý: Lužice a Lužičtí Srbové. Praha 1912. — Jos. Páta: Lužice. Praha 1919.

J. Sreznevskij: Istor. očerk serbo-luž. liter. (Ž. M. N. Pr. 1844, maj). — K. Aug. Jenč: Stawizny serbskeje rěče i narodnosće (Čas. Mać. Serb. 1849—54). — Týž: Pismowstwo a spisovarjo delnjołuž. Serbow (ib. 1880). — M. Hórnik: Řeč a písemnictví luž. Srbů (Č. Č. Mus. 1856). — H. Dučman: Pismowstwo katholskich Serbow. Budyšin 1869 (srov. Čas. Mać. Serb. 1873—4).

K. Jenč: Nejstaršej serbskaj rukopisaj (Čas. Mać. Serb. 1862; srov. A. Leskien Afsl. Ph. I. 1876). — M. Hornik: Enchiridion Vandalicum (Čas. Mać. Serb. 1869; srov. A. Leskien Afsl. Ph. II.). — K. Jenč: Mich. Frencel a jeho zasłužby wo serbske pismowstwo (Čas. Mać. Serb. 1871). — M. Hórnik: Rěč a prawopis M. Frencla (ib. 1870). — H. Imiš: Podeńdźenja serbskeje biblije. Budyšin 1881.]

HLAVA V.

Reformace u Jihoslovanů.

1. Reformace v zemích slovinských.

Reformní hnutí velmi záhy proniklo z Německa do Štyrska, Kraňska a Korutan. Mnoho mladých lidí z těchto zemí studovalo v Německu, zvláště v Tubinkách, kde na universitě pusobil *Matyáš Grbec* (Grbič) z Istrie, přítel Lutheruv a žák Melanchthonuv. Prostřednictvím žáku Grbcových šířilo se nové učení Lutherovo mezi šlechtou, měšťanstvem a nižším duchovenstvem.

Kulturní stav zemí obývaných Slovinci byl v době předreformační přeubohý. V Kraňsku na př. nebylo žádného nižšího ani vyššího ústavu vyučovacího kromě malého počtu klášterních a vesnických škol. Jak papežský visitator Bizancij referoval, v celém Kraňsku a v okolních krajinách nenašel učitele, který by dovedl děti něčemu jinému naučiti kromě čtení a zpěvu. Synové zámožnějších rodin německých mohli se aspoň vzdělávati v cizině, v Italii a Německu, ale synum slovinského národa zřídka se k tomu naskytla příležitost. Duchovní vrchnost nestarala se vubec o vzdělání lidu; vyšší duchovenstvo pečovalo především o hmotné statky a hromadilo výnosná beneficia, ponechávajíc správu církevní nižšímu duchovenstvu, a to nemělo samo potřebného vzdělání. S nevzdělaností duchovních spojena byla úzce jejich mravní pokleslost.

Jestliže duchovenstvo, jež mělo učiti lid, bylo na nízkém stupni vzdělanosti a mravnosti, není divu, že lid tonul v úplné nevědomosti. Mnozí prý neznali ani Desatero božích přikázání ani Věřím v Boha, ba ani Otčenáš. Do této pusté tmy jako hlas boží zazněla slova Trubarova, jež psal r. 1561 do Lublaně svým přátelum: „Pringt die pawern an, das sie ire kinder windisch (t. j. slovinsky) lehren lassen, denn aus kindern und ainfeltigen samlet ime Gott ein kirchen!“ A vyznání jeho nevyznělo na prázdno. V předmluvě k Nov. zákonu z r. 1582 mohl již s hrdostí prohlásiti, že se jeho slovinské spisy čtou nejen v městech, kde jsou obecné školy, ale i na vsích od sedlákův a jejich dětí.

Primož Trubar (1508—1586) je největší a nejušlechtilejší představitel slovinské reformace a Slovinci právem naň patří jako na svého Husa a Luthera. Poznav hned na počátku své reformační činnosti, že kazatelé protestantští mohou jen tehdy úspěšně pusobiti na lid slovinský, budou-li své učení šířiti také tiskem, sestavil podle německého písma abecedu a napsal první dvě knížky slovinské: slabikář a veršovaný katechismus s písněmi a litaniemi. Vydány byly v Tubinkách r. 1550 s vymyšleným jménem autora, tiskaře a místa.

Přátelé Trubarovi vřele uvítavše první dvě knížky slovinské, žádali ho, aby pokračoval ve své činnosti spisovatelské. Trubar nějaký čas otálel, neboť náklad na knihy byl veliký, tisk drahý. K nové činnosti povzbudil ho *Petr Pavel Vergerius*, bývalý papežský nuncius a biskup v Capodistrii, který přešed k luteranství, nalezl v Tubinkách ochranu a útočiště u vévody virtemberského Krištofa, zvláštního příznivce a podporovatele kulturních snah Slovinců. K vyzvání Vergeriovu Trubar začal překládati Nový zákon. Vergerij cestoval zatím po Německu, Čechách, kde navázal styky s Čes. bratry, po Polsku, Kraňsku a Korutanech, vyhledávaje mezi šlechtou protestantskou peněžní prostředky k vydávání slovinských knih. Tak mohl Trubar vydati r. 1555 evangelium sv. Matouše jakožto ukázku svého překladu, uživ na rozdíl od dřívější grafiky německé písma latinského. První díl celého překladu Nového zákona vydán byl r. 1557, druhý díl r. 1560 a třetí r. 1577. Znovu vytištěn celý Nový zákon r. 1582.

Trubar pokračoval horlivě ve své činnosti spisovatelské a vydal ještě řadu spisu: sbírku duchovních písní, církevní řád, překlad žalmů Davidových, úplný katechismus, slovinský kalendář, domácí postilu M. Luthera atd.

Úspěch, jaký měly knížky Trubarovy — rozšířily se až k moři v Dalmácii a na turecké hranice, jak dosvědčovali stavové kraňští ve své relaci — povzbudil slovinské reformátory, aby v obor svého působení zahrnuli i jiné Jihoslovany. Zejména *Štěpán Konzul*, rodem z Buzeta v benátské Istrii, pop glagolita, vypuzený pro svuj sklon k reformaci z Istrie a Kraňska, horlivě se zabýval touto myšlenkou a dorozuměv se s Trubarem, začal r. 1557 překládati slovinské spisy jeho do chorvatštiny. Nákladem barona Ungnada z Korutan, který se pro svůj sklon k reformaci vystěhoval z Rakouska a usadil se v Urachu, zřízena byla jihoslovanská knihtiskárna, nejdříve v Tubinkách, potom přenesena do Urachu. Na pomoc Konzulovi přibrán byl ještě *Anton Dalmatin*, rodem ze Senji, který vedle hlaholice znal také cyrilici. Ale když se začaly knihy hlaholské sázet, Trubar nebyl s výkony Konzulovými a Dalmatinovými spokojen a byl nucen tisk hlaholských knih sám revidovati. První kniha hlaholská, která byla r. 1561 vydána v Urachu, byl překlad Trubarova slovinského katechismu. Později Trubar přivedl ještě do

Urachu dva kněze pravoslavné, Ivana Maleševce z Bosny a Matěje Popoviće ze Srbska, kteří měli pomáhati při tištění knih cyrilských, neboť i na Srby a Bulhary mělo se vztahovati kulturní působení reformace. Ale žádný z těchto kněží náležitě se neosvědčil, takže je Trubar brzy poslal zpět.

Trubar svými spisy položil základní kámen literatuře a osvětě slovinské. Zásluhy jeho jsou tím větší, že mu bylo ze základu budovati nové písemnictví; neměl před sebou žádných vzorů, žádné starší tradice literární. Jak těžké a nesnadné to byly počátky, o tom sám často promlouvá v úvodech ke svým překladům. Jak velice mu záleželo na dalším rozkvětu písemnictví a vzdělání národa slovinského, o tom nejlépe svědčí slova, věnovaná krajanům, milým Slovencům, kde praví: „A ježto Pán Bůh ve své prozřetelnosti dopustil, že se tato naše slovinská řeč (die unsere windische Sprach) teprve v posledním čase čím dál tím lépe tiskne, proto doufám také, že budete nejen svou mládež posílati do cizích zemí, aby se naučila jiným řečem, nýbrž že i mládež, které doma ponecháte, budete posílati do školy, aby se učila čísti."

Řeč, kterou Trubar uvedl do spisovné slovinštiny, nebyla ovšem ještě vzorná, neboť neužil řeči čistě lidové, nýbrž dialektu značně zgermanisovaného, jakým se tehdy mluvilo v Lublani a okolí. Dlužno však uvážiti, že Trubar při volbě řeči a pravopisu hlavně měl na zřeteli, aby každý, kdo umí latinsky nebo německy nebo vlašsky čísti, dovedl také lehce čísti jeho spisy anebo jiným je předčítati.

Pozoru hodna byla snaha Trubarova rozšířiti kulturní a literární hnutí Slovinců i na ostatní Jihoslovany. Těšil se s počátku nadějí, že jeho slovinské knihy povzbudí také chorvatské kněze, kteří se zdržovali v slovinských zemích, konajíce tu bohoslužbu, aby se naučili latinské písmo čísti a zavedli jeho pravopis do své řeči a písemnictví. Trubar přesvědčil se totiž, že i kněží chorvatští (hlaholité) mají nedostatek potřebných knih náboženských a že třeba tomu odpomoci. Do slova napsal: „Ale dobří a srdeční Chorváti nemají také žádné bible ani úplného katechismu jako my Slovinci (wir Windischen) a zle se dotud snášejí se svou knihou mešní a breviářem; tyto jejich knihy byly před mnoha lety tak nejasně a nesrozumitelně přeloženy, že sami jejich kněží nerozumějí mnohým slovům i v nedělních a obyčejných evangeliích." Naděje jeho, že chorvatští kněží přijmou jeho nový pravopis do svého církevního písemnictví, se nesplnila, proto Trubar tím horlivěji usiloval, aby zřízena byla jihoslovanská knihtiskárna, z níž by vycházely hlaholské a cyrilské knihy slovanské. Vědomí vzájemnosti mezi Jihoslovany bylo u něho velmi živé, jak lze poznati na př. z předmluvy k hlaholskému překladu prvního dílu Nového zákona, kde Trubar obšírně vyličuje, jaké vlastnosti, mravy a náboženství má „ubohý křesťanský, vindický a chorvatský národ, který bydlí na

tureckých hranicích a mezi Turky v Bosně, Srbsku, Bulharsku a okolních zemích," všichni prý užívají vindické řeči a druh druhu dosti rozumí. Široké vědomí slovanské charakterisuje také ostatní vrstevníky Trubarovy.

Veliké naděje vzbudil *Sebastijan Krelj* (1538—1567), který se na universitě v Jeně naučil latině, řečtině a hebrejštině a všestranně se připravil k příští činnosti spisovatelské. V Lublani vydal překlad prvního dílu Spangenbergovy „Postilly", přihlížeje při evangelických tekstech nejen k překladu Trubarovu, nýbrž i ke hlaholskému církevně-slovanskému překladu chorvatské recense. Psal jazykem mnohem čistším než Trubar, jehož ortografii doplnil a opravil. Překládal žalmy a písně duchovní a účastnil se při vydání katechismu v řeči slovinské, chorvatské, německé, latinské a vlašské.

Druhé dva díly „Postilly" Spangenbergovy přeložil *Jurij Juričić*, Chorvát z Vinodela, přizpusobiv pravopis Kreljův Trubarovu. Kromě toho vydal v Urachu r. 1563 sbírku duchovních písní.

V překládání Písma, jež Trubar započal, pokračoval *Jiří Dalmatin* (1546—1589). Ukázky svého překladu vydával v Lublani. Ukončiv překlad celého Písma sv., vydal jej nákladem zemských stavů kraňských, korutanských a štyrských r. 1584 ve Vitemberce, ježto arcivévoda Karel zakázal jej tisknouti v Lublani. Překrásná bible tato, ozdobená hojnými dřevorytinami, stála celkem 8000 zl. Při překladu Písma Dalmatin neřídil se jen tekstem Lutherovým, nýbrž přihlížel i „k pramenům prvotních jazyků". O ryzost a správnost řeči Dalmatin pečlivě dbal, nahrazuje cizí slova, jichž ještě Trubar užíval, dobrými výrazy slovinskými. Slovinština jeho není sice tak čistá jako Kreljova, ale je správnější a bohatší než Trubarova. Základem jejím je kraňština. Sám Kopitar, přísný posuzovatel hnutí reformačního, uznal velikou cenu práce Dalmatinovy řka, že řeč Dalmatinovy bible i po 200 letech nezastarala, t. j. zachovala čistotu národního slohu. Pro její vnitrní cenu užíváno této bible i v době protireformační od theologů katolických.

Zajímavá je předmluva Dalmatinova. Zbožnost a láska k otčině vedla prý ho k tomu, aby celé Písmo sv. přeložil. Seznámil se s Písmem a s jinými křesťanskými knihami v řeči francouzské, vlašské, polské, české, ruské, dánské a jiných jazycích a proto ho bolelo, aby Vindové (Slovénci) zustali bez Písma, ježto vindická řeč není skryta v koutě, nýbrž rozšířena po mnohých mocných královstvích a rozdělena nyní v mnoho nářečí. Jazykem tím hovoří nejen Kraňci, Štajerci, Korošci a jejich sousedé jako Hrváti, Dalmatinci, obyvatelé slovenské a metlišské krajiny, Krasu, Istrie, nýbrž i Čechové, Moskovité, Rusové, Bosňáci, Valaši a skoro všichni národové, kteří sídlí v krajinách, jež vyrval křesťanstvu Turek, jeho největší nepřítel. Po zkušenosti Dalmatinově rozumějí prý tito národové mnohem lehčeji Slovincům než tito jim.

Dalmatin měl tedy značnou znalost řečí slovanských a názvu „windisch“ užíval tak jako Trubar často v širším smyslu místo „slovanský“.

Zároveň s biblí vytiskl Dalmatin ještě dvě knihy: modlitebník a páté vydání písní duchovních.

O jazykovou úpravu bible Dalmatinovy velikou zásluhu má *Adam Bohorič*. Jako žák slavného humanisty Melanchthona zjednal si nevšední vzdělání filosofické, jímž předčil všecky tehdejší spisovatele slovinské. Byv pověřen jazykovou a pravopisnou revisí bible Dalmatinovy, složil z tohoto podnětu slovinskou mluvnici (Arcticae horulae), která vyšla současně s biblí Dalmatinovou. Sestavil ji podle latinského vzoru, přihlížeje zároveň k jiným jizykům slovanským, zvláště k chorvatskému a hlaholskému písemnictví. Byl to tedy jakýsi pokus o srovnávací mluvnici slovanskou. Jsou k ní připojeny tabulky s písmem cyrilským a hlaholským a s pravopisem rusínským a moskevským. V písmě přidržel se pravopisu Trubarova, doplniv jej podle zásad Kreljových. Význam jeho mluvnice záleží v tom, že jí byl ustálen spisovný jazyk a pravopis slovinský, který zůstal v platnosti téměř 300 let.

V delším úvodě, jejž Bohorič předeslal své mluvnici, uloženy jsou jeho názory o Slovanech. Proti těm, kdo z nevědomosti nebo ze zášti tupí Slovany, Bohorič dokazuje starobylost a znamenitost národa slovanského. Název „Slované“ byl jim dán od slavných činů, od „slávy“. Rod jejich je prastarý. Již Řekové povolali Henety, t. j. Slovany na pomoc proti Troji. Po Slovanech-Venetech pojmenován záliv jaderský „sinus Venetus“ a bohaté město „Veneta“ (Benátky). Ptolomaios dosvědčuje, že Slované bydlili až u samého moře severního, odkud název „sinus Venedicus arcticus“. Mezi tímto zálivem na severu a venetským na jihu uprostřed jsou: „Litvani, Poloni, Bojemi, Lusati vel Wendi“. K nim se řadí: „Moravi, Walachi, Rascii et Bulgari plerique“. Konečně Bohorič ukazuje na rozsáhlá sídla v dolním Štyrsku, v Požegu, v celém Kraňsku, ve větši části dol. Korutan, v Gorici, Istrii atd. Všichni tito národové neliší se prý od sebe ani tak mnoho jako jejich sousedé Germáni svými dialekty.

Zvláštní horlivou péči reformátoři slovinští věnovali písním církevním. Trubar do prvního vydání svého katechismu vsunul několik písní, později uveřejnil jich celou sbírku, která byla od jiných doplňována. Některé písně označil Trubar názvy „ta stara peissen“ nebo „vetus Slavorum cantus“ a p.; byly to patrně staré, předprotestantské písně domácí. Vedle Trubara skládali písně: Krelj, Dalmatin, Bohorič, Juričić a j. Skladatelé tito dílem je upravovali podle německých, dílem skládali písně nové.

První květ literatury slovinské v 2. pol. XVI. st. byl úzce spojen s reformací. S potlačením protestantů dostavil se také úpadek činnosti literární. Protestantství bylo pronásledováno již od arcivé-

vody Karla, ale úplná protireformace provedena teprve za Ferdinanda II. Povoláním jesuitu do země a jmenováním Tomáše Hrena biskupem lublaňským akce proti protestantum byla zahájena. V Lublani bylo zakázáno voliti evangelíky do rady a propujčovati jim práva občanská. Evangeličtí úředníci byli sesazováni a r. 1598 vydáno nařízení, podle něhož všichni luteránští predikanti a učitelé měli odejíti ze země. R. 1600 zřízena byla zvláštní komise reformační, která diktovala pokuty peněžité, konfiskace statku a jiné tresty. Téhož roku spáleno bylo na lublaňském tržišti osm plných vozu protestantských knih a brzy potom ještě tři vozy. Podobně ničeny knihy v Štyr. Hradci, v Celovci a jinde. Zapověděna byla i gramatika Bohoričova, jen z Dalmatinovy bible směli si kněží činiti výpisky.

Porážka Čechu na Bílé hoře měla svou osudnou dohru i v zemích slovinských. Ferdinand II. r. 1628 vydal rozkaz, aby se protestantská šlechta během roku buď přihlásila ke katolictví anebo své jmění prodala a vystěhovala se ze země. Četné rodiny opustily vlast a uchýlily se do Německ, Rakous a Uher.

Za protireformace literární činnost ochabla a živila se pouze z literárního fondu, nahromaděného za reformace. Biskup *Hren*, chtěje poskytnouti duchovenstvu nejnutnější náhradu za spálené knihy, vydal r. 1613 „Evangelia in listove" podle textu Dalmatinova. Jezovita *Janez Čandik* přeložil katechismus Kaniziův a děkan *Miha Mikec* dal vytisknouti malý katechismus pro mládež. To byly jediné knihy slovinské, jichž mohli užívati katoličtí duchovní, poučujíce lid. Pro čtenáře-laiky vydával knížky náboženského obsahu *Matija Kastelec* a později fran. *Miha Paglovec*. Řeč spisovná neudržela se na výši, k jaké ji povznesli spisovatelé protestantští. Spisovatelé začali psáti prostě tak, jak slyšeli mluvit lid, beze vší důslednosti a pravidelnosti v pravopise a ve tvarech.

Úpadek duševního života nebyl ovšem všudy stejný. V Kraňsku stykem s Italií stále se oživovaly kulturní snahy. Synové lublaňských měšťanů navštěvovali university italské, přinášeli si odtud lásku k vědě a umění a zakládali doma učené a umělecké společnosti, jak je byli v Italii poznali. V Lublani založena byla r. 1670 vědecká „Societas militaris" (zápasící), r. 1693 „Academia Operosorum", r. 1702 „Academia Philoharmonicorum", nejstarší toho druhu společnost v bývalém Rakousku.

Pohříchu nevážili si učenci domácí řeči slovinské a nedbali potřeb národa; spisy své psali latinsky nebo německy. Přece však někteří z nich získali si čestné místo v dějinách osvěty národní. O vlastivědu domácí veliké zásluhy si zjednal *Janez Vajkart Valvasor* (1641—1693). Nejdříve vydal topografii Krajiny a Korutan, potom hlavní svůj spis „Die Ehre des Herzogthums Krain" (1689) ve 4 velikých dílech s 533 obrazy. Žádná země nemůže se honositi tak dukladným místopisem a národopisem, jako

je toto dílo. Je to bohatá pokladnice nejen historických zpráv, nýbrž i zajímavých záznamů o jazyku, víře, zvycích, pověrách a kroji obyvatelstva. Valvasor byl uvědomělý Slovan, zmiňuje se o velké rozšířenosti Slovanstva a na důkaz příbuznosti mezi Slovany uvádí „Otčenáš" ve 13 slovanských nářečích.

V oboru dějepisném proslul *Janez Ludovik Schoenleben* z Lublaně. Z jeho četných spisů latinských největší cenu mají „A e m o n a v i n d i c a t a" (1671) a „Carniola antiqua et nova" (1681), v nichž líčil dějiny domácí. Kromě toho opatřil nové vydání Hrenových „Evangelií a epištol" a přičinil se, aby v Lublani založena byla knihtiskárna, první na území slovinském po reformaci.

Obor filologický úspěšně vzdělával *Žiga Popovič* ze Štyrska, profesor německé řeči na vídeňské universitě. Znal důkladně německá a slovanská nářečí a spisoval slovinskou gramatiku a slovník, které zůstaly rukopisem. O slovanských jazycích pojednával v knize „Untersuchungen vom Meere" (1750) a podával návrhy, jak upraviti latinskou abecedu, aby co nejpřesněji vyjadřovala jednotlivé hlásky v nářečích slovanských.

2. Reformace a protireformace u Chorvátů.

Slovinští reformátoři a mecenáš jejich baron Ungnad chtíce rozšířiti hnutí reformační mezi Chorváty a Srby, vydávali v Urachu náboženské knihy hlaholské a cyrilské. V krátké době od r. 1561—1564 vyšlo, pokud lze souditi ze zachovaných exemplářů, dvanáct knížek tištěných hlaholicí, sedm cyrilicí i hlaholicí a devět latinkou. Kromě toho bylo vytištěno i několik protestantských knih italských, které byly určeny pro jihoslovanské kraje v Istrii, Chorv. Přímoří a Dalmácii, kde byl obvyklejší jazyk italský.

Tisková úprava vydaných knih byla poměrně velmi vkusná, svědčíc o zvláštní péči sazečů i tiskařů. Překlady jsou v nářečí čakavském, se zřetelem i k jiným dialektům srbochorvatským, zakládají se na předlohách slovinských a německých, ale překladatelé užívali při své práci i tekstu latinských, italských, českých a polských.

Smrtí Ungnadovou — zemřel r. 1564 ve Vintířově v Čechách u své sestry hrab. Šlikové — zastaveno bylo další vydávání knih protestantských. Knihtiskárna byla přeložena z Urachu na hrad Ungnadův Waldenstein v Korutanech, kde trvala do r. 1580. Pomýšlelo se dopraviti ji do Lublaně, ale zatím zvítězila reakce protireformační a tiskárna dostala se do Št. Hradce, kde přešla do rukou katolíků.

Vedle reformačního proudu, který vnikal z Německa prostřednictvím Slovinců k Chorvátům, vlna protestanství ve formě kalvinské narážela na Chorváty kajkavské z Uher, a to v době, kdy protestantský proud z Německa byl už přerušen. *Jiří Zrinski*, syn

hrdiny sigetského, byl hlavním jeho šiřitelem v Mezimuří. Na svém statku v Nedelišti u Čakovce založil r. 1572 chorvatskou knihtiskárnu, která byla později přenesena do Varaždina a odtud do Eberova v Uhersku. V knihtiskárně této vytištěn „Nový zákon" a „Katechismus" od *Mihajla Bučiće*, překlad právnického díla „Decretum Tripartitum" slavného maďarského právníka Verböczya od *Ivana Pergošiće*, „Kronika kratka slovenskim jezikom spravljena" a „Postilla" od *Antuna Vramce*.

Reformace mezi Chorváty měla celkem největší úspěch v Istrii, Chorv. Přímoří, v Záhřebě, Varaždině a Mezimuří. Slaběji vnikala na západ do Slavonie a na jih do Dalmácie. Když pak na velikém koncilu tridentském (1545—1563) církev katolická byla zreorganisována, proti dalšímu šíření protestantství postavila se katolická protireformace, v jejímž čele stáli všude jesuité. Vlivem jesuitu národní řeč byla potlačována a v písemnictví zavládla latina. V národní řeči psaly se hlavně knížky náboženského obsahu.

V Chorvatsku nějaký čas v čele horlivých šiřitelu osvěty a práce literární stály zámožné a vlastenecké rody magnátské Zrinských a Frankopanů.

Z rodiny Zrinských čestnou památku po sobě pozustavil *Petar Zrinski*, pravnuk slavného vítěze sigetského. Jako bán chorvatský pojal plán osvobodit Chorvatsko a sousední Bosnu z moci Habsburgů; povstání, jež zosnoval spolu s magnáty uherskými, bylo však krvavě potlačeno, Zrinski zrádně zajat a r. 1671 společně s hr. Frankopanem sťat v Nov. Městě za Vídní. Svou lásku k písemnictví chorvatskému osvědčil vzděláním maďarské básnické sbírky svého bratra Nikoly, „A d r i a n s k o g a m o r a S i r e n a"", v níž kromě básní lyrických obsažen je herojsko-romantický epos o bohatýrské obraně Sigeta proti Turkům.

Nejlepší lyrik mezi sev. Chorváty byl *Franjo Krsto Frankopan*. Ve vězení, do něhož byl uvržen s Petrem Zrinským, připravil do tisku sbírku milostných a refleksivních básní s názvem „Gartlic za čas kratiti". Vedle motivů konvenčních ozývají se v lyrice Frankopanově tóny upřímného citu a výrazy ideálního smýšlení básníkova. V motivech a dikci jsou zřetelné stopy národní poesie. Dále přeložil Frankopan Molièrovu komedii „George Dandin" a lokalisoval ji obratně na domácí půdě.

Žena Petra Zrinského *Katarina* z rodu Frankopanů složila podle vzoru německého knihu modliteb a písní „P u t n i t o v a r u š" (1661) a věnovala ji nejširším vrstvám čtenářu „celého chorvatského i slovinského kraje".

Jiní spisovatelé chorvatští XVII. st. psali větším dílem jen spisy nábožensko-poučné. *Nikola Krajačevic Sartorius* (1582 až 1653) vydal „Molitvene knjižice" a „Sveti evangeliomi". Chtě z lidu vytlačiti národní písně, uveřejnil v „Knjižicích" písně duchovní, které se měly zpívati podle nápěvu známých písních světských.

Plodný spisovatel *Juraj Habdelić* (1609—1670) proslavil se jako výmluvný kazatel. Sbírky jeho kázání „Zercalo Mariansko“ a „Pervi oca našega Adama greh“ obsahují pěkné kulturní obrázky z veřejného i soukromého života tehdejší doby.

Vynikajícím zjevem mezi tehdejšími spisovateli byl *Pavao Ritter Vitezović* (1652—1713), básník i učenec, spisovatel se všestranným vzděláním a při tom horlivý vlastimil a přítel lidu. Literární činnost jeho v jazyce latinském i chorvatském byla velmi bohatá, avšak jen menší část jeho prací byla uveřejněna tiskem. Jméno jeho je úzce spojeno s činností knihtiskárny v Záhřebě. Knihtiskárny této, která se nalézala zprvu v rukou jesuitů, ujala se země, ustanovivši Vitezoviće správcem. Přední snahou jeho bylo vydávati tam spisy k vzdělání a osvícení lidu. Chtě buditi vědomí národní vzpomínkami historickými, složil „Kroniku aliti spomen vsega svieta vikov“; k poučení lidu napsal sbírku zábavných příběhů „Sibila“, z níž se zachovalo jen několik zlomků, dále vydával pro lid kalendáře, kde mimo jiné uveřejňoval veršovaná pravidla a reflekse o moudrosti života. Verše tyto shrnul později ve spise „Priričnik aliti razliko mudrosti cvitje“. V epické básni „Odilenje sigetsko“, věnované Valvasorovi, opěvoval hrdinství Mikuláše Zrinského. Báseň jeho, skládající se ze samých rozhovorů, dialogů, listů, epitafií, má skrovnou cenu uměleckou, je však proniknuta vřelým citem vlasteneckým.

Latinsky psal veliké dílo historické, v němž chtěl vylíčiti celistvý obraz duševního života v Ilyrii od nejstarších dob, sestavoval latinsko-chorvatský slovník, vydal knihu o erbech atd. Činnost jeho byla vůbec mnohostranná a péče o pokrok duševního života v Chorvatsku úcty hodná. On první zdůrazňoval potřebu jednotné řeči spisovné pro všecky Chorváty a doporučoval štokavštinu jako nejčistší jazyk. Zároveň navrhoval reformu chorvatského pravopisu, zaváděje v písmo značky diakritické. Ve spise „Croatia rediviva“ (z r. 1700) horlil pro politickou jednotu všech Jihoslovanů a načrtal tak první program pozdějšího ilyrismu.

[Iv. Prijatelj: O kulturnem pomenu slovenske reformacije. Ljub. 1908. — J. Kostrenčić: Urkundliche Beiträge zur Gesch. der protest. Literatur des Südslaven. Wien. — Th. Elze: Die Universität Tübingen u. die Studenten aus Krain. Tüb. 1877.

A. Fekonja: O početcich sloven. književnosti (Ljub. Zv. 1886). — M. Valjavec: P. Trubar (Let. Mat. slov. 1882--3). — A. Fekonja: Pr. Trubar (Ljub. Zv. 1884). — Trubarjev Zbornik ured. F. Ilešič. Ljub. 1908.

F. Bučar: P. P. Vergerije i hrvat. protest. književnost (Prosvjeta 1900). — Iv. Kukuljević: Stjepan Konzul Istrijanin (Glasoviti Hrvati. Zagreb 1886). — A. Fekonja: St. Konzul Istrijanin i A. A. Dalmatin, jugoslav. književnika (Slovan 1886). — F. Bučar: Pečati Ant. Dalmatina i Stj. Konzula (Vitezović 1, 1903). — Th. Elze: Die sloven. protest. Gesangbücher des XVI. Jh. Wien 1884. — Týž: Die sloven. protest. Katechismen des XVI. Jh. (Jahrb. f. d. Gesch. des Protest. in Öster. Wien 1893). — Týž: Die sloven. protest. Postillen des XVI. Jh. (ibd.).

P. v. Radics: Tomaž Chren (Letop. Mat. slov. 1878). — Týž: Valvasor s ozirom na Slovanstvo (ib. 1877).

F. Bučar: Povijest hrvatske protest. književnosti za reformace. Zagr. 1910. — Týž: Povijest reformacije i protureform. u Medjimurju i susjednoj Hrvatskoj. Varaždin 1913. — M. Rešetar: Zur serbokroat. protest. Literatur des XVI. Jh. (Afsl. Ph. 28, 1906). — K. Kadlec: Pergošićuv překlad Verböczyova „Tripartita" (Zbor. u slavu V. Jagića. Berl. 1908). — Vj. Klaić: Antun Vramec i njegova djela (Monum. spect. hist. Slav. Meridion. 31, 1908).

M. Šrepel: Sigetski junak u povijesti hrvat. pjesništva (Rad 148, 1902). — A. M. Lukjanenko: Polit. i liter. dějatelnosť braťjev Zrinskich i Fr. Frankopana. Kijev 1911. — Jos. Kostrenčić: Vrtić. Pjesme F. K. Frankopana. Zagr. 1871. — Ch. Šegvić: Neoteta baština. II. Gartlic F. K. Frankopana. — T. Smičiklas: O banici i spis. Kat. Frankopanki (Vijenac 1871). — F. Rožić: Neoteta baština IV. Putni tovaruš Kat. Zrinske.

M. Hajnal: Nicolaus Krajačević-Peter Petretić (Afsl. Ph. 28, 1906). — Iv. Kukuljević: Juraj Habdelić (Glasov. Hrvati. Zagr. 1886). — V. Jagić: Ein Prediger aus dem Ende des XVII. Jh. in Agram (Afsl. Ph. 26, 1904; ibd. 31, 1909). — Vj. Jakušić: Izvori Habd. djelu Prvi oca našega Adama greh. (Izvj. gimn. u Senju 1911).

R. Lopošić: Pavao Ritter Vitezović (Gradja 1, 1897). — M. Šrepel: Sigetski junak u povijesti hrv. pjes. (Rad 148, 1902). — A. Schneider: Prilozi za život i knjiž. rad P. Rittera Vitezovića (Vjes. zem. ark. 6, 1904; Nastav. Vjes. 14, 1906). — F. Snopek: Drei Gedichte des P. Ritter Vitezović (Asl. Ph. 31, 1910). — B. Drechsler: P. Ritter-Vitezović (Nar. Nov. 1912).]

HLAVA VI.

Literární činnost na Ukrajině.

V staré době byla jižní Rus hlavním centrem literární činnosti a nejstarší památky ruského písemnictví vznikly z velké části na půdě kijevského knížetství. Tvůrci této nejstarší literatury byli zajisté Jihorusové (Malorusové), jichž potomci přijali nyní pojmenování Ukrajinci; proto Ukrajinci pohlížejí na nejstarší periodu ruské literatury jako na literaturu svou vlastní. Možno však předpokládati, že v staré době nebyl ještě typ severoruský a jihoruský tak ostře odlišen jako nyní, proto střízlivější badatelé pokládají nejstarší periodu literatury ruské za společný majetek Rusů vůbec a nepřipisují ji výhradně ani Ukrajincům ani Velkorusům, nýbrž oběma společně.

Úplné odloučení jihozápadní Rusi od severní bylo dokonáno v XV. st. V poslední čtvrti toho století podrobili si Litvané, kteří již v polovici XIII. st. vládli nad řadou běloruských knížetství, celé jihozápadní Rusko a r. 1340 opanovali Poláci knížetství haličské. Obyvatelstvo krajů, jež se dostaly pod moc Litvy, rádo se podrobovalo nové vládě, která je osvobozovala od poroby tatarské a chovala se k němu národnostně i nábožensky snášelivě. Národnost běloruská i ukrajinská jako kulturně vyspělejší nabyly v Litvě vynikajícího významu; jazyk ruský (nejdříve běloruský, potom ukrajinský) stal se panujícím při dvoře litevském a pravoslaví nabylo vrchu nad katolictvím. V zemích připojených k Polsku podléhal však živel ukrajinský vlivu polskému jakožto kulturně mocnějšímu. Avšak od st. XV. počala převaha ruského živlu i na Litvě klesati; příčinou toho bylo spojení Litvy s Polskem, které bylo unií lublinskou r. 1569 dovršeno. Polsko usilovalo ještě o unii náboženskou (unie brestská r. 1596), která se však jen částečně uskutečnila. Od té doby země litevsko-ruské byly úplně vydány kulturnímu a náboženskému vlivu polskému. Politické svazky s velmoži polskými, podmaňující vliv kultury a mravů polských a konečně i politické výhody způsobily, že ukrajinské rodiny aristokratické přecházely do tábora polského a k víře katolické. Značný počet šlechtických rodin, jako Zaslavští, Chotkevyči,

Sapiehové, Čartoryjští, Zbaražští atd., oddělil se od svého národa nejen sociálně, nýbrž i národně a nábožensky. Toliko široké vrstvy lidu, skládajícího se z porobeného stavu selského a měšťanstva, obmezeného ve svých právech, trvaly při své národnosti a víře pravoslavné.

Obranu národnosti ukrajinské proti Polákům převzali potom kozáci. Původně to byli obyvatelé na dolním Dněpru, kteří vedle svého zaměstnání stále byli připraveni hájiti svého majetku proti sousedním divokým národům, Pečeněhuan, Polovcum a Tatarům. Polské úřady podobně jako moskevské nejen že vzniku jejich nebránily, naopak podporovaly je jako obhájce pohraničních zemí. Nové společenské a náboženské pořádky, zaváděné po ujednání unie lublinské a potom brestské, způsobily první konflikty mezi kozáky a Polskem; když pak byl zaveden regestr, t. j. seznam obmezeného počtu volných kozáků, vzbouřili se kozáci r. 1592 pod vedením Kosyńského a Nalivajka. Povstání sice bylo potlačeno, ale později, když podle smlouvy kurakovské z r. 1625 počet regestrových kozáků byl obmezen na 6000 mužů, podřízených hejtmanu korunnímu, postavil se v čelo nespokojených kozáků slavný vojevůdce Chmelnyckyj, který pojal plán osvoboditi celou Ukrajinu a založiti samostatnou ukrajinskou říši „po Lvov, Cholm a Halič". Vítězné boje jeho s Polskem nepřinesly však Ukrajině ani národního ani politického osvobození. Po jeho smrti za hetmana Vyhovského nastaly neshody mezi kozáckou staršinou, která si osobovala veškerou moc, a mezi „černí", t. j. prostými kozáky a lidem. Tyto vnitřní sváry byly hlavní příčinou ponenáhlého rozkladu kozáctva. R. 1667 rozdělena byla Ukrajina mezi Moskvu a Polsko; hranicí byl Dněpr. Hetman pravobřežní Ukrajiny Dorošenko chtě dobýti ztracené svobody, spojil se s Tureckem, z čehož vznikla dlouholetá válka mezi Polskem, Moskvou a Tureckem, v níž ukrajinské země po pravém břehu Dněpru byly hrozně zpustošeny, zůstaly však přece v moci Polska. V Ukrajině levobřežní vzbouřili se kozáci proti útisku se strany ruské, vedeni jsouce statečným hetmanem Ivanem Mazepou, který se spojil s králem švédským, ale posléze byli pod Poltavou r. 1709 poraženi. Petr Veliký snažil se potom nadobro odstraniti samosprávu Ukrajiny.

Téměř celé století po připojení jižní Rusi k Litvě živila se domácí literatura ze zásob rukopisných, nashromážděných v periodě kijevské. Teprve spojení Litvy s Polskem způsobilo nový obrat. Prostřednictvím Polska otevřely se literární činnosti domácí nové, osvěžující proudy ze západu, kde právě působením renaissance a reformace zavládl čilý ruch kulturní a umělecký.

Hlavní oporou nového kulturního a literárního života byly knihtiskárny, bratrstva a školy. Umění knihtiskařské bylo známo na Ukrajině již na konci XV. st. *Švajpolt Fiol*, jak se zdá, polský Němec rodem z Lublina, vytiskl nákladem knížete Konstantina

Ostrožského staršího v l. 1491—3 v Krakově pět knih liturgických v jazyce církevně slovanském, mezi nimi „Časoslov“ a „Žaltář“. Jsa podezříván pro spolek s husity a pro náchylnost k pravoslaví, byl pohnán před soud krakovského biskupa. Aby ušel pronásledování, odstěhoval se do Uher. Po něm staral se o tištění pravoslavných knih *Fr. Skorina*, doktor lékařství. Nejdříve vydal v Praze v l. 1517—19 překlad bible Starého zákona a žaltáře, potom ve Vilně epištoly a jiné knihy. V druhé pol. XVI. st. zakládány byly už tiskárny na Ukrajině samé. Když r. 1565 vypuzeni byli z Moskvy první tamější knihtiskaři *Ivan Fedorovič* a *Petr Mstislavec*, našli útulek nejdříve u hetmana Chotkevyče v Zabludově, kde založili knihtiskárnu, v níž vydáno bylo „Jevangelie učitelnoje“ a „Žaltář“. Mstislavec odešel potom s tiskárnou do Vilna a Fedorovič našel útulek v Ostrogu u Konst. Ostrožského ml. Jiné tiskárny zřízeny byly ve Lvově, v Lucku, Kijevě, Černihově atd.

Neocenitelné zásluhy o šíření kultury a vzdělanosti na Ukrajině zjednali si dva velmožové: Kurbskij a Konstantin Ostrožský. *Andrej Michajlovič Kurbskij* († 1583), přívrženec náboženského horlitele Maksima Greka, nejsa spokojen s politickými a společenskými poměry v Rusku za vlády Ivana Hrozného, uprchl na Litvu a v listech k carovi vyličoval nepokrytě bídný stav Ruska. Směle se tu stavěl proti samovládě carově a dovozoval, že car má býti sice hlavou státu, ale rádcové jeho údy jednoho těla a že třeba vyhledávati dobré rádce nejen mezi velmoži, než i mezi lidem. „Istorija knjazja velikago moskevskago“, kterou ve vyhnanství napsal, obsahuje těžkou obžalobu panování Ivana Hrozného. Vida pak chatrnost vzdělání a nedostatek knih církevního obsahu na Ukrajině, snažil se povznésti zanedbanou vzdělanost a šířiti osvětu, pilně překládaje spisy náboženské (Jana Zlatoústého, Jana Damaskina, Řehoře Bohoslovce, Basilia Velikého a j.); mládež pravoslavnou na Litvě důtklivě vyzýval vyhledávati vzdělání na universitách západních, aby se dohonilo, co bylo dotud zanedbáno. Pravoslaví na Litvě našlo v něm horlivého obhájce a podporovatele.

Kromě Kurbského veliké zásluhy o šíření kultury a vzdělanosti měl *Konst. Ostrožskij* († 1608), velmož bohatý a mocný. V Ostrohu založil první vyšší školu (akademii) a zřídil knihtiskárnu. Nejčelnější dílo, jež odtud vyšlo, byla bible Ostrožská, první úplná bible, tištěná v jazyce staroslovanském. K vydání jejímu, jak napsal v předmluvě, pobádal prý ho smutný stav církve, „od vlků rozchvácené“. Bible Ostrožská zůstala na dlouhou dobu jediným vydáním tekstu staroslovanského; první bible moskevská vytištěna byla teprve r. 1663.

S počátku poskytovali ochranu víře pravoslavné a národnosti ukrajinské někteří velmožové, ale to netrvalo dlouho. Již synové Kurbského a Ostrožského odpadli od víry pravoslavné a přijali katolictví. Obrana víry a s ní národnosti připadla potom uvědomě-

lému stavu městskému, t. ř. b r a t r s t v u m. Organisace tyto vznikly ze starých církevních bratrstev, byly zreformovány na způsob cechovních řádu a začaly pečovati nejen o věci církevní a lidumilné, než i o osvětu a vzdělanost, zakládajíce tiskárny a školy. Na sklonku XVI. st. rozšířily se po celé Ukrajině a Bílé Rusi. Školy, bratrstvy zřizované, měly sice převážně náboženský ráz, ale duch času a soutěž se školami katolickými (jesuitskými) zpusobily, že za předměty vyučovací připuštěny v nich i nauky světské, jako filosofie, historie a literatura. Působením bratrských škol povznesla se vysoko vzdělanost na Ukrajině i v širokých vrstvách lidových. Archidiakon Pavlo Alepskij, který za časů Chmelnyckého cestoval s patriarchou Makariem Ukrajinou do Moskvy, velmi pochvalně se zmiňuje o vysokém stupni vzdělanosti „kozáckého lidu".

Literatura pěstovaná odchovanci bratrských škol, mezi nimiž vynikala nejdříve akademie v Ostrohu, potom škola lvovská a posléze akademie kijevská, proměněná r. 1631 v proslulou kijevomohyljanskou kolej, byla převahou náboženská. Literární řečí byla církevní slovanština, do níž vnikaly čím dál tím více živly z živé řeči lidové. Nejstarší překlad evangelií na jazyk ukrajinský, t. ř. Peresopnické evangelium z l. 1556—61, pochází od archimandrity *Grigoria*, který je přeložil z bulharštiny do řeči ruské „dlja lipšoho vyrozumlenja ludu christijanskoho pospolytoho". Potom následovaly další překlady toho druhu. Ze spisů mimocírkevních jazyk církevně slovanský znenáhla úplně vymizel. Vytvořen byl nový literární jazyk, podléhající silnému vlivu úředního a kancelářského jazyka, který vznikl v Litvě na základě běloruského nářečí s příměsí polských a latinských termínů. Čím více se tento jazyk šířil v jižní Rusi na konci XVI. st., tím víc se přibližoval k místnímu jihoruskému (ukrajinskému) jazyku.

Církevní písemnictví připravilo znenáhla půdu i jiným druhům literárním, které se objevily na sklonku XVI. st. Dvě příčiny podporovaly současný ruch spisovatelský: předně boj za víru pravoslavnou s katolictvím a s unií, za druhé potřeba naukových děl pro školu. První zrodila velkou a zajímavou literaturu polemickou, druhá byla pobídkou k naučným pracím z oboru filosofie a literatury. K tomu připojilo se ještě písemnictví krásné, které vydalo nejbohatší žeň v oboru dramatickém.

Polemická literatura vyvolána byla na konci XVI. a na počátku XVII. st. spisy katolíků (na př. Petra Skargy), reformou kalendáře r. 1581 od papeže Řehoře a unií brestskou. Nade všecky polemiky vynikl *Ivan Vyšenśkyj*, mnich zografského kláštera na hoře Athosu. Vyšenśkyj nebyl učený theolog, nýbrž znamenitý publicista; skládal listy nebo poslání, adresovaná vynikajícím osobám nebo celému národu a psaná s podivuhodnou směsí přísného klášterního asketismu a zdravého humoru národního. Spisovatel dotýkal se v nich nejpalčivějších otázek současného života na Ukrajině. Zatracoval

„kacířské odpadlíky“, přísně odsuzoval i pozůstalé věřící pro nedostatek víry, pánům vytýkal rozkošnický život, nepravosti a násilí, klnul biskupům a igumenům, kteří si ze svatých míst nadělali dvorců, hrabou peníze a milostnicím svým chystají věno, přitom vřele se ujímal prostého lidu a horlil pro rovnost všech stavů. Latinské „chytrosti“, t. j. způsob vyučování ve školách latinských (jesuitských) zamítal, zato obráncem církevně slovanského jazyka byl horlivým, volaje: „Knihy církevní všecky a duchovní řády slovanským jazykem tiskněte: povím vám tajnost velikou, že ďábel má takovou závist na slovanský jazyk, že div žije od hněvu. A to ďábel má proto na slovanský jazyk takové záští, že je plodonosnější nade všecky jazyky a Bohu milejší: neboť on bez všelikých pohanských chytrostí a návodů, totiž bez gramatik, retorik, dialektik a jiných jejich pletich marných, ďáblu příjemných, prostým čítáním pilným, všech obmyslů prázdným, k Bohu vede, prostotu a pokoru vzbuzuje a k duchu svatému pozdvihuje...“ Se svého stanoviska měl pravdu, když nevražil na učenost latinskou, neboť pozoroval, že s latinským vzděláním přicházela i zkaženost a pronevěra panstva a vyššího duchovenstva a obě tyto věci spojoval v jedno; proto vedl tvrdošíjný zápas za starou víru, starou národnost a národní mrav. V polemické literatuře, nejbujněji rozkvetlé na konci XVI. st. a na počátku XVII., pokračovalo se ještě po celé století XVII., ano i později, ale žádný z pozdějších spisovatelů nenabyl toho významu jako Vyšenškyj.

Z prací filologických nejdůležitější byla slovanská gramatika *Meletia Smotryckého* (z r. 1619), které se i na Rusi dlouho užívalo; učil se z ní ještě Lomonosov. Slovník *Pamvy Beryndy* „Leksikon slaveno-rossijskij“ (z r. 1627) byl často znovu otiskován a cení se dosud jako první pokus o slovník řeči ukrajinské.

Poesie byla hlavně pěstována od učitelů a žáků na školách, v nichž se přednášela teorie poetiky. Napodobovány byly vzory polské a z polštiny převzata též prosodie sylabická (třináctislabičný verš s cesurou po sedmé slabice). Drobné verše (virši) byly skládány při rozmanitých příležitostech; zvláště se rozmohly verše obsahu panegyrického. Každý nový hetman, každý metropolita a p. oslavován byl básněmi, málokterá kniha obešla se bez veršovaného věnování, bez epigramu na přitištěný erb. Větší cenu měly verše historické, opěvující současné události, dále skladby satirické, namířené proti nepořádkům společenským, verše duchovní („psalmy“ a „kanty“) a prosté básně lyrické jakožto výraz opravdového citu. Mnohé z nich přešly v ústní tradici a znárodněly. Většina těchto plodů básnických nebyla vydána tiskem, šíříc se toliko ústně nebo v přepisech.

Divadelní hry dostaly se na Ukrajinu ze západní Evropy prostřednictvím Polska. Byly to duchovní a náboženské hry, do nichž pro obveselení obecenstva vkládány byly drobné scény ko-

mické (interludie, intermedie). Tyto drobné mezihry, z nichž vanul s prostonárodním jazykem i svěží duch národní, nejsouce spoutány těsnými pravidly scholastické poetiky, přestávaly potom býti pouhými vložkami dramat církevních a nabývaly samostatného významu jakožto zvláštní druh poesie dramatické, jak ukazují pozdější skladby *Mitrofana Dovhalevškého*, profesora poetiky na akademii kijevské. U Dovhalevškého intermedie byly vlastně hlavní věcí, drama samo tvořilo pouze jejich rámec. Obsahovaly živé obrázky ze života, v nichž vystupovali Moskali, Poláci, Ukrajinci a židé rozmanitých vrstev; typy národní jsou v nich kresleny dosti hrubě a naturalisticky, ale s patrnou snahou zobraziti a předvésti skutečný život. Písně, vkládané místy do tekstu, mají zřejmé stopy národních motivů.

Na počátku XVII. st. střediskem osvěty a literatury v jihozápadní Rusi stal se znovu Kijev, dávný politický a kulturní střed jihoruských zemí. Hlavní o to zásluhu měl kijevský metropolita *Petr Mohyla* (1597—1647). Vynikající tento muž, pocházeje z rodu knížat multanských, nabyl vzdělání v Paříži, sloužil v polském vojště a vstoupiv do kláštera, obnovoval starožitné svatyně historické, opravoval církevní knihy, psal a vydával knihy na obranu církve pravoslavné proti uniatům. Nejvíce se proslavil tím, že rozšířil a bohatě nadal kijevskou školu bratrskou, příští to akademii, které věnoval své nejlepší snahy i svůj majetek.

V dosavadních školách bratrských měl převahu živel řecký. Naproti tomu Mohyla dal přednost školní učenosti západní s jazykem latinským. Za tou příčinou vyslal několik mladíků do západní Evropy, aby se tam vzdělali a v novém duchu vyučovali. Nebylo to uvítáno přátelsky; katolíci i uniaté šířili pomluvu, že se na škole pěstuje učení kacířské, kalvínské, pobouřili lid, který chtěl školu zbořiti, samého Mohylu zabíti a těmi jeho latináři „nakrmiti jesetery dněprovské". Přes to kolej úspěšně prospívala a byla prvním vyšším učilištěm na Rusi. Od polovice XVII. stol. stala se semeništěm učených lidí téměř po celém pravoslavném Slovanstvu, zákonodárcem literárních forem a směrů. Nedostatkem bylo, že berouc hotové již poznatky naukové ze západu, zvláště z Polska, přejímala odtud vlastně to, co již na západě končilo svůj věk — scholastickou moudrost středověkou s její ztuhlou formálností. V písemnictví projevilo se to mezi jiným i tím, že se spisovná řeč vzdalovala od živého pramene lidové řeči a přetvořovala se na „slavjano-ruský jazyk", který charakterisuje spisy všech odchovanců kijevské akademie.

[N. Ivanišev: Žizň kn. Kurbskago v Litvě i na Volyni. Kijev 1849. — A. Jasinskij: Sočin. kn. Kurbskago kak istor. material. Kijev 1889. — A. Pypin: Kn. Kurbskij (Věst. Jevr. 1894, 7).

A. Archangelskij: Borba s katoličestvom i umstvennoje probuždenije Juž. Rusi k koncu XVI. v. Kijev 1886. — Týž: Očerki iz istor. zap.-rus. liter. XVI.-XVII. v. M. 1888. — N. Kostomarov: Južnaja Rus v koncu

XVI. v. (Monograf. III.). — K. Charlampovič: Zap.-rus. pravoslav. školy XVI. i nač. XVII. v. Kaz. 1898. — N. J. Petrov: O sloves. naukach i liter. zanjatijach v Kijev. Akad. ot načala jeja do preobrazovanija v 1819 g. (Trudy Kijev. Duch. Akad. 1866-8). — Týž: Kijev. iskusstv. literatura XVII. i XVIII. v. preimuščestvenno dramat. (tamtéž 1910).
N. Kostomarov: Petr Mogila pered sudom izslědovatelej našego vremeni (Ist. Monograf. 14). — S. Golubev: Kijev. mitr. Petr Mogila. Kijev, I., 1883; II., 1898.]

HLAVA VII.

Literatura ruská v XVI. a XVII. st.

Hnutí renaissanční a reformační nedotklo se přímo a bezprostředně života a písemnictví ruského, nicméně tam byly ohlasy jeho také zaneseny. Vliv reformace byl patrný hlavně v krajích nejblíže západu položených, jinde ideje reformace našly ohlas pouze u vnímavějších jednotlivců. Zato spory náboženské mezi duchovenstvem rozmohly se v této době na Rusi stejně mocně jako v západní Evropě, takže náboženské hnutí a touha po reformě církevní je rovněž význačným rysem ruského života a ruské literatury v XV. a na počátku XVI. st. Náboženské hnutí na Rusi nabylo zvláštního rázu tím, že nejen prostý lid, nýbrž i duchovenstvo přivyklo ztotožňovati podstatu víry s vnějšími obřady. Naprostá oddanost formě, liteře a obřadu stala se příznačným rysem ruského náboženství a každá úchylka od ustálených forem pokládala se za porušování pravoslaví.

1. Literární činnost v Moskvě v XVI. st.

Když v druhé polovici XV. st. tatarské jho bylo svrženo a Moskva stanula v popředí zemí ruských, písemnictví domácí začalo se znovu zvedati. Mělo ráz výlučně náboženský a církevnický. Skládána byla rozmanitá poslání osob duchovních ke knížatum i k národu, životy svatých, cestopisy, traktáty theologické a spisy polemické proti sektářům.

Sektářství nalézalo v Rusku úrodnou půdu zvláště proto, že náboženské názory nebyly založeny na hlubším základě učení křesťanského, nýbrž na vnějším obřadnictví. Na sklonku XV. st. rozmohla se zejména sekta zvaná „židovstvujuščije“, přinesená na Rus podle současných zpráv od učeného žida Scharia (Zacharia), který r. 1471 z Litvy přibyl do Novgorodu. Vznik sekty židovující nebyl dosud jasně vyložen. Jedni ji spojují s husitskými a táborskými ideami, které se rozšířily na Litvě a v Polsku — což je pravdě nejpodobnější — jiní uvádějí ji ve spojení s jihoslovanským bogomilstvím. Vyznačovala se racionalistickým nazíráním na učení církve a protestem proti vnější obřadnosti. Přívrženci její

byli větším dílem lidé poměrně vzdělaní a bezúhonného života; proto přilákala k sobě hojné stoupence nejen mezi prostým lidem, nýbrž i v duchovenstvu světském a vyšších stavech. Hlavními protivníky židovujících byli novgorodský arcibiskup Gennadij a igumen volokolamského kláštera Josif Volockij; působením jejich byli sektáři krutě pronásledováni: někteří byli upáleni, jiní uvězněni.

V *Josifu Volockém* († 1515) zosobněn je typický představitel náboženského fanatika, nesnášelivého, slepě oddaného liteře a formě a neschopného připustiti svobodomyslnější myšlenku. Veškerá snaha jeho směřovala k tomu ohraditi staroruské pravoslaví přede všemi novými vlivy a zjednati mu nedotknutelnou sankci. Ve svých polemikách, sebraných v „Prosvětiteli", nejen surově potíral heretiky a volal na ně svatou inkvisici, nýbrž horlil i pro samovládu církve a státu a pro těsný jejich svazek. Zároveň se zastával práva klášterů, jichž bylo tehdy mnoho a velmi bohatých, na majetek, statky a robotníky. Požívaje veliké úcty u duchovenstva i u vládních osob, zjednal si mnoho stoupenců a žáků (josifljanů), stejně fanatických a nesnášelivých, kteří podporujíce jako Josif samoděržavné snahy panovníků ruských, nabyli veliké moci politické a po dlouhou dobu mařili každý pokus, směřující k svobodě mysli a reformám církevním.

Byly však i mezi duchovenstvem otevřenější a prozíravější hlavy, které nesouhlasily s názory Josifovými a směle proti nim vystoupily. V čele jejich stál *Nil Sorskij* († 1508). Na Athose seznámil se s učením jihoslovanských hesychastů, kteří zamítajíce „zevnější moudrost", pokládali za jedinou cestu poznání pravdy vnitřní meditaci. Po svém návratu na Rus Nil začal zásady hesychastů prakticky prováděti. Usadil se v pusté jeskyni, odloučen od světa, a věnoval se náboženské meditaci; totéž doporučoval svým stoupencům. Brzy vzniklo v Závolží mnoho podobných poustevén, osídlených stoupenci Nilovými, závolžskými starci, jak se jim říkalo. Nil a jeho přívrženci vystoupili rozhodně proti názorům Josifovým o majetku klášterním, dovozujíce, že kláštery nemají míti pozemských statků a mniši že se mají živiti prací rukou svých. Kritické stanovisko Nil zaujal i k církevní tradici; zavrhuje slepou víru v autoritu „písem" („písem je mnoho, ale ne všechna jsou Svatá"), dával přednost rozumovému poznání a vnitřnímu křesťanství. Od Josifa a josifljanů lišil se i svým lidštějším a shovívavějším stanoviskem k heretikům, jež třeba podle jeho mínění napravovat, nikoliv na hranici odsuzovat; proto byl obviňován z tajných sympatií a styků s novgorodskými kacíři. Tak rozdělilo se duchovenstvo ruské na dva nepřátelské tábory, z nichž jeden byl konservativní a zpátečnický, druhý reformní a pokrokový. Sporů mezi oběma využila státní moc ve svůj prospěch, snažíc se podřídit církev státu.

Stoupencům Nilovým dostalo se vynikajícího pomocníka v učeném *Maksimu Grekovi*. Rodem z Albanie vzdělal se v Řecku a Italii, kde poznal literaturu klasickou a filosofii řeckou. Ve Florencii osobně se seznámil s náboženským horlitelem Savonarolou, jehož osobnost naň pusobila dojmem nevyhladitelným. Opustiv Italii vstoupil na Athose do kláštera, kde pro svou učenost požíval veliké úcty a vážnosti. Když r. 1515 došla na Athos žádost velkoknížete Vasilia Ivanoviče, aby byl poslán na Rus učený muž, který by mohl opatřiti nové překlady církevních knih, vyvolen byl k tomu Maksim. Na Rusi uloženo mu poříditi překlady některých částí Písma a potom zrevidovati teksty bohoslužebných knih. Ježto se teksty, od něho podle řeckých originálů upravené, v mnohém lišily od starého znění, byl od josifljanů obviněn z úmyslného porušení bohoslužebných knih a z náklonnosti k heresi, k čemuž nemálo přispěly jeho přátelské styky s závolžskými starci. Na církevním sněmu byl odsouzen a vláčen 28 let z vězení do vězení. Teprve r. 1551 propuštěn na svobodu; brzy potom (r. 1556) zemřel.

Spisovatelská činnost Maksimova byla bohatá a mnohostranná. Kromě úpravy církevních knih a polemik proti sektářům a jinověrcům byl autorem četných „slov" a „poslání" obsahu mravoučně-vzdělavatelského a káravého. Kritisoval v nich mnišství a církevní obřadnictví, jako dříve Nil, káral sobeckost velmožů, vytýkal vady současné společnosti, nešetře ani panovníka ani prostého lidu, horlil proti tmářství, pověrám a apokryfickým pověstem a povzbuzoval k pravé zbožnosti a čistotě křesťanského života. Na církevním sněmě, kde byl souzen, neostýchal se vytýkati přítomným hodnostářům církevním: „Vy jste přijali sv. křest a víru zachováváte pravoslavnou, ctihodnou a svatou, ale dobrého ovoce nemáte". Snažil se vůbec vnésti do duševní zatemnělosti ruské společnosti paprslek světla a osvěžující prvky západní kultury. Ačkoliv očistné snahy jeho byly příkře potírány, měl přece nemalý vliv na další rozvoj osvěty v Rusku.

Když za cara Ivana Hrozného sjednoceny byly země ruské v jediné carství, usilováno také o sjednocení církevní a utvrzení národní církve ruské. Ježto jednotlivé kraje ctily své zvláštní vyvolence boží a divotvorce („ugodniki"), kteří byli pokládáni za ochránce a patrony místní, předsevzata byla všeobecná kanonisace ruských svatých. K tomu účelu bylo potřebí sestaviti životopisy jednotlivých světců. To bylo pohnutkou tehdejšímu metropolitu *Makariovi* k sestavení obrovského sborníku „Č e ť j i-M i n ě j i", v němž sebrány byly téměř všecky památky staroslovanské církevní literatury, jako knihy sv. Písma a výklady k nim, slova, legendy, nábožensko-poučné traktáty, cestopisy, klášterní řády, životopisy svatých, zejména ruských světcův atd. Významného tohoto díla, jež se skládalo z 12 objemných foliantův a rozděleno

bylo po dnech každého měsíce, účastnilo se mnoho pracovníků; sestavení jeho trvalo téměř 20 let a ukončeno bylo r. 1552.

Sjednotit a uspořádat národní církev ruskou bylo také cílem církevního sněmu, který byl r. 1551 svolán do Moskvy za předsednictví metropolity Makaria. Sněmování účastnilo se duchovenstvo, světské i klášterní, a vyšší hodnostáři světští. Výsledek sněmování uložen je v t. ř. „Stoglavu". Obsah jeho týká se především organisace církevní, právních poměrů duchovenstva a klášterů, bohoslužby, škol a knih církevních; zároveň jsou tam poznamenány zajímavé zprávy kulturně-historické, vyplynulé z pozorování života národního, o zvycích, obřadech a pověrách lidových. Většina duchovních členů sněmu s metropolitou Makariem v čele byli josifljané, proto není divu, že tendence sněmu byla rozhodně konservativní a opravám církevním v duchu Nilově a Maksimově nepřející.

Za bezprostředního vlivu „Stoglava" vznikl jako jeho doplněk, týkající se praktické moudrosti životní a morálky občanské, „Domostroj". Učí se v něm, jak věřiti v Boha a ctíti světskou i duchovní vrchnost, jak žíti v pokoji s ženou, dětmi a čeledí a jak spravovati hospodářství domácí. Vedle vážných pravidel a pouček jsou v něm i mnohé malichernosti a naivnosti (na př. smrkati a plivati bez hluku, nestrkati prstů do nosu, nešťárati se v jídle jazykem nebo prsty a p.), ale ty právě ukazují, jak primitivní byla tehdy kultura na Rusi a jak bylo třeba nabádati lid k nejjednodušším pravidlům spořádaného života a společenské slušnosti.

Důležitým prostředkem šířiti osvětu bylo všudy knihtiskařství. Na Rus dostalo se pozdě a mělo zvláštní osudy. Zakladatelem první knihtiskárny ruské v Moskvě byl sám car Ivan Hrozný a tisk první knihy „Skutky apoštolské" dokonán byl r. 1564. Z příčin nedosti jasně dotud vyložených tištění knih bylo přerušeno, první mistři tiskaři byli nuceni uprchnouti z Moskvy a koluje tradice, že knihtiskárna sama byla zapálena nevědomým lidem, popuzeným od protivníků knihtiskařství. Tiskaři z Moskvy vyhnaní větší porozumění našli v jihozápadní Rusi, kde zakládali knihtiskárny. V Moskvě teprve později rozmohlo se zase tištění knih.

Car Ivan IV. Vasiljevič (1533—1584) byl zajisté krutý vládce, avšak pro vzrůst a kulturní vývoj říše ruské vláda jeho měla význam nemalý. On rozšířil říši novými výboji, zavedl mnohé prospěšné reformy a dbal i o šíření vzdělanosti západní ve své zemi. Teprve druhá polovice jeho vlády byla skutečně hrozná a tyranská. Lid obecný a selský ho však miloval, ježto ho chránil před zpupnými bojary, a v ústní tradici zachovalo se o něm mnoho historických písní. Olearius, spisovatel německý, zaznamenal ve svém deníku, že Ivan Hrozný, chtě se při hodech ob-

veseliti, rozkázal pěti písně o dobytí Kazaně a Astrachanu. Z toho je zřejmo, že již tehdy kolovaly písně, v nichž se opěvovaly významné příběhy z doby jeho panování. Pěvci těchto písní byli asi veselí lidé — skomoroši, jimž byl Ivan nakloněn. Zachované písně obsahují mnohé nedověcnosti a sotva mohly býti v tomto složení před carem zpívány. Proto se předpokládá, že puvodní písně byly později — asi v XVII. stol. — důkladně přepracovány, když se obecný typ cara Hrozného ustálil. Opěvuje se v nich hlavně dobytí Kazaně (r. 1552), pokoření Sibiře (1581), sňatek carův s Marjí Těmrjukovnou, hněv Ivanuv na staršího syna carova a j.

2. Rozkol a jihoruské vlivy v Moskvě.

Stohlavý sněm při vší setrvačnosti a oddanosti staroruským tradicím nemohl neuznati svrchované potřeby opraviti církevní knihy, do nichž se přepisováním od nevzdělaných písařů vloudily mnohé chyby. Byl to úkol velice těžký a nevděčný. Těžký proto, že bylo nesnadno vyhledati v rukopisných knihách tekst zcela správný; jediná možnost byla srovnati ruské překlady s řeckým originálem, ale v Moskvě nebylo lidí, kteří by dokonale znali řecky a slovansky a mohli srovnání takové vykonati. Cizincům svěřiti tuto práci zdálo se s počátku vyloučeno, neboť ruští lidé pokládali se za jediné představitele pravého pravoslaví a stavěli se proti každému vlivu cizímu, nevyjímajíc ani vliv řecký. Nevděčný to byl úkol zvláště proto, že většina duchovenstva a lidu lpěla úzkostlivě na ustálené tradici a v každé změně litery spatřujíc porušení čistého pravoslaví, puvodce takové změny prohlašovala za heretika.

Aby se odstranilo nesprávné opisování knih, zřízena byla státní tiskárna v Moskvě, jejímž úkolem bylo tisknouti církevní knihy. Tím se však zlo nenapravilo, ježto nikdo nedovedl určiti správný a spolehlivý tekst, podle něhož by se mělo tisknout, naopak dávala se tiskem mnohým chybám úřední sankce.

Konečně se nahlédlo, že bez pomoci cizí opravu knih provésti nelze. Patriarcha *Nikon* shromáždil kolem sebe vzdělané duchovní, hlavně Jihorusy, Jihoslovany a Řeky a svolav církevní sněm, vymohl si na něm usnesení, že třeba opraviti chyby církevních knih podle řeckých pramenů a starých rukopisů. Chopiv se energicky díla, provedl tak mocí svého úřadu opravu knih, o niž se již předchůdci jeho pokoušeli. Nepřestal však jen na opravě knih, nýbrž zaváděl i některé novoty v obřadech. Všechno to popudilo přívržence „staré víry“ k odporu, a to tím více, čím přísněji a bezohledněji Nikon prováděl své reformy. Fanatikové starého obřadu, ztotožňujíce literu a obřad s dogmatem a samou podstatou víry, začali bouřiti celý národ obžalobami, že

se čisté pravoslaví kazí a porušuje. Nastaly tuhé spory církevnické, zápas dvou proudů, starého s novým, a konečným výsledkem byl — r o z k o l. Starověrci (razkolníci) neuznávali nové úpravy knih a obřadu a fanaticky se drželi starého pořádku. V této době vznikla obšírná literatura razkolnická, obsahující hlavně dogmatické a liturgické námitky proti nové reformě. K rozpoutání vášní nemálo přispěl patriarcha Nikon sám, jsa povahy tvrdé, neústupné a panovačné. Vzepřev se samému caru, byl na církevním sněmu roku 1667 zbaven hodnosti patriarchy. Tím byli protivníci jeho reformy posíleni ve svém odporu a začali se organisovati.

V čelo staroobřadníků postavil se protopop *Avvakum*, muž silné vůle a tvrdého charakteru, typický zjev náboženského fanatika. Ani vězení, ani hlad, ani vyhnanství v Sibiři nesklonilo jeho tvrdé šíje. Ničím nedal se pohnouti, aby ustal od vášnivých útoků na Nikona a jeho reformu, a raději podstoupil smrt upálením (r. 1681), než by odvolal písmene ze svých názorů.

Spisovatelská činnost jeho byla hojná. Většinu jeho prací tvoří „Č e l o b i t n j e", t. j. prosby, nebo „P o s l a n i j a", t. j. dopisy adresované dílem carům Aleksěji Michajloviči a Fedoru Aleksějeviči, dílem jednotlivým staroobřadníkům, mužům i ženám. Věnovány jsou rozmanitým otázkám dogmatického a liturgického rázu, podávají zprávy o organisaci nově založené obce razkolnické a o poměru jejím k církevní a světské vrchnosti. Pro dějiny razkolnického hnutí mají prvotřídní důležitost. Vyznačují se originálností stylu, vytříbeností řeči, pádnou, až hrubou a cynickou silou výrazu; těmito vlastnostmi vysvětluje se jejich neobyčejný vliv a zvláštní působivost na čtenáře. Velice poutavá je jeho autobiografie, kterou začal psáti ve vyhnanství na Sibiři, kde se setkal s Jiřím Križanićem. Obsahuje nejen živý obraz jeho vskutku mučednického života, nýbrž i kulturní malbu ze starého Ruska, z oné přechodní doby, když nové ideje začaly zatlačovat staré poměry. Jsou v ní i zajímavé podrobnosti o dalekých krajích asijského Ruska, kam ho osud zahnal.

S opravou knih těsně souvisela také otázka o š k o l s t v í r u s k é m. Dlouholetá historie opravy knih ukázala, že je nevyhnutelně třeba postarati se o zřízení řádné školy, v níž by se duchovenstvo ruské mohlo vzdělávati a nabýti potřebných vědomostí ve svém oboru. V Moskvě až dotud nebylo podobné školy; bylo tedy nutno převzíti formu její odjinud. Přirozeně byl v první řadě obrácen zřetel k jihozápadní Rusi, kde se školství utěšeně rozvíjelo. R. 1648 založil milostník cara Aleksěje F. M. Rtiščev nedaleko Moskvy klášter, povolal tam kijevské mnichy a uložil jim učiti slovanské a řecké mluvnici, retorice a filosofii. Ještě dále šel Simeon Polockij, zřídiv v klášteře Spasském latinskou školu s úplným programem, jaký měly školy kijevské.

Vyučování latině vzepřelo se vyšší duchovenstvo moskevské, spatřujíc v ní prostředek šířiti bludné učení; proto škola neměla dlouhého trvání. Později obnovil ji žák Polockého Silvestr Medvěděv; odpůrci latinské školy založili pak v Čudovském klášteře školu řeckou. Dlouhý spor mezi přívrženci latinské a řecké školy rozhodla konečně vláda tím, že zřídila r. 1687 slovansko-řecko-latinskou akademii s vyučovací osnovou co nejširší, ale vyučování nesvěřila učencům kijevským, nýbrž bratřím Lichudům, Řekům povolaným k tomu cíli do Moskvy. Ani tito nemohli se obejíti bez programu západo-latinských škol, proto byli odstraněni. Ale ježto vyzkoušený program latinských škol nemohl se ničím lepším nahraditi, přešlo vyučování na počátku XVIII. st. úplně do rukou stoupenců školy latinské.

Z učenců kijevských, povolaných do Moskvy, největší zásluhy o šíření nových názorů vzdělavatelných má mnich *Simeon Polockij* (1629—1680), muž se zásadami nového školního vzdělání, spisovatel pracovitý a plně oddaný svému povolání. Rodem z Bílé Rusi vzdělal se v kijevo-mohylovské koleji, učil na bratrské škole v Polocku a od cara Aleksěje byl povolán do Moskvy. Pro své vzdělání a milou povahu stal se tam brzy známým a při dvoře carském váženým, takže mu svěřeno vychování carevice Aleksěje a Fedora. Vyzván byv potírati razkolníky, napsal proti nim řízný spis „Žezl pravlenija". Jako oblíbený kazatel složil četná kázání na rozmanité svátky církevní a dni světců slavených v carské rodině; obsaženy jsou ve dvou sbírkách „Oběd duševnyj" a „Večerja duševnaja", vydaných po jeho smrti. V kázáních mravoučných dotýkal se i soudobého života, horle proti lidovým pověrám, pohanským obyčejům a běsovským písním. Jím uvedena byla do Moskvy poesie duchovní i světská. Vydal veršovaný žaltář, psal příležitostné básně k slavnostem dvorským a skládal duchovní dramata. Básně jeho zachovaly se ve dvou rukopisných sbornících, z nichž „Rythmologion" obsahuje básně příležitostné, druhý „Vertograd Mnogocvětnyj", veršované povídky, epigramy, sentence, modlitby, vedle nich i satirické obrázky ze života současného. Repertoár školských her rozhojnil dvěma dramaty biblickými: komedií o Nabuchodonozorovi a o ztraceném synovi.

Simeon Polockij nemálo přispěl k rozšíření nových vzdělavatelných a literárních názorů v Moskvě; on rozšířil tam a utvrdil základy širšího vzdělání západního a ukázal na nevyhnutelnou potřebu literatury světské. Jím začíná se obrat v literárním životě, hledání nového obsahu i nové formy.

O něco dříve povolán byl do Moskvy *Epifanij Slavineckij* († 1675), rovněž odchovanec kijevské školy, na rozdíl od Polockého přívrženec řeckého směru. Pro nevšední znalost řečtiny a slovanských jazyků zvolil si ho patriarcha Nikon za pomocníka při

opravě bohoslužebných knih. Literární práce jeho týkaly se hlavně oboru filologického a historicko-theologického.

Třetí spisovatel vyšlý ze školy kijevské *Dimitrij* (1651—1709), potomní metropolita v Rostově, prohlášený pro svůj vpravdě křesťanský a bezúhonný život za svatého, zúčastnil se jako Polockij a Slavineckij polemiky s razkolníky. V Rostově zřídil řecko-latinsko-slovanskou školu s programem latinsko-scholastických škol, o jejíž rozkvět pečlivě se staral. Nejobšírnějším jeho dílem jsou „Č e ť j i - M i n ě j i“, o nichž pracoval téměř 20 let. Látku k nim vážil dílem z „Čeťjí-Minějí“ metropolity Makaria, dílem z církevně-historických spisů řeckých a latinských, jako „Vitae Sanctorum“ od Suria a „Acta Sanctorum“ Bollandistů. Dílo jeho, ukončené r. 1705 a vydané v Kijevě, mělo účel vzdělavatelný a bylo dlouho oblíbeným čtením. Kromě četných kázání, v nichž se obráží jeho měkká a na pravém křesťanství založená povaha, připisuje se mu také několik dramat duchovních.

Důležitým příspěvkem k poznání kulturních poměrů v moskevské říši v polovici XVII. st. je historické dílo *Grigoria Karpoviče Kotošichina*, podtajemníka vyslaneckého úřadu, „O R o s s i j i v c a r s t v o v a n i j e A l e k s ě j a M i c h a j l o v i č a“. Kotošichin účastnil se diplomatického jednání mezi Moskvou a Švédskem a upadnuv v podezření, že koná Švédsku vyzvědačské služby, uprchl z Ruska a usadil se v Štokholmě. Tam v hádce smrtelně poranil hospodáře, u něhož bydlel, a za trest odsouzen byl k smrti. Jeho spis, ukončený ve Švédsku, podává kulturně historický obraz života a mravů carské rodiny a vyšších stavů ruských, obraz historicky ne zcela věrný, nicméně pozoruhodný. Jen s odporem a hrůzou mluví o způsobu, jakým konána byla spravedlnost, nepokrytě vyličuje nevědomost, hrubost a surovost bojarů a šlechty, srovnává instituce ciziny s domácími a trpce si stěžuje do nevzdělanosti Rusů, vytýkaje jim: „Pro vědu a vycvičení do jiných říší dětí svých neposílají, neboť se bojí, kdyby poznali tamních říší víru a obyčeje a blahou svobodu, počali by svou víru opouštěti a vstupovati do jiných a neměli by nijaké péče, ba ani pomyšlení na návrat do svých domovů a k svým pokrevným“.

Kdežto Kotošichin spatřoval příčinu neblahého stavu kulturního na Rusi v odloučenosti od kulturních vlivů ciziny, jiný pozorovatel současný varoval Rusy před cizími vlivy a nabádal je zachovávati a rozvíjeti své národní osobitosti. Nebyl to Rus, nýbrž Chorvát, *Jiří Křižanić*, nejstarší panslavista v nejušlechtilejším smyslu. Narodil se asi r. 1618, chodil do latinských škol jesuitských v Záhřebě, poslouchal filosofii v Št. Hradci a theologii v Bologni a v Římě, kde byl k vlastní žádosti přijat do koleje řecké. V Římě pojal velkolepý plán smířiti Rusko, nejvýznamnějšího představitele slovanských národů, s Římem a římskou církví. K tomu cíli vypravil se dvakráte do Ruska; při druhém pobytu

v Moskvě byl vypovězen do Sibiře na 15 let bez udání příčin. Když nastoupil na trůn Feodor III., bylo mu dovoleno vrátiti se do Moskvy a potom opustiti Rusko. Ve Vilně vstoupil do řádu dominikánů, kteří mu zabraňovali vrátit se do Říma, jak si vřele přál. Zachovala se zpráva, že zemřel r. 1683 v řadách polského vojska, jež Jan Sobieski přivedl na obranu Vídně.

Križanić vynikaje všestranným vzděláním, složil řadu spisu z oboru filologického, historicko-politického a theologicko-polemického jazykem slovanským a latinským. Většina jeho prací vznikla za doby vyhnanství v Sibiři, byla však z části již dříve obmýšlena. Z děl jeho největší význam má „G r a m a t i k a" (Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku) a „P o l i t i k a" (Rozgovori ob vladateljstvu).

Pomýšleje na náboženské sjednocení Slovanů, Križanić pokusil se pro Slovany vytvořiti jednotnou řeč spisovnou, které by rozuměl všecek východní a jižní svět slovanský. Řeč tato skládala se ze směsi církevní slovanštiny, ruštiny a srbochorvatštiny. Pravidla této ideální řeči slovanské sestavil ve své gramatice, plné originálních myšlenek a smělých reforem; prakticky užil této nové řeči ve svých spisech, psaných slovansky.

Nejvážnější a nejobšírnější prací jeho byla „P o l i t i k a", v níž uložil své názory politické, sociální, hospodářské, náboženské a národnostní a ukázal, jaký by po jeho mínění měl býti stát ruský, aby se stal mocným a slavným nejen na prospěch národu ruskému, nýbrž i všem ostatním národům slovanským. Križanić dovozuje, že kulturní stav Slovanstva proti jiným národum je příliš nízký; příčinou toho jsou některé přirozené vlastnosti Slovanů, jako nemluvnost, lenost, hodování, marnotratnost, nedostatek národní hrdosti, cizomilství (čužeběsije) a p. Nelze však říci, že by Slovanům cesta k vědám byla vůbec zapověděna nějakými nebeskými ustanoveními; i oni mohou nabýti vzdělání a kulturně se obroditi, budou-li chtíti a se snažiti. Všichni Slované nejsou však v dosti příznivých podmínkách, aby tuto kulturní obnovu uskutečnili; jediné od Ruska lze toho očekávati. „Zadunajští Slované (Bulhaři, Srbové a Chorváti) již dávno pozbyli nejen svého království, ale i vší síly i jazyka i všeho rozumu (politického), takže již ani nerozumějí, co jest čest a vážnost, a nemyslí už o tom; sami od sebe nikterak nemohou si pomoci, bylo by jim potřebí zevnější síly, aby se mohli opět postaviti na nohy a vejíti do počtu národu. Nepomůžeš-li jim, ty care, v nynějším jejich útisku a nevoli a nemůžeš-li ona království uvésti v dřívější stav a uspořádati jejich věci, mohl bys jim aspoň pomoci, aby se opravil jazyk v jejich knihách a aby se dobrými a rozumnými knihami oněm lidem oči otevřely, aby začali poznávati čest a pomýšleti o svém povstání. Potom i Čechové a posléze nedávno i Lechové upadli se Zadunajci v jednostejnou bídu, to jest, že jsou království,

síly, jazyka i rozumu (politického) pozbyli. Neboť ačkoliv se Lechové chvástají klamným stínem království a svou nevázanou svobodou, přece světu je známo, že sami sobě nijak ze své nevole a hanby pomoci nemohou, ale zevnitřní pomoci jest jim potřebí, aby se na nohy postavili a dřívější cti nabyli. Tuto pomoc a národní probuzení, care, s pomocí boží mohl bys jim poskytnouti, kdybys s nimi ujednal pevný svazek..."

Má-li však Rusko sehrát takovou úlohu ve Slovanstvu a přinést mu kulturní obrodu, jest především zapotřebí, aby se očistilo od hříchu „cizomilství". „Jsou dva národové," vykládá Križanić, „kteří v pokušení uvádějí Rusko, vábíce odporující si povahou, kteří vlekou a trhají je v opačnou stranu. Jsou to Němci a Řekové. Při vší různosti mezi sebou oba národové úplně se shodují v jednom, právě v základním cíli svých pokušení, a shodují se tak dobře, že by bylo možno míti za to, že jest mezi nimi vzájemná úmluva na naši záhubu." Rozhodně nebezpečnější jsou Němci, kteří chtějí, „abychom odvrhli všecky námi ve vážnosti chované starobylé instituce a mravy a jednání své upravili podle jejich vlastních zkažených mravu a zákonů." Ve své nenávisti k Němcům Križanić jde tak daleko, že radí, aby vůbec byli vyhnáni ze země ruské.

Má-li býti zeslaben vliv cizinců, je nevyhnutelně třeba rozvinouti samočinnost národního života a roznítit národní síly, které by zaměnily cizí. K tomu účelu Križanić podává řadu positivních návrhuv o reformování všeho státního a společenského života v Rusku. Návrhy jeho týkají se nutnosti rozvoje produktivních sil Ruska, povznesení tuzemského průmyslu a obchodu, reformy státního zřízení a zákonodárství, úpravy daní a p. Jakožto nejvhodnější formu vládní Križanić doporučuje neobmezenou monarchii, která zabezpečuje svobodu každého před násilím vlivných osob a tříd a může ze své vlastní moci provádět reformy, prospěšné celému národu. Hlavní povinností panovníkovou jest — dbáti o blaho svého národa. „Taž se všech králů na světě, jak pojímají své povinnosti, a nalezneš mnoho takových, kteří nejsou s to, aby ti přesně vyložili, proč Bůh ustanovil na světě krále a proč odevzdal jim moc nad národy. Králové se domnívají, že nejsou stvořeni pro království a národy, nýbrž království pro ně. Králové se domnívají, že jejich věcí je pouze panovati, poroučeti a užívati radovánek a nikoliv přemýšleti dnem i nocí o blahu národa."

Všeobecně se uznává, že Križanić jako politik stál na výši nejpokrokovějších ideí své doby. „On systematicky stlačoval stát do úlohy služebníka národního života. Avšak dále samočinnost národního života byla Križanićovi pouze k prostředkem k dalšímu účelu, — k zachování národní osobitosti, bez níž nebylo myslitelno dosažení již tenkrát posledního, nejpodstatnějšího účelu vší jeho publicistické činnosti — osvobození Slovanstva a sjednocení církví". (Miljukov.)

*

Užší styk s jihozápadním Ruskem a povolávání kijevských učenců do Moskvy měly příznivý vliv na literární činnost a na vznik jednotlivých druhů slovesných, pěstovaných tehdy na západě. Příkladem a usilováním Simeona Polockého vešly v oblibu veršované skladby lyrického, epigramatického a příležitostného obsahu; neměly ještě umělecké ceny, nicméně to byly první začátky nové poesie světské. Školské hry, zaváděné podle vzoru západoevropského, budily lásku k divadelním představením. Car Aleksěj Michajlovič chtě míti po způsobě panovníků západoevropských na svém dvoře divadlo, vyzval pastora a učitele v německé Slobodě Gregoriho, aby sestavil z učitelů a žáků divadelní sbor, vyučil je a pořádal s nimi divadelní představení, pro něž zřízeno bylo v Preobražensku při carském dvorci dřevěné divadlo. První hry konaly se r. 1672. Repertoár skládal se z dramat humanisticko-reformačních, jak byla tehdy obvyklá na jižní Rusi, v Polsku a Německu. Výslovně se jmenují hry: Esther, Judith, Josef, Jiří, Adam a Eva, David a Goliáš, Tobiáš, Bajazet a Tamerlan a j. Po smrti cara Aleksěje r. 1676 přestalo se vůbec hráti.

Pro širší vrstvy čtenářské vzdělávány byly p o v í d k y a r o m á n k y, jež se hojně rozmohly. Dvojí cestou hrnuly se beletristické plody tohoto druhu do moskevské Rusi: předně ze zemí jihoslovanských, zvláště z Bosny a dalmatského pobřeží, za druhé z Polska, které prostředkovalo také příliv látek českých, na př. o Vasiliu Zlatovlasém, o Bruncvíkovi a p. Byly to látky dílem duchovní, dílem světské.

Mezi duchovní látky patřilo „V e l i k o j e Z e r c a l o“, obsáhlý a oblíbený sborník obsahu velmi pestrého, v němž byly shrnuty životy svatých, zázračné příběhy západního i byzantského původu, rozmanité povídky a pověsti, národní legendy a p. Účelem sbírky bylo poskytnouti kazatelům příklady, objasňující názorně mravní naučení. Prvotní předloha byla latinská; ruské vzdělání, přiměřeně upravené názorům pravoslavným, pořízeno bylo r. 1677 podle textu polského.

Rozšířenější byly povídky obsahu světského. Všeobecné zálibě těšila se humoristická povídka „Š e m j a k i n s u d“, původem asi orientální. Již v Polsku dostalo se jí satirického zabarvení, které se na Rusi ještě přiostřilo, a příběh vypravovaný navázal se na jméno historické osobnosti Dmitria Šemjaky, který dal barbarsky oslepiti Vasilia Temného. V této době dostaly se z Polska na Rus povídkové sborníky „I s t o r i j a o s e m i m u d r e c a c h“ a „G e s t a R o m a n o r u m“.

Současně s povídkami světského obsahu hrnuly se do Ruska r y t í ř s k é r o m á n y. Zvláště oblíben byl román „B o v a k o r o l e v i č“, založený na italské předloze a převzatý ze srbské literatury, dále povídky o M e l u z i n ě a c í s. O t t o n o v i.

Probuzená činnost literární nepřestávala na překladech; dály se pokusy skládati samostatnější práce zábavného druhu. Jedno z předních míst mezi populárními knihami XVII. st. zaujímá „Sinodik“, sborník úvah a povídek na thema o nutnosti vzpomínati na zemřelé a uvažovati o stavu duše po vyjití z těla. Jakousi Faustiadou ruskou byla povídka „Savva Grudcyn“. Savva, syn zámožného kupce v Kazani, zastavil se na své obchodní cestě v městě Orlově u starého přítele otcova Bažena, který měl mladou ženu. Mezi Savvou a ženou Baženovou vznikl hříšný poměr. Když Savva trápen jsa výčitkami svědomí, chtěl poměr přerušiti, žena Baženova dala mu „otrávenou bylinku“, aby ho znovu k sobě přilákala, sama pak lásky k němu byla zbavena. Savva pusobením bylinky znovu zatoužil po ženě Baženově a byl hotov za její lásku přinésti jakoukoli oběť. Přidružil se k němu zlý duch v podobě neznámého člověka a slíbil mu pomoc, zapíše-li mu svou duši. Savva to učinil a získal zase lásku ženy Baženovy. Marně matka a otec ho vyzývali, aby se vrátil domů. Zlý duch začal ho voditi po městech a konečně s ním vstoupil do vojska, které bojovalo s Poláky. Savva pomocí zlého ducha konal divy statečnosti a v souboji přemohl tři polské bohatýry. Vrátiv se do Moskvy, těžce onemocněl; když se chtěl vyzpovídati a přijímati, ukázal mu zlý duch zápis a počal ho strašně mučiti. Přispěním Bohorodičky zlý duch byl přinucen vrátiti mu zápis. Savva se uzdravil a vstoupil do kláštera. — Z podobných živlů církevně-knižních a národně-poetických složena byla také povídka „O gorjě i zloščastiji“, kterak hoře-neštěstí jinocha, oddaného opilství, přivedlo mezi mnichy v klášteře. Nejvíce samostatnosti prokázal neznámý skladatel povídky „O Frolě Skobejevě“, jejíž forma připomíná novely italské. Vypravuje se v ní, jak lehkomyslný šlechtic Frol Skobejev z Novgoroda lstivě svedl dceru bohatého dvořana a jak přinutil jejího otce, aby svolil k jejich sňatku.

Na sklonku XVII. st. začal se vůbec v Rusku vzmáhati a mohutněti osvětový a literární ruch. Proud kultury západoevropské čím dál tím silněji narážel na dotavadní uzavřenost a ztrnulost ruského života. Proudu tomuto volnou bránu otevřel pak Petr Veliký.

[A. J. Sobolevskij: Obrazovanosť Mosk. Rusi v XV.-XVII. st. Spb. 1892, 1894. — P. N. Miljukov: Obrazy z dějin rus. vzdělanosti, přel. V. Dušek. Praha. — Panov: Jeres židostvujuščich (Ž. M. N. Pr. 1877, 1-3). — V. N. Peretc: Novyje trudy o židostv. XV. v. i jich literatuře. Kijev 1908. — A. Popov: Obličit. spisanija protiv židov i latinjan (Čt. v Obšč. ist. i drev. 1879).

A. V. Gorskij: Maksim Grek Svjatogorec (Pribav. k tvorenijam sv. Otcov 18. M. 1859). — V. S. Ikonnikov: Maksim Grek (Kijev. Univ. Izv. 1865-6). — S. A. Ščeglov: K istoriji izučenija soč. M. Greka (Rus. Fil. Věst. 1911).

N. Lebedev: Makarij mitrop. vseros. (Čt. Obšč. ljub. duch prosv. 1877-8, 1880-1). — K. Zauscinskij: Makarij, mitr. vseja Rossiji (Ž. M.

N. Pr. 1881, 10-11). — Arch. Josif: Podrobnoje oglavlenije Velikich Četjich-Minej vseros. mitr. Makarija. M. 1892.

J. N. Ždanov: Materialy dlja istoriji Stoglavago sobora (Ž. M. N. Pr. 1876, 7-8 = Soč. I., 1904). — V. Bočkarev: Stoglav i istor. sobora 1551. Juchnov 1906. — D. Stefanovič: O Stoglavě. Jego proischoždenije, redakcija i sostav. Spb. 1909. — J. S. Nekrasov: Opyt ist.-liter. izslědovanija o proisch. drevne-rus. Domostroja. M. 1873 (srov. Ž. M. N. Pr. 1889 6). — A. V. Michajlov: K voprosu o redakcijach Domostroja (Ž. M. N. Pr. 1889, 2-3; 1890, 8). — S. Šestakov: Vizant. tip Domostr. i čerty schodstva jego s Dom. Silvestra (Viz. Vrem. 8, 1901).

S. Ljubimov: Borba meždu predstavit. velikorus. i malorus. napravlenija v Velikoros. v koncě XVII. i nač. XVIII. (Ž. M. N. Pr. 1875, 8-9). — J. Šljapkin: K istor. polemiki meždu mosk. i malorus. učenymi v koncě XVII. v. (tamtéž 1885, 10). — N. Kapterev: O greko-latin. školach v Moskvě v XVII. v. do otkrytija Slavjano-greko-lat. Akad. M. 1889. — S. Smirnov: Istorija mosk. slavjano-greko-ross. akad. M. 1885.

V. Popov: Sim. Polockij kak propovědnik. M. 1886. — I. Tatarskij: S. Polockij, jego žizň i dějatelnosť. M. 1886. — L. N. Majkov: S. Polockij (Očerki iz istor. rus. liter. XVII. i XVIII. st.). Spb. 1899. — V. Pěvnickij: Epif. Slavineckij, odin iz glav. dějatelej rus. duch. liter. v XVII. v. (Trudy Kijev. Duch. Akad. 1861). — Iv. Rotar: Epif. Slavineckij, liter. dějateľ XVII. v. Kijev 1901. — J. A. Šljapkin: Sv. Dimitrij Rostovskij i jego vremja. Spb. 1891. — M. S. Popov: Sv. Dimitrij Rost. i jego trudy. Spb. 1910.

N. Subbotin: Materialy dlja istor. raskola za pervoje vremja jego suščestv. M. 1887. — P. S. Smirnov: Istor. rus. raskola staroobrjadstva. Spb. 1895². — P. Miljukov: Očerki po istor. rus. kultury II. Spb. 1897. — N. F. Kapterev: Patr. Nikon i jego protivniki v dělě ispravl. cerk. obrjadov. M. 1887. — V. Ikonnikov: Novyje materialy i trudy o patriarchě Nikoně. Kijev 1888. — V. N. Peretc: Sluchi i tolki o patr. Nikoně (Izvěst. ot. rus. jaz. 1900). — N. F. Kapterev: Petr. Nikon i car Alekséj Mich. I.-II. Serg. Posad 1909-12. — A. K. Borozdin: Protop. Avvakum. Spb. 1892, 1900. — V. A. Mjakotin: Protop. Avvakum, jego žizň i dějat Spb. 1893 (viz Očerki iz istoriji obšč. Spb. 1902).

J. K. Grot: Nov. svěděnija o Kotošichině po šved. istoč. (Sbor. ot. rus. jaz. 29, 1882). — A. J. Markevič: Grig. K. Kotošichin i jego soč. o Mosk. gosud. Odessa 1895. — Bezsonov: Katol. svjaščenik Jurij Križanič (Pravosl. Obzor 1870). — Bělorukov: Jur. Križanič. M. 1902. — M. V. Vujić: Križanićeva Politika. Beogr. 1895. — V. Valdenberg: Gosudarstvennyja ideji Križaniča. Spb. 1912. — V. Jagić: Život i rad Jurja Križanića. Zagr. 1917.

L. N. Majkov: O načalě rus. virš (Ž. M. N. Pr. 1891, 6). — V. Peretc: Istor. lit. izslědovanija i materialy. Spb. 1900. — P. O. Morozov: Istor. rus. teatra do pol. XVIII. st. Spb. 1889. — V. N. Peretc: K istoriji pols. i rus. narod. teatra (Izv. otd. Akad. N. 10, 1905; 12, 1907; 14, 1909). V. J. Rězanov: Iz istor. rus. dramy. Škol. dějstva XVII.-XVIII. v. M 1910. — A. Veselovskij: Iz istoriji romana i pověsti. II. — V. Sipovskij: Rus. pověsti XVII.-XVIII. v. Spb. 1905.

ČÁST IV.

OSVÍCENSTVÍ.

V politických, náboženských a literárních dějinách Evropy pronikavý a důležitý význam má široké hnutí kulturní, jež se zahrnuje názvem osvícenství. Hnutí toto, dříve již od vynikajících myslitelů připravované a šířené jakožto přirozené pokračování humanistické renaissance a církevně-náboženských reform, projevilo se v plné síle v XVIII. stol. Kolébkou jeho byla prvotně Anglie; odtud hnutí toto přešlo do Francie, kde nabylo vrcholného bodu a rozšířilo se po celé vzdělané Evropě.

Nové hnutí namířilo svou kritiku především proti dotavadním poměrům církevnickým, jež byly příčinou nejen neustálých zmatků a sporů náboženských, nýbrž i hluboké zatemnělosti duševní. Odloučiti náboženství od církevnictví a založiti je na přirozeném poznání rozumovém, bylo přední snahou anglických deistů, kteří podrobujíce náboženství, jeho vznik a pravdivost vědeckému zkoumání, snažili se vytvořiti systém přirozeného náboženství, zvláště přirozené morálky. Od otázek náboženských a mravních znenáhla se přešlo k řešení rozmanitých problémů politických a společenských, jež byly rovněž na základě rozumového chápání vykládány.

Názory volných myslitelu anglických našly úrodnou půdu ve Francii, kde byly náboženské, politické a sociální poměry zvláště neurovnané, přímo volajíce po opravách. Několik smělých hlav, jako Voltaire, Montesquieu, Diderot a j., domyslili ideje z Anglie převzaté do nejkrajnějších důsledků. Jsouce přesvědčeni o síle a neomylnosti lidského rozumu, povznesli rozumové poznání za nejvyššího rozhodce v otázkách náboženských, politických i společenských. Po stránce náboženské směle začali hlásati úplnou volnost víry a myšlení, lásku a snášelivost.

Žádáno i nové uspořádání státní správy podle zásad přirozeného práva.Moudré a rozumné zákonodárství, umírněné trestní právo, spravedlivé a stejnoměrné rozdělení břemen a daní, rovnoprávnost všech občanů, volnost slova a tisku bylo „programem francouzských politiků. Dále obrácen zřetel ku vzdělání a osvícení lidu, dotud zanedbávaného a úmyslně udržovaného v duševní temnotě. Zakládáním škol, přístupných všem vrstvám obyvatelstva, a zlepšováním způsobu vyučovacího hledělo se šířiti všeobecné vzdělání. S tím souviselo i hnutí lidumilné, jevící se zřizováním chudobinců, sirotčinců, káznic a opatroven. Čistá lidskost, dělná láska a vzájemná blahovůle měla říditi lidstvo a přispívati k jeho duševnímu i hmotnému pokroku.

Z Francie rozlétly se ideje osvícenské po Evropě a zároveň s novými ideami přejímány byly také literární formy z francouzského písemnictví, které tehdy stálo na výši doby, dospěvši vlivem klasicismu k vysokému stupni dokonalosti.

Klasická literatura francouzská, která slavila svůj zlatý věk v XVII. stol., později v stol. XVIII. přešla v pseudoklasicism, t. j. v ztuhlé napodobování vzorů staroklasických po stránce formální. Estetikové francouzští, na př. Boileau ve spise „L'art poétique", stanovili pro jednotlivé druhy básnické určitá pravidla poetická, od nichž nebylo dovoleno ustupovati. Tím byla tvůrčí činnost básníků ve svém rozletu spoutána a místo ní nastoupila veršovnická práce, vyznačující se ztuhlou pravidelností a strojenou vypočítavostí. Rozmohla se poesie rozumu, v níž místo svěží bezprostřednosti, volné fantasie a vroucího citu převládala parádní retorika, krasořečnost a epigramatický vtip. Teprve na konci století XVIII. působením básníků anglických a příkladem Rousseauovým ozvala se zase poesie citu a srdce.

Ideje osvícenské nalezly živý ohlas u národů slovanských, naučily je svobodněji myslit, vzbudily jejich národní vědomí a spolu s pseudoklasicismem přispěly i k novému rozvoji jejich písemnictví.

HLAVA I.

Literatura polská.

Po smrti Augusta III. zvolen byl za krále polského Stanislav August Poniatowski (1764—1795). Král tento nevynikal sice přednostmi panovnickými, byl slabý, bez energie a vytrvalosti, dopouštěl se ze slabosti mnohých chyb, jež byly osudné pro stát a národ polský; pro rozvoj osvěty a literatury zjednal si však zásluhy veliké. Vychován byv ve Francii a osvojiv si z mládí plody francouzské osvěty, horoucně si zamiloval literaturu, vědu a umění a proslul jako štědrý mecenáš uměleckého a vědeckého snažení. Na svém dvoře shromažďoval básníky a učence a podporoval je hmotně i morálně, takže se dvůr královský ve Varšavě stal středem veškerého ruchu literárního a uměleckého, který se odtud začal šířiti po celém Polsku. Za jeho panování proudem se hrnula kultura a literatura francouzská do Polska. Přejímány byly nejen zásady francouzského klasicismu, nýbrž i ideje filosofické a politicko-sociální věku osvíceného.

Spisovatelé polští ovanuti jsouce dechem francouzského racionalismu, začali hlásati náboženskou snášelivost, bojovati proti pověrám a tmářství, horliti pro rovnoprávnost občanskou, ujímati se utiskovaného lidu a nabádati i své krajany k reformám státního a soukromého života v duchu nových zásad. Poesie polská působením vzoru francouzských se obrodila a vydala zase plody vysoké hodnoty umělecké. Estetický vkus, který v době předchozí zdivočel, povznesl se k dokonalé výši, jazyk a styl básnický očištěn byl ze sarmatské drsnosti, snaha o pěknou formu, ladnou komposici, správnost verše a rozmanitost strofických forem stala se nutným předpokladem pro literární tvoření.

O vzpružení literárního ruchu za Stanislava Augusta svědčí vznik hojných časopisů, věnovaných literatuře. Měli sice Poláci už dříve některé časopisy literární jako „Journal litteraire de Pologne" (1754), „Acta literaria" (1755—7), „Nowe wiadomości" (1758), ale to byly podniky krátkého trvání a malé ceny. Teprve za doby stanislavovské publicistika literární zapustila pevné kořeny a přispívala k obrození osvěty a literatury. Z hojného počtu časopisů význačnější jsou: „M o n i t o r", vydávaný od r. 1765 ve Varšavě

od učeného jesuity Bohomolce, „Zabawy przyjemne i pożyteczne", vycházející od r. 1770 za redakce Albertrandiho a potom Naruszewicze, „Pamiętnik polityczny i historyczny", redigovaný od Petra Świtkowského.

Naproti tomu reformy politicko-sociální, jichž bylo svrchovaně potřebí, se nedařily. V teorii hlásány byly nejrozumnější zásady, v praksi trvaly však staré zlořády v úplné platnosti: úřady byly prodávány, soudy úplatné, ve vojsku nekázeň, mezi šlechtou samé spory. Král byl pln dobré vůle uspořádat neblahé poměry v zemi, ale k provádění reforem scházela mu potřebná energie, kromě toho byl příliš závislý na Kateřině II., která ho užívala za bezděčný nástroj svých politických plánů. Za jejího návodu rozstoupila se šlechta polská ve dva nepřátelské tábory: v konfederáty radomské, k nimž náleželi dissidenti pod náčelnictvím knížete Radziwiłła, a v konfederáty barské, přívržence víry římsko-katolické, za vedení biskupa Adama Krasińského a Josefa Puławského. Na dovršení vnitřního rozkladu vybuchlo vlivem propagandy ruské strašlivé vzbouření utiskovaných sedláků maloruských, t. ř. hajdamáků, pod vedením Javorského, Železňaka a Honty, při němž povražděno veliké množství statkářů. Na zeslabené a vnitřními sváry rozervané Polsko začalo pak útočiti Prusko a Rusko, až r. 1772 došlo k prvnímu dělení Polska, jemuž odňaty dvě pětiny území. Po této katastrofě uvažováno bylo o politických reformách mnohem důkladněji a hledány hojivé prostředky u filosofů a politiků francouzských, zvláště Rousseaua, Mablyho a j. Výsledkem dlouhých porad a jednání na sněmu čtyřletém (1788—1791) byla nová ústava 3. května 1791 (konstytucya 3. maja), dílo na svou dobu a poměry znamenité, založené na politických teoriích věku osvíceného. Proti nové ústavě protestovalo však Rusko a spojivši se s Pruskem umluvilo s ním r. 1793 druhé dělení Polska, jímž území Polska sníženo na polovici. Toto násilí vyvolalo bouřlivý odpor všech vlasteneckých živlů v národě, v čelo povstání postavil se statečný vůdce Tadeáš Kościuszko, ale proti spojeným silám Ruska, Pruska a Rakouska byl všechen odpor marný. R. 1795 rozděleno bylo Polsko po třetí a naposled. Polsko pozbylo své samostatnosti, země rozdělena byla na tři úplně od sebe odtržené části, podléhající zcela různým vlivům kulturním a společenským. Tím byla přervána dotavadní jednolitost politického a kulturního rozvoje Poláků a síly jejich rozptýleny a zeslabeny.

1. Literatura v 2. polovici XVIII. stol.

Klasicism francouzský se zvláštní zálibou vzdělával ony druhy básnické, které odpovídaly racionalistickému nazírání současnému, zakládajíce se na rozumovém uvažování a refleksi. Byly to hlavně satiry, bájky, rozmanité druhy didaktické poesie vůbec, dále se-

lanky, verše příležitostné, ódy, kromě toho epopeje a dramata. Básně tohoto druhu byly nejdříve překládány z francouzštiny do polštiny, potom vyskytli se samostatní jejich vzdělavatelé.

Nejstarší představitel nového směru v poesii polské byl učený jesuita Adam Naruszewicz (1733—1796), profesor poetiky a retoriky ve Vilně, potom ve Varšavě. Stanislav August jmenoval ho dvorním básníkem a po zrušení řádu jesuitského biskupem luckým. Sbírka jeho sebraných básní s názvem „Liryka“ (1778) obsahovala ódy a hymny, selanky, satiry a bájky. Nejlepší jsou satiry, v nichž následoval Boileaua. Namířeny byly na rozmanité nemravy doby, měly ráz mravoučný a nevyznačovaly se tak vtipem jako spíše ostrou, až zlobnou ironií. Za nejlepší se pokládají „Chudý literát“ a „Reduty“. V „Chudém literátu“ spisovatel jadrným, někdy až drsným žertem vytýká nedostatek vzdělání a tmářství širších vrstev šlechtických; v „Redutách“ předvádí zase a satirou šlehá marnotratníky, karbaníky, podvodníky, politické ramenáře a jiné škůdce společnosti. Z četných jeho ód nejzajímavější jsou ódy s náměty historickými a politickými; jsou v nich uloženy reformní snahy horoucího vlastimila, jenž patře na rozervanost poměrů ve své otčině, ukazoval cestu k nápravě. Hymny náboženské trpí nedostatkem upřímného citu; jsou chladné a obřadní. Zevnější forma jeho ód a hymen je vůbec slabá, styl těžký a nucený, výraz drsný a neohebný. Těmito vadami jsou stiženy také jeho selanky, v komposici rozvleklé a v obsahu zabarvené přímou didaktikou. Zdlouhavé a těžkopádné jsou i jeho bájky, v nichž následoval Gessnera a francouzské skladatele bájek.

Více než poesií Naruszewicz hleděl prospěti svému národu prací historickou, složiv obsáhlou „Historyi narodu polskiego“, v níž podle spolehlivých dokumentů vylíčil dějiny polské od nejstarší doby do r. 1386. Jednotlivé události řadil sice chronologicky, ale při tom dbal i pragmatického vývoje dějin, všímal si nejen událostí zevnějších, než i vnitřních a kulturních a celou svou prací snažil se přesvědčiti své krajany, že jediným prostředkem k záchraně tonoucí vlasti je zesílení moci královské a zavedení dědičného trunu. Druhé a třetí rozdělení Polska tak ho duševně rozrušilo, že se stal ke všemu lhostejný, přestal pracovati a upadal v záchvaty melancholie.

Čestného názvu „knížete současných básníků“ dostalo se *Ignáci Krasickému* (1735—1801), jemuž se žádný z vrstevníků nevyrovnal talentem, plodností a spisovatelskou mnohostranností. Po studiích u jesuitů ve Lvově, ačkoliv neměl ještě posvěcení na kněze, dostalo se mu jako potomku starožitné rodiny magnátské vysokých hodností církevních. K dovršení svého vzdělání poslán byl do Říma, kde žil mezi vybranou společností. Po návratu z Říma oblíbil si ho Stanislav August a vymohl mu biskupství varminské,

s nímž byl spojen titul knížecí a ohromné důchody. Na naléhání královo Krasicki opustil záhy Heilsberg, stolici biskupství varminského, a usadil se ve Varšavě. Stanislav August snažil se ho vlákati do současného víru politického a získati ho jako výmluvného řečníka pro svou stranu; ale Krasicki vyhýbal se jakékoliv akci politické a v časech nejbouřlivějších, kdy se připravovalo první rozdělení Polska, klidně se zabýval literaturou. Po rozdělení Polska, když celé Pomoří zároveň s knížetstvím varminským přešlo v ruce Pruska, dal se oslniti slávou Bedřicha Pruského, usadil se ve své stolici v Heilsbergu, kde se nádherně zařídil, a věnoval se usilovné práci literární. Po třetím rozdělení Polska král pruský Bedřich Vilém, chtě Varmii uprázdniti pro nějakého Němce, jmenoval ho arcibiskupem hnězdenským. Ve své residenci shromažďoval zbylé vlastence a spisovatele, snaže se udržovati hasnoucí plamen národní literatury, v níž spatřoval jediné zárodek budoucího obrození. Sám začal vydávati týdenník „Co tydzień" a přičiněním jeho vznikla nedlouho před jeho smrtí varšavská společnost přátel věd „Towarzystwo przyjaciół nauk", v němž se potom soustřeďovala téměř všecka duševní činnost Poláků v první čtvrti XIX. stol.

Krasicki vytříbiv svůj vkus na vzorech francouzského klasicismu a osvojiv si široké vzdělání literární, razil silou svého přirozeného nadání poesii polské nové dráhy, zdokonaluje ji ideově i formálně. V jeho díle jsou zastoupeny kromě selanek všecky význačné druhy básnické, jež si oblíbila poetika pseudoklasická: satiry, bájky, poslání, komické eposy i epopej historická, dále básně lyrické, dramata a povídky tendenční v duchu XVIII. st. Spisy jeho vnikly do nejširších vrstev čtenářských a mnohé sentence z nich udržely se v obecenstvu až do dnešní doby.

Prvním jeho dílem básnickým větších rozměrů byla herojskokomická skladba „M y s z e j d a", prvotně psaná francouzskou prózou, potom přepracovaná polsky v oktávách (1775). Skladby tohoto druhu byly známy z literatury francouzské („Le lutrin" od Boileaua, „Vert vert" a „La Chartreuse" od Gresseta, „La Pucelle" od Voltaira); básník polský žádné z nich přímo nenásledoval. Hlavní námět vážil z pověsti polské o báječném králi Popelovi, kterak ho myši snědly; jiný motiv poskytla mu řecká „Batrachomyomachie" a na živel fantastický působil asi Ariostův „Šílený Roland". To bylo vše, co zevně přijal, ostatní sám vymyslil, doplnil a upravil v jednotný celek. Obsah Myszejdy je krátce tento. Král Popiel, který panuje v Kruszwici nad myšmi, jsa nestálý ve svých sympatiích, oblíbil si kočky a krále jejich Mruczysława. Myši, ohrožené ve své existenci, uchýlily se o pomoc ke Gryzomirovi, králi myší a krys, vládnoucímu ve Hnězdně. Svedena bitva, v níž Mruczysław přemohl myši a krysy. Gryzomir je na útěku chycen od čarodějnice, která se s ním vznese na Lysou Horu. Cestou Gryzomir spadne, a to nešťastně na dvur

Popieluv. Dostane se do moci kněžny Duchny, dcery Popielovy, která soptí pomstou, ježto v bitvě zahynul oblíbený její kocour. Gryzomira odsouzeného k upálení osvobodí čarodějnice a odletí s ním k Rýnu. S porýnskými myšmi vrátí se Gryzomir do Polska, shromáždí všecky myši a krysy, začne nový boj s Mruczysławem a zvítězí. Král Popiel uprchne na věž v Kruszwici, myši a krysy hrnou se za ním, dobudou věže a uhryží ho do smrti.

Otázka, zdali Krasicki chtěl napsati toliko žertovnou báseň o vojně myší a koček či vložil-li do básně hlubší, alegorický smysl, nebyla dosud přesvědčivě vysvětlena. Měl-li skutečně na mysli určitou alegorii (na konfederaci barskou) — a zdá se, že měl — tedy ji v pozdějším vzdělání důkladně zastřel; satirické narážky na současné poměry společenské, na převrácený vkus literární a nepořádky politické jsou v ní jistě a tvoří hlavní půvab její. V komposici své jest však poněkud rozvleklá a vtip její není dosti řízný.

Břitkou satiru na poměry klášterního a mnišského života v Polsku obsahuje „M o n a c h o m a c h i a“ (1778), skladba umělecky dokonalejší. Dominikáni vyzvou Karmelitány k učené disputaci theologické; konají se velké přípravy a porady, mniši prohlížejí své knihovny a knížky, které neužity ležely ve skříních, napolo ohryzané od myší, a pilně je pročítají. Dojde k disputaci, při čemž mniši nebojují jen slovy, nýbrž házejí po sobě obuví, nádobami a knihami. Když je spor nejtužší, rozhodčí soudcové, děkan a místní advokát, přinesou slavnostně v průvodu ohromný pohár vína a jediný pohled na pohár smíří zápasníky: „Pasą się oczy wspaniałym widokiem, już zapomnieli o bitwie i radzie... krzyknęli: zgoda!“

Satira Krasického, oživená řízným vtipem a neodolatelným humorem, velice se líbila. Mniši ovšem byli jí trpce dotčeni vyčítajíce, že Krasicki jsa sám duchovní hodnostář, neměl by tak posměšně o duchovních psáti, zvláště v době, kdy pruská vláda rušila polské kláštery. Na omluvu složil potom Krasicki žertovnou báseň „A n t i m o n a c h o m a c h i e“, v níž se ospravedlňuje, přece však svých výtek neodvolává, spíše je zesiluje. V básni vystupují titíž mnichové jako v „Monachomachii“ a radí se, jak autora potrestati. Navrhují rozmanité tresty; porada končí se tím, že přinesou ohromný džbán vína, vypijí jej s chutí, na dně uvidí však pravdu, která jim dává přísné napomenutí.

Arcidílem svého druhu jsou s a t i r y K r a s i c k é h o; v nich zazářil talent jeho leskem nejjasnějším. Stíhají nejrozmanitější vady společenské a osobní, malé i velké, téměř všech tříd a vrstev obecenstva, zejména pak zachycují ostré typy taškářů, dobrodruhů, svatoušků, marnotratníků, pijáků, lichvářů, zlaté mládeže, módních žen a p. Vlastnosti obecně lidské mají v nich převahu, ale zároveň se v nich zrcadlí rysy čistě polské. Forma jejich je vždy

obsahu přiměřena. V některých vyniká výrazněji živel mravoučný a zabarvuje je tónem didaktickým, v jiných satira mísí se s lyrikou, jinde má převahu živel popisný. Podle obsahu střídá se i ironie; tu je lehká a jemná, tam ostrá a sžíravá. Styl a verš je téměř klasicky dokonalý. Satirický ráz mají též b á j k y Krasického. Básník v nich zobrazoval své názory na život a ukazoval jako v zrcadle stinné stránky života a povahy lidské. Jádrem jejich není tak přímá morálka jako spíše praktické příkazy moudrosti životní. Jsou stručné, epigramatické po způsobě bájek Fédrových a pro své formální přednosti počítají se mezi nejcennější práce Krasického.

Historický epos „W o j n a C h o c i m s k a", v němž formálně následoval Voltaira („Henriada") a z části i Tassa („Osvobozený Jerusalem"), Krasickému se nezdařil. Ačkoliv je látka vzata z historie, není v ní historické pravdivosti ani charakterů odpovídajících době. Děj je chudý, vypravování rozvleklé, nadbytečnou retorikou a refleksemi protkané. Báseň Krasického nevyrovná se uměleckou cenou stejnojmenné skladbě Vác. Potockého.

D r o b n á l y r i k a Krasického — písně, ódy a hymny obsahu náboženského — přes ozdobnou a hladkou formu nemohou se počítati mezi jeho vynikající práce. Místo opravdového nadšení a hlubšího citu převládá v ní reflekse a chladné rozumování. Umění jeho lépe se projevilo v l i s t e c h b á s n i c k ý c h a v b á s n í c h v p r ó z e, vyznačujících se zvláštní lehkostí a volností formy a obsahujících vážné úvahy o povinnostech člověka.

Uváží-li se, že se úspěšná činnost Krasického vztahovala i na drama a zábavnou prózu a že se dotýkala i oborů naukových: literatury („O rymotwórstwie i rymotwórcach"), historie, moralky atd., objasní se mimořádný význam jeho ve vývoji polské literatury. Jím položen byl základ k dalšímu rozvoji téměř všech druhu slovesných, některé z nich (satiry, bájky), povznesl sám ke klasické dokonalosti a byl dlouho vzorem pro básníky mladší, řeč a styl básnický zušlechtil k nebývalé uhlazenosti a lahodě.

Současně s Krasickým pusobil *Stanislav Trembecki* (asi r. 1735—1812), jehož poesii Mickiewicz vysoko cenil, nazývaje ho „největším v literatuře stanislavovské", „pravým Řekem z časů Perikleových" a p. Jako básník byl Trembecki skutečně neobyčejně nadaný a duchaplný, ale jako člověk - povaha lehkomyslná a ničemná. Delší dobu zdržoval se v Paříži, seznámil se s d'Alembertem, Diderotem a jinými vynikajícími muži tehdejší doby, dokonale poznal současnou literaturu francouzskou, vytříbil svůj vkus; vše to působilo prospěšně na jeho literární činnost. V Paříži osvojil si však Trembecki také lehkomyslné názory na život, přivykl životu rozmařilému a prostopášnému, byl vášnivý duelista, piják a hráč. Po svém návratu do Polska okouzlil svým chováním

Stanislava Augusta, který ho jmenoval svým podkomořím a platil za něj dluhy, jichž měl Trembecki stále nadbytek. Králi odměňoval se tím, že skládal naň pochvalné básně a po Naruszewiczovi zastával úlohu dvorského básníka. Nejen Stanislava Augusta, nýbrž i Kateřinu II., Potemkina a Repnina zasypával pochlebenstvím, což budí přímo ošklivost; jen mrzký patolízal mohl napsati o Kateřině verše tohoto druhu: „Noszę wiernie w umyśle jej konterfekt żywy, niech ją raz jeszcze widzę, już umrę szczęśliwy".

Trembecki psal málo a nedbal o literární slávu, proto i z toho, co napsal, jen málo vyšlo tiskem. Básně jeho kolovaly většinou v přepisech na dvoře královském a odtud se šířily mezi obecenstvem. Byly to předně báj k y, jejichž náměty vybírané z Lafontaina uměl ozdobovati novou, mistrnou a dokonalou formou. Jsou-li bájky Krasického arcidíla stručnosti, bájky Trembeckého velebí se jako arcidíla živého vypravování a plastické charakteristiky zvířat. Uhlazená, vytříbená forma zdobí též jeho listy básnické, jejichž předmětem jsou úvahy o přednostech a vadách lidských, pochvaly na jednotlivé osoby a reflekse o současných událostech. Schází jim však to, co zvláště zdobí listy Krasického: povahová upřímnost a mravní čistota. Nedostatek mravních zásad, snižování vlastní důstojnosti lidské a nízké pochlebenství charakterisuje i drobné básně Trembeckého: ódy, písně, básně příležitostné a satirické. Formálně stkví se ovšem vzácnými přednostmi básnickými, tak jako jeho delší báseň popisná „Sofiówka", podávající nádherný popis rozkošného parku, jejž dal příznivec jeho Szczęsny Potocki zříditi pro svou choť Zofii, rodem Řekyni. Ve dvou jiných básních popisných „Polanka" a „Powązki" Trembecki hladkým veršem svým líčil letní sídla dvou polských magnátů, Stanislava Poniatovského, synovce králova, a knížete Czartoryského. Uhlazené jsou i překlady Trembeckého, jako komedie Voltairova „Syn marnotrawný", čtvrtý zpěv Tassova „Osvobozeného Jerusalema", několik ód z Horáce a j.

Těkavou a nestálou povahou podobal se Trembeckému *Tomáš Kajetan Węgierski* (1755—1787). Oba tyto básníky spojoval lehkomyslný názor na život, touha po požitcích, úplný nedostatek zásad mravních a náboženských, ačkoliv Węgierski mravně neklesl přece tak hluboko jako Trembecki. Život Węgierského byl velice pohnutlivý. Nemoha doma ve vlasti dosíci místa v nějakém vlivném úřadě, jak si přál, opustil Polsko, nějaký čas se zdržoval v Paříži, kde vesele a dobrodružně žil, potom odjel do Ameriky, odtud vrátil se do Londýna a podkopav nepořádným životem své zdraví, záhy zemřel.

Węgierski nebyl sice takovým umělcem slova jako Trembecki, nicméně slynul nevšedním nadáním. Básně jeho kolovaly hlavně v přepisech. Satiry jeho, v nichž byl zejména mistrem, namířené na určité osoby a týkající se určitých příběhů časových, psány byly

jedovatě, výsměšně, se zlobným sarkasmem. Podobajíce se paskvilům, obíhaly po Varšavě a zjednaly autorovi sice jméno, ale zároveň svalovaly na jeho hlavu bouři hněvu a nenávisti. Sensačně pusobila i delší herojsko-komická skladba jeho „Organy", v níž napodoboval Boileauovu báseň „Le lutrin", vloživ do ní prudké útoky na duchovenstvo, náboženství, na vady společnosti polské, zvláště pak na nemilé osobnosti. Jeho drobné básně jakož i básnické listy, vzniklé za vlivu listů Voltairových, přeplněny jsou reflexemi a morálkou, jež ostře osvětlují jeho volné názory na život, náboženství a mravnost. Bájky Węgierského, skládané po způsobu Lafontainově, obsahují hojné narážky na osobní poměry života básníkova; jsou psány obratně a vtipně, nevyrovnají se přece uhlazeností stylu bájkám Trembeckého.

Nový, svěží prvek uvedl do poesie polské *František Karpiński* (1741—1825), sekretář kníž. Czartoryského. Citová struna, která se v jeho poesii ozývala, byla především výronem jeho přirozené povahy, nakloněné k tklivé rozcitlivělosti. Když později poznal literaturu francouzskou, byla tato stránka jeho povahy zesílena a zabarvena idylickou sentimentálností. Na rozdíl od svých vrstevníků, větším dílem střízlivých racionalistů, didaktiků a satiriků, šel za hlasem Rousseauovým a dával ve své lyrice zaznívati něžným tónům citu a srdce. Písněmi svými zjednal si širokou obec čtenářskou a zván byl významně „poetou srdce". Vědomě vybočil z dráhy pouhého následování vzorů francouzských a horlil pro volnost a svobodu tvůrčí. Dařily se mu zvláště písně milostné, jímající srdce svou sladkostí a snivou sentimentalitou. Nejlepší z nich vznikly za vlivu jeho první lásky, na př. „Do Justiny", v níž pravdivě zachycena milostná touha mladého srdce, vzbuzená rozkvětem jarní přírody. Láska je též hlavním předmětem jeho sentimentálních selanek, v nichž pastýři a pastýřky něžně projevují své stesky a touhy milostné. Literární hodnota jejich není velká; nevynikají ani zvláštní uhlazeností stylu ani vytříbeností veršovou, nicméně se líbily pro svůj něžný tón a prostou, plynnou formu a byly hojně napodobeny.

Nešťastné osudy vlasti nadchly cituplného básníka k tesklivým písním vlasteneckým, v nichž nejednou se ozývají tóny čistě prostonárodní. Dojemná je zvláště jeho vlastenecká elegie „Żale Sarmaty nad grobem Zygmunta Augusta", nejpěknější plod jeho upřímného citu vlasteneckého. Sympatický ohlas našly i jeho písně nábožné, proniknuté duchem upřímné zbožnosti a silného citu víry v Boha a jeho prozřetelnost. Některé z nich pojaty byly do zpěvníků církevních a znárodněly, na př. „Kiedy ranne wstają zorze", „Wszystkie nasze dzienne sprawy", „Bóg się rodzi, moc truchleje" a j.

Jiný nadaný lyrik tehdejší doby *František Dionyz Kniaźnin* (1750—1807) zdržoval se rovněž dlouho na dvoře Czartoryských v Puławách, kde se inspiroval k nejlepším svým básním. S počátku skládal bájky za vlivu Lafontainova; byly rozvleklé a mdlé bez vtipu a říznosti. Plodem jeho studií poesie staroklasické byly „Erotyky czyli pieśni w rodzaju Anakreontowym". Seznámiv se v Puławách s Karpińským, oblíbil si směr jeho poesie a začal jej horlivě vzdělávati. Psal selanky, skládající se ze sentimentálních monologů zamilovaných pastýřů a pastýřek, a sladké písně milostné. V písních jeho ozývají se prostonárodní tóny ještě plněji než u Karpińského; také forma jejich je pěknější a verš hudebnější. On byl také první, jenž pojal živly fantastické do své poesie, složiv podle lidového podání v Karpatech o čarodějnicích a Twardowském žertovný list básnický „Babia góra". Výrazem jeho ušlechtilého a upřímného cítění vlasteneckého jsou básně posvěcené otčině. Ozývá se v nich jednak stesk za uplynulou slavnou minulostí, jednak tísnivý nepokoj o budoucnost Polsky. Mezi nejlepší básně vlastenecké patří: „Do ojczyzny", „Matka-obywatelka", „Do Zgody" a j. Jak silně byla vyvinuta u Kniaźnina stránka citová, o tom svědčí jeho tragický osud: poslední rozdělení Polska tak mocně ho dojalo, že úplně zešílel.

Poesie Karpińského a Kniaźninova byla dobře známa v Čechách a stala se vzorem českým básníkům doby obrozenské, zejména Puchmajerovi a jeho škole.

Mezi šlechetnými horliteli, kteří usilovali o záchranu hynoucí vlasti, přední místo zaujímá *Stanislav Staszyc* (1755—1826). Vzdělával se na universitách německých a francouzských, cestami po Evropě nabyl širokého rozhledu a vědomostí v cizině získaných snažil se užíti ve prospěch milované vlasti. Ježto dráha politická nebyla mu jako synovi měšťanského rodu přístupná, odhodlal se vlasti své sloužiti pérem a napsal dvě významná díla politická „Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego" (1785) a „Przestrogi dla Polski" (1790); první složeno bylo tři leta před zahájením čtyřletého sněmu, druhé za jeho trvání. Není pochyby, že jeho moudré a prospěšné návrhy reformní, v obou spisech obsažené, silně působily na jednání a úrady památného sněmu čtyřletého. Úvahy Staszycovy vrcholily v těchto návrzích: zříditi království dědičné, veškerou moc zákonodárnou i výkonnou svěřiti stálému sněmu, který by rozhodoval většinou hlasů, spravedlivě rozvrhnouti daně na všecky stavy, připustiti stav městský k vyšším úřadům a zástupce jeho do sněmu, konečně — což nejvíce váží — uvolniti sedláky z poddanství a dáti jim půdu v dědičné držení. Byl to po dlouhé době v Polsku první hlas, který se ozval ve prospěch utištěného lidu selského; proto bývá původce jeho nazýván patriarchou polské demokracie.

S návrhy Staszycovými po mnohé stránce souhlasil *Hugo Kołłątaj* (1750—1812), politik všestranně vzdělaný, dbal však více praktických stránek reformy, kterou si představoval ve formě méně demokratické. Názory své ukládal nejdříve v „Listech anonyma“ (1788) a systematicky je vyložil v znamenitém spise „Prawo polityczne narodu polskiego“ (1790), v němž podal úplný a ucelený program politické reformy v Polsku. Ústava z 3. května zakládá se větším dílem na zásadách od něho hlásaných a svědčí o jeho politickém důmyslu. Spisy Kołłątajovy jsou i po formě velice dokonalé; zdobí je logická přesnost, obratná dialektika, uhlazený styl, živá barvitost řeči, takže autor jejich se řadí mezi nejlepší stylisty polské XVIII. věku.

Nemalou zásluhu zjednal si Kołłątaj svou činností v komisi školské (komisya edukacyjna); bylo to svého druhu první ministerstvo osvěty, jehož péčí vypracován byl po zrušení řádu jesuitského nový plán učební a zreformováno veškeré vyučování od nejnižších škol do nejvyšších podle osvícenských zásad pedagogických. Zásluhou Kołłątajovou bylo jmenovitě zreformování akademie krakovské, z níž odstranil dotavadní ztrnulou scholastiku a přizpůsobil ji potřebám nové doby. Podobně zreorganisována byla akademie vileňská a upraveno i střední školství, v němž vedle náboženství, řečí, historie a geografie, matematiky a nauk přírodních zavedeno i vyučování právům, rolnictví, zahradnictví, měřictví a hygieně. Dokonale zřízené školství bylo Polákům i po rozdělení mocnou baštou vzdělání a podporou národního sebevědomí.

2. Doba po rozdělení Polska.

V první době po rozdělení Poláci kladli největší naděje do pokroků francouzské revoluce; mnoho Poláků bojechtivých vystěhovalo se do Francie a Italie, kde utvořili legie polské, jež bojovaly pod prapory republiky francouzské. V jejich domovině zůstávalo však vše při starém. Nové naděje na obnovu Polsky rozkvetly za Napoleona I., který r. 1807 utvořil z polských provincií Prusku odňatých velkovévodství varšavské s ústavou a administrací podle vzoru francouzského a po vítězné válce s Rakouskem připojil k němu ještě Halič a Krakovsko. Během války rusko-francouzské r. 1812 mělo býti veřejně prohlášeno obnovení království polského, ale nezdarem výpravy Napoleonovy na Rus k tomu nedošlo. Na kongresu vídeňském r. 1815 rozdělení Polska znovu schváleno za podmínek pro Poláky celkem výhodnějších nežli r. 1795. Kongresovému království polskému car Aleksandr dal dosti liberální ústavu, jejíž návrhy vypracovali zástupci Poláků, Czartoryski, Ostrowski, Zamoyski, Matuszewicz a j. Vláda ruská v první době starala se o povznesení země, zakládány nové školy, r. 1817 universita ve Varšavě, pracováno o zvelebení orby, průmyslu a obchodu. Ale

jako v Rusku, tak i v království polském zavanul ke konci vlády Aleksandrovy mrazivý duch tuhé reakce, který byl kulturním snahám nepřízniv.

V Prusku byl aspoň s počátku zachován jazyk polský v úřadech, náměstkem v Poznaňsku jmenován kníže Radziwiłł, ale brzy se tyto příznivé poměry změnily, jazyk polský vytlačován z úřadů i ze škol, na úřady dosazováni pouze Němci, pomalu, ale jistě připravována úplná germanisace krajů polských.

V rakouské Haliči provedeny mnohé prospěšné reformy politické, společenské, školské atd. s tendencí germanisační a centralistickou, při čemž národnost polská utiskována ve školách i ve veřejném životě. Na universitách ve Lvově a v Krakově a na všech školách středních jazykem vyučovacím byla latina a němčina. V Krakově teprve od r. 1817 začal se zase vzmáhati živel polský.

Veliké převraty historické nezůstaly bez vlivu na literární činnost. Spisovatelé se odmlčeli, literatura začala upadat. Ale netrvalo to dlouho. Brzy ozvaly se hlasy vyzývající k nové kulturní a literární práci, v níž spatřována jediná pravá cesta k lepší budoucnosti. Slova, jež r. 1803 psal T. Czacki, ředitel gymnasia v Krzemieńci, slavnému leksikografu Lindeovi: „Nad Dniestrem i nad Dnieprem, nad Dźwiną i Wisłą wszyscy wołają: Przez nauki żyć będziemy“, slova tato věrně tlumočí obecnou tehdy náladu!

Hlavními kulturními a literárními středisky Poláků byla Varšava a Vilno. Ve Varšavě založené „Towarzystwo Przyjaciół Nauk“ věnovalo zvláštní péči studiu domácí historie, etnografie a literatury. Podle vzoru učené společnosti varšavské zřizovány podobné naukové jednoty i jinde. Nejdéle se udrželo krakovské „Towarzystwo Naukowe“, později změněné v Akademii Umiejętności.

Ve Vilně tamní akademie, povýšená r. 1803 na universitu, péčí kurátora Adama Czartoryského znamenitě rozkvetla a mohla se honosit profesory vynikajících schopností, jako byl klasický filolog Gottfrid Groddeck a dva bratří Śniadečtí: Jan — matematik a astronom, Jiří — chemik a fysiolog. Universitě svěřen byl dozor nade všemi školami na Litvě, Volyni, Podolí a Ukrajině a školy tyto pečlivě spravované staly se vzorem při organisaci jiných škol v Rusku.

Přese všecky převraty historické a politické nezměnil se podstatně dotavadní směr literatury, jsa utvrzován skvělou tradicí z doby předchozí. Vliv francouzského klasicismu trval stále, zejména bylo až úzkostlivě dbáno o formální dokonalost a přesné zachovávání pravidel podle poetiky pseudoklasické. Vliv francouzský nebyl však jedinečný; vedle něho začínaly vnikati do poesie polské i nové směry z literatury anglické a německé, které se už vymanily z nadvlády klasicismu francouzského. Tím

byla znenáhla připravována půda pro nový převrat literární, který skončil vítězstvím romantismu.

V obsahu nastala hlavně ta změna, že zesíleny byly oba živly, náboženský a národně vlastenecký, které se již v době předchozí začaly v poesii vzmáhati. Souviselo to s tragickým osudem Polska, kdy bylo potřebí udržovati sebevědomí národní a posilovati víru v lepší budoucnost. Tehdy po prvé rozdělila se poesie polská ve dva proudy: emigrační a domácí.

Po rozdělení Polska vytvořily se za hranicemi legie polské, jejichž účelem bylo připravovati půdu pro nový boj za svobodu národa. V prostředí legionistů vznikaly písně a básně časové, které sálajíce nadšeným citem vlasteneckým, byly výrazem nadějí a tužeb legionistů; mezi nimi byla také známá píseň „Jeszcze Polska nie zginęła“, složená r. 1797 od Jos. Wybického v Paříži. Za nejvýraznější představitele poesie legionistů, šířené v přepisech a z větší části ztracené, pokládá se *Cypryan Godebski*, typ vojáka-básníka, později plukovníka ve vojště Napoleonově. Ve svých básních vlasteneckých opěvoval činy legionů polských, rozněcuje své krajany k činorodému vlastenectví a k novým bojům za svobodu otčiny. Básně jeho „Wiersz do legionów polskich“, „Do samego siebie“, „Sen“ a j. výmluvně svědčí o hloubce citu a síle výrazu, jež spolu s pečlivou formou jsou ozdobou jeho poesie.

Vlastní proud literární rozvíjel se ovšem na půdě domácí. V Puławách, sídle kníž. Czartoryského, které byly v prvních letech po rozdělení Polska hlavním ohniskem kulturního života a útočištěm dávných tradic polských, zrodil se hluboce náboženský a upřímně vlastenecký směr, který je podstatným znakem poesie porozborové.

Ovzduší puławské působilo především na básnickou činnost *Jana Pavla Woronicze* (1757—1829), kněze a básníka v jedné osobě, jenž jsa pln horoucí víry v Boha a národ, snažil se bol vlastenecký utěšovati vírou v nejvyšší spravedlnost. V jeho poesii po prvé se ozval oneň věštecký hlas o slavné budoucnosti polského národa, který se potom často opakoval u romantiků domácích a vyvrcholil v mesianismu polském. Bohaté museum v Puławách, v síni zvané svatyní Sibyly, kde se chovaly vzácné památky národopisné a historické, nadchlo Woronicze k historické básni „Świątynia Sybilli“, v níž byly zobrazeny vážnější události z dějin Polska. Minulost svého národa básník nadšeně idealisoval, viděl jen její světlé stránky, chyby a viny zahaloval. Báseň svou ukončil útěchy plnou věštbou, že národ jeho z pohromy, která ho stihla, vyjde znovuzrozen jako fénix a sláva jeho zase se vzkřísí, neboť „Troja zahynula, aby Řím zrodila“. Vřelý zápal vlastenecký a hluboký bol nad neštěstím národa dodává básni zvlášt-

ního posvěcení; přednostmi uměleckými nevyniká, toliko některá místa jsou pěkná a vzletná.

Za svého pobytu ve Varšavě Woronicz pojal plán sestaviti sborník zpěvů „P i e ś n i o k s i ą g p o l s k i“, obsahující básně polských básníků, bývalých i nynějších, v nichž by se zrcadlily náboženské, mravní a historické ideály polského národa. K tomu cíli složil „H y m n d o B o g a“, nejlepší svou báseň, vyznačující se vroucím citem, básnickým vzletem a uhlazenou formou. Rozjímaje v ní o osudu polského národa, nemůže se ubrániti poznání, že stihl Polsko boží trest za spáchané viny vlastní: „Więc gdy nie możesz (Boże) karać bez przyczyny, los nasz być musi płodem własnej winy“. Do „Pieśnioksięgu“ připravoval ještě řadu básní historických, z nichž zbyly zlomky nebo pouhé náčrtky, jako „A s s a r m o t“, „L e c h“, „S e j m w i ś l i c k i“. „Assarmot“ opěvoval původ Slovanů (Sarmatů) od pravnuka Semova Sarmata či Assarmota. Báseň „Lech“ líčila založení Hnězdna od Lecha a první počátky říše polské. Předmětem „Sejmu wiślického“ byl Kazimír Veliký a jeho vláda. Při nedostatku pramenů básník opíral obsah svých zpěvů o fantastické domysly a etymologické hříčky; při tom nedovedl výtvory své fantasie odíti vzletnou a plastickou formou. Jediné vznešený, nábožensko-vlastenecký a prorocký tón, odpovídající tehdejší náladě polského národa, je básni jeho zvláštní okrasou.

Mezi nejvlivnější spisovatele na poč. XIX. st. náležel *Julian Ursyn Niemcewicz* (1758—1841), věrný druh Kościuszkův, jehož čistý charakter, pevná vůle a pracovní síla zasluhuje plného obdivu. Vychován byl v ovzduší klasicismu francouzského a psal v jeho duchu bájky, ódy a dramata. Cestami po Italii, Francii a Anglii a zvláště delším pobytem v Americe rozšířil svůj literární obzor a projevil vzácnou vnímavost pro nové proudy a směry. Vedle francouzského klasicismu oblíbil si zvláště poesii anglickou, o čemž nejlépe svědčí jeho „D u m y“ (1789), lyricko-epické básně, vzniklé vzděláním baladických látek anglických nebo obdobných motivů domácích. Podle anglických balad složeny dumy: „Alonzo i Helena“, „Zima“, „Edwin i Aniela“ (srv. Goldsmitha „Edwin and Angeline“), „Zakonnik“ (srv. Percy „The friar of orders Grey“), „Cień Eweliny“ (Percy „Margarets ghost“, „Mary and sweet William“) a j. Při vzdělání jich nedovedl se však Niemcewicz v stylu a ve formě vymaniti ještě z manýry francouzského klasicismu. Na vývoj balady v poesii polské měly nemalý vliv; sám Mickiewicz přiznal: „Nie napisał bym ballad, gdyby nie było Karpińskiego i Niemcewicza“.

Od dum baladických třeba rozlišovati dumy s látkami historickými, na př. o Żołkiewském, St. Potockém a j.; dumy tyto tvoří přechod k sbírce „Ś p i e w y h i s t o r y c z n e“ (1816), nej-

populárnějšímu dílu Niemcewiczovu. V řadě básní, počínajíc zpěvem o Piastovi a končíc zpěvem o pohřbu Josefa Poniatowského, básník opěvuje osobnosti v dějinách polských proslulé nebo vážnější události dějinné. Po každém zpěvu následuje výklad v próze, objasňující tekst a zároveň spojující jednotlivé zpěvy v souvislý celek. Vlastenecký obsah těchto zpěvů, prosycených láskou básníkovou k slavné minulosti národní, a zpěvná forma jejich způsobily, že se obecně rozšířily a s nadšením byly zpívány, posilujíce v těžkých dobách sebevědomí národní. Vnikly i do Ruska, kde si je zvláště Rylějev oblíbil.

Všestranností a plodností žádný ze současných spisovatelů nevyrovnal se Niemcewiczovi. Psal mnoho a rychle, obohacoval svými plody lyriku a epiku, psal dramata, povídky, spisy historické a mnoho překládal (z Voltaira, Popea a j.). Působení jeho na mladší generaci spisovatelskou bylo pronikavé. Zasloužeπou chválu vzdal mu Mickiewicz takto: „Čí jméno může vzbuditi v srdci mladého polského básníka živější cit úcty a podivení nad jméno Juliana Niemcewicze! Jeho písně daly nám nejraněji pocítit vděky poesie; jsou to naše nejstarší známosti básnické, v jeho obraze ctili jsme rysy muže, který se povahou i talentem stal z nejčelnějších ozdob své epochy a který již za života byl kanonisován na Parnase“.

Na rozdíl od Niemcewicze, jenž měl smysl i pro jiné literární vlivy než francouzské, skupina současných básníků pevně třímala prapor klasicismu. Tito p ř í s n í k l a s i k o v é úzkostlivě šetřili všech pravidel poetiky pseudoklasické, nahrazujíce jimi často nedostatek básnického vzletu a skutečného nadšení. V čele jejich stál *Kajetan Koźmian* (1771—1856), básník slavnostních ód a příležitostných hymen, v nichž bylo více ozdobné retoriky nežli pravé poesie. Ani popisná báseň „Z i e m i a ń s t w o p o l s k i e“ podle Vergiliových Georgik, ani národní epopej „S t e f a n C z a r n i e c k i“ v manýře pseudoklasické se mu nezdařily. Jiný klasik *Ludvík Osiński* (1775—1838) vydal sbírku básní „Z b i ó r z a b a w e k w i e r s z e m“, formálně sice uhlazených, ale vnitřně suchých a mdlých. Více nadání projevil *Frant. Wężyk* (1785—1862), duch samostatně kritický. Skládal nadšené ódy vlastenecké a nejvíce se proslavil popisnou básní „O k o l i c e K r a k o w a“, obsahující pěknou krajinomalbu a povzbuzující vzpomínky historické.

3. Drama a zábavná próza.

Literatura dramatická, ze všech oborů literárních nejvíce zanedbaná, v druhé polovici XVIII. st. začala se rázem vzmáhat a zvelebovat. Rozvoj její podporován byl jednak založením veřejného divadla ve Varšavě r. 1765, jednak působením literatury francouzské, v níž drama bohatě rozkvetlo.

Vystoupil první skutečně povolaný dramatik *František Bohomolec* (1720—1784). Divadelní kusy začal nejdříve psáti z povinnosti své jako učitel retoriky a pořadatel divadla studentského v jesuitské koleji varšavské. Vzorem byl mu Molière, jehož komedie předělával nebo skládal v jeho stylu hry nové, přiměřené potřebám divadla školského. V komposici jejich byl značně omezován zákazem, platným pro divadlo jesuitské, neuváděti na jeviště postavy ženské a intriky milostné. Piaristé byli v té příčině volnější, dovolovali i role ženské, hráli je ovšem jinoši.

V plné síle projevilo se nadání Bohomolcovo, když začal psáti pro veřejné divadlo ve Varšavě. Osvojiv si techniku komedií francouzských, složil několik působivých veseloher, v nichž stavěl na odiv předsudky a zaostalost tehdejší šlechty a vkládal do nich své smělé tendence reformní. První z nich „Małżeństwo z kalendarza“ předvádí obmezeného šlechtice Staruszkiewicze, který svou moudrost váží z kalendáře a snáře, za lidi pokládá toliko šlechtu, a to jen polskou šlechtu, cizozemců nenávidí a p. V komedii „Pan Dobry“ Bohomolec zastává se sedláků proti útiskům šlechty, v satiře „Staruszka młoda“ na odiv staví směšný typ staré koketky, která se chce vdávat. Také ostatní veselohry, jako „Marnotrawca“, „Ceremoniant“, „Pijacy“, „Wdowa“, namířeny jsou proti vadám současné společnosti polské. Nejsou to ani komedie situační, ani charakterní, spíše jen mravoličné, komika jejich je dosti drsná a obhroublá; v rozvoji veselohry polské mají důležitý význam jako první šťastné pokusy lokalisovati je na půdě domácí a zachycovati v nich současné mravy společenské.

Příkladu Bohomolcova následovali četní spisovatelé, mezi nimi zvláště Adam Czartoryski a Ignác Krasicki. *Adam Czartoryski* zjednal si za svého pobytu v cizině praktickou znalost umění divadelního a napsal několik komedií, jako „Panna na wydaniu“ (se zajímavou předmluvou o dramatě polském), „Kawa“, „Mniejszy koncept niż przysługa“, „Gracz“, „Bliźnięta“. Opírají se o motivy cizí, a to nejen o francouzské, než i o anglické, a jsou velmi obratně sestaveny. *Ignác Krasicki* vydržoval si ve své residenci v Heilsbergu domácí divadlo, pro něž napsal několik komedií v stylu molièrovském, jako „Statysta“, „Łgarz“, „Solenizant“, „Krosienka“, „Frant“, „Mędrzec“. Nepřikládal jim sám zvláštní ceny, vydávaje je pode jménem svého tajemníka M. Mowińského. Jsou v nich zachyceny zajímavé rysy čistě polské, což je jejich hlavní předností; jinak jsou v motivech jednotvárné a v ději rozvleklé bez silnějšího dramatického napětí.

Po Bohomolci dlouho se nevyskytl dramatický talent, který by byl popohnal kupředu vývoj dramatu polského. Teprve od roku

1779, kdy bylo vystavěno národní divadlo ve Varšavě, poměry se zlepšily. Pro divadlo začalo psáti mnoho spisovatelů, z nichž první místo náleží *Františku Zabłockému* (1754—1821). Žil nějaký čas na dvoře Adama Czartoryského, potom byl jmenován úředníkem při komisi edukační. Činnost spisovatelskou zahájil drobnými verši: ódami, selankami, básněmi příležitostnými a satirickými. Vliv Czartoryského a přátelský styk s herci uvedly ho na pole dramatické; stal se hlavním spisovatelem dramat pro divadlo varšavské. Po třetím rozdělení Polska odcestoval do Říma, vystudoval tam theologii a jmenován byl od Czartoryského proboštem v Końskovoli.

Zabłocki napsal přes šedesát kusů divadelních, veršem i prózou, nejvíce v l. 1779—1781; v díle jeho jsou zahrnuty opery komické, hry fantastické, nejhojněji pak komedie. Zvláštní invencí nevynikal, opíraje se ve svých skladbách o předlohy francouzské a německé, měl však neobyčejnou schopnost osvojovat si cizí motivy, vzdělávat je způsobem zcela originálním a promítat je na domácí půdu se vší dobovou a místní barvitostí. Dokladem může býti nejpopulárnější komedie Zabłockého „Fircyk w zalotach“ (Švihák na záletech), v níž se líčí, jak lehkomyslný světák, prohráv své jmění ve Varšavě, přijede na ves a ucházi se o ruku mladé a bohaté vdovy Podstoliny a jak ji konečně získá; látkově opírá se o komedii francouzskou „Le petit-maître amoureux“ od Romagnésiho, avšak děj i charaktery jsou tak živě a věrně přizpůsobeny poměrům domácím, že činí dojem kusu úplně originálního. Také v jiných veselohrách s fabulí odjinud převzatou, jako na př. „Bałamut modny“ („Le chevalier à la mode“ od Dancourta), „Doktor lubelski“ („Crispin médicin“ od Hauteroche), „Zabobonnik“ („Le superstitieux“ od Romagnésiho) a j., je plno typů zachycených z domácího prostředí. Originální není ani oblíbená komedie „Sarmatyzm“ s látkou ze skutečného života. Sarmatismem přivrženci reformy v XVIII. st. nazývali souhrn vad drobné šlechty polské za časů saských, zvláště nedostatek vzdělanosti a uhlazenosti, pýchu rodovou, sklon k svárům a rozepřím, zálibu v pitkách a hodech. Osnovou děje v komedii „Sarmatyzm“ je právě spor dvou záhonkových šlechticů, Guronose a Żugoty, o kousek pozemku; spor končí se smírně sňatkem dětí znepřátelených sousedů. Zevnější roucho veseloher Zabłockého je úhledné, dialog živý, řeč čistá a jadrná, verš hladký a plynný.

R. 1783 ujal se řízení národního divadla ve Varšavě *Vojtěch Bogusławski* (1757—1829) a zjednal si nesmírné zásluhy o jeho rozkvět. Dříve obecenstvo polské, zvláště vyšší a zámožnější třídy, nevážily si polského divadla a raději chodily na představení vlašské opery; tento předsudek Bogusławski překonal a dovedl svým repertoárem získat i vyšší vrstvy obecenstva pro divadlo polské. Za

jeho režie vychováno bylo nové pokolení dovedných herců, kteří i později vynikali svým uměním. Jako ředitel divadla se zdarem působil nejen ve Varšavě, než i ve Lvově, Vilně, Grodně atd. Proto mu právem přísluší čestný název otce a zakladatele polského divadla. Jako spisovatel dramatický podobá se Zabłockému; byl rovněž tak plodný a v invenci málo samostatný. Většina jeho kusů jsou překlady nebo zpracování dramat francouzských (Molière, Diderot), německých (Kotzebue) a anglických (Sheridan, Shakespeare). Z původních dramat jeho největší úspěch měla veselohra se zpěvy „Cud czyli Krakowiacy i Górale“, živý obrázek ze života vesnického s postavami reálně kreslenými, s barvitým líčením mravů, obyčejů, tanců a zpěvů národních. Osnova děje rozvíjí se takto: Stach, syn chalupníkův, a Baśa, dcera mlynářova, vzájemně se milují. Macecha Baśina, jíž se Stach také líbí, brání však sňatku a chce Baśu vdát za horala Brynduse. Bryndus přijde s horaly na námluvy, je však odmítnut; z pomsty horalé zajmou Krakovjákům stádo. Krakovjáci je honí a pomocí studenta Bardose, který horaly postraší elektrickými dráty, dostanou své stádo. Bardos donutí pak macechu, aby svolila k sňatku Baśi se Stachem. Pro hojné narážky na současný stav politický, které při představení vyvolávaly bouři potlesku, hra byla po trojím provozování zakázána. Menší cenu mají jiné kusy Bogusławského, jako příležitostná hra „Spazmy modne“, melodrama s hudbou „Izkahar“ a komická opera „Herminia czyli Amazonki“.

Spisovatel v jiných oborech proslulý, *Julian Niemcewicz* pilně vzdělával také literaturu dramatickou. Největší úspěch měla jeho veselohra „Powrót posła“ (1790), první pokus o komedii politickou v literatuře polské. Látka její byla časová a ostří její namířeno bylo proti straníkům staršlechtickým, kteří se v době památného sněmu čtyřletého vzpírali prospěšným reformám politickým a společenským. Přiléhavá charakteristika osob, ušlechtilá tendence a ostře zahrocený konflikt mezi stranou staršlechtickou a pokrokovou dodávaly veselohře Niemcewiczově mimořádného významu, takže bývá nazývána květem komedie polské XVIII. stol. Jiné veselohry jeho nevyrovnaly se svou hodnotou literární „Powrótu posła“. Bylo v nich mnoho vlastenecké tendence, ale málo dramatické síly. V komedii „Samolub“ prudce útočeno na sobectví v současné společnosti a v kuse „Pan Nowina“ na odiv stavěna soudobá manie opičiti se po Francouzích. Jako v komediích Niemcewicz stavěl na pranýř vady a nedostatky společenské, tak zase v tragediích a vážných dramatech předváděl výjevy ze slavné minulosti, oživuje je narážkami na soudobé poměry, aby posiloval národní vědomí a lásku k otčině. Jeho tragedie „Władysław pod Warną“, „Zbigniew“ a dramatické obrazy „Kazimierz Wielki“, „Jadwiga“ jsou zajímavé více

svou látkou historickou a vlasteneckou tendencí nežli provedením uměleckým.

Počet spisovatelů dramatických, kteří obstarávali repertoár domácí, stále vzrůstal. Nebylo téměř významnějšího spisovatele, který by byl své síly nezkoušel také na poli dramatickém. Příkladu Zabłockého a Czartoryského následoval *Frant. Kniaźnin*, složiv dvě tragedie s látkou klasickou „Themistokles" a „Hektor", dvě komedie se zpěvy „Matka Spartanka" a „Cyganie" a několik dramatických selanek. Nejlepší jsou „Cyganie", předvádějící živý obrázek ze života vesnického lidu a cikánů. Bez úspěchu zkoušel své síly v dramatě sentimentální idylik *Frant. Karpiński*, složiv tragedii „Juditu", veselohru „Czynsz" a operu „Alcesta". Teorii dramata dobře ovládal *Frant. Wężyk*, znal básníky a estetiky německé, vytýkal vady teorii pseudoklasické a vážil si Shakespeara, avšak v praksi psal své tragedie „Gliński", „Barbora Radziwiłłowna", „Bolesław Śmiały" a j. podle francouzských vzorů a na určitá themata politicko-morální; při vší pravidelné komposici scházela jim dramatická síla a básnický vzlet. Ze všech dramatiků tehdejších, podléhajících francouzskému vkusu, nejvíce schopnosti dramatické prokázal *Alois Feliński*, proslavený autor národní hymny „Boże coś Polskę"; jeho historická tragedie „Barbara Radziwiłłowna je nejcennější prací, složenou v stylu dramatiky pseudoklasické. Mistrnou komposicí děje, živými efektními výjevy, vytříbenou formou, jadrným dialogem a plynným veršem převyšuje všecky současné tragedie historické. O verši a stylu polském Feliński mnoho uvažoval a názory své uložil v zajímavé rozpravě „O wierszowaniu czyli budowie wiersza polskiego i o poetach polskich".

V zábavné próze dotavadní povídka romanticko-rytířská vystřídána byla tendenční povídkou mravoličnou. První začátek učinil *Ignác Krasicki*. Povídka jeho „Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki" (1776) má tento obsah. Mladý panic Doświadczyński, nabyv doma povrchního módního vychování francouzského, nějaký čas doma lenoší, potom odcestuje do Paříže, upadne tam do dluhů a před věřiteli uprchne. Po mnohém bloudění dostane se na vzdálený ostrov, obydlený Nipuany, a pozná jejich ideální zřízení státní a společenské, které je zevrubně vylíčeno. Opustiv ostrov zakusí mnoho dobrodružství a s hojnými zkušenostmi vrátiv se domů, začne nový pracovitý život. V „Doświadczyńském" jsou vlastně zastoupeny tři rozmanité směry povídkové. První část má reální pozadí a podává pravdivý a působivou satirou zabarvený obraz mravních a společenských poměrů v Polsku. Druhá část, líčící ideální obraz života Nipuanů, připomíná utopické představy anglických a francouzských romanopisců o ideálním zřízení společenském. Konečně třetí část přimyká se

k obvyklým povídkám dobrodružným. Povídka Krasického, ačkoliv části její mají nestejnou hodnotu literární, velice se líbila a byla hojně napodobena. Jednotný celek tvoří druhá práce Krasického „Pan Podstoli“. Je to spíše poučný traktát než zábavná povídka; není v ní vlastně děje, celek skládá se z rozhovorů o nejrozmanitějších věcech, avšak tyto rozhovory týkají se vesměs palčivých otázek současných, jako vychování dětí doma i ve škole, vzdělání žen, šíření osvěty uprostřed lidu, poměrů statkářů k poddaným, křesťanů k židům a p. Vedle ideální postavy pana Podstolího vystupuje v ní řada osob, mužů i žen, věrně podle skutečnosti kreslených, takže celá povídka podává pěkný kulturněhistorický obrázek zemanské Polsky v XVIII. stol. Měla značný vliv na obecenstvo a vyvolala zase řadu podobných prací.

Ojedinělým zjevem v rozvoji polské beletrie je básník-legionista *Cypryan Godebski.* Látku k své povídce „Grenadyer filozof“ vážil z bezprostřední zkušenosti, ze svých příhod válečných, výrazně v ní zachytil duševní nastrojení legionistů; novinkou byly také pěkné popisy přírody, jimiž protkal své vypravování.

Čím dál tím silnější byl vliv současného románu evropského na beletrii polskou. *Anna Mostowská z Radziwiłłů* psala povídky, jež připomínají hrůzostrašnou romantiku starých zámků, jak ji v Anglii pěstoval Walpole a paní Radcliffová. V povídkách *Marie Würtemberské*, *Lad. Kropińského* a *Felixe Bernatowicze* jsou zřetelné stopy Rousseauovy „Nové Heloisy“ a Goethova „Werthera“.

Jako v jiných oborech tak i v zábavné próze Niemcewicz stanul na pevnější půdě a vytvořil povídku společenskou a historickou. První jeho povídka „Dwaj Sieciechowie“ podává ve formě memoárů poutavý obraz životních názorů a občanských povinností dvou pokolení, děda Václava, šlechtice z poč. XVIII. stol., a vnuka Stanislava, odchovance nové doby. Kontrast mezi oběma typy je sytě vystižen a cílem jeho je ukázati, jak společnost polská pokročila v pojímání povinností občanských a vlasteneckých. Povídek s tendencí společenskou vyrojilo se potom mnoho. Niemcewicze zřejmě následovala *Klementina z Tańskich Hoffmannová* v povídkách „Listy Elżbiety Rzeczyckiej“ a „Dziennik Franciszki Krasińskiej“.

Jinou povídkou „Lejba i Siora“ Niemcewicz zahájil řadu sociálních povídek ze života židovského. Důkladné studie o židovské otázce umožnily mu pravdivě vylíčiti poměry u židů a názorně předvésti kontrast mezi starověrci (chasydy) a židy pokrokovými, kteří se přizpůsobili novější civilisaci. Od Niemcewicze je konečně také první pokus o povídku historickou podle vzoru Waltera Scotta. V povídce „Jan z Tęczyna“, k níž vybral látku ze slavné doby Jagiełłonské, nedostihl sice dokonalosti svého vzoru, přeplniv děj archeologickými a historickými podrobnostmi, nicméně

byla práce jeho novinkou a u čtenářů měla úspěch. Od té doby povídky historické šířily se v hojné míře.

[W. Smoleński: Przewrót umyslowy w Polscie w. XVIII. Krak.-Peterb. 1891. — A. Bełcikowski: O narodowym charakterze i zasługach liter. z czasów St. Augusta (Ze stud. nad liter. pol. 1886). — Eug. Baliński: O wpływach zewnętrznych na literaturę okresu Stanisławowskiego (Sprawozd. gimn. w Podgórzu 1910). — Ig. Chrzanowski: Poezya za czasow Stan. Augusta (Dzieje lit. pięk. I., 286 d.) — J. Kallenbach: Poezya w l. 1800—1863 (ibd. 334 d.).

P. Chmielowski: A. Naruszewicz jako poeta (Narusz. wybór poezyj. W. 1882). — A. Bełcikowski: A. Narusz. jako poeta (Ze stud. n. lit. pol.). — Ig. Chrzanowski: O satyrach Narusz. (Pamięt. lit. 1, 1902.). — Týž: Z dziejów satyry polskiej XVIII. w. W. 1909.

J. I. Kraszewski: Krasicki. Życie i dzieła. W. 1879. — W. Nehring: Poezye Kras. (Stud. liter. Pozn. 1884). — P. Chmielowski: Charakterystyka Kras. (Stud. i szkice I., 1886). — J. Tretiak: O satyrach Kras. (Szkice lit. 1896). — Týž: Ig. Kras. (Bibl. War. 1901; Pamięt. liter. I.). — S. Pszon: Reminiscencye w Monachomachii i Wojnie Chocim. Krasic. (Pam. liter. 7, 1908). — W. Folkierski: Krasicki i Lafontaine Bibl. W. 1911). — K. M. Górski: Studya nad bajkami Krasic. (Pisma literackie. Krak. 1913).

L. Siemieński: St. Trembecki (Portrety lit. III. 1868). — J. Tretiak: Mickiewicz a Trembecki (Szkice lit. I.). — A. Bem: St. Trembecki (Stud. i szkice lit. W. 1904). — M. Szyjkowski: St. Tremb. (Bibl. W. 1912). — T. Sinko: Polski Antilukrecyusz (Rozpr. Ak. Um. 41). — E. Woroniecki: St. Trembecki jako słowianofil (Bibl. W. 1913). — K. Wiakowski: St. Tremb. na tle współczesnej epoki (Sprawozd. gymn. I. w Tarnopolu 1914).

W. Przyborowski: T. K. Węgierski (Tygod. wielkopol. Pozn. 1871). — W. Korotyński: Węgierski (Tygod. powsz. W. 1887). — A. Bem: Śmielsze błyski humoru sat. w liter. staropol. (Stud. i szkice lit.). — M. Szyjkowski: Węgier Organy. (Przewod. nauk. Lw. 1917.)

A. Bełcikowski: F. Karpiński (Ze stud. n. lit. pol.). — K. Górski: Karpiński w l. 1771—1780 (Pam. liter. 3, 1904). — W. Zosel: Sielanki Karp. (B. W. 1911). — K. Górski: F. Karpiński (Pisma lit.). — F. Suryn: F. D. Kniaźnin (Tygod. illustr. 11, 1881). — W. Jankowski: Kniaźnin (Pam. lit. 3, 1904).

T. Korzon: Staszic jako historyozof (Kwart. hist. 1887). — M. Straszewski: Filozofia społeczna Staszica (Przewod. nauk. i lit. 1911). — I. Chrzanowski: Rod ludzki Staszyca jako wytwór filoz. wieku oswiec. (Arch. kom. do badania historyi filozofii w Polsce I., 1). — Ig. Chrzanowski: H. Kołłątaj. Kr. 1912. — St. Zaleski: H. Kołłątaj. Kr. 1912. — Br. Chlebowski: H. Kołłątaj (B. W. 1912). — W. Tokarz: Ostatnie lata H. Kołłąt. (viz Pamięt. lit. 11, 1912). — Wiek XIX. 1.

L. Finkel: O pieśni legionów. Lw. 1894, 1904[2]. — W. Orłowski: Dotychczasowe badania nad powstaniem pieśni legionów (B. W. 1913). — M. Smolarski: Poezya Legionów. Kr. 1912.

L. Siemieński: J. P. Woronicz (Portrety lit. IV., 1875). — K. Jarecki: Idee historyozoficzne Wor. a mesyanizm polski (Pam. lit. 3, 1904). [Podrobnější bibliogr. viz Wiek XIX. 1.]

A. J. Czartoryski: Żywot J. U. Niemcewicza. Pozn. 1860. — St. Mowiński: O bajkach J. U. Niemc. (Bibl. War. 1888). — W. Bruchnalski: Mickiewicz-Niemcewicz (Pam. lit. 2, 1903). — Br. Czarnik: Spór literacki o Jana z Tęczyna (Pam. lit. 4, 1905). — K. Wojciechowski: Zagadnienia społeczne w powieści pol. w wieku XVIII. i w pocz. XIX. Lw. 1906). [Úplnou bibliogr. viz Wiek XIX. 1.]

L. Siemieński: K. Koźmian (Potr. lit. 3, 1865). — K. Wojciechowski: K. Koźmian. Życie i dzieła (Rocz. Tow. Przyj. n. poznań. 23, 1895). — T. Grabowski: Osiński i ówczesna krytyka lit. Krak. 1901. — Z. Zapała: F. Węźyk. Kr. 1898.

A. Bełcikowski: Pierwszy sceniczny pisarz polski F. Bohomolec (Ze stud. nad lit. pol.). — St. Peplowski: U kolebki teatru. Lw. 1894. — W. Strusiński: Komedye F. Boh. w stosunku do teatru włos. i franc. (Pam. lit. 4, 1905). — P. Chmielowski: Nasza liter. dram. I. 1898. — A. Bełcikowski: F. Zabłocki (Ze stud. 1886). — M. Gawalewicz: O autorze Fircyka w zalotach (Tyg. illustr. 1890). — E. Bieder: Komedye F. Zabł. na tle epoki (Spraw. gimn. w Bochni 1906-7). — B. Kielski: O wpływie Moliera na rozwój komedyi pol. Kr. 1906. — L. Bernacki: Źródła niektórych komedyi F. Zabł. (Pam. lit. 1907; srov. ibd. 1911). — St. Pepłowski: Teatr Bogusławskiego. Lw. 1896. — Eug. Kucharski: Bogusl. Cud czyli Krakowiacy i Górale (Pam. lit. 1914; viz ibd. 1912). — St. Tomkowicz: Barbara Radziwiłłówna u historyków, w rzeczywistości i w poezyi (Przegl. pol. 1875). — W. Hahn: Poezya dramatycza w epoce przedrozbiorowej (Dzieje lit. pięk. II.). — St. Tarnowski: Dramat pseudoklasyczny (ibd.). — M. Szyjkowski: Dzieje nowożytnej tragedji polskiej. Typ pseudoklasyczny. Krak. 1920. — M. Szyjkowski: Dzieje komedji polskiej w zarysie. Kr. 1921.

Br. Gubrynowicz: Powieść do polowy XVIII. st. (Dzieje lit. pięk. II.). — K. Wojciechowski: Powieść od r. 1776 (ibd.).

Podrobná bibliografie je uvedena v Hist. liter. polskiej od R. Pilata.]

HLAVA II.

Písemnictví ruské.

1. Počátky nové literatury.

Dříve než mohla filosofie a literatura francouzská v Rusku zapustiti hlubší kořeny, bylo potřebí připraviti k tomu náležitě půdu. Přípravnou tuto práci vykonal *Petr Veliký* (1689—1725), který podle případných slov Puškinových Rusku „prorazil okno do Evropy". Jasné paprsky kultury západoevropské vnikaly na Rus už před panováním Petrovým a mnohé prospěšné reformy byly tam podle vzoru západního zavedeny už dříve, ale s rozmyslem, energicky a důsledně začal je uskutečňovati teprve Petr Veliký.

Účelem jeho dalekosáhlých reforem bylo přetvořiti Rusko podle západoevropského vzoru a uvésti tam takovou civilisaci, jakou car poznal na svých cestách po Evropě. Péče jeho směřovala ovšem v první řadě k tomu cíli, aby se na Rusi zakotvila taková vzdělanost, které bylo zapotřebí k povznesení hmotné síly říše. Vychovati lidi schopné k rozmanitým oborům veřejné služby, vojenské i civilní, bylo hlavní snahou reformátorovou.

Za tou příčinou pečoval především o rozvoj školství ve své říši. Vedle duchovních škol, jež byly zřizovány při archijerejských domech v diecesích a určeny byly pro výchovu duchovenstva, zakládány byly školy odborné: námořní, inženýrské, dělostřelecké a p., v provinciích pak školy počtářské. V posledních letech panování Petrova mělo téměř každé gubernské město školu světskou (počtářskou) a duchovní. Obyvatelstvo neuvítalo však tyto školy příznivě, naopak často bylo třeba násilně pro ně opatřovati žáky. Školy za Petra měly ráz úplně profesionální; vyučovalo se v nich hlavně takovým předmětům, jichž bylo potřebí pro státní službu.

Petr upraviv nižší a odborné školství, pojal plán zříditi také vysoké ústavy vědecké a vyučovací, akademii a universitu. V té příčině mnoho se radil s Leibnizem a Christ. Wolfem, s nimiž byl v přátelském spojení. Po dlouhém uvažování vypracoval ko-

nečně samostatný návrh vysokého ústavu, který by nejlépe odpovídal kulturním potřebám Ruska. Ústav tento měl se skládati z akademie věd, jejímž úkolem bylo pěstovati vědy a umění, z university, kde by členové akademie přednášeli, a z gymnasia, v němž by mladí učenci připravovali mládež k studiu universitnímu. Akademie otevřena byla teprve po jeho smrti r. 1726 a obsazena hlavně německými učenci; akademické gymnasium otevřeno téhož roku, universita teprve r. 1747.

Jiným prostředkem povznésti vzdělání v zemi byla Petrovi k n i h a. Vida těžkopádnost církevního písma pro vědecké a školské účely, dal upraviti nový tvar písma t. ř. graždanku a užívání písma církevně-slovanského obmezil na věci církevní. Nedostatek domácích knih snažil se nahraditi překlady z cizích jazyků. Překládalo se sice už dříve, ale zcela náhodně, beze všeho výběru. Za Petra bylo však překládání prováděno systematicky, ve shodě s požadavky praktického života. Překládány byly nejvíce spisy o vojenství a námořnictví, o matematice a rozmanitých oborech technických, ale i knihy historické, geografické, politické, právnické, ano i díla o umění a mytologii. V počtu překladů bylo nemálo děl encyklopedických s širokým obsahem. V otázkách literárních nebyl Petr vůbec straníkem úzce praktických názorů; zřetel jeho byl obrácen i k zájmům historickým, filosofickým a humanitním. Kdežto před Petrem překládáno bylo hlavně z latiny a z části i z polštiny, za Petra překládaly se spisy německé, francouzské, holandské, vlašské atd.

Ve vyhledávání vhodných překladatelů byl car neúnavný. Nejčastěji se obracel na členy moskevské duchovní akademie, na kancelář zahraničních věcí, později na synod; mimo to pořizovány překlady v Kijevě a Novgorodě, ano i za hranicemi. Je na př. známo, že r. 1715 Petr psal svému důvěrníku ve Vídni, aby opatřil „Leksikon universalis" německého a anglického vydání a knihu o právnictví, potom aby zajel do Prahy a tam s učiteli v jesuitských školách vyjednal, aby jmenované knihy přeložili do slovanské řeči. „A poněvadž některé výrazy jejich — tak psal car — neshodují se s naším slovanským jazykem, proto můžeme k nim poslati několik ruských lidí, kteří znají latinsky a lépe mohou neshodná slova naším jazykem objasniti."

Osobní účast Petrova v literárním ruchu tehdejším jeví se též založením „V ě d o m o s t í" r. 1703, prvních ruských novin. Car byl horlivým jejich spolupracovníkem a dal posílati do nich příspěvky. Úspěch „Vědomostí" v Rusku neodpovídal však jeho nadějím; v l. 1717—8 noviny sotva živořily a toliko vlivem a osobní pomocí Petrovou mohly se udržeti.

Věcně byla literatura za doby Petrovy proniknuta novým duchem a obsahem, ale po formě trvala ještě z větší části v tradicích doby předchozí. Je to zřejmé zejména v p o e s i i. Skládány byly

jako již dříve panegyrické básně a ódy, oslavující rozmanité slavnosti dvorské a vítězné triumfy válečné, jako ódy na vítězství u Poltavy, na příjezd nevěsty carevice Alekseje, na návrat Petrův z druhé cesty zahraniční, na mír se Švédy a p. Kromě básní světských skládány byly zase hojné básně obsahu náboženského a satiry na současné poměry. Nevhodné prosodie sylabické užívalo se jako dříve. Novinkou byla jediné lyrika erotická, vzniklá působením vzorů ukrajinských a polských. Zájem o písně milostné souvisel zajisté se vznikem nových názorů na ženu, jemnějších a něžnějších, provanutých duchem západoevropským. Jakožto význačné vlastnosti stylu v této poesii vytýkají se: sylabický rozměr, mnohdy poněkud přízvukovaný, časté užívání polské a ukrajinské milostné a básnické frazeologie, vedle toho hojný počet obratů z církevní slovanštiny a těžkých, strojených výrazů a slov knižních, bez nichž se bylo těžko obejíti prvním skladatelům básní, pokoušejícím se srovnat nové názory a city se starou literární formou. K tomu se pojilo časté užívání cizích slov, což je příznačné pro literární dikci doby Petrovy vůbec, jakož i obratů ze školního klasicismu.

Zábavná próza měla celkem podobný ráz jako v době předchozí, byla však rozmanitější. Vedle běžných rytířských a dobrodružných povídek a sentimentálně mravoučných historií dostala se do rukou čtenářů také již význačnější díla evropské beletrie, jako Fénelonův „Telemach", spisy Miltonovy, Erasma Rotterdamského, Popeovy a p. Překládalo se podle předloh německých, francouzských, anglických, italských a polských. Vyskytly se i pokusy o samostatnější práce beletristické; o několika povídkách možno totiž předpokládati, že je skládali autoři domácí. Mají obyčejně tuto osnovu. Ruský námořník, dvořan nebo kupec zamiluje se za hranicemi do nějaké spanilé dívky (princezny), trpí pro svou lásku a píše milostné verše. Po rozmanitých překážkách a dobrodružstvích buď se šťastně spojí s předmětem své lásky nebo tragicky hyne. Toho druhu je „Historie o ruském námořníku Vasiliovi Kariotském a překrásné královně Iraklii florentské země", „Historie o Aleksandrovi, ruském dvořanínu", „Historie o ruském kupci Janovi a překrásné dívce Eleonoře". Formálně vyznačují se zálibou vkládati do vypravování verše nebo prózu, rytmicky upravenou.

Zvláštní péče věnována byla divadlu. Petr Vel. vrátiv se ze své první cesty, pojal plán zříditi veřejné divadlo, jemuž přikládal důležitý význam kulturní. Z nedostatku domácích herců dal povolati do Moskvy německou společnost divadelní z Gdanska za řízení Jana Kunsta, pro niž bylo vystavěno dřevěné divadlo na náměstí u samého Kremlu, v němž se na konci r. 1702 začalo hráti německy. Aby vychováni byli pro ruská představení schopní herci, založena byla podle rozkazu carova dramatická škola, kterou řídil Kunst. Po jeho smrti (r. 1704) ujal se řízení

divadla i dramatické školy Otto Fürst, povoláním zlatník, za něhož hry i škola značně poklesly; konala se sice německá a ruská představení, ale čím dál tím řidčeji. Když pak se r. 1707 carský dvůr přestěhoval do Petrohradu, divadelní budova v Moskvě byla snesena. Dekorace a kostumy převezeny do Preobraženska, kde nejmladší sestra carova Natalja Aleksějevna, nadšená ctitelka divadla, pečovala o domácí divadlo. Také carevna vdova Praskovja Feodorovna vydržovala pěkné domácí divadlo na svém sídle Izmajlově v Moskvě. Kromě toho pořádali divadelní představení žáci duchovní akademie a posluchači chirurgického ústavu.

Natalja Aleksějevna přesídlivši se do Petrohradu, ujala se tam znovu řízení divadla, v němž se hrálo jen rusky; divadlo toto bylo všeobecně přístupné a bezplatné. Později chtěl car sám zbudovati v Petrohradě velké veřejné divadlo, přístupné širokému kruhu diváků, a pomýšlel získati pro ně i zahraniční herce, zejména také Čechy, ale pražský agent kladl takové podmínky, že jednání s ním nevedlo k cíli. Dramatické hry zůstaly tedy obmezeny na divadla domácí (dvorní) a školská. Ostatně obecenstvo kromě kruhů dvorských divadelním hrám nepřálo a jen zvenáhla zvykalo zábavám tohoto druhu.

Repertoár, jejž pěstoval Kunst a Fürst, byl převzat ze soudobé německé literatury dramatické, která tehdy nestála vysoko. Němečtí dramatikové této doby řídili se cizími předlohami, jež přiměřeně upravovali; hlavně dbali o to, aby vyvolali silný dojem, proto libovali si jednak v krvavých scénách, jednak v hrubých vtipech. Na repertoáru ruského divadla byly vedle jiných tyto hry: „Scipion Afrikan“ (Sofonisba), „Komedija o don-Janě i don-Pedře“, „Čestnyj izměnnik ili Frideriko fon-Poplej i Alojzija, supruga jego“, „Komedija o Aleksandrě makedonskom“, „Princ Pikel-Gjering“ a p. Vyskytují se i překlady některých komedií Molièrových: „Poroda Gerkulesova“ (Amfitryon), „O doktorě bitom“ (Médecin malgré lui), „Dragyja smějanija“ (Précieuses ridicules). Divadlo Natalji Aleksějevny vážilo z repertoáru her školských nebo upravovány dramaticky známé povídky o Griseldě, Meluzině, Petrovi, Zlatých-Klíčích, o Barlaamovi a Joasafovi a j. Ve školách oblíbeny byly alegorické hry, v nichž se oslavovaly vážnější činy panovníkovy. Mezi jednotlivými akty vážných her odehrávaly se komické výstupy (intermedie), jichž se často užívalo jako satir na lidi starého rázu a protivníky reforem Petrových.

Aby Rusové na vlastní oči poznali civilisaci západní, Petr organisoval cestování na západ; někteří z těchto cestovatelů vylíčili dojmy, jichž v cizině nabyli, ve zvláštních denících. Význačné místo mezi nimi zaujímá deník *Petra Andrejeviče Tolstého*, účastníka výpravy ruských lidí za hranice r. 1697, aby poznali způsob námořní plavby. Tolstoj navštívil Polsko, Moravu, Vídeň a Italii a poutavým způsobem popsal svou cestu. Podobný cestopisný

deník složil hr. *Matvějev*, muž velice vzdělaný, který byl r. 1705 poslán do Francie, aby tam ujednal obchodní smlouvu s Ludvíkem XIV.

Reformní snažení Petrovo vyvolalo živý zájem o rozmanité otázky veřejného a soukromého života a povzbudilo mnohé spisovatele, aby se vážně zabývali řešením takových otázek. Význačné místo mezi nimi zaujímá *Ivan Posoškov* (1652—1726), samorostlý myslitel z prostředí selského, který ve svém politicko-ekonomickém traktátu „O skudosti i bogatstvě“, napsaném okolo r. 1724, ale tiskem nevydaném, zabýval se otázkou všestranné přeměny Ruska a stanovil zdravý program pro reformy ve všech oborech veřejného života. Spisovatel tu dovozoval, že se bohatství země a říše nezakládá na vnějším lesku dvora, vyšší aristokracie a úřednictva, nýbrž na všeobecném blahobytu, spravedlivých zákonech, na zbožnosti a mravnosti každého jednotlivce i celé společnosti. Názory jeho nebyly, jak se zdá, vládě po chuti, neboť autor jejich zemřel ve vyšetřovací vazbě v pevnosti Petropavlovské. Jiný jeho spis „Zavěščanije otečeskoje“ obsahuje výsledky životní zkušenosti, pozorování a úvah autorových a týká se všech možných forem života rodinného a společenského.

Učeností a širokým rozhledem nad Posoškova vynikal *Vasilij Ňikitič Tatiščev* (1686—1750), autor „Historie rossijské“ a oddaný přívrženec reforem Petrových. Historie jeho je prvním pokusem sebrati v určitý systém spoustu historického a etnografického materiálu, oceniti jej kriticky a na základě jeho vylíčiti minulost Ruska do poč. XVII. st. Jako stoupenec pokrokových a osvětových ideálů ukázal se nejen v historii ruské, než i v „Razgovoru o pol'zě nauk i učilišč“ a ve spise „Duchovnaja“; v obou těchto spisech řešil rozmanité otázky národní osvěty, náboženství, mravnosti a občanských povinností člověka v duchu pokroku a liberálních zásad.

Politicky byly zabarveny také duchovní řeči dvou předních kazatelů doby Petrovy: Stefana Javorského, klonícího se ke katolictví, a Feofana Prokopoviče, jenž se tak jako Petr Vel. spíše blížil protestantství. *Stefan Javorskij* (1658—1722), odchovanec kijevské akademie a jesuitských škol zahraničních, s počátku byl nadšeným obdivovatelem cara Petra, jehož přízeň si získal svými řečmi duchovními, které okouzlovaly obsahem, živou řečí, překrásnou dikcí a příjemným přednesem. Car doufaje, že v něm najde horlivého hlasatele a podpůrce svých reforem, jmenoval ho zástupcem patriarchy. Když však Petr o své újmě začal důsledně reformovati poměry církevní, vzbudilo to nevoli Javorského, který z obdivovatele Petrova se stal přímým odpůrcem jeho reforem. Hlavním spisem Javorského byl bohoslovecko-polemický traktát „Kameň věry“, namířený jednak proti protestantství, jednak

proti duchu a směru reformní činnosti Petrovy a vydaný teprve po smrti autorově. Byla to téměř ironie osudu, že Javorskij jmenován byl prvním presidentem synodu, církevní instituce, kterou Petr utvořil podle vzoru protestantského. Druhý znamenitý řečník a kazatel, *Feofan Prokopovič* (1681—1736), úspěšně podporoval reformní dílo Petrovo. Prokopovič, rodem z Kijeva, vystudoval tamní kolej, nabyl dalšího vzdělání v theologii a filosofii v Polsku a v Římě, cestoval po Italii, Švýcarsku a Rakousku a po svém návratu do vlasti jmenován byl učitelem poesie, potom retoriky, dále filosofie a bohosloví na akademii kijevské. Tehdy složil latinsky příručku poetiky „De arte poetica libri tres", založenou na spisech Julia Scaligera a jesuity Jakuba Pontana, ale v některých partiích dosti originální, na př. v theorii dramata, kterou opřel o pseudoklasické drama francouzské. Sám napsal tragedokomedii „Vladimir slavenorossijskich stran knjaz i povelitel", která byla r. 1705 sehrána v kijevské akademii. Drama, složené po způsobu školských her jesuitských, je zajímavé svou tendencí, znázorňujíc ideový zápas pokroku s tmářstvím, nového pořádku státního s obmezenými představiteli církevní moci. Skládaje svou hru Prokopovič měl na mysli obdobný boj cara s vyšším duchovenstvem nepřejícím jeho opravám církevním a stejně hrubým a nevzdělaným, jako byli v jeho hře pohanští žreci Žerivol, Kurojad a Piar. R. 1716 povolán byl Prokopovič do Petrohradu, kde se stal rádcem a panovníkem Petrovým ve věcech církevně-administrativních. Ve svých duchovních řečech počínal si spíše jako publicista než kazatel; kázání jeho byla zřejmou obranou reforem Petrových, mnohdy ovšem také smělou kritikou jejich. Car si ho velice vážil a svěřil mu sestavení „Duchovního reglamentu", sborníku církevně-právních nařízení, jimiž se upravovaly církevní poměry na Rusi v duchu nových zásad.

Po smrti cara Petra, zvláště za panování *Anny Ivanovny* (1730 až 1740) a jejího milce Birona, rozmohla se znovu reakce, která na čas zastavila dotavadní pokrok v rozvoji duševním. Všechny volnější projevy ducha byly přísně kontrolovány a censura tisku přiostřena. Západní civilisace ještě se nevžila; stavu nižších se vubec nedotkla a stavy vyšší přijímaly větším dílem jen zevnější příznaky evropeismu. Tento zjev přímo vyzýval k satiře.

Jako satirický spisovatel vystoupil kníže *Antioch Dmitrijevič Kantemir* (1709—1744). V Londýně a v Paříži, kde dlel jako vyslanec, poznal literaturu anglickou, francouzskou a staroklasickou a zjednal si široký rozhled. Poměry v Rusku dráždily ho k satirickým básním, v nichž tepal i protivníky vzdělání a pokroku i lehkomyslné představitele pavzdělanosti, kteří si osvojili pouze zevnější lesk evropeismu. Dorážel i na jiné nemravy své doby, na pokrytecké pobožnůstkářství, hejskovství, rozmařilost, zisku-

chtivost a p. Formálně opíral se o satiry Horaciovy, Juvenalovy a Boileauovy, ale obsah vážil z živého pozorování ruské společnosti a ruských poměrů. Kromě satir skládal ohlasy žalmů, básně milostné, bájky a epigramy. Nedokončen zůstal jeho epos o Petru Velikém. Na literární práci nedíval se jako na osobní zálibu, nýbrž pokládal ji za občanskou povinnost. Satiry jeho kolovaly v přepisech — censura nedovolila je vytisknouti; tiskem vyšel francouzský a německý překlad dříve nežli originál ruský.

Pro vývoj domácí poesie nebyla bez významu spisovatelská činnost *Vasilije Kiriloviče Treďjakovského* (1703—1769), profesora latinského jazyka a ruského řečnictví v Akademii nauk. On první poznal nepřiměřenost dotavadní sylabické prosodie ruské a místo ní doporučoval prosodii založenou na přízvuku. Vedlo ho k tomu studium národních písní ruských: „Všecku sílu tohoto nového veršovnictví vzal jsem z nejvnitřnější přirozenosti, přiměřené našemu verši... Poesie našeho prostého národa k tomu mne dovedla.“ Rovněž přimlouval se za užší spojení spisovné řeči v próze s řečí národní. Z oboru poetiky napsal několik článků, opíraje se ve svých výkladech o zásady Horaciovy a Boileauovy. Básníky ruské povzbuzoval k samostatné tvořivosti slovy: „Vždycky se diviti cizímu umění a svých vlastních sil nezkoumati, je znamením nevědomosti a lenosti.“ Sám byl sice také plodný básník — psal duchovní a pochvalné ódy, milostné básně, poslání, bájky, elegie a složil tragedii „Deidamija“ — avšak verše jeho jsou hrozně těžkopádné, obrazy nejasné a strojené. Čísti nebo deklamovati jeho verše bylo žertem ukládáno za trest.

S vládou *Alžběty Petrovny* (1741—1762) dostavil se zase volnější život politický a s ním i čilejší ruch literární. Hnutí kulturního a literárního ujala se v této době dorůstající mládež nově zřízených vyšších ústavů vyučovacích: akademické university, šlechtického korpusu a posléze university v Moskvě, otevřené r. 1755. Ježto knihy vydávané za Petra Vel. byly pro většinu čtenářů těžko srozumitelné a málo se rozšířily, akademie měla podle rozkazu Alžbětina pečovati hlavně o překládání a tištění takových knih, v nichž by užitek a zábava sloučeny byly s příslušným mravním naučením pro život. Vydavatelská činnost v této době tak vzrostla, že akademická tiskárna již nestačila a zřízena byla vedle ní nová s přímým účelem tisknouti knihy pro lidovou zábavu.

V čele literárního hnutí této doby stál spisovatel s nevšedním nadáním a širokým rozhledem, jemuž se dostalo čestného názvu „otce ruské slovesnosti“. Byl to *Michail Vasiljevič Lomonosov* (1711—1765), syn rybářův z gubernie archangelské. Poháněn jsa neukojitelnou touhou po vzdělání, opustil domov (se svolením otcovým, nikoliv proti jeho vůli) a za těžkých poměrů hmotných studoval na slovansko-řecko-latinské akademii v Moskvě.

Potom byl přijat na universitu v Petrohradě, ale tam se nezdržel, nýbrž byl hned poslán od akademie do Německa, kde na universitách v Marburku a Freiberku studoval přírodní vědy. Vrátiv se po mnohých zkušenostech a dobrodružných příhodách do Petrohradu, pracoval úspěšně při akademii a posléze byl jmenován profesorem chemie na akademii.

Hlavním oborem studií Lomonosovových byly vědy přírodní, fysika, chemie, astronomie, metallurgie; znamenaje však, že na Rusi třeba klásti základy k nejrozmanitějším naukám, psal i díla historická a filologická, nadšeně se zabýval poesií a uměním a na akademické universitě a gymnasiu, jejichž organisace činně se účastnil, přednášel chemii, geografii, gramatiku a stylistiku. Vhodně o něm poznamenal Puškin, že byl pro Rusko jako celá universita. Jeho práce odborné z přírodních věd byly svého času vysoko ceněny a budily zájem pro otázky vědecké. Přáním Lomonosovovým bylo, aby Rusové dokázali, že „ruská země může roditi vlastní Platony a bystré rozumy Newtonů“. Pro další pokrok literatury neméně důležitá byla jeho díla gramatická a básnická.

Trvalou zásluhu Lomonosov si zjednal reformou spisovného jazyka, jejíž zásady vyložil v studii „O pol'zě knig cerkovnych v rossijskom jazykě“. Dotavadní řečí knižní byl jazyk církevně-slovanský, který se sice časem přizpůsobil do jisté míry živé řeči ruské, nicméně byl pro široké obecenstvo těžko srozumitelný. Vedle něho utvořil se zvláštní prostý a pochopitelný sloh písemný, jehož se užívalo pro jednací listiny. Vládní kanceláře z Moskvy musily totiž mluviti jazykem obecně srozumitelným a užívaly k tomu cíli zvláštní řeči kancelářské, vytvořené na základě nářečí moskevského. Tento prostý a srozumitelný sloh mohl se státi spisovným jazykem pro celou Rus, avšak vláda církevní slovanštiny byla tak mocná, že nebylo možno rázem ji vytlačiti. Proto Lomonosov přestal pouze na tom, že uvedl řeč církevně-slovanskou a živou řeč ruskou v určitý poměr, rozeznávaje trojí literární sloh: vysoký, skládající se hlavně ze slov a výrazů společných církevní slovanštině a ruštině; střední, jehož základem byla živá řeč ruská s přiměřeným výběrem výrazů církevně-slovanských; nízký, odpovídající čisté řeči prostonárodní. Vysokým slohem měly býti skládány epopeje, ódy a slavnostní próza; sloh střední určen byl pro tragedie, satiry, elegie, memoáry a p.; toliko v komediích, epigramech, písních a obyčejných listech mohlo se užívati nízkého slohu, t. j. čisté řeči ruské. Reformou touto dlouho se řídili spisovatelé ruští, teprve později za Karamzina byla církevní slovanština úplně vytlačena ze spisovného jazyka.

Lomonosov ve své ruské mluvnici „Rossijskaja gramatika“ (r. 1755) po prvé určitěji stanovil rozdíl mezi církevní slovanštinou a ruštinou, opravil prosodická pravidla Treďjakovského a stal se zakladatelem nové prosodie ruské, která se všeobecně

ujala. Jako básník proslul nejvíce v lyrice. Hlavním druhem jeho lyriky byly ó d y, skládané podle vzoru současných ód německých a francouzských; dostalo se mu za ně čestného názvu „ruského Pindara“. Nejlepší jsou jeho duchovní ódy, složené ve vznešeném stylu biblickém; lahodná dikce protkána je v nich pěknými obrazy z církevního slohu. Procítěné jsou také jeho ohlasy žalmů. Náboženský cit Lomonosovův byl upřímný, vřelý, oduševněný obdivem nad krásou přírody a jejími velkolepými zjevy. Méně se mu dařily ódy příležitostné; jsou nucené a těžkopádné. Spíše s nadšením fysika než básníka složil delší didaktickou báseň „P o s l á n í k Š u v a l o v u o u ž i t k u s k l a“. Básnicky chladné, dějem a povahokresbou mdlé jsou jeho tragedie „T a m i r a i S e l i m“ a „D e m o f o n t“, jež skládal na žádost svého příznivce hr. Šuvalova. Vrstevníkům nejvíce se líbil v jeho básních čistě ruský duch, který z nich vanul, dále jadrný a zvučný jazyk, hladký a lahodný verš. Kdežto vše, co se psalo před Lomonosovem, bylo přístupno jen malému kroužku čtenářů, básně jeho šířily se již mezi širší kruh obecenstva ruského.

Nové a průkopnické byly také jeho názory o poměru vědy a náboženství, jež vysvětlil v článku „Souhlas přírodní vědy s náboženstvím“. Mimo jiné tu vykládá: „Pravda a víra jsou dvě sestry, dcery jednoho všemohoucího roditele... Tvůrce dal pokolení lidskému dvě knihy: v jedné ukázal mu svou vznešenost, v druhé svou vůli. První je tento viditelný svět, stvořený od Něho, aby člověk obdivuje se jeho nesmírnosti, kráse a harmonii, uznal všemohoucnost boží podle míry svého chápání; druhá je — Písmo sv., v němž je ukázána Stvořitelova blahovůle k našemu spasení. Při knihách proroků a apoštolů jsou nám církevní učitelé tlumočníky a vykladači; v knize stvořeného, viditelného světa tutéž službu konají fysikové, matematikové, astronomové a jiní vykladači činnosti boží v přírodě. Nebyl by rozumný matematik, který by chtěl kružítkem měřiti vůli boží; a právě takový byl by učitel bohosloví, který by si umínil podle žalmů učiti astronomii nebo chemii... Příroda je jakýsi druh evangelia, které bez přestání oznamuje moc Tvůrcovu, jeho moudrost a vznešenost. Nejen nebesa, než i ňadra zemská hlásají slávu boží...“

O rozvoj ruského divadla v této době nejvíce se zasloužil *Aleksandr Petrovič Sumarokov* (1718—1777), jehož jméno je nerozlučně spiato s dějinami ruské literatury dramatické.

Ruský repertoár po smrti Petra Velikého měl své útočiště ve školách. Při dvoře zavládla vlašská opera a komedie. Do Petrohradu povoláni byli italští herci, nejdříve z Drážďan, potom přímo z Italie, jejichž působením vešla v oblibu opera, balet a improvisovaná commedia dell'arte. Drsné výjevy, hrubé vtipy a žerty značně otupily vkus obecenstva. Německá společnost pí. Neuberové,

která přinášela ušlechtilý repertoár, neměla úspěchu a brzy opustila Rusko.

Čilejší a rozmanitější život divadelní rozproudil se za Alžběty Petrovny, veselé panovnice, která si divadlo horoucně zamilovala. Vedle italské opery a baletu hrála u dvora francouzská společnost divadelní, která přinesla nový repertoár ze své vlasti. Nešetřeno nákladu, aby hry byly co nejskvěleji vypraveny. Sami cizinci, kteří byli hrám přítomni, tvrdili, že takovou nádheru zřídka lze i v Paříži viděti. Čím však skvěleji byly vypraveny italské opery a francouzská dramata, tím více u inteligence, zvláště u mládeže, projevovala se touha po domácím, ruském divadle. Tehdy v šlechtickém korpuse utvořil se mezi kadety kroužek milovníků ruské literatury, v jehož čele stáli Sumarokov, Cheraskov a j., kteří pilně chodili do divadla a oblíbili si poesii dramatickou. Ku konci r. 1749 za režie Sumarokova, který před devíti lety skončil studie v korpuse, kadeti sehráli jeho tragedii „Chorev" s takovým úspěchem, že byli nuceni opakovati ji v paláci před dvorem a potom ještě častěji v nové budově operní, kterou dala carevna vystavěti. Byla to první původní tragedie ruská, přijatá s opravdovým nadšením, a autor její byl veleben jako „ruský Racine". V témž korpuse sehrány byly r. 1750 ještě tragedie Sumarokovovy „Hamlet", „Sinav i Truvor", „Aristona" a komedie „Čudovišči" a „Pustaja ssora".

Při představení „Sinava i Truvora" za kulisami naslouchal syn kostromského kupce *Fedor Volkov*, který byl hrou tak dojat, že si umínil zříditi divadlo ve svém působišti Jaroslavi. Získav pro tento plán své bratry Grigoria a Gavrilu a několik známých synů kupeckých, cvičil s nimi scény a hry, upravil ze skladiště útulné divadlo a pozval známé na představení. Hry jeho velice se líbily a k podnětu jeho vystavěli Jaroslavci zvláštní divadlo pro tisíc osob, jehož duší byl Volkov. Zpráva o skvělých hrách v Jaroslavi donesla se do Petrohradu a Alžběta Petrovna dala Volkova s jeho společností tam povolati. Několik členů společnosti dáno bylo do šlechtického korpusu, aby nabyli uhlazenosti a vyššího vzdělání; dříve již bylo tam za touž příčinou posláno několik zpěváků, kteří měli hráti v operách. Když se zdálo, že herci jsou dostatečně vycvičeni, Alžběta Petrovna vydala r. 1756 nařízení o stálém ruském divadle a jmenovala Sumarokova ředitelem ruských her. Postavení jeho bylo dosti obtížné a nevděčné, neboť na ruské divadlo vynakládalo se mnohem méně než na italské a francouzské, bylo nuceno stěhovati se s místa na místo a obecenstvo samo nevážilo si tak ruských her jako francouzského dramatu a italské opery.

V téže době začalo se hráti rusky také v moskevské universitě, kde Cheraskov ze studentů zřídil divadelní společnost, která hrála pak i v operním divadle. Divadlo v Moskvě neudrželo se dlouho a lepší herci povoláni byli do Petrohradu.

Sumarokov řídil ruské divadlo v Petrohradě šest let a horlivě

se staral o jeho rozvoj. Dával pokyny hercům, určoval theorii scenické hry, pečoval o repertoár a byl tvůrcem nové školy dramaturgu. Nemaje před sebou dramatických pokusů ruských autoru, osvojil si theorii pseudoklasického dramatu francouzského, kterou vykládal a obhajoval v kritických článcích. Sám napsal devět tragedií, dvanáct komedií a jedno drama.

Tragedie jeho, z nichž nejvýznamnější jsou: „Chorev", „Sinav i Truvor", „Semira", „Dmitrij Samozvanec", „Mstislav", obsahují zřejmé ohlasy z francouzských dramatiku, zvláště z Racina a Voltaira, z nichž si vybíral situace, charaktery, ano i jednotlivé verše. Po stránce umělecké možno tragediím jeho mnoho vytýkati: místo umělecké komposice převládá v nich šablona, místo básnického vzletu retoričnost a lichý pathos. Konflikt lásky a povinnosti tvoří hlavní předmět dějové osnovy. Osoby jeví se spíše jako symboly určitých vášní než jako živí lidé: mluví v dlouhých monolozích, přicházejí a odcházejí beze vší vnitřní nutnosti a p. O dobovém a místním zabarvení děje nebo osob není ani stopy; osoby mají pouze varjažská nebo ruská jména, v řeči, citech a názorech podobají se rekům z francouzských dramat. Nicméně tragedie Sumarokovovy, jimž oduševněná hra znamenitých herců tehdejších, Volkova, Dmitrevského, Trojepolské, dodávala působivosti, měly svou nepochybnou cenu kulturní. Autor jejich oduševněn jsa osvícenskými ideami XVIII. v., hlásal v nich vznešené ideály lidskosti a humanity, rozněcoval lásku k občanským a osobním ctnostem, velebil čestnost a práci pro obecné blaho.

Komedie Sumarokovovy „Čudovišči", „Tresotinius", „Opěkun", „Lichojimec", „Pridannoje obmanom", „Rogonosec po voobraženiju" a j. podle zpráv vrstevníku neměly zvláštního úspěchu pro mdlý obsah, neurovnaný děj a líčení cizích obyčejů a mravů. Vznikly z většího dílu vzděláním nebo imitací komedií Molièrových. Autor snažil se jim dodati domácího koloritu aspoň tím, že v nich šlehal význačné vady ruského života, jako pokrytectví, pletichářství, hejskovství a p., při tom rád parodoval současnou řeč ruské šlechty, přeplněnou cizími výrazy, sám pak s oblibou užíval národních přísloví. Kromě komedií psal vtipné satiry podle vzoru Boileauova, v nichž stavěl na odiv nespravedlivost soudců, pýchu vznešených rodů, pověrčivost, nevěru, slepé následování ciziny a literární pedantism.

Jako spisovatel Sumarokov byl vůbec velice plodný; psal ještě bájky, ódy a milostné verše, v próze vydával historické články, pojednání mravně-filosofická, filologická a kritická. V kritice se řídil zásadami pseudoklasické poetiky a zdůrazňoval čistotu řeči. Na své činnosti spisovatelské nadmíru si zakládal; zvýšená samolibost jeho projevovala se frázemi: „Co kdysi viděly Atheny a vidí Paříž, nač bylo tam potřebí velmi mnoho času, toho se ti,

Rusko, rázem dostalo mnou! Sotva se tu v Rusku, Melpomeno, tvé dítě narodilo, ihned dospělo dokonalosti! Já sám přemohl všecky obtíže, všecky nesnáze!“ K svým pracím rád připojoval poznámky tohoto druhu: „V pět hodin ráno začal, v devět skončil“. Svým ostrým jazykem, prchlivou a výstřední povahou zjednal si mnoho nepřátel. V stáří upadl do dluhů a jsa věřiteli nelítostně pronásledován, oddal se pití a zemřel v úplné opuštěnosti.

2. Doba Kateřiny II.

Od vylíčených počátků k všestrannějšímu rozvoji nová literatura ruská dospěla za Kateřiny II. (1762—1796), „Semiramidy Severu“, jak se jí říkalo. Za její vlády vliv francouzské literatury a filosofie začal intensivněji působit na politické, sociální a umělecké názory v Rusku. Kateřina osobně vešla do styku s představiteli osvícenské filosofie; dopisovala si s Voltairem, Diderotem, d'Alambertem, jejž zvala za vychovatele pro následníka trůnu. Spisy francouzských encyklopedistů valem se překládaly do ruštiny a téměř nutily ruské lidi svobodně mysliti a usuzovati, podněcujíce je k samostatné práci a společenskému sebevědomí.

Panovnice sama dychtivě přejímala osvícenské ideje francouzské filosofie a jevila opravdovou snahu provádět je i v praksi. Po její vůli zřízena byla zvláštní komise, která v duchu liberálních zásad osvícenských myslitelů a politiků měla sestaviti nový moderní zákoník pro ruskou říši. Ačkoliv komise tato, složená z různých stavovských skupin, z nichž každá úporně hájila svých třídních zájmů, neměla přímého výsledku, přece byly jednáním jejím vyvolány důležité otázky politicko-sociální, jež přecházely v obecenstvo.

Školství národní bylo za její vlády zreorganisováno a rozšířeno. Kateřina nadšena jsouc pedagogickými ideami osvícenské literatury a osvojivši si zásady anglického filosofa Locka, dala vypracovati nový systém školství, jehož provedení svěřila řediteli Akademie Beckému. Místo škol profesionálního rázu, jako bylo dříve, vznikly školy všeobecně vzdělávací a nestavovské: gubernské školy hlavní, újezdné a několik škol selských. Ve školách nemělo se jen učiti, nýbrž i vychovávati. Prostředkem výchovy Kateřina zamýšlela vytvořiti „nové pokolení lidské“. Proto lichotníci říkali, že Petr Vel. stvořil v Rusku lidi, Kateřina vložila do nich duši.

Poslední léta její vlády ukázala však, že její nadšení pro názory osvícenské bylo jen povrchní a diletantské. Zalekši se francouzské revoluce, začala sama každé volnější hnutí společenské ve své říši potlačovati. Nejinak se chovala i vyšší společnost ruská; dvořané a šlechta blýskali se v theorii liberálními zása-

dami osvícenství, znali bezmála z paměti Voltaira a Rousseaua, ale ve skutečnosti utiskovali a vyssávali mužíky tak jako dříve.

Jakkoliv osvícenské ideje francouzských filosofů vydatně působily na kulturní vývoj v Rusku, přece pro vzdělání a osvícení širších vrstev společenských důležitější byl druhý proud, který ze západní Evropy vnikal na Rus, — svobodné zednářství. Učení svobodných zednářů zaneseno bylo na Rus již za Anny Ivanovny, ale tehdy se patřilo na ně jako na pouhou zábavu vyšších tříd. Na počátku let 60tých přilnuli k učení zednářů zástupci studující mládeže v Petrohradě a v Moskvě. Poutala je zvláště ideová stránka učení zednářského, směřující k mravnímu přerodu člověka. Předním zástupcem tohoto směru zednářství za Kateřiny byl *Nikolaj Ivanovič Novikov* (1744—1818), muž vpravdě šlechetný a lidumilný, jehož blahodárná činnost zanechala hluboké stopy v šíření pravé osvěty v Rusku.

Novikov vystoupil na veřejnost nejdříve jako obratný publicista, vydávaje postupně satirické časopisy: „Truteň“, „Živopisec“ a „Košelek“. Ostrou satirou tepal v nich vady současné společnosti, jako nevědomost, převrácený způsob vychování, zvrhlé obyčeje petrohradských šviháků a fiflen, lehkověrnost, větroplašství a p., zároveň zastával se prostého lidu a první v ruské literatuře kreslil živé obrázky utrpení poddaného lidu selského. Vedle satirických časopisů vydával historické publikace a žurnál „Utrennyj Svět“, věnovaný otázkám mravnosti, sebepoznání a národní osvěty. Rozluštění těchto otázek hledal v zednářství, k němuž vřele přilnul. Shromáždil kolem sebe nevelike sdružení mládeže a počal svou osvětovou činnost založením dvou škol pro měšťanstvo v Petrohradě. Vida pak, že Petrohrad není vhodným místem pro volný rozvoj filantropické činnosti, odstěhoval se do Moskvy, kde se seznámil s profesorem filosofie na universitě Janem Schwarzem, oduševněným přívržencem idejního zednářství a obětavým pracovníkem v šíření pravé osvěty a humanity. Kolem Novikova a Schwarze, jenž si zjednal mezi universitními posluchači horlivé přívržence, seskupili se mladí lidé stejného smýšlení a založili r. 1782 „Družeskoje učenoje obščestvo“, jehož činnost směřovala k zušlechtění mravů a filantropii. Novikov, který měl již od r. 1779 v Moskvě v nájmu univeršitní knihtiskárnu, rozvinul vydavatelskou činnost ve velkých rozměrech, tiskl časopisy a knihy, zřídil si pravidelné spojení knihkupecké s venkovskými městy, rozesílal učebné knihy po školách a p. Knih od něho vydaných čítá se na 440. Když r. 1787 nastal v Rusku hlad, Novikov zorganisoval úspěšnou činnost pomocnou a nemálo přispěl k ulevení hladu. Avšak osvětová a lidumilná činnost jeho nebyla milá Kateřině, která jevila vůbec nechuť k svobodným zednářům; zejména jí bylo proti mysli, že si Novikov svou nezištnou činností zjednal ohromný vliv v obecenstvu. Jméno jeho jako osvětového pracovníka stalo se

známým po celé Rusi a proniklo i za hranice. Ačkoliv se Novikovu nemohlo dokázati nic protizákonného, byl přece uvězněn, vyšetřován a odsouzen na 15 let do žaláře. Po čtyřech letech, když Kateřina zemřela, propuštěn byl jako vetchý stařec na svobodu.

V rozvoji společenského sebevědomí má činnost Novikova a jeho kroužku důležitý význam; dříve společnost ruská řídila se úředním, od vlády předepsaným programem, teprve jeho působením vzbuzena byla aspoň v úzkém kruhu společnosti touha po sebeurčení a snaha po svépomoci bez zřetele k vládním instrukcím. Zásady Novikovem hlásané nalezly úrodnou půdu v hloučku mládeže ruské, vyrůstající tehdy v Moskvě, takže téměř většina spisovatelu ruských, kteří svou činností vynikli na poč. XIX. stol., byli vychováni v tradicích přátelského kroužku Novikovova.

Jak mělké a povrchní bylo nadšení Kateřinino pro svobodomyslné učení francouzských filosofů, výmluvně ukazuje osud *Aleksandra Nikolajeviče Radiščeva* (1749—1802), básníka, politického myslitele a filosofa. Radiščev náležel kroužku mládeže, která byla r. 1766 od vlády poslána do Lipska, aby se tam vzdělala v naukách právnických. Se vší horlivostí se tam ponořili do studia spisu Voltairových, Helvetiusových, Rousseauových, Mablyho a j. osvícenských filosofů. Vrátiv se na Rus se širokým rozhledem západoevropským, Radiščev vstoupil do státní služby a jako člen společnosti, zřízené od Kateřiny II. k překládání vynikajících spisů, přeložil Mablyho „Observations sur l'historie de la Grèce". Svým svobodomyslným názorům filosofickým a politickým dal plný výraz v životopise svého lipského druha a přítele Ušakova, kde ostře vystoupil proti libovůli vládní autokracie a velebil Angličany, že vyhnali dědičného panovníka a zvolili si jiného schopnějšího. R. 1790 dal vytisknouti po předchozí censuře policejní svůj památný spis „Putešestvije iz Peterburga v Moskvu", v němž podle vzoru Sternova „Sentimental journey" z části líčil své cestovní dojmy, z části podával filosofické a mravní úvahy a z části črtal výjevy z ruského života, zejména hrůzy a ukrutenství nevolnického práva. Pravdivě a živě kreslil obrázky, jak sedlák musí v neděli orat, ježto je nucen celý týden pracovat na panském, jak vrchnost celou vesnici i s mužíky dává do nájmu jinému, který potom sedláky nelítostně vydírá, nebo jak pán mužíky prodává jako černé otroky, jak panstvo svévolně dává selské synky odvádět na vojnu, zneužívá k své rozkoši selských děvčat a žen a p. Vyličuje hrozné zjevy nevolnického práva, chtěl přispěti k jeho zrušení a ukazoval na prostředky, jak toho postupně docílit: jednak ponenáhlým uvolněním sedláků, jednak zrušením práv šlechtických. Kritika šlechetného horlitele za práva lidskosti týkala se i jiných nedostatků veřejného života na Rusi, nepořádků v administraci, nespravedlnosti při soudech, censury, která se „udělala kojnou rozumu,

ostrovtipu, obrazotvornosti, všeho velkého a krásného". Ideálem jeho byla úplná rovnost občanská, proto navrhoval zrušení hodností dvorských a v alegorickém snu vylíčil, jak Pravda zjevuje panovníku všecku ošemetnost a ničemnost dvorských kruhů, které maří šlechetné jeho úmysly a pod.

Spis Radiščevuv vzbudil velikou pozornost, neboť v něm bylo přímo pověděno a důrazně vytčeno, co nesměle tanulo tehdy na mysli pokrokových lidí. Za to Kateřina II. byla jím velmi nemile dotčena, neboť vyšel právě v době, kdy revoluční hnutí francouzské dospívalo k vítězství a hnalo ji na cestu nejtužší reakce; proto prohlásila dílo Radiščevovo za výplod buřičský, rušící veřejný pokoj a snižující povinnou úctu k vládě a úřadům. Radiščev odsouzen byl k trestu smrti a Kateřina chtíc se jeviti velkodušnou a milostivou, přeměnila trest v desítileté vyhnanství na dalekém severu Sibiře. Po smrti Kateřinině car Pavel udělil mu amnestii a Aleksandr I. uznávaje jeho schopnosti, povolal ho znovu do komise zákonodárné. Zdali ho dohnalo k sebevraždě porušené zdraví nebo nové konflikty, které mu hrozily pro jeho svobodomyslnost, není známo. Spis jeho koloval hlavně v přepisech a zahraničních otiscích, teprve r. 1905 uspořádáno bylo pečlivé vydání kritické.

Literatura ruská v epoše kateřinské vyvíjela se za mocného vlivu literatury francouzské, která poskytovala spisovatelům vzory pro jednotlivé druhy básnické; nebyla však pouze echem francouzského pseudoklasicismu, nýbrž pojala do sebe již také hojné prvky národní. Zobrazovány byly rozmanité typy z prostředí domácího, vysmíváno se francouzomanii, vytýkány stinné stránky života západoevropského a objasňovány příznačné rysy ruské povahy národní. Dále si všímáno národních písní, pověstí a tradic a motivy jejich přejímány do umělé poesie ruské. Když pak se živly národní v literatuře vzmohly, jevila se snaha obléci je také v novou životnější formu, najíti pro ně přirozenější a národnější styl. Tak se připravovala zhenáhla půda pro novou svéráznou literaturu ruskou.

Kateřina II. ráda se stavěla jako spisovatelka v popředí hnutí literárního. Z jejích spisu jedny vykládaly nové názory na vychování a druhé podávaly ukázky vhodného čtení pro děti. Byly to rozmanité povídky a pověsti, jako „Skazka o carevičě Chlorě", „Skazka o carevičě Fevejě" a j.; mnohé z nich zakládaly se na národní tradici. Znamenajíc, jak divadlo mocně působí na výchovu lidí, psala četné komedie, historické kusy a komické opery. Účel výchovný měly její satiry, v nichž vtipně vylíčovány vady vyšší společnosti petrohradské. Literární činnost její při všem diletantismu nebyla bez významu; hlásajíc ve svých spisech ideje osvícenské filosofie, působila tím i na smýšlení vrstevníku, zejména vyšší stavy příkladem jejím byly povzbuzeny všímati

si literatury a ušlechtileji se baviti. Spisovatelů přibývalo a literární činnost vzrůstala ve všech oborech písemnictví.

Nejlepším lyrikem doby kateřinské byl *Gavrijil Romanovič Deržavin* (1743—1816), hlasatel a tlumočník kulturního snažení doby. Po obsahu možno v jeho poesii rozeznávati ódy duchovní, ódy opěvující Kateřinu II. a její okolí a ódy mravně-filosofické. Z ód duchovních přední místo zaujímá „Bog“, světoznámá óda, přeložená do mnoha jazyků (česky od Kamarýta). Mezi ódami, opěvujícími carevnu, soudobé reky a vnitřní i vnější příběhy za její vlády, nejzajímavější je „Felica“; názvem tím Deržavin rozuměl Kateřinu, narážeje na povídku její o carevici Chlorovi, v níž Felica, dcera kirgizského chána, provází Chlora na jeho cestě pro růži bez trní. V jiných ódách této skupiny oslavují se známé osobnosti z doby Kateřininy, jako Potemkin, Repnin, Rumjancev a j. V ódách mravně-filosofických, na př. „Na sčastje“, „Na znatnosť“, vyjádřeny jsou autorovy etické a životní názory: zlaté středocestí, mírné užívání života, spokojený epikureism. Část básní Deržavinových má konečně ráz anakreontický a kreslí pěkné obrázky z ruské přírody a ruského života.

Deržavin na počátku své činnosti napodoboval Lomonosova, ale brzy, maje za vzor Horáce, anakreontiky, Ossiana a j., razil si svou vlastní cestu. Poesii jeho charakterisuje především volnost básnická, která ve svém rozmachu nedala se poutati obvyklými pravidly. On uvolnil rámec jednotlivých druhů lyrických a vytvořil jakýsi smíšený druh poetický, v němž óda nebyla v přísném smyslu ódou, poslání nebylo posláním a slavnostně nastrojená elegie přecházela brzy v řadu obrazů a popisů, brzy v didaktiku nebo ostrovtipnou satiru. Po stránce formální byla to vada, ale v této rozmanitosti a volnosti bylo cosi živého, svěžího, přirozeného. Dalším pokrokem bylo, že ódy a panegyrickou lyriku vůbec zbavil nepřirozené nabubřelosti a retoriky, jimiž dotud oplývaly. Podařilo se mu v značné míře uvolniti ruskou poesii, sblížiti ji s životem a skutečností, vdechnouti život v mrtvé, cizí formy ruské lyriky. Básnická dikce nabyla u něho lehkosti a prostoty, k čemuž nemálo přispělo, že si začal všímati poesie prostonárodní. Směle odvrhl také jednotvárný rozměr ód, jejž uvedl do ruské poesie Lomonosov a jehož otrocky následovali jiní básníci. Rozměr v lyrice Deržavinově je neobyčejně rozmanitý, mnohdy až příliš volný.

Na konci svého života zvláště si oblíbil poesii dramatickou, která tehdy začala bujně rozkvítati, a napsal fantastickou operu „Dobrynja“ ze staroruského života, kde jsou vloženy písně, připomínající ohlasy národní poesie. Rovněž jeho delší baladická skladba „Car Děvica“ založena je na národním podání.

Význam jeho poesie ocenil Bělinskij těmito slovy: „Poesie Deržavinova je v lepších svých výtvorech překrásný památník pa-

nování Kateřinina; netřeba litovati, že nebyl básníkem-umělcem, spíše diviti se jest zářivým probleskum poesie a uměleckosti, jimiž tak často a tak jasně zaplane poesie tohoto mocného talentu... Vidíme v něm lesknoucí červánek naší poesie."

Pseudoklasická epopej našla pilného vzdělavatele v *Michailu Matvějeviči Cheraskovu* (1733—1807), který měl však více dobré vule a ušlechtilé snahy než skutečného nadání. V herojském epose „Rossiada" (12 objemných zpěvů) opěvoval dobytí Kazaně od Ivana Hrozného, napodobuje v komposici a v kresbě osob Iliadu, osvobozený Jerusalem a Henriadu. Alegorické narážky na ruskou přítomnost, nadšená oslava Ruska a skvělé líčení vítězství nad vnějším nepřítelem zamlouvaly se soudobým čtenářum v jeho básni nejvíce, začež se mu dostalo od vrstevníků lichotivého názvu „ruského Homera". Mnohem slabší byla druhá epopej „Vladimir" o 18 zpěvích, v níž vylíčeno pokřtění Vladimíra a vnitřní přerod jeho. Báseň má zřejmou tendenci didaktickou a zabarvena je mystickými názory svobodného zednářství, jehož byl Cheraskov vřelým přivržencem. Jinak byl Cheraskov spisovatel neobyčejně plodný a snaživý; skládal ódy, tragedie a činohry, bájky, povídky, vydával poučné časopisy atd. Literatuře ruské prospěl však více jako horlivý šiřitel a podpůrce literárního snažení než svými spisy. Jeho dům v Moskvě, kde byl kurátorem university, stal se vítaným střediskem, kde se scházeli tehdejší milovníci literatury, jako Majkov, Fonvizin, Bogdanovič, Deržavin a j.

Epos žertovný uvedl do literatury ruské *Ippolit Feodorovič Bogdanovič* (1743—1802). Látku k básni „Dušen'ka" převzal z Lafontainovy povídky „Les amours de Psyché et de Cupidon", z Psychy vytvořil dívku ruskou a příběh celý vypracoval po zpusobu zkazek ruských. Báseň jeho, složená tónem lehkým a hravým, našla hojné čtenáře a byla od vrstevníků nadmíru chválena.

Ruské divadlo za Kateřiny II. dospělo značné umělecké dokonalosti pusobením několika znamenitých herců a dramaturgů. Láska k divadelním představením všeobecně se rozšířila, vznikalo mnoho soukromých divadel nejen v hlavních městech, než i v provinciích, kde divadelní hry se staly oblíbenou a rozšířenou formou společenských zábav.

Pseudoklasická tragedie nezapustila v Rusku hlubší kořeny. Po Sumarokovu byl hlavním jejím vzdělavatelem *Jakov Borisovič Knjažnin* (1742—1791), autor tragedií: „Didona", „Vadim", „Vladimir i Jaropolk", „Rosslav", „Sofonisba" a j. Puškin nazval Knjažnina případně „napodobitelem", neboť vyjímajíc „Rosslava" a z části „Vadima" jeví se v každém jeho kuse zřejmé napodobení, které se mnohdy jen málo liší od volného překladu. Metastasio, Racine, zvláště pak Corneille a Voltaire,

byli hlavními jeho vzory. Čím se však tragedie Knjažninovy zvláště vyznačují, je ideová náplň, která jim dodává vysoké hodnoty kulturní a byla hlavní příčinou jejich úspěchu. Spisovatel vložil do nich u větší ještě míře než Sumarokov osvícenské ideje XVIII. v., směle se ujímal práv lidskosti, občanské rovnosti, náboženské a politické svobody, zdůrazňoval odpovědnost panovníkovu vůči národu a na konfliktu mezi osobním prospěchem a občanskou povinností zakládal děj svých tragedií. V té příčině byl jedním z nejvýznačnějších ideových spisovatelů ruských XVIII. st., mužem, vyzbrojeným širokým vzděláním a upřímně oddaným humanním ideám své doby.

Z tragedií jeho po stránce společensko-politické nejvýznamnější je „Vadim“. Vadim, novgorodský náčelník, vrátiv se domů z válečné výpravy, nalezne své rodné město pod vládou varjažského knížete Rjurika, jejž za jeho nepřítomnosti Novgorodci dobrovolně povolali k vládě. Vadim, přesvědčený republikán, nechtě viděti své spoluobčany pod něčí vládou, zosnuje spiknutí proti Rjurikovi a nejchrabřejšímu obhájci svobody novgorodské zaslíbí za odměnu svou dceru Ramidu, která milovala Rjurika a nyní prožívá těžký boj duševní mezi láskou a citem povinnosti, bránícím jí milovat nepřítele otcova. Rjurik, který rovněž miluje Ramidu, seznav záměr Vadima a jeho spojenců, přemůže spiklence a zajme Vadima; místo trestu velkodušný a osvícený vládce nabízí Vadimovi přátelství a spolu carský věnec. Vadim to odmítá, vytýkaje Rjurikovi, že násilím potlačil svobodu Novgorodu. Rjurik odvolá se však k národu a ten prosí, aby Rjurik podržel vládu. Vida to Vadim, probodne se; totéž učinila už dříve Ramida, splnivši daný otci slib, že nechce býti ženou samovládcovou. — V tragedii rozseto je plno silných řečí proti samovládcům a uchvatitelům svobody národní, ale zároveň s tím načrtán je i ideální obraz osvíceného panovníka. Tragedie, napsaná r. 1789, byla připravována k představení, ale opatrný autor před samým provozováním vyžádal si hru zpět. Když pak byla po smrti autorově r. 1793 vytištěna, vzbudila ohromnou bouři; zdála se Kateřině ne méně nebezpečnou než „Putešestvije“ Radiščeva a propadla konfiskaci. Zvláštní je, že Kateřina dříve r. 1784 bez námitek aprobovala tragedii Nikoleva „Sorena i Zamir“, obsahující stejně prudké útoky na tyranii a utiskovatele svobody národní. Tehdy nebyla ovšem ještě vystrašena francouzskou revolucí.

Knjažnin s úspěchem vzdělával i komedie. Nejlepší z nich je komedie „Chvastun“ (1786), která se dlouho udržovala na jevišti, vyznačujíc se vtipnou komikou, živostí děje, reálnějšími črtami osob a lehkou, plynnou řečí. Líbila se i komedie jeho „Čudaki“ (1790), ač je méně podařená. Knjažnin byl sice ještě pod vlivem pseudoklasické komedie francouzské, dovedl však osoby i děj při-

zpusobiti domácímu prostředí a vybírati si věrné obrázky z ruské skutečnosti.

Vlastním tvůrcem komedie ruské byl *Denis Ivanovič Fonvizin* (1744—1792), muž nevšedního vzdělání, vtipu a širokého rozhledu, jehož nabyl cestami za hranice. Literární jméno zjednal si veselohrou „B r i g a d i r" (1766). Jednající osoby jsou již naprosto ruské a vyrostly z rodné půdy. V hlavní osobě, brigadiru, zachycen typ „vojáka" tehdejší doby, člověka s povrchním vzděláním a hrubými mravy, zvyklého mlčelivé poslušnosti a nakloněného k hýření a rozkoši. Jedinou jeho předností jest oddaná láska k otčině, jakýsi vojenský patriotism. Choť jeho brigadirša, je žena nevzdělaná, svárlivá a skoupá. Ivanuška, syn brigadirův, je typickým představitelem mladého pokolení, vyrůstajícího za vlivu zevnější civilisace evropské. Vychován byl po francouzsku v ústavu, který řídil bývalý francouzský kočí, žil nějaký čas v Paříži, osvojil si povrchní hesla liberalismu a pohrdá vším, co je domácí, čistě ruské. Životní a skutečnosti odpozorované jsou i ostatní osoby veselohry, pan rada, jeho žena paní radová a j.

Stejný úspěch, ne-li větší, měla druhá komedie „N e d o r o s l'" (1782). „Nedorosli" sluli nedospělí synové venkovské šlechty, kteří se podle nařízení Petra Vel. měli připravovat k veřejné službě státní. Od rodičů, kteří je neradi posílali do státní služby, byli hýčkáni a rozmazlováni, takže se „nedorosl'" stal typem mladíka zhýčkaného, lenivého a obmezeného. V osobě Mitrofanušky Fonvizin mistrně vykreslil takový typ „mladého pána". Děj veselohry vyvíjí se takto: V domě statkáře Prostakova žije dívka — sirotek, dědička značného jmění. Prostaková nutí Sofii k sňatku se svým bratrem Tarasem Skotininem. Nenadále přijde ze Sibiře Sofiin strýc Starodum, veliký boháč, který chce dáti své jmění Sofii za věno. Prostaková změní ihned svůj plán a umíní si vdáti Sofii za svého nezvedeného, líného a obmezeného syna Mitrofana. Strýc prohlédne její plán, vezme Sofii z domu a dá ji za ženu důstojníku Milonovi. Jednotlivé osoby jsou zase tak životně vykresleny, že vlastní jména jejich přijata byla za názvy druhové lidí jim podobných. Od „Brigadira" liší se „Nedorosl'" tím, že vedle negativních typů jsou tu vykresleny i typy positivní, jako Starodum, Sofie a Milon. Nejsou to však typy živé, nýbrž uměle sestrojené; životní moudrost jejich skládá se z mravoučných sentencí, vybraných z knih francouzských a německých.

Při skladbě svých veseloher Fonvizin podržel ještě techniku pseudoklasické poetiky, avšak živý obsah, rázovitá charakteristika osob, plynný a čistě ruský sloh byly novinkou v dramatické literatuře ruské. Ve vývoji komedie ruské Fonvizin má epochální význam a pokládá se právem za předchůdce Gribojědovova a Gogolova.

Příkladu Fonvizinova následovali přemnozí spisovatelé, ale jediné *Vasilij Vasiljevič Kapnist* (1757—1824) přiblížil se mu svou komedií „Jabeda“. Látku k ní vážil ze své vlastní zkušenosti a tepal v ní jednu z hlavních vad tehdejšího života na Rusi — úplatnost úřadů soudních a jejich pletichy. Děj, scény, osoby, věrně vykrojené ze skutečnosti, působily otřásajícím dojmem. Sehrána byla po prvé r. 1798, brzy potom zakázána a teprve po sedmi letech znovu připuštěna na jeviště, kde se dlouho udržela. Po stránce formální nevyrovnala se komediím Fonvizinovým; byla psána jazykem těžkým a strojeným a skládala se vlastně z řady obrazů bez vnitřního spojení děje. Kapnist, který dříve psal málo významné ódy a lyrické básně rozmanitého druhu, úspěchem jejím jsa povzbuzen, zkoušel dále své síly v komedii, ale už beze všeho zdaru.

K širokému rozvoji dramatické produkce nemálo přispěla sama *Kateřina II.* S počátku psala komedie, v nichž tepala vady tehdejší společnosti, zejména drobných vrstev šlechtických. Na odiv stavěla pokrytectví, klevetnictví a pověrčivost („O vremja!“), horlila proti šviháctví a falešné civilisaci („Imjaniny gospoži Vorčalkinoj“), předváděla typy starých, obmezených báryň, žijících klepy („Gospoža Věstnikova s sem'ju“) a p. Pozdější komedie její jsou dílem namířeny proti svobodnému zednářství, dílem jsou pokusem uvésti komedie Shakespearovy na ruskou půdu. Za vlivu Shakespearových „kronik“ skládala pak historická dramata („Iz žizni Rjurika“, „Načal'noje upravljenije Olega“, „Igor“), která se jí rozhodně nedařila. Zajímavější jsou její národní opery, k nimž vážila látku z ruských zkazek.

Kdežto dramatická literatura v 2. pol. XVIII. bohatě byla zastoupena a bystře spěla k svému zdokonalení, obor povídek a románů ležel téměř ladem. Lepší spisovatelé považovali totiž román a povídku za jakýsi nižší druh literatury a pohrdali „škaredou prózou“, za jedinou cestu k nesmrtelnosti pokládajíce skládání veršů. Milovníci zábavného čtení odkázáni byli pouze na překlady mravoučných, politických, historických a dobrodružných románů, nejčastěji čerpaných z literatury francouzské. Fénelon, Marmontel, Florian, Lafontaine, Prévost byli nejoblíbenější autoři, z nichž se překládalo.

O původní filosoficko-politický román podle vzoru západního pokusil se *M. M. Cheraskov.* V románě „Numa, ili procvětajuščij Rim“ v osobě římského krále zobrazil Kateřinu II. a velebil její moudrou vládu; v dalších románech „Kadm i Garmonija“ a „Polidor, syn Kadma i Garmoniji“ vykládal dílem mravoučné ideje mystického zednářství, dílem odsuzoval současné revoluční hnutí ve Francii. Veršovaný román „Car ili spasennyj Novgorod“ obsahoval v podstatě obranu samoděržaví v duchu reakčních proudů za cara Pavla I.

Dobrodružný román vzdělával *Fedor Emin*; z prací jeho nejvíce byl oblíben román „N e p o s t o j a n n a j a f o r t u n a i l i p o c h o ž d e n i j e M i r a m o n d a“, v němž vypravovány dobrodružné osudy Miramonda, syna tureckého ministra, který se vydal na cesty v cizí říše, aby se vyučil obratnosti politické.

Poměrně největší cenu má mravoličný román *Aleksandra Izmajlova* „J e v g e n i j i l i p a g u b n y j a s l ě d s t v i j a d u r n a g o v o s p i t a n i j a i s o o b š č e s t v a“ (1799—1802); jsou v něm vylíčeny následky špatného vychování a zlé společnosti a do rámce děje pojat je dosti věrný obraz soudobých mravů z prostředí statkářského. Jednotlivé osoby jsou charakterisovány nejen svými činy, nýbrž už svými jmény, jako Negodajev, Razvratin, Větrovy, Liceměrkina, vychovatel Pendard, guvernantka Sans-pudeur a p.

Bájky, oblíbený druh slovesný v literatuře pseudoklasické, byly již dříve v písemnictví ruském pěstovány od Kantemira, Treďjakovského, Sumarokova a j., ale skutečné ceny literární nabyly teprve bájky *Ivana Ivanoviče Chemnicera* (1745—1784). Část jeho bájek vznikla imitací Lafontaina, Gellerta a j., část je plodem vlastního ducha. Tiskem vyšly po prvé r. 1779 anonymně a byly ještě v letech třicátých a čtyřicátých často otiskovány. Prosté vypravování, řeč proniknutá obraty čistě prostonárodními, jemná satira, vážný názor mravní, spojený se zdravým pojímáním života a ozářený bohatou zkušeností a hloubkou citu, zjednaly jim zvláštní oblibu.

[V. Jagić: Ruska književnost v osmnaestom stol. Zagreb 1895. — P. Pekarskij: Nauka i literatura v Rossiji pri Petrě V. Spb. 1862. — J. Grot: Petr V. kak prosvetitel' Rossiji. Spb. 1872. — E. Šmurlo: Petr V. v rus. liter. (Ž. N. N. Pr. 1889, 7—8); srov. Petr V. v ocěnkě sovrem. i potomstva. Tamtéž 1910, 10). — P. Pekarskij: Istor. imp. Akad. nauk. Spb. 1870-3.

A. A. Veselovskij: Ljubovnaja lirika XVIII. v. Spb. 1909. — V. Peretc: Očerki po istoriji poet. stilja v Rossiji (Ž. M. N. Pr. 1905 10; 1906, 6. — Týž: Ist.-lit. izslědovanija i materialy. Spb. 1900-2.

V. Sipovskij: Iz istor. rus. romana i pověsti (Mater. po bibliogr. istoriji i teoriji romana. I. 1903). — Týž: Očerki iz istor. rus. romana. Spb. 1909.

V. Peretc: Pamjatniki rus. dramy epochi Petra V. Spb. 1903. — A. Wesselofsky: Deutsche Einflüsse auf das alte rus. Theater. Prag 1876. — P. Morozov: Istor. rus. teatra. — B. Varneke: Istor. rus. teatra. I. Kaz. 1908. — E. P. von Berg: Rus. komedija do pojavlenija A. N. Ostrovskago (Rus. fil. věst. 1911—1912). — Istorija rus. teatra pod red. V. V. Kallaša i N. E. Efrosa. I. M. 1914.

A. Brückner: Iv. Posoškov. Spb. 1876, 1879. — A. Carevskij: Posoškov i jego sočin. M. 1883. — E. Priležajev: Zavěščanije oteč. soč. J. Posoškova. Spb. 1893. — N. Pavlov-Silvanskij: Novyja izvěstija o Posoš. (Izv. 2. otd. Akad. N. 1904). — N. Popov: Tatiščev i jego vremja. M. 1861. — Týž: Učenyje i liter. trudy Tatišč. (Ž. M. N. Pr. 1886 6). — J. Čistovič: Feofan Prokopovič i jego vremja. Spb. 1868. — P. Morozov: F. Prokopovič kak pisatel'. Spb. 1880.

A. Sementkovskij: Kantemir, jego žizň i liter. dějatelnosť. — L. Majkov: Materialy dlja biogr. Kantemira. Spb. 1903. — T. Glagoleva:

Mater. dlja poln. sobr. soč. Kantemira (Izv. 2. otd. Akad. N. 11 1906). — P. Pekarskij: Žizneopis. V. Treďjakovskago (Istor. Akad. Nauk II.). — M. Petrovskij: Bibliogr. zamětki o někotorych trudach Treďjak. Kaz. 1890.

N. Tichonravov: O liter. dějatel. Lomonosova (Sobr. soč. III., 1908). — A. Budilovič: Lomonosov kak pisatel. Spb. 1871. — A. Sobolevskij: Kogda načalsja u nas ložnoklassic. (Bibliograf. 1890). — V. Istomin: Glavnějšija osoben. jaz. i sloga proizved. Lomonosova (R. F. V. 1895). — B. Menšutkin: M. V. Lomonosov. Žizneopis. Spb. 1911. — Lomonosov. Sbornik izd. Akad. Nauk 1911.

N. Bulič: Sumarokov i sovremen. jemu kritika. Spb. 1854. — N. Tichonravov: A. P. Sumarokov (Sobr. soč. III., 1898). — M. Longinov: Rus. teatr v Peterb. i Moskvě 1749—1774 (Sbor. 2. otd. Ak. N. 11, 1875).

A. Nezelenov: Literat. napravljenija v Jekaterin. epochu (Istor. Věst. 1884). — P. Morozov: Jekaterina II. kak pisatel'nica (Obrazovanije 1895). — A. Archangel'skij: Imp. Jekaterina II. v istoriji rus. literat. i obrazovanija. Kaz. 1897. — N. Daškevič: Liter. izobraženija Jekater. II. i jeja carstvovanija. K. 1898.

M. Longinov: Novikov i martinisty. M. 1867. — A. Pypin: Rus. masonstvo v XVIII. v. (Věst. Jevr. 1867, 2—4). — A. Nezelenov: Novikov, izdatel' žurnalov. Spb. 1875. — S. Usova: Novikov, jego žizň i občest. dějatel'n. Spb. 1891.

M. Suchomlinov: Radiščev (Sbor. II. otd. Ak. N. 32, 1883). — V. Mjakotin: Na zarě rus. obščestvennosti (Iz istor. rus. obšč. Spb. 1902). — J. Polívka: A. Radiščev (Čes. Čas. Hist. 12, 1906).

J. Grot: Soč. Deržavina (8. biograf.). Spb. 1880. — S. Briliant: Deržavin, jego žizň i liter. dějat. Spb. 1893. — V. Stojunin: J. B. Knjažnin (Istor. Věst. 1881). — Jur. Veselovskij: Iz prošlago rus. dramy (Liter. očerki M. 1900).

P. Vjazemskij: Fon-Vizin (Soč. 5.) Spb. 1880. — S. Briliant: Fon-Vizin, jego žizň i liter. dějat. Spb. 1892. — A. Veselovskij: Pamjati Fonvizina (Etjudy i charakt. M. 1894). — A. Gruzinskij: Fonvizin. M. 1895. — V. Ključevskij: Nedorosl' Fonviz. (Iskustvo i Nauka 1896.)]

HLAVA III.

Literární činnost na Ukrajině.

Zatím co literatura ruská rychlým krokem spěla k svému zdokonalení, na Ukrajině, odkud dříve do Moskvy vnikaly osvěžující vlivy, literární činnost značně ochabovala. Příčinou toho byly jednak poměry politické, jednak i kulturní.

Centralisační vláda Petra Vel. a Kateřiny II. zrušivši politickou samostatnost Ukrajiny, snažila se vyhladit tam všecky zvláštnosti místního života a kultury, zbavit lid ukrajinský národního rázu a spojit ho v jediný celek s velkoruskou národností. Malá Rus tak jako Livonsko a Finsko měly se podle slov Kateřiny II. nenápadně přivésti k tomu, aby se poruštily a přestaly se dívat „jako vlci z lesa“. R. 1720 vydán byl přísný rozkaz, aby se znovu žádné knihy netiskly kromě církevních podle dřívějších vydání, a ty musily býti jazykově přizpůsobeny církevním knihám velkoruským, „aby v nich nebylo žádného rozdílu a zvláštního nářečí“. Církevní vrchnosti měly přísně dohlížet na to, aby duchovní a ďáčkové čítali teksty církevně-slovanské podle znění velkoruského a ne ukrajinského.

Ze škol byl ukrajinský jazyk vytlačován. V poslední čtvrti XVIII. st. kijevští metropolité podle přání vlády uváděli velkoruskou řeč na akademii kijevskou, podle níž se měly říditi i jiné duchovní školy. Ukrajinská mládež z vrstev aristokratických i ze zámožných rodin občanských nenalézajíc vzdělání doma, hledala je na zahraničních školách a universitách, jmenovitě v Göttingách, a když zřízena byla universita v Petrohradě, houfně se tam hrnula. Ostatně velkoruská škola a literatura, mající úplně světský ráz a dávající přednost praktickým vědomostem, mnohem více hověla osvětovým potřebám současným než theologicko-scholastický směr staré školy ukrajinské.

Od polovice XVIII. st. velkoruská kancelářská řeč stala se panující na Ukrajině; zároveň spisovná řeč ukrajinská sblížila se s velkoruskou. Čisté národní řeči užívalo se zřídka, větším dílem jen ve veselých intermediích, parodiích, ve verších humoristických a satirách. Nebylo divu, že vážnější pozorovatelé pohlíželi na ni

jako na řeč zajímavou, ale vymírající, na př. Pavlovskij, skladatel první gramatiky národní řeči ukrajinské (vyd. 1818).

V druhé polovici XVIII. st. vystoupila ve velkoruské literatuře řada více méně pozoruhodných spisovatelů z Ukrajiny, jako Kapnist, Bantyš-Kamenskij, Chmělnickij, Bogdanovič, potom Gnědič, Narěžnyj a j., kteří ničím neprojevovali svou ukrajinskou národnost. Přese všechno porušťování vyšších tříd udržoval se přece stále jakýsi místní patriotism, projevující se steskem po svobodné hetmanštině a nadšenými vzpomínkami na bývalou slávu kozáctva. I když se vyšší vrstvy odcizovaly svému lidu, přece s jakousi zálibou patřily na osobitosti ukrajinského života, na národní ukrajinské písemnictví a jazyk. Zejména v drobné šlechtě chránila se stará tradice a doutnala láska k rodné zemi.

Národní sebevědomí vydatně bylo podporováno dějepisectvím, jež bylo se zvláštní horlivostí pěstováno. Rozmohlo se v XVII. st., kdy kozáctvo nabylo důležitého významu historického. Zprvu byly psány pouze stručné záznamy letopisné ve formě kroniček kozáckých, deníků a zápisek. Za krátkými letopisy následovaly práce dějepisné širších rozměrů, jichž středem byly slavné vojny Chmelnyckého.

„Letopis Samovidců v" (od neznámého šlechtice ukrajinského) vypravoval prostým slohem epickým a řečí blízkou národní mluvě o vojnách Chmelnyckého. Historické vypravování *Hryhoria Hrabjanky* († 1737) obsahovalo dějiny domácí od nejstarších časů až do zvolení hetmana Skoropadského r. 1709; jádrem jeho bylo však líčení epochy Chmelnyckého, který se tu velebí jako ideální hrdina národní. Církevní slovanština je v tomto letopise promíšena hojnými slovy a formami z živé řeči lidu. Vzácnou památkou historickou je „Skazanije o vojně kozackoj z Poljakami črez Z. B. Chmelnyckoho" od *Samijla Velyčka* (1690—1725), obsahující vedle pěkného líčení tehdejších událostí cenný soubor historických zpráv, listů a úředních dokumentů. Učený autor na každé téměř stránce projevuje velikou lásku k své domovině; ona se u něho zove „matka naša Malaja Rossija", „milaja otčizna", „otčizna naša ukrajinskaja". Chmelnyckého autor nazývá druhým Mojžíšem, jejž poslal Bůh, aby vyprostil Ukrajinu z poroby. Jazyk je převážně maloruský, dialekticky zabarvený.

Nejzajímavější ze všech památek letopisných je „Istorija Rusov", neprávem připisovaná arcibiskupu Jiřímu Konyskému; skladatelem jejím byl asi nějaký šlechtic ukrajinský, obeznámený s osvícenskou literaturou francouzskou, (snad *Poletyka*, známý tehdy poslanec maloruské šlechty). Napsána byla na konci šedesátých let XVIII. st., rozešla se v četných opisech po celé Ukrajině a vnikla do nejširších vrstev čtenářských. Tiskem vyšla teprve r. 1846. Hlásajíc vřelou lásku k otčině a horlíc pro autonomii Ukrajiny v duchu demokratickém, měla veliký vliv na formulování autonomistických

a sociálních ideí buditelů ukrajinských. Vylíčeny jsou v ní dějiny Ruska od Vladimíra Vel. až do hetmana Razumovského. Nejživěji vykreslen je obraz Chmelnyćkého, jejž autor velebí slovy: „Takové lidi sudba boží za věky toliko uvádí v člověčenstvu pro určité své záměry a cíle". Pro svůj vzletný sloh líbila se Puškinovi, který v ní spatřoval „obrazy, načrtané štětcem velikého umělce".

Zajímavým projevem národního ducha ukrajinského je filosofie *Hryhoria Skovorody* (1722—1794), v němž je téměř zosobněno rozumové probuzení ukrajinské společnosti v druhé polovici XVIII. st. Narodil se v Černuchách (kijev. gub.) v rodině kozácké; vzdělával se v Kijevě a pro své hudební nadání vybrán byl do dvorní pěvecké družiny v Petrohradě. Vrátiv se do Kijeva, pokračoval ve studiích na tamní akademii, ale duch jeho toužil po hlubším vzdělání. Touha jeho se splnila, když byl připojen družině generál-majora Vyšnevského, vyslaného do Uher. Navštívil Vídeň, Pešť, Bratislavu a okolní místa, všude vyhledávaje společnost lidí učených a proslulých. S bohatými vědomostmi vrátil se do vlasti a byl povolán za učitele poesie do Perejaslavlě; tam napsal úvahu o poesii a rukověť umění na základech docela nových, což nebylo tamnímu biskupu po chuti, takže byl z ústavu propuštěn. Nějaký čas byl vychovatelem u zámožného statkáře a potom jmenován učitelem v Charkově. Tamní biskup chtě ho trvale k ústavu připoutati, přemlouval ho, aby vstoupil do kláštera, slibuje mu vysoké hodnosti duchovní. Když Skovoroda ostře odpověděl, že nechce „rozmnožovat počet fariseů", byl místa svého zbaven. Na kolej v Charkově byl ještě dvakráte povolán, ale trvale tam nikdy nezůstal, narážeje svými originálními názory na odpor vůdčích osob. Jako „kočující filosof" cestoval stále po Ukrajině, zastavuje se v domech šlechty a sedláků a nabádaje lid k mravnému životu.

Zdrojem jeho filosofie, která se hlavně obírala otázkami mravnosti, byla jednak filosofie starověká, jednak bible. Staroklasická filosofie chránila ho před mysticismem, k němuž byl přirozenou povahou nakloněn, i před upřílišněným racionalismem doby současné. Na bibli patřil jako na básnický výtvor, který pod vnějšími obrazy skrývá vnitřní pravdu. Bible — podle jeho slov — není naukou chemie, nýbrž je kniha svatá, poučující o svátostech mravů člověka, způsobilého vnímat její učení. Při výkladech tohoto učení nelpěl nijak na liteře, nýbrž snažil se duchovním rozumem vniknouti ve vnitřní smysl biblických slov.

Hlavní osnovou jeho praktické filosofie byla otázka, v čem záleží štěstí člověka a jak ho dosíci? Pravé štěstí zakládá se podle jeho učení na vnitřní spokojenosti, duševním klidu a upřímné radosti ze života. Aby člověk toho štěstí dosáhl, k tomu je potřebí znáti sebe sama; nutnou podmínkou sebepoznání jsou pak vědomosti. Jakmile člověk pozná sama sebe, t. j. odkryje své schopnosti a přirozené vlohy, jež Bůh vložil do duše jeho, zvolí

si jen takové životní povolání, které odpovídá jeho schopnostem; tím nabude vnitřní spokojenosti a prospěje nejen svému osobnímu štěstí, než i obecnému blahu. Svět podle jeho slov podobá se divadlu; má-li mít hra na divadle úspěch a zjednat si pochvalu, třeba vybrati si úlohu podle své způsobilosti. Touto zásadou řídil se sám; cítě v sobě náklonnost k poučování lidu, zamítal všecky jiné úřady a hodnosti a s nadšením se věnoval svému úkolu. Vytrvale bojoval proti prospěchářství, přehlušujícímu vyšší potřeby ducha, horlil proti bezduché obřadnosti a úzkému pojímání pravoslaví a křesťanství vůbec. Upřímně se staral o široké vzdělání lidu. „Vědění nesmí zúžovati svého vlivu jediné na žrece nauky, kteří jsou přesyceni, nýbrž musí přecházet na celý národ, vejít do národa a usadit se v srdci člověka a v duši těch všech, kteří mají právo říci: i já jsem člověk, i mně, co je lidské, není cizí.“ Prostého lidu vřele se ujímal proti zvůli panské, vykládaje: „Panská moudrost, jako by prostý lid byl „černý“, zdá se mi býti směšna, jako moudrost t. zv. filosofů, že země je mrtvá. Jak může mrtvá máti rodit živé děti? A jak z luna „černého“ lidu mohli vzejít „bílí“ páni?“

Zásady své praktické filosofie uložil ve spisech: „Narkis ili razsuždenije o samopoznaniji“, „Kniga Aschan' o poznaniji samogo sebja“, „Razgovor družeskij o duševnom mirě“, „Alfavit ili bukvar' mira“, „Načal'naja dver' po christianskomu blagonraviju“ atd. Dále psal básně na biblické teksty, bájky a písně, které vnikly v lid. Význačná je zvláště báseň „Vsjakomu gorodu nrav i prava“, v níž ostře vyslovil svůj názor na společenské poměry v Ukrajině v době úpadku národního života. Sloh jeho je sice obrazný, ale tvrdý; nepsal čistou mluvou ukrajinskou, nýbrž pokaženým jazykem, který se úředně pokládal za závazný pro tehdejší Ukrajinu a byl dosti blízký ruskému. Za života jeho žádný spis nebyl vytištěn, ano ještě r. 1836 zakázány jeho spisy pro „myšlenky odporující sv. Písmu a hanobení mnišství“. Teprve r. 1894 vyšlo úplnější vydání jeho traktátů.

Na své vrstevníky Skovoroda pusobil nejen živým slovem, nýbrž i příkladným životem, který byl přímým vtělením jeho mravních zásad. Láska k volnosti, pevnost přesvědčení, smělost a neohroženost, s jakou vystupoval proti vadám současné společnosti, prostý a spokojený zpusob života zjednaly mu všeobecnou úctu a zajišťovaly jeho učení trvalý vliv.

První spisovatel, který promluvil ryzí ukrajinštinou a stal se zakladatelem nové literatury ukrajinské, byl *Ivan Kotljarevškyj* (1769—1838), inspektor ústavu pro chudé děti šlechtické v Poltavě. Spisovatelská činnost jeho nebyla bohatá, zato významná a směrodatná. Známy jsou od něho skladby: burleska „Eneida“,

komedie „N a t a l k a-P o l t a v k a“ a „M o s k a l-Č a r i v n y k“ a „O d a d o k n j a z j a K u r a k i n a“.

Osnova „perelyćované“, t. j. travestované Eneidy, vytištěné po prvé bez vědomí spisovatelova r. 1798, vzata je z Vergiliovy Aeneidy, ale obsah její co nejtěsněji se dotýká veřejných a společenských poměrů na Ukrajině. Tímto znárodněním a malbou života domácího liší se skladba Kotljarevśkého od jiných travestií Aeneidy, na př. od básně Scarronovy, Blumauerovy, Osipovičovy a j. Básník vložil do ní mnoho charakteristických podrobností z domácího života, panského i lidového, oživil ji národními názory a pověrami, prosytil duchem a tradicemi kozáckými. Upřímná a hluboká sympatie k lidu, láska k pravdě a spravedlnosti, ušlechtilý protest proti zvůli a útisku malého člověka jsou trvalé ozdoby básně Kotljarevśkého, která i po formě je zcela národní. Skladatel její znal oblíbené na Ukrajině intermedie a rozmanité verše a podle nich vytvořil svou dikci, bohatou rozmanitými odstíny, plnou síly, výraznosti a živosti. Styl je ozdoben vhodnými příměry z ukrajinské přírody, historie i života, oživen obraty z poesie lidové a kořeněn svěžím humorem a působivým vtipem.

Jako v „Eneidě“ tak i v komediích „Natalka-Poltavka“ a „Moskal-Čarivnyk“ zachyceny jsou zdařilé rysy národních mravů a obyčejů a podány věrné typy Ukrajinců. Živý a napínavý děj, svěží národní humor, překrásné písně a zvučný jazyk způsobily, že se obě komedie dlouho udržovaly na repertoáru.

Kotljarevśkyj nejen vytvořil literární jazyk ukrajinský, nýbrž dal také písemnictví ukrajinskému pevný základ: ideje spravedlnosti a sociální rovnosti, sympatie k utlačovaným a ažíraná satira na vady současného obecenstva nepřestaly od té doby zaznívat v literatuře ukrajinské.

Příkladu Kotljarevśkého následovali četní spisovatelé soudobí, kteří básnili v duchu a tónu, jehož on užíval. Byli to předně anonymové, kteří psali rozmanité verše a satiry na současné poměry. Tato anonymní literatura upadla téměř v zapomenutí. Jiní spisovatelé snažili se napodobovat satirický ráz „Eneidy“, na př. *Pavlo Bilećkyj-Nosenko*, *Oleksandr Korsun*, *Porfyr Korenyćkyj* a j., nebo skládali podle jeho příkladu dramata ze života ukrajinského, jako *Kiryl Topolja* a *Jakiv Kucharenko*, přítel Ševčenkův. Zvláštní zmínky zasluhuje *Vasilij Gogol*, otec slavného spisovatele ruského. Skládal veselohry, které byly provozovány na domácím divadle jeho příbuzného, býv. ministra Troščinského. Zbyly z nich pouhé fragmenty, toliko jedna zachovala se celá s názvem „P r o s t a k“ s podobnou látkou jako „Moskal-Čarivnyk“.

Ačkoliv literární práce Kotljarevśkého měly hojné čtenáře a byly napodobovány, nevzbudily přece bezprostředně silnějšího a všeobecnějšího hnutí literárního ani národnostního na Ukrajině.

To vzniklo a ustálilo se teprve na konci druhého desítiletí XIX. st., a to ne v rodišti Kotljarevského v Poltavě, nýbrž zevnitř staré hetmanštiny — v Charkově.

[O. Levickij: Opyt izslěd. o lětopisi Samovidca. Kijev 1878. — A. Gruševskij: K sudbě „Istoriji Russov" (Čtenija v ist. obč. Nestora lětopisca kn. XIX., 2). — Týž: K charakteristikě vzgljadov „Istoriji Russov". Spb. 1908. — L. Janowski: O tak zvanej „Hist. Rusów" (Pamiąt. księga ku uczcz. prof. Tretiaka. Krak. 1913).

N. F. Sumcov: Žitije Skovorody, opis. Kovalěnskim (Kijev. Star. 1886). — N. Petrov: Pervyj period žizni i naučno-filosof. razvitija Skovorody (Trudy kij. duch. akad. 1902, 12). — D. Bagalěj: Ukrainskij filosof Skov. (Kijev. Star. 1895). — F. Zelenogorskij: Filosofija Skov. (Voprosy filos. i psich. 1894-5). — A. Jefimenko: Filosof iz naroda (Juž. Rus' 2, 1905). Týž: Ličnost Skovorody kak myslitelja (tamtéž). — V. Ern: G. Skovoroda. Žizn' i učenije. M. 1912. — Vl. Bonč-Brujevič: Sobr. Soč. Skovorody, Spb. 1912.

G. Kovalenko: Iv. Kotljarevskii. Biogr. očerk. Černig. 1898. — N. Daškevič: Malorus. i dr. burlesknyja Eneidy (Kij. Star. 1893, 9). — Týž: Vopros. o liter. istoč. „Moskalja-Čarivnyka" (tamt. 1893, 12). — P. Žiteckyj: Eneida Kotlj. v svjazi s obzorom malorus. lit. XVIII. v. Kij. 1900 — J. Stešenko: Kotljar., avtor ukr. Eneidy. Kritič. biogr. K. 1902. — N. Sumcov: Bytovaja storona Eneidy (Iz ukrain. star. 1905). — A. Jefimenko: Kotlj. v istorič. obstanovkě (Juž. Rus' 2, 1905).]

HLAVA IV.

České obrození.

V druhé polovici XVIII. st. úpadek národnosti a literatury české dospěl ke krajním mezím. Při všem zevním útisku nepodařilo se však nikdy vyrvati ze srdce lidu národní cítění a vzpomínky na slavnou minulost. I v dobách nejtrudnějších vyskytovali se jednotlivci, kteří chovali upřímnou lásku k české minulosti a rodnému jazyku. Příkladem nad jiné významným může býti jesuita *Bohuslav Balbín* (1621—1688), který kromě prací dějepisných („Epitome rerum bohemicarum" a „Miscellanea historica regni Bohemiae") napsal obrněnou obranu jazyka českého „Dissertatio apologetica pro lingua slavonica, praecipue bohemica", v níž nejen obhajoval řeči a národnosti české proti utrhačům a hanobitelům, nýbrž i důtklivými slovy vyzýval své krajany, aby procitli z netečnosti národní a po příkladu slavných někdy předků hájili nejdražšího po nich odkazu — řeči mateřské. Jeho obranou vane vřelý duch slovanský a vzácné vědomí o příbuznosti, bratrství a potřebném dorozumění se národů slovanských. Stejnou láskou k národu a jazyku českému vyznačují se spisy přítele Balbínova *Tomáše Pešiny z Čechorodu* (1629—1680), jemuž Balbín připsal svou obranu.

Lid sám přese všecko pronásledování za největšího duševního temna nepřestal potají lnouti k dávné víře i k rodnému jazyku a záleželo jen na vhodné příležitosti, aby utajené vědomí národní znovu se projevilo. Podnět k tomu zavdalo právě osvícenské a lidumilné hnutí XVIII. st., když ve jménu humanity, snášelivosti a osvícenství obnoven byl boj proti tmářství za svobodu náboženství a volnost svědomí. Josef II., horlivý přívrženec osvícenských ideí, vyhlásil řadu svobodomyslných reforem, jež snímaly také s českého lidu těžké jho poroby; mezi nejdůležitějšími byl patent toleranční, vydaný r. 1781, jímž se zaručovala evangelíkům značná svoboda náboženská, dále uvolnění censury knih a zrušení osobního poddanství selského lidu. Známý samouk, sedlák Franěk Jan Vavák, ocenil význam tolerančního patentu pro český lid takto: „Přidám k úlevám — onen toleranc patent. Zdaliž ste, když r. 1781 přišel, také nepravili a jistili, že máte svědomí rozvázané, hlavu lehkou a největší potěšení srdce a že ani robota ani žádná jakákoliv ouzkost, bída a psota tak člověka netrápí, jako vázané svědomí". A jménem evangelíků slovenských „Pre-

špurské Noviny" psaly r. 1783: „Dnes jest ten přežádoucí den, po němž sme tak dávno toužili a jehož sme se již šťastlivě dožili. V našem velikém shromáždění snad ani jeden by se nenašel, kterýby slzy radosti nebyl vyléval". Česká kniha, dědictví z doby reformační, která byla dotud pronásledována a ničena (jesuita Koniáš se chlubil, že sám zničil na 30.000 českých knih), byla tím uvolněna a tajní nositelé starých tradic náboženských byli svobodnější ve svých projevech. Podle nařízení z r. 1782 bylo i českým husitům, kteří se za takové prohlásí, pod názvem luteránů dovoleno stavěti modlitebny, ustanovovati si vlastní učitele a užívati kalicha. Se svobodou náboženskou kráčelo ruku v ruce také vědomí národní, jehož nositeli byli zvláště vyznavači jiné víry než katolické. Lid selský uvolněn byv z poddanství, přestal býti otrokem vrchnosti a jejích zřízenců, mohl se usaditi, kde chtěl, volně určovati povolání své a svých dětí a svobodně nakládati se svou prací a svými schopnostmi.

Důležitý význam kulturní měla dále reorganisace školství, započatá již za Marie Terezie, jež přispěla k rozšíření a povznesení obecného vzdělání. Nový duch zavládl po zrušení řádu jesuitského na pražské universitě, která přestala míti ráz převahou theologický; obor přednášek byl rozšířen novými předměty učebními a z úst nových profesorů světských šířily se zásady osvícenské filosofie, které mocně působily na mysl mladé generace. Učení francouzských filosofů vnikalo také přímo mezi šlechtu; francouzští spisovatelé, hlavně Voltaire a Montesquieu, plnili všudy knihovny šlechtické a příklad šlechty působil na muže, kteří se s ní stýkali, jako byl Pelcl, Dobrovský, Puchmajer a j. Hojné časopisy a brošury, vydávané německy, věnovány byly rovněž šíření osvícenských ideí a liberálních názorů.

Zároveň s osvícenskou filosofií vnikalo do Čech učení svobodných zednářů a docházelo obliby mezi šlechtou, vyšším úřednictvem a učenci. Mezi úkoly, jež si svobodní zednáři určili, zřejmě je vytčena povinnost prokazovati dobročinnost a šířiti mezi lidem osvětu a vzdělání.

Jako jinde i v Čechách probuzen byl osvícenským hnutím smysl pro dějiny a kulturní památky národní. Vystoupili učení dějepisci, kteří vyzbrojeni jsouce kritickou metodou, začali se zabývati studiemi historickými, jako Gelasius Dobner, Frant. Martin Pelcl, Mikuláš Adaukt Voigt, Frant. Faustin Procházka, Jos. Vratislav Monse a j. Jejich pracemi vyvracovaly se předsudky, rozšířené v cizině o českém národu a jeho minulé kultuře. Střediskem vědeckých snah stala se Česká společnost nauk, založená r. 1773, jejímž účelem původně bylo šířiti osvětu a vzdělávati užitečné a státu prospěšné nauky.

Od bádání historického přešlo se dále k studiu jazykozpytnému, zejména k studiím slavistickým, z nichž vypučela působivá

myšlenka slovanská. Studie tyto zahájil *Václav Durych* a vyvrcholil *Josef Dobrovský* (1753—1829), důsledný racionalista, muž vzácných darů ducha, kritického umu, široké erudice, jehož hloubavý duch obsáhl hlavní směry učeného badání tehdejší doby: kritické studie biblické, historii, literární dějiny, jazykozpyt a studie slavistické. Dobrovský napsal první vědeckou mluvnici českou, usiloval o ustálení české řeči spisovné, snesl bohatý materiál z písemných památek i z živé řeči lidu k slovníku jazyka českého, opřel se neobratnému tvoření nových slov a pokusům Slováků odtrhnouti se od spisovné češtiny a ve svých dějinách řeči a literatury české (Geschichte der böhmischen Sprache und Litteratur 1792) podal jasný obraz literárního vývoje v dobách minulých. Vrcholem jeho mluvnických studií byla gramatika staroslověnská (Institutiones linguae slavicae dialecti veteris 1822), východisko a základ všech dalších prací z filologie slovanské. Studiím slavistickým Dobrovský věnoval časopisy „Slawin" a „Slovanka", kde podával zprávy a kritiky o jazykových památkách staroslovanských, o starých rukopisech a knihách českých, o starších mluvnicích slovanských, o příspěvcích k slovanským literaturám atd. Ve věcech slovanských Dobrovský byl autoritou všeobecně uznávanou a vědečtí pracovníci ze všech zemí slovanských spatřovali v něm svého mistra a učitele, o čemž svědčí bohatá jeho korespondence. Nejen písmem, nýbrž i živým slovem nabádal mladší generaci k vědecké práci, básníkům určil správnou prosodii českou a ukazoval jim na předlohy slovanské. Vliv jeho byl vůbec pronikavý; jeho učenými pracemi dán byl pevný a určitý základ obrozenským snahám českým.

Germanisační a centralisační úsilí vlády vzbudilo přirozeně odpor jednak u české šlechty, která nemile nesla ztrátu svých výsad, jednak u vzdělanců, kteří si uvědomovali svůj český původ; odpor tento projevoval se v obranách řeči a národnosti české, psaných německy a česky, od Fr. Jos. Kinského (Erinnerungen über einen wichtigen Gegenstand, von einem Böhmen), od J. Al. Hanke z Hankensteina (Empfehlung der böhmischen Sprache u. Literatur), od Karla Hynka Tháma (Obrana jazyka českého), Jana Rulíka (Sláva a výbornost jazyka českého) a j. Dovozovala se v nich nutná potřeba češtiny státním, vojenským a občanským hodnostářům a vykládaly se přednosti jazyka českého. V německém obranném spise hr. Frant. Kinského čtou se významná slova: „Přiznávám se, že jsem jako dobrý potomek Slovanů zdědil předsudek, když mateřskou řečí Francouzovi je franština a Němci němčina, že Čechovou musí býti také čeština." A Moravan Hanke z Hankensteina rozhorleně vytýkal svým krajanům ve jménu slavných předků: „Hanba vám, odrodilým synům, přirozená práva... pošlapali jste, čistou, jadrnou mateřštinu proměnili jste v bídný, hubený, nechutný jargon, jednobarevný slovanský kabát, v němž jste si zjednali čest a slávu,

poseli jste strakatými záplatami, že se spíše podobá kajdě nějakého šaška nežli ctihodnému kabátu slovanskému" atd.

Láska k české knize budila se jednak otiskováním starších spisů českých, jako „Letopisů Trojanských", Ezopových bájek, „Příběhů" Václ. Vratislava z Mitrovic, Cestopisu Jana Mandevilly, kronik českých od Dalimila a Pulkavy, „Labyrintu" Komenského a j., jednak vydáváním zábavných knih českých. V té příčině proslul zejména *Matěj Vác. Kramérius* (1759—1808), nadšený hlasatel osvícenství, jehož Česká expedice byla několik let ohniskem literárních a buditelských snah. Kramérius nejen svým nákladem vydával památky starší literatury české, nýbrž spojiv se s tehdejšími milovníky písemnictví, Prokopem Šedivým, Ant. Zímou, Janem Rulíkem a j., opatřoval českým čtenářům poučné a zábavné čtení.

Prvním beletristům českým vadil nedostatek jemnějšího vkusu, povrchní znalost literatur cizích a vlastní tvůrčí nemohoucnost. Literatura německá, která sama tehdy v oboru románovém značně pokulhávala za jinými, byla hlavní jejich zásobnicí, z níž si vybírali předlohy a vzory. Napodobeny a překládány byly hlavně dobrodružné románky rytířské, povídky fantastické a orientální pohádkového rázu, příběhy mravoučné, Robinsonády a p. S počátku, dokud šlo jen o to, pořizovati prostému lidu zábavné knížky ke čtení, produkce tato ještě postačovala, neboť byla v jádře svém lidová a lidovým názorům přiměřená, ale když buditelé čeští chtěli působiti i na vrstvy vzdělanější, pociťován trpce nedostatek lepších a vkusnějších knih zábavných. Tomu se pomohlo teprve později vzděláváním povídek historických.

Hlouček českých vlastenců znamenaje, jaký význam má divadlo pro vzdělání řeči a osvícení lidu, usiloval o to, aby v německém divadle pražském předváděny byly také hry české. Několik zdařilých představení českých r. 1785 a 1786 povzbudilo herce českého původu postarati se o vlastní koncesi divadelní. Mezi důvody, jimiž podporovali svou žádost k zemskému guberniu, uváděli, že chtí k zdokonalení a rozšíření české řeči přispívati, srdce a mravy domácích Čechů zušlechťovati, žádajíce, aby se Čechovi nezazlívalo, když se snaží poučné zábavy býti účasten. Po dalších opětovaných žádostech až k cís. Josefovi II. byla jim koncese udělena. Subskripcí mezi tehdejšími vlastenci opatřivše si peníze, vystavěli uprostřed Václavského náměstí dřevěné divadlo „Boudu", v němž se hrálo česky a německy od r. 1786—1789. Potom přeloženo bylo toto vlastenské divadlo, jak se mu říkalo, do kláštera u Hybernů a odtud r. 1802 na Malou Stranu do domu Reimanova, načež připojeno bylo k stavovskému divadlu pražskému.

Úspěch českých her v Boudě a v divadle u Hybernů podporoval rozvoj dramatické literatury české. Podle současných zpráv

objevilo se od r. 1786 do r. 1792 v jazyku českém na 300 dramat, dobře i špatně přeložených neb i nově napsaných. Mezi spisovateli, kteří obstarávali repertoár pro první česká představení, nejvýznamnější byl *Václav Thám*, který dodal českému divadlu přes padesát kusů, z nichž většina vznikla překladem nebo volným vzděláním. Překládal kusy oblíbených tehdy dramatiků německých, Weidmanna, Schikanedra, Schrödra, Kleista, Ifflanda, Kotzebue atd. K hrám původním rád volil látky z dějin vlasteneckých, jako „Břetislav a Jitka", „Vlasta a Šárka", „Švédská vojna v Čechách" a p. Bratr jeho *Kařel Ignác Thám* rozhojnil český repertoár několika vybranými překlady; přeložil Shakespearova „Makbetha" (podle německého vzdělání Fischerova) a Schillerovy „Loupežníky". *Prokop Šedivý* proslavil se původními veselohrami se zpěvy „Masné krámy" a „Pražští sládci". Obě hry jsou pokusem vytvořiti místní frašku pražskou, v níž se předvádějí živé výjevy z lidu. Nadšeným milovníkem českého divadla byl *Antonín Jos. Zíma*; skládal příležitostné básně na oslavu českých představení a napsal vlasteneckou původní činohru „Oldřich a Božena". *Josef Tandler* přeložil Shakespearova „Hamleta" a napsal původní tragedii „Jan Žižka z Trocnova". Jako režisér českých představení a skladatel vlasteneckých dramat historických o české divadlo zasloužil se *Jan N. Štěpánek.*

Počátky novočeské poesie byly velice nesnadné; nebylo ani tradice, o niž by se bylo lze opřít, ani ustálené prosodie, ani vytříbenější dikce básnické. S jakými obtížemi bylo prvním vzdělavatelům poesie zápasiti, ukazuje dvousvazková sbírka „Básně v řeči vázané" (r. 1785), kterou uspořádal Václav Thám. Oba svazečky rozděleny jsou ve tři části; první část obsahuje ukázky ze starší poesie české (Kadlinského, Lomnického, Konáče, Komenského, Haranta z Polžic a j.), druhá část překlady a původní verše Thámovy a třetí příspěvky ostatních spolupracovníků Thámových. Překlady převládají, jsou vybrány z Anakreonta a Catulla, z českých humanistů, z Pope, z Gleima, Weisse, Kleista, Hagedorna a Bürgera. V překladech i původních básních zastoupeny jsou hlavně verše anakreontické, ódy, selanky, básně didaktické a p. v duchu pseudoklasickém.

Nad tyto pokusy povznesly se básnické almanachy „Sebrání básní a zpěvů" (r. 1795, 1797) a „Nové básně" (r. 1798, 1802, 1814), jež vydával *Antonín Jaroslav Puchmajer* (1769—1820). Pokrok jevil se především v rozsahu a rozmanitosti básnických druhů. Byly tam zahrnuty nejen rozmanité druhy básnické, jež předpisovala poetika pseudoklasická, jako ódy, elegie, burlesky, satiry, epigramy, bájky a p., nýbrž i sentimentální selanky a první pokusy o českou baladu a romanci. Zdokonalila se i forma básnická; do poesie české uvedena byla přízvučná prosodie a vytvořena plynná

řeč básnická, jejíž vzory Puchmajer podle rady Dobrovského hledal v poesii polské (u Karpińského, Kniaźnina, Krasického) a ruské. Mezi tehdejšími básníky kromě Puchmajera čelné místo zaujímali *Šebestian Hněvkovský*, první baladista český a skladatel vlasteneckého eposu „Děvín", *Vojtěch Nejedlý*, autor epických skladeb „Přemysl Otakar v Prusích", „Vratislav" a „Václav", *Jan Nejedlý*, profesor české řeči a literatury na universitě pražské, který překládal z Homera, Theokrita, Pope, Younga, Gessnera a založil důležitý zábavně poučný časopis „Hlasatel Český" (1806—1809).

Na Slovensku, kde čeští eksulanti našli vítaný útulek, čeština byla u evangelíků řečí bohoslužebnou a trvala ve své ryzí čistotě. Zato katoličtí spisovatelé, zejména jesuité, již v XVII. a v první polovici XVIII. st. vnášeli do svých spisů hojné dialektické živly slovenské. V druhé polovici XVIII. st. projevily se po prvé zřejmé snahy odstředivé od spisovné češtiny. Zahájil je nejdříve *Josef Ignác Bajza*, který ve svých spisech užíval nářečí západoslovenského, promíšeného starými tvary spisovnými a novotvary, jež si sám vymýšlel. Ještě dále pokročil *Antonín Bernolák* (1762—1813); pokládaje neoprávněně Slováky za samostatný národní celek, žádal pro ně také samostatný jazyk spisovný a zakládal jej na slovenském nářečí západním. Proti separatismu Bernolákovu, který našel přívržence hlavně mezi katolickým duchovenstvem, v zájmu jazykové jednoty v Čechách vystoupil důrazně Dobrovský a na Slovensku Jiří Palkovič a Bohuslav Tablic. K jejich podnětu vypracován byl plán k založení „Ústavu řeči a literatury československé na Slovensku", jehož úkolem mělo býti, aby vzpružoval ochablé vědomí národní, šířil vzdělanost a osvětu a proti separatistům katolickým chránil literární jednoty s Čechy, Moravany a Slezany. Výsledkem jejich snah bylo, že r. 1803 zřízena byla při lyceu v Bratislavě stolice řeči a literatury československé, na niž byl dosazen *Jiří Palkovič* (1769—1850). Jako spisovatel Palkovič usiloval vzdělávati lid vydáváním kalendářů, poučných časopisů („Týdenník", „Tatranka"), knížkami zeměpisnými a hospodářskými. Sbírka jeho básní „Múza ze slovenských hor" obsahovala selanky, epigramy a verše anakreontické v duchu pseudoklasickém. Rozhodným přívržencem osvícenství byl také *Bohuslav Tablic* (1769—1832). Básně jeho („Poezie") vedle obvyklých motivů anakreontických zahrnují básně poučné a balady v jarmarečním slohu; nemají uměleckého významu, svědčí však, že byl upřímný vlastenec a uvědomělý Slovan (stvořil jméno „Slávie"). Tablic zajímaje se o kulturní minulost svého národa, pilně sbíral literární památky starší a vydával je v „Pamětech československých básnířů aneb veršovců", nejzáslužnější své práci.

[Podrobnou literaturu viz v Děj. české lit. od Jaroslava Vlčka, v Dějinách lit. čes. od J. Jakubce a v Literatuře české XIX. st. Díl I.]

HLAVA V.

Osvícenství u jižních Slovanů.

Ideje osvícenské projevily svůj účinek především u těch Jihoslovanů, kteří byli v bezprostředním spojení se západní Evropou, u Slovinců, Chorvátů a jedné části Srbův. Prostředníkem nových proudův osvětných bylo tu hlavně Rakousko, z části i Italie.

V Rakousku výsledkem tendencí osvícenských byly liberální reformy Marie Terezie a Josefa II. Lid byl jimi aspoň z části zbaven dotavadního útisku se strany vrchnosti a zakládáním škol a rozumější metodou vyučovací dbalo se o jeho duševní povznesení. Zakládány byly učené společnosti, jejichž účelem bylo pečovati o potřeby národní vzdělanosti. Zvláštní péče věnována byla při tom poznání domácí historie a studiu moderních jazyků. Tím byl zároveň vzbuzen nový zájem pro národní literaturu.

1. Slovinci.

Buditelům slovinským nastával dvojí úkol: předně opatřiti pro školy a pro poučení lidu potřebné knihy; tohoto úkolu podjali se spisovatelé Pohlin, Kumerdej, Japelj a Linhart. Za druhé bylo potřebí položiti základy umělé poesie domácí. V té příčině první skladatelé veršů přiklonili se k soudobému básnictví německo-rakouskému. Rakouští básníci němečtí okolo r. 1770 libovali si ještě v idylických básních z doby rokoka, v patetických ódách, v epigramech, didaktických básních a bájkách. Takové vzory měli první veršovci slovinští, znajíce je větším dílem z vídeňského „Musenalmanachu" (1777).

Velikou překážkou rychlejší obnovy kulturní a literární činnosti bylo, že Slovinci nebyli ani národně ani literárně sjednoceni. Téměř až do r. 1843 neměli společného literárního a kulturního střediska; nebylo u nich ani jednotného vědomí národního, místo něho převládal jakýsi patriotism lokální. Jednotlivci cítili se jako Kraňci, Korošci, Štajerci, Primorci, nikoliv jako národní celek Slovinci. Nebylo ani jednotného pravopisu ani jednotné řeči spisovné; spisovatelé z různých kraju psali v místním dialektu, čímž se tříštila jednotná práce literární.

V popředí literární činnosti stál nejdříve *Marko Pohlin* (1735—1801), augustinian a profesor bohosloví ve Vídni. On první pečoval o vydávání knih pro lid, náboženských, poučných i zábavných. Vedle knih modlicích, katechismův a kázání, byly to knížky o počtářství, o hospodářských pracích „sedlákům k potřebě a pomoci“, kratochvilné hádanky a p. Horlivě se zabýval filologií, napsal německy mluvnici kraňskou (1768) a slovník německo-slovinsko-latinský (1781); pohříchu byly jeho gramatické práce téměř bezcenné. Za základ nevzal ani živou řeč lidovou, ani nepřihlížel k staršímu písemnictví z doby reformace, nýbrž tvořil pravidla mluvnická, formy i slova z vlastního domyslu. Domnívaje se, že slovinština nemá s dostatek vlastních slov, přejímal výrazy z němčiny a češtiny a nejvíce tvořil slova nová, často hrozné nestvůry.

Latinsky vydal Pohlin metriku a poetiku, která byla v podstatě pochybená, opírajíc se o metriku klasickou, nicméně poskytovala prvním veršovcům domácím jakýsi návod ke skládání veršů. Pohlin sám povzbuzoval své soudruhy k veršování; k jeho podnětu vydal *Felix Dev* (Janez Damascen) první slovinské almanachy „Pisanice“ (1779—1781). Svazek první obsahuje téměř jen básně příležitostné (na Marii Terezii, Josefa II., na mluvnici Pohlinovu a p.) v těžkých aleksandrinech, šestiměrech a dvouverších; v dalších svazcích jsou kromě toho lyrické básně v jednodušších strofách, dále básně výpravné podle vzoru německých „Moralische Erzählungen“, bájky, epigramy (upravené z němčiny nebo z Marciala) a překlady. Pokusem dramatickým je opereta „Belin“ od Deva, upravená podle Metastasia, k níž složil učitel Jakob Zupan hudbu. Dikce „Pisanic“ je ještě tvrdá, rytmus těžkopádný, — byly to první nesmělé a neumělé kroky nové poesie slovinské.

V Korutanech vydával náboženské knihy pro školu i lid jesuita *Ožbalt Gutsmann* (1727—1790). S jazykovými novotami Pohlinovými nesouhlasil a mluvnici slovinskou „Windische Sprachlehre“, kterou r. 1777 vydal, sestavil na základě korutanského nářečí a spisovného jazyka z doby protestantské. Svůj slovník „Deutsch-windisches Wörterbuch“ (1789) založil na živé řeči a zachoval v něm mnohá pěkná rčení lidová z Korutan. V Štyrsku vedle jiných spisovatelů, kteří vydávali církevní spisy, působil jako buditel *Leopold Volkmer* (1741—1816); skládal kostelní písně, světské básně společenské a bájky. Vzorem mu byl Gellert, Gleim a Lessing.

Zásluhou *Jurije Japelje* (1744—1807), kanovníka v Celovci, dostalo se Slovincům zase nového překladu celé bible (r. 1784 a 1786 Nový zákon, 1802 Starý zákon). O překladu tom Japelj začal s počátku pracovati s Blažem Kumerdejem, potom si přibral ještě jiné spolupracovníky. Nový překlad opřel o bibli Dalmatinovu, při čemž se snažil cizí výrazy a vazby nahraditi pěknými domácími.

Po stránce jazykové Japelj a jeho pomocníci řídili se mluvnicí Bohoričovou, nehledíce na výmysly Pohlinovy, a upravili překlad na svou dobu velice správný. Ze spojení horní kraňštiny Japeljovy a dolnokraňštiny Dalmatinovy vznikl nový typ spisovného jazyka, který se velice rozšířil. Pravidla jeho vyložil Japelj v mluvnici, která zůstala v rukopise. Pro potřeby školské Japelj pořídil velký katechismus, pro lid vydal epištoly a evangelia, sbírku Kázání a překlad mešních písní „Cerkvene pesmi". Skládal též světské básně obsahu mravně-poučného, které formálně znamenají pokrok od prvních pokusů „Pisanic". Své vrstevníky převyšoval literárním rozhledem, o čemž svědčí jeho překlady z Hagedorna, Gellerta, Kleista, Mendelsohna, Zachariäa, Pope atd.; překlady tyto nebyly však vytištěny.

Jmenovaní spisovatelé — byli to vesměs duchovní — položili první základy k nové literatuře slovinské a snažili se podle svých sil zkypřiti půdu, aby na ní mohly růsti plody bohatší a dokonalejší. O další vzrůst národního písemnictví velice se zasloužil baron *Zois*, který sám sice mnoho nepsal, byl však střediskem literárního hnutí v Lublani. *Žiga Zois* (1747—1819), syn italského obchodníka v Terstu, naučil se od své matky Slovinky slovinštině a vroucně si ji zamiloval. Nabyl důkladného vzdělání, zvláště ve vědách přírodních, a zjednal si široký rozhled v soudobé literatuře vlašské, francouzské a německé. Ve filosofii byl přívržencem francouzských encyklopedistů. Jeho dům v Lublani stal se středem tamní inteligence slovinské, kde se přední spisovatelé tehdejší scházeli. Zois dával jim ústně i písemně rady, tříbil jejich vkus a povzbuzoval je k činnosti literární. Sám sbíral staré knihy a listiny, zřídil si bohatou knihovnu, která obsahovala nejdůležitější spisy z doby reformace a poreformace, překládal vlašské arie do slovinštiny a dával je v zemském divadle zpívati od vlašských zpěváků operních. Jako rádce a štědrý mecenáš slovinských spisovatelů zapsal se zlatým písmem v literární dějiny Slovinců.

K jeho podnětu *Blaž Kumerdej* (1738—1805), učitel na orientální akademii ve Vídni, který dobře znal i jiné jazyky slovanské, začal sestavovati kritickou mluvnici a slovník jazyka slovinského; v slovníku pokračoval potom V. Vodnik. Dílo nebylo dokončeno, sebraný materiál byl později pojat do slovníku Wolfova.

Lepší úspěch měl *Anton Linhart* (1756—1795) — otec jeho byl Moravan v Kraňsku usazený, — jejž Zois povzbudil, aby se zabýval vlastivědou domácí. Výsledkem studií jeho byl obsáhlý spis historický „Versuch einer Geschichte von Krain", jímž probuzen byl zájem pro domácí historii a vzpruženo vědomí národní. Neméně vážný byl pokus Linhartův uvésti slovinštinu do divadla. K radě Zoisově upravil dvě veselohry „Županova Micka" (podle veselohry „Die Feldmühle" od Jos. Richtra) a „Veseli dan ali Matiček se ženi" (podle Figarovy svatby od Beau-

marchaise). Linhart obratně látku převzatou lokalisoval na domácí půdě a osoby přizpůsobil prostředí národnímu. Obě hry byly s úspěchem sehrány od ochotníků v lublaňském divadle.

Z družiny Zoisovy vyšel také první významnější básník slovinský *Valentin Vodnik* (1758—1819). Jako student seznámil se s Pohlinem, který mu vnukl lásku k mateřštině a povzbuzoval ho k básnění. V „Pisanicích" jsou uloženy první jeho pokusy básnické, ódy a jiné básně v strofách antických, psané slohem nabubřelým a retorickým, veršem těžkopádným a tvrdým. Jediná báseň, která prozrazovala nadání básnické, byl „Zadovoljne Krajnc", kypící zdravým humorem. Po těchto pokusech Vodnik na delší dobu se zamlčel. Plodnou činnost spisovatelskou rozvinul teprve, když se seznámil s Zoisem, jehož přičiněním se dostal do Lublaně, nejdříve jako kooperator, potom jako profesor poetiky na gymnasiu. K radě Zoisově: „Vše, co vychází z vašeho péra, budiž psáno v tónu lidovém a pro lid" začal vydávati kalendáře, z nichž by i nejširší vrstvy lidové mohly vážiti poučení. Jeho „Veliká Pratika" (1795—7) obsahovala vedle poučných statí a časových zpráv básničky, psané v duchu lidovém, slohem prostým a tónem veselým. Od kalendářů pokročil k novinám, vydávaje od r. 1797—1799 první slovinský časopis „Lublanske Novice", jejichž sloupce plnil větším dílem sám. R. 1806 uveřejnil drobný svazeček svých básní „Pesme za pokušino", sebraných i nových. Po formě značně se přiklonil k národním písním, jež sám pilně sbíral, v obsahu působili naň anakreontikové němečtí (Gellert, Gleim) a Anakreon sám, jehož básně překládal do slovinštiny. Když r. 1809 vznikla válka Rakouska s Napoleonem, Vodnik napsal jako duchovní pastýř městské gardy vojenské písně „Pesmi za brambovce" (domobrance) podle německých vzorů. Ve válce zvítězil Napoleon a mírem vídeňským bylo mu postoupeno Kraňsko, Gorice, Istrie s Terstem, horní Korutany a část Chorvatska. Napoleon připojil k nim ještě Istrii benátskou a Dalmácii s Dubrovníkem a utvořil nový státní celek, „Ilyrii", kterou spravoval generální guvernér francouzský v Lublani. Krátká doba francouzské okupace měla pro Slovince a Chorváty veliký význam, neboť za vlády francouzské uvedena byla slovinština a chorvatština jako jazyk vyučovací do škol, školství věnována vůbec veliká péče, zakládány akademie obchodní, průmyslové a rolnické, gymnasia, lycea, školy měšťanské a obecné. Svěží proud vzdělanosti francouzské nerušeně se řinul k Slovincům a Chorvátům. Vodnik byl tímto šťastným obratem věcí tak nadšen, že napsal vzletnou ódu „Ilirija oživljena", v níž velebil Napoleona jakožto obnovitele národů jihoslovanských. Jeho fantasii představovala se Ilyrie jako drahocenný prsten, spojující východ Evropy se západem; k oživené Ilyrii připínaly se vůbec nejkrásnější naděje v lepší budoucnost Slovinců a Chorvátů. Při reformě školství Vodnik horlivě spolupůsobil,

jednak jako školní inspektor, jednak jako spisovatel školních knih. Po pádu Napoleonově a odchodu Francouzu byl Vodnik od vlády rakouské pronásledován a s nepatrným výslužným dán do pense. Z této doby je jedna z nejlepších básní Vodnikových „Moj spominik", upřímný výraz vnitřní harmonie v duši básníkově.

Poesie doby osvícenské dosáhla ve Vodnikovi svého dovršení. Nebyl ještě vynikající básník a nepřinesl nových forem, ale upravil cestu básníkům příštím.

2. Chorváti.

Literatura osvícenská narážela na Chorváty, rozdělené v několik kulturních a literárních skupin, proto nebylo působení její všudy stejné.

V Dubrovníku projevoval se vliv francouzského klasicismu hlavně u básníků latinských a italských, kteří psali v duchu pseudoklasickém rozmanité básně příležitostné. Všeobecné oblibě těšil se Molière, jehož komedie byly hojně překládány a přizpůsobovány domácímu prostředí. Zřízeno bylo pro ně zvláštní divadlo v starém arsenálu „Orsanu".

K osvěžení literární činnosti v chorvatském jazyku osvícenství přímo nijak nepřispívalo. Naopak lze znamenati, že spisovatelů chorvatsky píšících ubývalo a vzmáhal se počet spisovatelů latinských a italských. Vydatnějšímu působení osvícenských ideí vadil i nepříznivý stav školství, které bylo v rukou duchovních, nejdříve jesuitů, potom piaristů, větším dílem cizinců (Vlachů), kteří chorvatské řeči nepřáli. Mnohé rodiny dubrovnické se odnárodnily a v obci se usazovali cizinci.

Ze vzdělavatelů chorvatské literatury zvláštní zmínky zasluhuje *Marko Bruerović* (1774—1825), rodem Francouz z Lyonu, jehož otec René Bruère byl v Dubrovníku konsulem. Bruerović oblíbil si chorvatskou řeč, skládal v ní básně, zvláště listy básnické, satiry, skladby příležitostné a epigramy, a to vesměs jazykem velmi uhlazeným a v tónu národních písní. Nejzajímavější byly jeho drobné komické výstupy a masopustní hry (maskerate), jako „Čupe", „Spravljenice" a komedie „Vjera nenadana", v nichž vtipně zobrazoval směšné typy ze života dubrovnického. Kromě básní chorvatských a překladů z básníků římských, psal i básně vlašské a latinské.

Mezi latinskými básníky zvláštní místo zaujímá *Gjuro Ferić Gvozdenica* (1739—1820), vychovanec jesuitů a biskupský vikář v Dubrovníce. Ve svých latinských básních vzdělával motivy z národních přísloví a vyličoval krásu přírody, život a obyčeje v Dubrovníce a jeho okolí. Ve zvláštním listě básnickém, zaslaném německému historiku Janu Müllerovi, pojednával o národních písních, o guslích, o metru a způsobu zpívání národních písní; všecko

to líčil podle spisu Fortisova „Viaggio in Dalmazia“. K listu svému přidal v latinském překladě dvě junácké písně jihoslovanské „Hasan aganica“ a „Banović Strahinja“ a několik písní lyrických. Složil také báseň na počest Kateřiny II. a Potemkina „Uzetje Očakova“.

V ostatní Dalmácii pokračovalo se v díle protireformačním a vydávány byly hlavně knížky obsahu nábožensko- poučného. Toliko dva spisovatelé pečovali také o literaturu světskou v duchu vlasteneckém. *Filip Grabovac* (1718—1750), františkán a polní kaplan dalmatských vojínů ve službách benátských, vydal sbírku pro zábavu a poučení lidu ve verších a v próze „Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga“ (Benátky 1747). V duchu národních písní vyličoval bývalou slávu Dalmácie, velebil její reky a opěvoval nové historické příběhy z boju s Turky. Benátská vláda nerada vidouc, že svým dílem budí vlastenecké a národní vědomí u svých krajanů, knihu jeho konfiskovala a uvrhla ho do vězení, kde zemřel.

Mnohem význačnější byla činnost *Andrije Kačiće Miošiće* (1702—1760), františkána a gvardiana kláštera sv. Martina na ostrově Brači. Kačić Miošić pojal plán složiti kroniku národa „slovinského“ (jihoslovanského) a vylíčiti v ní slávu, junáctví reků, pánů i celého národa, zejména v bojích s Turky. Výsledkem jeho práce byl „Razgovor ugodni naroda slovinskoga“, vydaný po prvé r. 1756, po druhé v rozšířené formě r. 1759. Dělí se ve dvě části; první, složená z větší části prózou, vypravuje dějiny od Aleksandra Velikého, „slovinského krále“, až do pádu Cařihradu, při čemž se velebí činy králů, reků a knížat jihoslovanských; druhá část, skládající se převahou z básní, vyličuje boje s Turky a opěvuje junáky a rody, kteří se v těchto bojích vyznamenali. První vydání obsahovalo pouze 41 písní, druhé 137. Látku k svému dílu Kačić Miošić vážil dílem ze spisů historických, dílem z tradice prostonárodní, sbíraje v lidu písně a pověsti o slavných bohatýrech a pradávných příbězích. Sebranou látku svérázně zpracoval a oděl formou, jakou mají národní písně. Proto jeho zpěvy byly pokládány za čistě národní a jako takové překládány do vlaštiny od Fortise, do latiny od Feriće, do němčiny od Herdera. Teprve zevrubnějším rozborem bylo ukázáno, že se zpěvy jeho liší od národních v obsahu tím, že jsou přizpůsobeny historické tradici, proto jsou prosty všech živlů mytických a fantastických, jimiž národní písně často oplývají. Dále jsou stručnější v komposici, není v nich epické obšírnosti a tolik figur básnických jako v národních a složeny jsou v rýmovaných verších desítislabičných. Kačić v předmluvě výslovně praví, že kniha jeho je složena pro prostý lid, který kromě „slovinského“ nezná jiného jazyka. Kniha jeho skutečně našla hojné čtenáře v nejširších vrstvách a dočkala

se četných vydání latinkou i cyrilicí; ona budila a posilovala národní vědomí a vedla posléze na stopu ryzí poesie národní jakožto osvěžujícího zdroje poesie umělé. Vuk Karadžić, P. Preradović a j. vážili z ní podněty k své činnosti ve prospěch literatury národní.

Kačić Miošić napsal kromě toho kroniku světa „Korabljica“ (1760) podle kronik latinských, italských a domácích. Složena je ze dvou částí; první vypravuje ve formě starozákonných povídek příběhy od stvoření světa až do Krista; druhá podává stručný přehled událostí na slovanském jihu od Krista až do doby spisovatelovy.

V Chorvatsku vlastním, t. j. u Chorvátů kajkavců byly poměry kulturní velmi neblahé. Úřední řečí byla latina a obcovacím jazykem vzdělanějších vrstev, šlechty a vyššího duchovenstva, vedle latiny němčina. Vzdělané obecenstvo čtlo knihy francouzské a německé, chorvatsky vydávaly se pouze knihy nábožensko-poučné a hospodářské, a to ještě v počtu velice skrovném. Censor chorvatských knih Antun Nagy — byl censorem v l. 1810—1818 — nedostal často po celý rok chorvátského rukopisu a srdečně se nad tím rmoutil, vytýkaje svým rodákům nedostatek lásky k rodnému jazyku. Vědecké práce z oboru theologie, historie, geografie, filologie a p. psány latinsky a veliká část jich zůstala ležet v rukopisích, takže neměly vlivu na rozvoj vzdělanosti. Jako jinde tak i v Chorvatsku k šíření osvěty a civilisace nemálo přispívalo svobodné zednářství. Hr. Ivan Dražkovič a Niczky založili chorvatské lože zednářské, do nichž vstupovala šlechta i duchovenstvo.

Členem svobodných zednářů byl také biskup záhřebský *Maksimilijan Vrhovac* (1752—1827), statečný obránce samostatnosti chorvatské na sněmích uherských, jenž se horlivě staral o šíření osvěty a vzdělanosti v zemi. Jako rektor theologického semináře v Záhřebě, potom jako rektor ústředního semináře pro Uhersko a Chorvatsko v Budapešti, prospěšně působil svými svobodomyslnými a osvětovými snahami na vychování mladé generace duchovních. Jmenován byv biskupem v Záhřebě, založil tam r. 1794 vlastní knihtiskárnu, z níž vycházely knihy pro poučení lidu; jeho péčí uspořádána a rozšířena byla knihovna záhřebské kapituly, která poskytovala mladým duchovním příležitost k náležitému vzdělání. Podřízené duchovenstvo důtklivě vyzýval, aby sbírali zvláštní lidové výrazy, národní písně a přísloví, zaznamenávali názvy starých knih z biblioték a archivů farních dokládaje, že je toho potřebí, aby krása, bohatství a dobré vlastnosti ilyrského jazyka mohly býti důkladněji prozkoumány a rozmnoženy. Jsa v písemném spojení s Dobrovským, Kopitarem a předáky literatury srbské a slovinské, usiloval též o jednotu spisovné řeči a ortografie mezi Chorváty.

Jediný kněz, který ocenil vlastenecký význam výzvy biskupovy, byl *Tomo Mikloušić* (1767—1833), spisovatel velmi plodný a všestranný, který psal, překládal nebo k tisku upravoval rozmanité spisy pro lid, jako kalendáře, spisy hospodářské, knihy nábožného a mravoučného obsahu. Šafaříkovi zasílal příspěvky k dějinám jihoslovanského písemnictví. Hlavním jeho dílem byl „I z b o r d u g o v a n j s v a k o v r s n e h" (r. 1821), jakási prostonárodní encyklopédie, v níž pojednával o původu a prvotních dějinách Slovanů a Ilyrů, podával zprávy o spisovatelích a tiskárnách chorvatských, poučoval o hospodářství a otiskoval chorvatská přísloví, sentence a písně, jež k vyzvání Vrhovcovu byl sebral. V zajímavé předmluvě povzbuzoval své krajany, aby řídíce se příkladem Maďarů, dbali o povznesení a zušlechtění své mateřské řeči. „Jazyk Maďarů zaujal již vynikající místo mezi předními jazyky Evropy... Zdali by to nemohlo býti i s jazykem chorvatským, který počtem slov daleko předčí mnohé jiné řeči? Já se toho štěstí nedočkám, ale i v hrobě budu o něm myslit a dočkám se chvíle, že příští domomilci s vděčností jména mého budou vzpomínat. Byl — řeknou — kdysi člověk, jediný ve vlasti, který horoucně toužil oslaviti Chorvatsko povznesením řeči, leč ti, kteří ho chtěli podporovati, nemohli, ti zase, kteří mohli, nechtěli." Za zvláštní zásluhu přičítá se Mikloušićovi vydávání chorvatských (kajkavských) dramat, která se hrála v záhřebském semináři, jako „Ljubomirović" od M. Jandriće, „Diogeneš" a „Grabancijaš dijak" od Brezovačkého a j. Chovanci semináře záhřebského rozvíjeli v této době horlivou činnost divadelní a místo dřívějších dramat z jesuitského repertoáru předváděli upravené hry německých dramatiků, K. Eckartshausena, Kotzebue, Ifflanda, Stephanieho, Spiessa, atd. Většina těchto dramat zůstala však v rukopise.

Původní veselohru napsal *Tito Brezovački* (1760—1805) s názvem „M a t i j a š G r a b a n c i j a š d i j a k". Zosnována je na národní tradici o čarodějníku (G r a b a n c i j a š souvisí se slovem n e g r o m a n c i e), obsahuje ostrou satiru na společenské poměry tehdejší doby a vyznačuje se zdravým humorem. Kromě dramat („Diogeneš ili sluga dveh zgubljeneh bratov", „Sveti Aleksij") psal satirické básně a povídky do kalendářů Mikloušićových.

O vzdělání lidu, zvláště mládeže, pečoval *Jakob Lovrenčić* (1787—1842), „instinski domorodec"; psal ódy, povídky mravoučné, anekdoty, dramata, větším dílem překlady z němčiny. Z předmluv k jeho spisům lze poznati, jak dbal o šíření vědomí národního a jak těžce nesl lhostejnost obecenstva k literatuře domácí.

Ve stopách Mikloušićových kráčel *Ignacie Kristijanović* (1796—1884); vydával pěkný kalendář „Danica zagrebačka", pořizoval pro mládež knihy školní, psal a překládal poučné spisy pro lid. Na podnět Šafaříkův sbíral národní písně a přísloví a vydával je ve svých kalendářích. K radě Kopitarově sepsal mluvnici kajkavského

nářečí a psal až do své smrti kajkavsky, i když štokavština byla veřejně přijata za jazyk spisovný.

V Slavonii, když byla r. 1699 osvobozena od Turků, snažili se zanedbané vzdělání povznésti františkáni a potom jesuité, kteří zakládali hojné školy. Z jesuitů ve prospěch vzdělání obecného úspěšně pracoval *Antun Kanižlić* (1700—1777), který skládal školní knihy pro děti a nábožensko-poučné spisy pro lid. Psal pěkným slohem, zajímavě a poutavě, a tím získal mnoho čtenářů. O jeho nadání básnickém svědčí duchovní román ve verších „Sveta Rožalija", jehož ozdobou jsou pěkné popisy přírodní, uhlazená dikce a jemné vložky lyrické. V próze napsal veliké dílo polemicko-historické „Kamen pravi smutnje velike", v němž pojednával se stanoviska římsko-katolického o rozluce církve východní a západní a odsuzoval toho, kdo rozdělil Jihoslovany ve dva nábožensky nepřátelské tábory.

Školské reformy za Marie Terezie a Josefa II. vydatně prospěly všeobecnému vzdělání. Založeno bylo gymnasium v Osijeku (1766) a ve Vinkovcích (1770), počet vzdělaných lidí vzrůstal, zvláště ve Vojenské Hranici, a vedle písemnictví nábožensko-poučného počala se rozvíjeti i literatura světská.

Nadšeným stoupencem osvícenství byl slavonský spisovatel *Matija Antun Reljković* (1732—1798). Pocházel z rodiny hraničarské, záhy vstoupil do vojska, v bitvě u Vratislavi (1756) upadl do zajetí a dopraven byl do Frankfurtu n. Odrou. V zajetí mnoho četl, naučil se německy a francouzsky a seznámil se s názory osvícenskými. Vida kulturní rozvoj v Německu, vzpomínal na svou domovinu a srovnávaje její bídný stav se vzdělaností, kterou poznal v cizině, umínil si, že napíše knihu, v níž by rodáky své poučil, čeho třeba k jejich povznesení. Knihu svou nazval „Satir iliti divji čovik" a vydal ji r. 1762 v Drážďanech. Složena je ve verši desítislabičném, ale není to vlastně báseň, spíše veršovaná próza, jejímž cílem bylo poučení. Vylíčiv v ní nejdříve přírodní krásy Slavonie a její slavnou minulost, ukazoval na úpadek mravní i hospodářský za tureckého panství, přísnou kritikou stíhal národní a společenský život, ostře šlehal zlozvyky a předsudky svých krajanů a se stanoviska osvícenských názorů zavrhoval staré zvyklosti a obyčeje lidové. Přesvědčivě mluvil k srdci a svědomí národa, aby ho probudil z duševní zatemnělosti, a stavěl mu před oči, na jaké výši kulturní je sedlák v německé zemi, ve Slezsku nebo v Sasku. Kniha jeho kreslíc nepokrytě skutečný život lidu v Slavonii, způsobila silný dojem, byla pilně čtena a častěji otiskována. V druhém, změněném vydání Reljković radostně mohl konstatovati, že si krajané jeho již mnohý pokrok ve vzdělanosti osvojili.

Po návratu svém do vlasti Reljković snažil se podle svých sil povznésti vzdělání ve svém okolí. Napsal slavonsko-německou mluv-

nici „Nova slavonska i nimačka gramatika“ (1767), která se rozšířila a v krátké době se dočkala trojího vydání. Pro mládež upravil překlad Esopových, Fedrových a Bidpajových bájek, z latiny přeložil spis o přirozeném právu „Postanak naravne pravice“ a vydal sbírku mravně filosofických rozprávek „Nek je svašta ili sabranje pametnih riči“. Osvětové snahy jeho narazily na silný odpor duchovenstva, nicméně mnoho přispěly k duševnímu pokroku v Slavonii. K zásadám jeho se hlásili a „Satira“ jeho proti odpůrcům obhajovali *Vid Došen* v básni „Jeka planine“ a *Adam Tadija Blagojević* v básni „Pjesnik putnik“. Když Reljković r. 1798 ve Vinkovicích zemřel, bylo o něm v matrice zemřelých pochvalně poznamenáno, že byl „pater pauperum, exemplar virtutum“.

Vytříbený vkus a skutečné nadání básnické ze všech současných básníků slavonských prokázal františkán *Matija Petar Katančić* (1750—1825), posléze humanistický profesor na universitě v Pešti. Slynul širokým vzděláním, dobře znal starou i novou poesii klasickou a všímal si i národních písní. Sbírka jeho latinských a slavonských básní s názvem „Fructus auctumnales“ (r. 1794) obsahuje ódy, selanky a básně v umělých strofách antických. Učená díla z oboru historie, geografie a filologie ilyrské psal latinsky. Básně jeho i překlad Písma sv., který vyšel po jeho smrti, svědčí o mistrném ovládání jazyka mateřského.

3. Srbové.

Až do st. XVIII. měla pouze skrovná část západních Srbů podíl v kultuře západoevropské, Srbové na východě vězeli v tuhé porobě turecké a nejevili téměř žádného hnutí duševního. Za válek rakousko-tureckých v XVII. st. přestěhoval se veliký počet srbských rodin (r. 1690 najednou asi 100.000 lidí s patriarchou Arsenijem III. Crnojevićem v čele) do východní Slavonie a do jižních Uher a tímto přesídlením dostali se Srbové v užší styk se vzdělaností západoevropskou. Příkladem Chorvátů a Maďarů začali se starati především o školství jakožto základ národní vzdělanosti. Nenalézajíce ve svém snažení dosti účinné podpory u vlády vídeňské, obrátili se na cara ruského Petra Vel., žádajíce z Ruska pravoslavné knihy a učitele. Na rozkaz carův poslal jim synod r. 1724 za učitele *Maksima Suvorova*, který přivezl s sebou potřebné knihy, slabikáře a mluvnice a usadil se v Karlovcích, kde založil „slavenskou školu“ pro duchovní a učitele. Později přibylo do Karlovcu ještě 7 jiných učitelů, větším dílem chovanců kijevské duchovní akademie, s Emanuelem Kozačinským v čele, a zřídili tam „latinsko-slavenskou školu“. Jako v Karlovcích tak i v jiných městech zakládány byly školy, k čemuž nemálo přispívala i reorganisace školství za Marie Terezie. Ve školách srbských učilo

se hlavně církevním předmětům, něco málo latinskému jazyku a předmětům světským. R. 1791 zřízeno bylo první srbské gymnasium v Karlovcích a r. 1794 i bohoslovecký ústav. Založení těchto dvou vyšších škol mělo nemalou důležitost nejen pro vzdělání učitelstva a duchovenstva, nýbrž i pro pozvolný rozvoj národní kultury a literatury.

S počátku užívalo se ve školách ruských slabikářů a mluvnic od Meletia Smotryćkého. Když pak vláda vídeňská zakázala dovoz knih z Ruska, byly tyto knížky přetiskovány v Rumniku (v Malém Valašsku). Kromě toho byly církevní i světské knihy tištěny v Benátkách. Srbové domáhajíce se vlastní knihtiskárny, vymohli si aspoň tolik, že r. 1769 bylo dáno universitnímu knihtiskaři Jos. Kurzbekovi ve Vídni právo tisknouti řecké, ilyrské, srbské, rumunské a armenské knihy. R. 1792 koupil s dovolením vládním Srb Stefan Novaković knihtiskárnu Kurzbekovu a ponechal ji ve Vídni, kde se tiskly srbské knihy. Ve Vídni vycházely také první srbské noviny, r. 1791 s názvem „Serbskija Noviny“, od r. 1792 „Slavenno-serbskija vědomosti“. R. 1796 knihtiskárna tato byla prodána universitní knihtiskárně maďarské a převezena do Budína, kde se od té doby tiskla většina srbských knih.

V XVI. a XVII. st. byl obvyklý v Srbsku jako spisovný t. zv. jazyk srbuljský, t. j. církevně slovanský s příměsí srbštiny. Tohoto srbsko-slověnského jazyka užívali také v Uhersku přepisovači srbských církevních knih, jimž se říkalo „Račani“ podle kláštera Rači v Srbsku. Působením ruských knih, učitelů a ruského způsobu vyučování ujímal se však jazyk rusko-slověnský, který v církvi, ve škole a v písemnictví úplně vytiskl starý jazyk srbuljský. Prostému lidu byl však jazyk rusko-slověnský nesrozumitelný a všeobecné vzdělání nebylo jím podporováno. Na konci XVIII. st. byli spisovatelé srbští v otázce spisovné řeči a písma rozdvojeni; spisovatelé církevní a konservativní drželi se řeči rusko-slověnské a azbuky církevně-slovanské a pokrokovější dávali přednost národní řeči a azbuce graždanské. Spory o spisovnou řeč a pravopis ukončeny byly teprve vítězstvím reformy Vuka Karadžiće.

Národní vědomí budilo a posilovalo se nejvíce vzpomínkami historickými. *Jovan Rajić* (1726—1801), rodem z Karlovců, odchovanec kijevské akademie, archimandrit kláštera v Kovile, vydal obšírné dílo historické „Istorija raznych slavenskih narodov, najpače Bolgar, Chorvatov i Serbov“ (Vídeň 1794—5, ve 4 dílech), první systematický spis, v němž vylíčena s vlasteneckou tendencí minulost nejen srbského národa, nýbrž i sousedních zemí. Hlavním pramenem byla mu rukopisná kronika *Djordje Brankoviće* (zemřel r. 1711 jako politický vězeň v Chebu). Ačkoliv historie Rajićova byla psána těžkým jazykem

rusko-slověnským a zabarvena středověkým duchem mnišským, přece svou vlasteneckou vroucností mocně působila na národní vědomí Srbův a byla jim hlavním zdrojem historických vědomostí na konci XVIII. st. a v první polovici st. XIX.

Rajić pokoušel se také v poesii a náleží mezi první spisovatele srbské, kteří skládali verše. Za vlivu ruské pseudoklasické poesie napsal alegoricko-historickou báseň „Boj zmaja sa orlovi", v níž opěvoval boje spojeného Rakouska a Ruska s Turky v létech 1788—1790. Z ruského převzal i třináctislabičný verš s cesurou po sedmé slabice, jak byl tehdy podle vzoru polského obvyklý v poesii ruské. Srbsky upravil a tiskem vydal tragedii o smrti posledního cara srbského Uroše, kterou napsal rusky Eman. Kozačinskij, rektor latinsko-slověnské školy v Karlovcích. Skládal též duchovní písně a vzdělal podle německého sbírku anekdot s názvem „Cvětnik". Rajić byl vůbec spisovatel velice plodný; tiskem vydal 18 spisů, nejvíc theologického obsahu, a v rukopise jich zůstalo ještě mnoho.

O vzdělání a osvícení lidu neúnavně pečoval *Zaharija Stefanović Orfelin* (1726—1785), spisovatel neobyčejně plodný a mnohostranný, spíše nadaný samouk, než odchovanec školského vzdělání. Psal na rozdíl od Rajiće a jiných současných spisovatelů z větší části jazykem národním, užívaje písma graždanského. Pokusil se vydávati první srbský a vůbec jihoslovanský časopis „Slaveno-serbskij magazin" (vyšla jen jedna kniha r. 1768 v Benátkách); byl to sborník básní, povídek a naučných článků, původních i přeložených, k užitku a zábavě čtenářů se zajímavou předmluvou, v níž Orfelin objasnil své racionalistické a osvícenské tendence a stanovil první v srbské literatuře široký program osvětové práce. Jiné jeho vzdělavatelné spisy týkaly se mluvnice, historie a přírodních věd. Vlasteneckým duchem je provanuta jeho báseň „Plač Serbiji" (vyšla též v jazyce rusko-slověnském s názvem „Gorestnyj plač slavnyja inogda Serbiji"), v níž truchlil nad tragickým osudem národa srbského v minulosti i v době přítomné, kdy cizí (rakouská)vláda obmezuje jeho svobodný život. Byl to první tištěný plod se zřejmou tendencí protirakouskou. Připisuje se mu též anonymně vydaná vlastenecká píseň o bitvě na Kosově. Ideálem osvíceného panovníka byl mu car Petr Veliký, jehož život a slavná díla vylíčil ve zvláštním spise (Benátky 1772). Velebil ho jako „osvícence", filosofa na trůně a reformátora, který nauky a umění začal šířiti v zemi, kde měla dříve hloupost a divokost převahu. Literární činnost Orfelinova má ten důležitý význam, že tvoří nenáhlý přechod od staré církevní literatury, psané jazykem rusko-slověnským, k nové, světské a osvícenské literatuře, založené na národním jazyku. Nejen po stránce formální, než i svými snahami osvícenskými je přímým předchůdcem Dositeje Obradovića.

Dositej Obradović (1742/3—1811), přední buditel srbského národa a nejrázovitější představitel osvícenství mezi Jihoslovany, zjednal si ohromné zásluhy o pokrok srbské kultury a literatury. V něm je téměř vtělena instinktivní touha srbského lidu po všestranném vzdělání a kulturním obrození. Narozen ve vsi Čakově v Banátě, záhy osiřel a žil u svých strýcu. Jako 14letý hoch utekl z Temešváru, kde se učil u kupce s koberci, a vstoupil do kláštera Hopova na Fruškě Hoře. Tam dychtivě četl nejen spisy církevní než i světské a zatoužil po dokonalejším vzdělání. Nenalézaje v klášteře porozumění pro své duševní snahy, opustil r. 1760 Hopovo a vyhledal si místo učitelské v sev. Dalmácii. Ušetřiv si něco peněz, vydal se po třech letech na cesty za vzděláním, ale nemoc přinutila ho brzy vrátit se do sev. Dalmácie k povolání učitelskému. Když se úplně zotavil, odjel na Sv. Horu, kde se učil řecky, tři léta se vzdělával v Smyrně „na řecké vysoké škole" a odtud se vrátil zas do Dalmácie. R. 1771 odešel do Vídně, kde se živil vyučováním vlašskému a řeckému jazyku, sám pak se učil latinsky a francouzsky. Ztráviv šest „užitečných a radostných let" ve Vídni, cestoval po Italii, z Livorna odplul na ostrov Chios, kde zůstal rok jako učitel vlašské řeči. Z Chiosu přes Cařihrad a Černé moře odjel do Jas v Multánsku a přijal tam místo domácího učitele v rodině rumunského arcibiskupa. S ušetřenými penězi vydal se přes Polsko a Slezsko do Halle a na universitě poslouchal přednášky o filosofii, estetice a přírodní theologii. Nějaký čas žil také v Lipsku, načež odcestoval do Paříže a do Londýna, snaže se doplniti své vzdělání. Od r. 1785 zdržoval se zase jako učitel francouzské a italské řeči ve Vídni, odkudž si vyjel na pozvání srbského generála Zoriće na Rus. R. 1802 přesídlil se do Terstu když mu srbští kupci zajistili podporu, aby mohl psáti srbské knihy. Povstání v Srbsku r. 1804 s nadšením uvítal, sbíral příspěvky pro povstalce a sám obětoval vše, co měl. V básni, kterou složil na povstání Srbů, zaníceně volal: „Ustani, Serbijo — davno si zaspala, — u mraku ležala, — sada se probudi, — i Srblje uzbudi!". Od r. 1807 žil v Srbsku a otevřel v Bělehradě Velikou školu; mezi prvními žáky jeho byl slavný potom Vuk Karadžić. V Srbsku zorganisoval školství a jmenován byl ministrem osvěty. V pilné práci stihla ho smrt r. 1811. Pomník jeho ozdoben nápisem, jaký si sám přál: „Ovde leže njegove srpske kosti. On je ljubio svoj rod! Večna mu pamet!".

Svou pout za vzděláním a dojmy, jichž nabyl cestami po Evropě, vylíčil v poutavé a poučné autobiografii „Život i priključenija" (1783), kterou vydal v Lipsku. Předvádí tu živé obrazy rozmanitých krajin a lidí, líčí jejich vzdělání, mravy a způsob života a poučuje své krajany, v čem jich mohou následovati. Mistrně kreslí krajinné obrázky z divoké Albanie, velkoměstský a rušný život ve Vídni, čarovnou přírodu jižní na ostrově

Chiu, velkolepou bouři na Černém moři a p. Všady je vetkáno plno zajímavých postřehů a poutavých výjevů. A celá kniha je prohřáta vroucí láskou k národu, spojenou s láskou ke všemu člověčenstvu, je prodechnuta živou věrou v člověka, v možnost zdokonaliti jeho mravy prostředkem vzdělání a osvěty. Sloh jeho je prostý, jasný a živý, výklad přesvědčivý a nabádavý. S jakým zápalem vlasteneckým knihu svou skládal, možno poznati již z věnování, kde praví: „Tobě, o přelíbezný a sladký slavenosrbský národe, posvěcuji tento plod jakož i plody a oběti svého péra, které budou ještě následovati. Vám, drazí obyvatelé Srbska, Bosny Hercegoviny, Černé Hory, Dalmácie, Chorvatska, Srěmu, Banátu i Bačky, vám i vašim vnukům s horoucím a plným lásky srdcem tuto svou malou, ale upřímnou práci odevzdávám..."

Účelem druhého spisu Obradovićova „Sověti zdravago razuma" (1784) bylo převésti na srbský jazyk „překrásné myšlenky učených lidí", posíliti rodiče v jejich snaze dáti dětem pravé vzdělání, roznítiti v srdcích mládeže srbské božskou jiskru k učení a ctnosti. Čtenář našel tam poučení o lásce k Bohu, k lidem a sobě, o ctnostech a vášních lidských, o lásce ke všemu lidstvu, neboť z takové lásky plyne pokora, poslušnost zákonu, blahovůle, počestnost a čistota srdce.

K poučení mládeže Obradović vydal sbírku bájek („Basne" 1788), jež vzdělal podle bájek Ezopových, Fedrových, Lessingových atd. Vybíral si z nich jen takové příběhy, jimž mohl vtisknouti své myšlenky. Poučení, jež k bájkám připojoval, přizpusoboval národnímu životu srbskému a jeho potřebám. Rozmanité články poučné, větším dílem překlady z Adisona v časopise „Spectator", shrnul Obradović v díle „Sobranije raznih nravoučitelnih veštej" (1793). Podle italského pedagoga Soavi vyložil pak úplnou mravouku v knize „Etika ili filozofija naravoučiteljna" (1803). Řada spisů jeho, jež zanechal v rukopise, byla uveřejněna po jeho smrti. Sebrané jeho spisy byly vydány po prvé v l. 1833—45; nejúplnější je vydání z r. 1911 v Bělehradě.

Dositej Obradović postavil si za hlavní účel své spisovatelské činnosti sloužiti svými spisy lidu, učiti a vzdělávati ho. Jeho poučné a vzdělavatelné spisy proniknuty jsou ideami věku osvícenského, prohřáty věrou ve vysoký význam lidského rozumu a prodechnuty morálkou, přizpusobenou k nejobyčejnějším zjevům skutečnosti. Jedním z hlavních jeho úkolů bylo naučiti lid svobodně myslit, ježto podle jeho mínění na svobodě myšlení závisí každá jiná svoboda. Jednotlivec, národ a lidstvo může žíti a rozvíjeti se jen na základě zdravého rozumu. Rozum je podle jeho mínění nejen podmínkou mravnosti, nýbrž i nejvyšší instancí ve věcech náboženských. Proto Obradović bojoval proti náboženskému fanatismu a mnišské pověrčivosti, důrazně vytýkal rozmanité vady

domácího duchovenstva, nevzdělaného a oddaného vnější obřadnosti bez pravé vnitřní zbožnosti, doporučoval náboženskou snášelivost a reformu církve podle zásad zdravého rozumu. Zejména těžce nesl, že se národ srbochorvatský z příčin náboženských od sebe rozděluje. „Srdce mě bolí, když pomyslím, že se lidé, náležejíce k jednomu a témuž národu v Dalmácii, v Chorvatsku a Slavonii, věříce v jednoho a téhož Krista, nenávidí, ukřivďují si, pronásledují se a utiskují druh druha!“ Po jeho mínění všecka náboženství mají právo na eksistenci, pokud jsou založena na lásce k bližnímu. Praktická morálka, plynoucí z tohoto učení, je jednoduchá, jasná a všem přístupná. Zní: Jednej s jinými tak, jak si sám přeješ, aby jednali s tebou! Aby člověk plnil tento nejvyšší příkaz lásky, k tomu není potřebí ani relikvií, ani obrazů svatých, ani postův a p.

Jako pravý lidumil Obradović vřele se ujímal dělného lidu proti útisku mocných a bohatých ukazuje, že prostý, pracovitý lid má stejné tělo a krev jako velmoži a boháči, stejně vládne duší a darem slova, cítí dobro i zlo, jež mu třeba snášeti. V názorech svých na ženu Obradović předstihl svou dobu. Žádal pro ni stejná práva a stejné vzdělání, jakého se dostává mužům. V „Radách zdravého rozumu“ načrtal celý program vzdělání ženského, mezi předními předměty vytkl historii, geografii, logiku a praktickou filosofii. Zvláštní něhou a úctou k ženám dýší na př. tato slova: „Ženský rode, předrahé dcery, sladké sestry, drahé milostenky, ctihodné a svaté rodičky lidského pokolení, vy u křesťanů nejste zavírány jako bídné robyně, jste svobodny, jste velitelky: užívejte jen k dobru své svobody a své mírné a sladké vlády! Všecko na vás závisí. Budete-li vy počestné, hodné, mravné a osvícené, budou i vaše děti, jestli jim jen vy budete bohyněmi moudrosti, jako jste jim i zrození. I tak se vámi celý národ osvítí a tehdy vám bude čest i sláva i chvála na věky věkův“.

Láskou k národu sálají všecky jeho spisy. Při tom byl i výmluvným hlasatelem shody srbochorvatské, spatřuje v Srbech a Chorvátech jeden jediný národ, rozdělený toliko náboženstvím.

Obradović otevřel literatuře srbské novou dráhu a ukázal, jakým směrem se má rozvíjet, aby se stala živým orgánem duševní činnosti národní a prostředkem k šíření osvěty a vzdělanosti. Aby byla národní, bylo třeba uvésti do ní živý, národní jazyk. Řeč jeho není ještě zcela prosta zbytků starého způsobu, nicméně je do té míry národní jako u žádného z jeho vrstevníků.

Dositej Obradović byl první spisovatel srbský, jehož knihy vnikly i za hranice Srbska k Chorvátům, Bulharům a Rumunům a působily na jejich duševní rozvoj. Učení jeho neobešlo se bez prudkého protivenství, zvláště od duchovenstva; došlo i k tomu, že nepřátelé pálili jeho spisy. Ale myšlenky jeho o národní kultuře

a literatuře nezapadly v zapomenutí, nýbrž přinášely utěšené plody.

Od té doby začalo se více dbáti písemnictví naukového pro poučení lidu. Jednotliví spisovatelé jali se překládati nebo sestavovati pro srbskou mládež učebnice z rozmanitých oborů vědních, z fysiky, geografie, přírodopisu, morální filosofie a p. V té příčině nejvíce proslul *Pavle Solarić* (1779—1821), který napsal obšírnou geografii a seznamoval srbské čtenáře s filosoficko-mravními názory německých, anglických a vlašských spisovatelů, převáděje jejich spisy do srbštiny. Hmotné prostředky nové literatury byly ovšem skrovné, kruh čtenářstva neveliký. Střediskem literárního života byla vlastně Vídeň, kde vycházely „Srbské Noviny". Vydávání knih bylo vázáno monopolem universitní knihovny v Pešti, na kterou bylo z Vídně přeneseno právo tisknouti v Rakousku srbské knihy. Teprve r. 1831 monopol tento přestal. Důležitou událostí bylo založení vědeckého časopisu „Srbských Letopisů" v Novém Sadě, v prostředí Srbů samých. Letopis vycházel s počátku na útraty novosadského knihkupce Kaulićije, ale hmotné prostředky brzy došly. Tyto peněžní nesnáze vedly k založení „Matice srpské" v Pešti. Matice srpská převzala vydávání „Letopisů" a důležitý tento časopis, věnovaný srbské historii a literatuře, byl zabezpečen.

První sbírku veršů v nové srbské literatuře vydal *Aleksije Vezelić* (1753—1792), dozorce pravoslavných škol rumunských v okrese velkovaradském. V duchu pseudoklasickém napsal zpěv „Kratkoe napisanie o spokojnoj žizni" (1788), který vedle nábožensko-poučných úvah obsahoval pochvaly na vážnější Srby všech stavů; jako báseň je tato práce bez ceny, zajímavá je pouze svými osvícenskými názory.

V poesii na delší dobu zavládl Gessnerovský idylism a ódická poesie v duchu pseudoklasickém. Předním a téměř jediným básníkem srbským byl tehdy *Lukijan Mušicki* (1777—1837), obětavý podpůrce literárních a osvětových snah. Básně jeho byly svého času velice chváleny, nejvíce lyricko-epická báseň „Glas arfe šišatovačke" (Mušicki byl archimandritem kláštera šišatovackého), kterou napsal nejdříve srbsky, potom ji uvedl do řeči srbskoslověnské. V jeho poesii jsou zastoupeny hlavně ódy, poslání, eklogy a epigramy. Horác a Klopstock byli předními jeho vzory. Z Horáce, jehož spis o umění básnickém znal z paměti, vybíral si strofické formy, ale stopy měřil podle přízvuku rusko-slověnského, neohlížeje se na přízvukování srbské. Verše jeho byly vůbec těžkopádné, pracně sestavené a cizí duchu srbskému. Po obsahu opěvoval srbský národ, jazyk, víru a slovanskou vzájemnost. Navázal přátelské spojení s Dobrovským, Kopitarem, Šafaříkem, kterým posílal zprávy o literatuře srbské, sbíral národní písně a jiné k sbírání povzbuzoval a sestavoval mluvnici jazyka srbského.

Psal srbsko-slověnsky hlavně proto, že se domníval, že by se srbo-slověnština nejlépe hodila za společný jazyk všech Slovanů.

S dramatickou literaturou seznamoval Srby *Emanuilo Janković*. Po něm pečoval o divadlo srbské *Joakim Vujić* (1772—1847), pořádaje divadelní představení, nejdříve mezi Srby v Uhersku, potom i v Srbsku. Repertoár obstarával sám, překládaje veselohry, rodinná a historická dramata německých dramatiků, zvláště Kotzebue.

Zábavnou prózu obstarávali *Gligorije Trlajić* (1766—1811) a *Atanasije Stojković* (1773—1832), oba profesoři v Rusku, převádějíce mravoučné romány do srbštiny. Vlastním zakladatelem srbského romanopisectví byl *Milovan Vidaković* (1780—1841), první spisovatel v nové literatuře srbské, zrozený v Srbsku samém. Činnost svou zahájil skládáním nábožných písní a církevních legend, které se v lidu hojně rozšířily. Ale nejvíce proslul jako romanopisec; znamenaje totiž u svých rodáků chuť k zábavnému čtení, začal psáti původní romány nebo je po srbsku upravoval, opíraje se o německé povídky rytířské a filosoficko-poučné romány. Skladbami svými chtěl poučovati a vzdělávati čtenáře, proto dbal více o poučnou tendenci než o uměleckou formu, která je velice slabá. Uměl však poutavě vypravovati a tím, že volil často látky z domácí historie a velebil srbskou minulost, knihy jeho budily sebevědomí národní a lásku k vlasti.

4. Bulhaři.

Kulturními proudy evropskými nejméně byli dotčeni **Bulhaři**, jež svíralo dvojí kruté jho, v životě světském se strany Turků, v životě duševním a náboženském od Řeků.

Po nešťastných obou pokusech svrhnouti turecké jho — r. 1595 ve východním a r. 1688 v západním Bulharsku — nastalo neslýchané pronásledování bulharského obyvatelstva, které zbaveno jsouc všech lidských práv, vydáno bylo na pospas sveřepému a krutému nepříteli. Turci nejen hmotně křesťany vyssávali a nemilosrdně odírali, nýbrž uráželi je i v jejich nejsvětějších citech. Zakazováno jim stavěti kostely, zvony jim pobrány, bohoslužba jejich znesvěcována; obmezováni byli v kroji a snižováni ve své lidské důstojnosti. Potkal-li bulharský jezdec jízdného Turka, byl nucen ssednouti s koně a Turkovi se pokloniti; také na ulicích musili křesťané, muži i ženy, povstati a mimojdoucího Turka uctivě pozdraviti. Tresty za sebe menší přestupek byly hrozné: zasypání po krk do země s obličejem proti slunci, narážení na kůl a p.

Vedle poroby politické a sociální bylo Bulharům snášeti také porobu náboženskou a duševní, a to se strany řeckého duchovenstva (Fanariotů). Po zrušení samostatné církve trnovské jmenován byl patriarcha cařihradský hlavou všech křesťanů v říši turecké; maje veliký vliv politický, soustředil kolem sebe značný počet řeckých duchovních, kupců a měšťanů, jimž svěřoval správu kostelů, klášterů

a církevních obcí. Lidé tito, vynikajíce obchodním talentem, nahromadili ohromné bohatství a dovedli si svou chytrostí zjednati velikou vážnost u Turků. Podle čtvrti „Fanar", kde většinou bydleli, zváni byli Fanarioté. Světští Fanarioté domohli se důležitých úřadů státních a duchovní Fanarioté snažili se dostati neobmezenou vládu nade vším křesťanským duchovenstvem v Turecku. Na místo bulharských duchovních, biskupů a arcibiskupů dosazováni byli Řekové, samostatná církev pečská, k níž patřilo i biskupství v Samokově a Kystendilu, r. 1766 zrušena a následujícího roku přinucen byl poslední arcibiskup ochridský, Bulhar Arsenij, zříci se své hodnosti. Způsob, jakým Fanarioté hospodařili v zemích slovanských, byl svrchovaně ničemný a nekřesťanský. Duchovní úřady byly prodávány; kdo dal víc, stal se biskupem a hleděl se potom obohatiti na svěřeném stádu, nestaraje se nikterak o jeho duševní blaho. Fanariotští biskupové vysvěcovali na popy, kdo jim zaplatil, nehledíce na jeho vzdělání a schopnost; tím způsobem zapopeno mnoho lidí zcela neschopných, ano i ničemných, takže stav duchovní u Bulharů docela upadl v opovržení.

Původně pod vládou tureckou byly aspoň popské školy pro vzdělání bulharského duchovenstva, v nichž se vyučovalo slovanské azbuce a církevním knihám, psaltiru, časoslovu, oktoichu a apostolu. Od počátku XVIII. st. s rostoucí mocí Fanariotů, kteří z politických důvodů chtěli rozšířiti řecký živel až po Karpaty a Sávu, vytiskován byl jazyk církevně-slovanský z bohoslužby a nahrazován řečtinou, proto i popské školy pořečtěny. Bulharští popové čtli potom liturgii a modlitby po řecku, nerozumějíce z toho ani slova. Slovanská liturgie udržovala se pouze na venkově; tam prostí popové čtli liturgii ze starých pergamenových rukopisů, později z tisku benátských, srbských a valašských a posléze z církevních knih, dovážených z Ruska. Avšak řečtí biskupové nepřestávali jen na tom, že zaváděli řeckou bohoslužbu místo slovanské, oni úmyslně ničili a pálili rukopisy a knihy slovanské se stejnou zuřivostí, jako to činili jesuité v Čechách.

Vliv řecký vzmáhal se nejen mezi duchovenstvem, než i mezi zámožnějším obecenstvem bulharským, kupci a řemeslníky. Řekové dotčeni byvše osvícenským ruchem evropským, začali v XVIII. st. zakládati hojné školy podle vzoru západoevropského; příkladu Řeků následovali mnozí zámožní kupci bulharští, zřizujíce v městech pro děti rodin kupeckých a řemeslnických školy řecké, v nichž místo popů učili daskalové, buď Řekové nebo pořečtění Bulhaři. Znalost řečtiny pokládána byla za přední známku vzdělanosti. Měšťanské obyvatelstvo bulharské začalo se vůbec styděti za svou národnost a hlásilo se k národnosti řecké. Národnost a jazyk slovanský udržovaly se pouze v některých klášterech, kde tajně skrývány starobulharské rukopisy a slovanské knihy, a v zuboženém a nevzdělaném lidu selském.

Z kláštera Svaté Hory athonské ozval se první hlas, jenž se snažil mezi Bulhary buditi utlumené vědomí národní. R. 1762 dokončil chilandarský mnich *Paysij* významné dílo „Istorija slavěno-bolgarskaja“, které způsobilo mezi Bulhary písma znalými mocný dojem. Otec Paysij narodil se r. 1722 v eparchii samokovské a vstoupil do kláštera Chilandaru na Athoně, kdež se stal proigumenem. R. 1758 přibyl do kláštera srbský spisovatel *Jovan Rajić*, hledaje tam prameny ke své historii srbské. Rozhovorem s ním a příkladem jeho byl asi Paysij povzbuzen zabývati se dějinami bulharskými; pilně sbíral prameny po knihovnách klášterních, zašel i do „země německé“ (bezpochyby do Banátu), nejvíce zpráv vážil ze spisů Maura Orbiniho „Regno degli Slavi“ v ruském překladě a z ruského převodu Baroniovy světové kroniky. O pohnutce, která ho vedla k sepsání kroniky bulharské, dokončené r. 1762 v klášteře zografském, sám píše: „Nemálo užírala mne lítost a žalost nad rodem mým bulharským, že nemá historie v celosti složené o přeslavných dějích prvních věků rodu našeho a svatých i carů. Též i tupili nás mnohdy Srbové a Řekové, že nemáme své historie. Já zřel jsem v mnohých knihách a kronikách o Bulharech mnoho zpráv napsáno... Takž já nedbal bolení své hlavy, jakýmž jsem za mnoho časů strádal, též i útrobou velice jsem trpěl, a to od lítosti mnohé, kterou jsem míval, — nedbal jsem toho a mnohověké, zahrabané a zapomenuté věci jedva jsem sebral... Neučil jsem se ani gramatice ani politice; prostým Bulharům prostě jsem i napsal: nebylo mou touhou psáti podle gramatiky, nýbrž napsati historii.“

Kronika Paysijova psána je řečí církevně-slovanskou, smíšenou se srbismy, rusismy a novobulharismy, a vědecké ceny neměla; význam její záležel v tom, že byla veskrze provanuta vroucí láskou k rodné zemi a lidu bulharskému, jemuž byla věnována. Hned na počátku oslovuje Paysij své krajany důrazně takto: „Nastojte, vy čtenáři a posluchači, národe bulharský, kdokoliv horlí a nadšen je pro národ svůj a vlast svou bulharskou a kdokoliv si přeje rozuměti a znáti jasně o svém národu bulharském a o vašich otcích, praotcích, carech, patriarchách a svatých, jak jsou od počátku žili a přišli! Vám je potřebné a užitečné, abyste dobře znali skutky otců vašich, jakož všichni ostatní národové vědí o svých a mají historii. A každý písmák ví i vypravuje i vychloubá se národem a jazykem svým. Tak jsem i já napsal vám po pořádku jasně o vašem národě a jazyku. Čtěte a znejte, aby se vám jiní národové nevysmívali a nerouhali. Přepisujte tuto „istoriicu“, plaťte, ať vám ji přepíší, kdo psáti umějí, a chovejte ji, ať se neztratí“.

Přání vlasteneckého horlitele se splnilo. Historie jeho šla z ruky do ruky, byla hojně přepisována a stala se oblíbeným čtením písmáků bulharských. Již r. 1765 pečlivě ji přepsal Stojko

Vladislavov (Sofronij Vračanský) v Kotli. Podle podání zůstavil svůj přepis ve vesnickém kostelíku k všeobecnému užívání s poznámkou, aby si ho nikdo nepřivlastnil, nebo že bude zatracen od Boha i od dvanácti apoštolů, od svatých Otců i od čtyř evangelistů... Přepisů, více neb méně změněných, je známo asi 38. Teprve za naší doby bylo zjištěno, že se také originál historie Paysijovy z r. 1762 dochoval v rukopise zografském. Tiskem, ve formě častým přepisováním značně změněné, vydal ji po prvé Christaki Pavlovič, učitel svištovský, s titulem „Carstvennik ili istorija bolgarskaja (Budín 1844); další tisky jsou z r. 1885, 1893, 1898 atd. Kritické vydání podle rukopisu zografského s obšírným úvodem pořídil Jordan Ivanov r. 1914.

Buditi ospalé sebevědomí národní, roznécovati upřímnou lásku k rodné řeči a k slavné minulosti bulharského národa, to bylo hlavním účelem Paysijovým. Proto důtklivými slovy obracel se proti „otcerouhačum", kteří se zapomněli nad svým rodem, styděli se býti Bulhary a raději mluvili řecky. „Ó nerozumný a bláhový! proč se hanbíš za to, že se nazýváš Bolgarin, proč nečteš v jazyce svém a nepřemýšlíš? Což neměli Bulhaři své carství a gosudarství? Tak dlouho carstvovali a proslaveni byli po celé zemi a mnohokráte od silných Římanů a od moudrých Řeku daň vybírali; i carové a králové dávali jim své carské dcery v manželství, aby měli mír a lásku s cary bulharskými. A ze všeho „slověnského národa" nejslavnější byli Bulhaři; první se prohlásili cary, první měli patriarchu, první přijali křest, nejlepší země opanovali a ze všeho národa slovanského nejsilnější byli a nejváženější; první svatí slovanští z bulharského rodu vyšli..." Námitku, že Řekové jsou moudřejší a vyspělejší a že je tedy lépe se státi Řekem, spisovatel vyvrací slovy: „Věz však, pošetilče, že jsou ještě moudřejší národové i slavnější než Řekové, a přece zdali zanechá některý Řek svuj jazyk i učení i rod, jako ty činíš, nemoudrý, ač nemáš žádného užitku z řecké moudrosti a politiky? Ty, Bolgarine, neklamej sebe, znej svůj rod i jazyk a uč se svým jazykem: lépe ti sluší bulharská prostota a upřímnost než řecká faleš a lstivost."

Hlas Paysijuv nezustal hlasem volajícího na poušti. V městech i na venkově, mezi kupci, řemeslníky a uvědomělejšími sedláky budilo se utlumené vědomí národní a vyrustala touha po bulharských školách a knihách. Mnozí duchovní a učitelé, kteří dosud vyučovali řecky a často neuměli ani bulharsky čísti a psáti, začali se zajímati o svou národnost a pojali nechuť k vnucované řečtině. Toto národní hnutí bylo silně podporováno také vítěznými válkami Ruska a Rakouska s Turky.

Mezi přívrženci Paysijovými nejznámější je *Sofronij*, biskup vračanský (1739 — asi 1815). Narodil se v městečku Kotli a prvotně slul *Stojko Vladislavov*. Vyučiv se čtení a časoslovu po řecku,

na žádost svých rodáku dal se posvětiti za popa a učil děti bulharské čísti a psáti. Vděku za to od svých osadníku neměl, takže opouštěje Kotel, trpce si stěžoval: „Tolik jsem se nasloužil ve všech potřebách místních, tolikrát jsem jel k vezírskému divanu o pomoc naší osadě, dvacet let jsem jim učil děti a na každou neděli a každý svátek kázal jsem a oni na konec vydali mne bastandži-bašovi, aby mne zabil!" R. 1794 jmenován byl biskupem vračanským a zjednal si velikou úctu u lidu, jemuž bulharsky kázal. Vnitřní nepokoje a bouře, jež tehdy rozmítili Pasvan-Oglu a loupeživí krdžaliové, nedopřály mu klidu; eparchie jeho byla proměněna v poušť a Sofronij sám držán ve vězení ve Vidině. Vyváznuv r. 1803 na svobodu, odebral se do Bukurešti, kde byl od metropolity Dositeje laskavě přijat.

V Bukurešti oddal se Sofronij spisovatelství, chtě tím prospěti svému národu. „Pracuji ve dne v noci, abych napsal několik knih na našem bulharském jazyku, aby, když mi již není možno krajanum ústy svými vypravovati, oni nicméně ode mne hříšného uslyšeli nějaké užitečné poučení a pročtli spisy mé i prospěch z nich měli". Zdá se, že na jeho činnost spisovatelskou nemálo pusobil příklad buditele srbského Dositeje Obradoviće. Sofronij již ve svém rodišti Kotli pečlivě přepsal historii Paysijovu a za svého nuceného pobytu ve Vidině upravil podle řeckého tekstu pro bulharské čtenáře oblíbenou kroniku o sedmi mudrcích a bájky Aesopovy. V Bukurešti napsal své zajímavé paměti „Žitie i stradanie grěšnago Sofronia", v nichž zpusobem prostým a dojemným vylíčil své strastiplné osudy; je v nich zároveň zachycen živý obrázek děsných poměru v Turecku, kde vládla úplná anarchie a nebylo nejmenší bezpečnosti života a majetku. V biskupské tiskárně v Rymniku Sofronij vydal r. 1805 větší dílo „Kyriakodromion sireč Nedělnik", kázání na všecky neděle a svátky „ot slovenskago i ot grečeskago glubočajčago i prostrannago jazyka na bolgarskij prostyj i kratkyj jazyk" přeložená. Je to první tištěná kniha v jazyce novobulharském, u čtenářu dlouho oblíbená, jak svědčí nové otisky r. 1856 v Novém Sadě a 1865 v Bukurešti. Později přeložil ještě z řečtiny do bulharštiny filosofický spisek „Theatron politikon ili graždanskoe pozorište".

Mnozí žáci Sofronijovi řídíce se jeho příkladem, pusobili jako učitelé v západním Bulharsku, vzdělávali lid a vydávali knížky pro poučení národa.

Vnitřní nepokoje, zejména ukrutné řádění zlopověstných krdžaliu, zpusobily, že se mnoho Bulharu ze zpustošených vsí stěhovalo do měst, kde zesílili bulharský živel. Mnozí z nich osvědčili se jako obratní řemeslníci a obchodníci a svým přičiněním zjednali si jistý stupeň zámožnosti. Sami Turci při svých objednávkách začali se na ně raději obraceti než na lstivé Reky,

čímž bulharští kupci značně zbohatli. Podnikajíce obchodní cesty do Rumunska, Ruska, Srbska, Rakouska a Německa, seznamovali se s tamní kulturou a snažili se šířiti vzdělanost mezi svými krajany. Zejména kupci bulharští, kteří se stýkali se Srby rakouskými, byli příkladem jejich povzbuzováni podporovati domácí školství a písemnictví. Již dříve nákladem kupce Marka Teodoroviče z Razlogu vydán byl r. 1741 ve Vídni první bulharský slabikář s mnohým užitečným církevním a občanským poučením. Kupec Nešo Markovič z Kratova věnoval určitou sumu peněz, aby se mohly tisknouti v Budapešti knihy bulharských spisovatelu. Roku 1814 vytištěno v Budapešti vypravování o posledním soudu od Kьrčovského z Kratova a r. 1816 vydána tamtéž knížka „Zrcalo" od Kyrila Pejčinoviče z Tetova. Později tištěny byly bulharské knihy nejen v Budapešti, než i v Bukurešti a Lipsku. Tak se ponenáhlu připravovala půda k úplnému probuzení bulharského národa.

Iv. Grafenauer: Kratka zgodovina slovenskega slovstva. Ljub. 1920. — Vidic: V. Veduik (Asl. Ph. XXIII, XIV).

J. Nagy: Marko Bruère Desrivaux als ragus. Dichter (Asl. Ph. 28, 1906). — A. Kaznačić: Juraj Ferić (Zora Dalm. 1845). — J. Kasumović: O lat. prijevodu nekijeh našijeh nar. pjesmama (Škol. Vjes. 8, 1900). — Týž: Ferićeva Perijegeza i rimski pjesnici (Nast. Vjes. 8, 1900). — Týž: Dvije poslanice Gj. Ferića (ibd. 10, 1902). — Týž: Dva originalna naša fabulista (Rad 206).

Š. Urlić: Filip Grabovac (Nast. Vjes. 19, 1911). — J. Riboli: Kačićeva pjesmarica (Izvj. gimn. v Šibeniku 1873). — Lj. Tomanović: A. Kačić prema Srpstvu i Hrvatstvu. Straž 1886. — F. Kuhač: Kačić kao pivač i guslar (Vijenac 1890). — J. Pasarić: A. Kačić (ibd. 1890). — F. Rački: A. K. prema Slovinstvu (ibd.). — T. Smičiklas: K. prema historiji (ibd.). — M. Šrepel: Utjecaj Kač. pjesm. na Vuka i Preradovića (ibd. 1891). — D. A. Živaljević: A. Kač. Mioš. (Let. Mat. Srp. 171-4, 1892-3). — Týž: Kačić i srpski guslari (Bosan. Vila 1893). — P. Kasandrić: Kač. Razgovor ugodni u drugoj pol. XVIII. v. (Glas. M. Dalm. 3, 1903). — F. Ilešič: K. M. i Slovinstvo u Slovenaca (Hrv. Kolo 2, 1906). — D. Prohaska: Revizije iz povijesti knjiž. I. A. Kačić (Škol. Vjes. 1909). — B. Drechsler: Prilozi za povijest hrvat. knjiž. (Gradja 7, 1912).

V. Deželić: M. Vrhovac. Zagr. 1904. — J. Kukuljević: T. Mikloušić i Ig. Kristijanović (Ark. za pov. jugosl. 12). — N. Andrić: Izvori starih kajk. drama. Zagr. 1901. — D. Prohaska: Komedija staroga Zagreba (Nast. Vjes. 1916).

J. Forko: Crtice iz slavon. knjiž. u XVIII. st. (Izvj. gimn. u Osijeku 1884—1888). — M. Pavić: Knjiž. slika Slovonije u XVIII. v. (Glas. biskupija bosan. i srijem. 17, 1889. — B. Drechsler: Slavon. književnost. Zagr. 1907.

J. Scherzer: A. Kanižlića Sveta Rožalija i Kamen pravi smutnje (Nast. Vjes. 3, 1895). — J. E. Tomić: A. Kanižlić i njegovo doba (Nar. Nov. 1900). — D. Prohaska: Ig. Đorđić i A. Kanižlić (Rad 178, 1909).

J. Scherzer: Život M. A. Reljkovića (Nast. Vjes. 8, 1900). — A. Ivić: Urkundliche Beiträge zur Bibliographie des Dichters Relj. (Asl. Ph. 28, 1906). — D. Bogdanović: Život i rad M. A. Relj. (predgovor uz izd. Satira. Zagr. 1909). — T. Matić: Neue Beiträge über M. A. Relj. (Asl. Ph. 32, 1911). — Týž: Zur Entstehungsgesch. von Relj. Satir (ibd. 36, 1916).

F. Rački: M. P. Katančić (Vijenac 1881). — F. Maixner: Pastirski razgovori u Katan. Fructus auctumnales (Rad 65, 1883).

T. Ostojić: Srp. književnost od velike seobe do Dositeja Obradovića. Karl. 1905. — J. Skerlić: Srp. književnost u XVIII. v. Beogr. 1909. — Pl. Kulakovskij: Načalo rus. školy u Serbov v XVIII. v. Spt. 1903. — P. N. Zabolotskij: Očerki rus. vlijanija v slav. liter. novago vremena. Varš. 1908.

Lj. Gavrilović: J. Rajić, istorik srp. (Prosv. Glas. 1890. — Lj. J. Rajić, istorik srp. (Srp. kniž. Glasn. 1901). — D. Ruvarac: Arch. J. Rajić. Karl. 1902. — Vl Gološin: Arch. J. Rajić. Zemun 1904.

D. Ruvarac: Z. Orfelin (Spom. srp. Akad. 10, 1891). — Týž: Ko je pisac knjige Žitie i slav. děla Petra V. (Glas. srp. uč. društva 72, 1891). — T. Ostojić: O autoru i uzoru Slav. serb. Magaz. (Zbornik u slavu V. Jagića. Berl. 1908). — Týž: Z. Orfelin als Philolog (Asl. Ph. 30, 1909).

M. Šević: Dos. Obradović ein serb. Aufklärer des XVIII. Jh. Novi Sad 1889. — K. Radčenko: D. Obrad. i jego liter. dějatel. Kijev 1897. — J. Šercer: O Dos. Obrad. (Rad 134, 1898). — A. Gavrilović: Dos. Obradović. Beog. 1900. — M. Perović: Die pädag. Ansichten d. Dos. Obrad. Beogr. 1906. — T. Ostojić: Dos. Obrad. u Hopovu. Novi Sad 1907 (viz též Asl. Ph. 30, 1908). — Drobné příspěvky v Srp. kniž. Glas. 26, 27, 1911; 29, 1912; 30, 1913; Brank. Kolo 1911. — Podrobná bibliografie u Skerliće: Istor. nove srp. kniž. str. 493-5.

Gj. Rajković: L. Mušicki i njegov kniž. rad. (Let. Mat. Srp. 120, 1879). — Pl. Kulakovskij: L. Mušicki. Preveo Gjorgjević. Beogr. 1890. — Vl. Čorović: L. Mušicki (Let. Map. Srp. 276—284, 1911).

P. Popović: Srp. drama u XIX. v. (Srp kniž. Glas. 1902). — Týž: Iz života J. Vujića (Let. Mat. Srp. 246-8, 1907-8). — M. Ćurčin: Kotzebue im Serbokroatischen (Asl. Ph. 30, 1909).

N. Andrić: Prijevodna beletristika u Serba od g. 1777—1847. Zagreb 1892. — J. Ignjatović: Tri srp. spisatelja (Djela I. Novi Sad 1874). — J. Scherzer: M. Vidakovića Kasija Carica (Nast. Vjes. 1902).]

K. Jireček: Dějiny národa bulh. Pr. 1876. — N. Staneff: Geschichte d. Bulgaren. Leipz. 1917 (Bulg. Bibliothek VI.). — Jordan Ivanov: Istorija slavěnobolgarskaja sobrana i nareždena Paisiem Ieromonachom v l. 1762. Sofia 1914. — Jos. Páta: Nové příspěvky k životu a dílu prvního bulh. historika a buditele otce Pajsia (Čas. mod. fil. V., 1915). — Úplnou bibliografii k části chorvatské viz Branko Vodnik: Povijest hrvat. književnosti, k části srbské J. Skerlić: Istorija nove srp. književnosti.]

Závěrečná úvaha.

Veliká myšlenka bratří soluňských spojiti většinu národů slovanských jednotou víry křesťanské a spisovného jazyka v jeden mohutný celek kulturní se nesplnila. Osudným rozkolem v církvi XI. st. byli Slované roztrženi ve dvě odlišné skupiny; Srbové, Bulhaři a Rusové připojili se k církvi východní a tím připoutáni byli ke kultuře byzantsko-řecké, Chorváti, Slovinci, Čechové, Lužičané a Poláci zustali při církvi římské a přimknuli se ke kultuře západoevropské. Bylo již mnoho o tom uvažováno, která část Slovanů měla šťastnější osud, zdali severozápadní, která patřila ke kultuře románsko-germánské, nebo jihovýchodní, která připadla kultuře byzantsko-řecké. Otázka tato byla zejména na Rusi často přetřásána a tvořila předmět tuhých sporu. Ruský myslitel P. J. Čaadajev spatřoval hlavní příčinu zaostalosti a nekulturnosti Ruska v tom, že přijalo křesťanství z nakaženého pramene, ze zpráchnivělé, sklesié Byzancie, proto radil, aby se Rusko vrátilo k původní jednotě křesťanské a co nejtěsněji se přimknulo k společnosti západoevropské. Naopak hlásali slavjanofilové, že jen víra pravoslavná a kultura na ní založená je ryzí a pravá, civilisace západoevropská že je lživá a pro Slovany přímo škodlivá; západní Slované mohou prý se duševně a společensky obroditi, jen když se odvrátí od „shnilé" Evropy a vrátí se k pravoslaví, jakožto zdroji pravé vzdělanosti slovanské.

Výroky o „zpráchnivělé" Byzancii a „shnilé" Evropě jsou stejně přemrštěné a stejně jednostranné. Byzancie v době, kdy se k ní přiklonili jižní a východní Slované, nebyla ještě tak zpráchnivělá a sklesiá, jak se mnohým zdá. Kultura byzantská poskytovala tehdy Slovanům dosti bohaté prameny vzdělavatelných prvků, ale první spisovatelé slovanští nebyli ještě duševně tak vyspělí a pokročilí, aby si dovedli vybrati z ní jen nejlepší stránky a využíti toho ve prospěch domácí literatury. Bylo potřebí jisté vývojové doby, aby se při přechodu z pohanství u mladých křesťanů vychovala chápavost pro novou kulturu a její plody. Bulhaři, jichž se nová kultura dotkla nejdříve, byli časově nejméně připraveni k jejímu osvojení, proto duševní vůdci jejich přestávali hlavně na tom, že vážili téměř výlučně jen z theologické literatury byzantské a z mnišských kronik, pomíjejíce lepších plodů

světského rázu. Srbové pokročili již dále, všímali si také světské literatury a v oboru dějepisném dospěli k značné výši. Nejlepším důkazem, že literatura byzantsko-řecká mohla příznivě působiti na rozvoj literární tvorby u Slovanů, je skvělá perioda literární v kijevské Rusi, kde za vlivu jejího vznikl již v XII. st. mimo jiné v oboru poetickém velmi vzácný plod básnický „Slovo o polku Igorevě“ a v oboru historickém znamenitá kronika Nestorova, jímž u Slovanů západních i v době pozdější nelze nic podobného postaviti na roveň.

Chci tím pouze naznačiti, že výrok o vyžilé a skleslé Byzancii a vlivu jejím na Slovany jihovýchodní je jednostranný a z části i nesprávný. Jinak je jisto, že Slované západní našli v oblasti románsko-germánské mnohem příznivější podmínky kulturní, nežli byly na východě. Římská církev, která byla hlavním udavatelem kultury na západě, nepřestávala jen na tom, co si osvojila z civilisace byzantsko-řecké, nýbrž hleděla to novými prvky kulturními zúrodnit a rozšířit. Není pochyby, že na straně římské byl kulturní pokrok, v církvi východní ztrnulost a nehybnost. S počátku sice církev římská vnucovala všem národům svou latinu a brzdila tím vznik národních literatur, takže se u Slovanů západních písemnictví v řeči národní vzmohlo mnohem později nežli u jihovýchodních, — u Čechů v st. XIII.—XIV., u Poláků teprve XIV. a XV. — ale jakmile jednou vláda latiny byla zeslabena, národní literatury slovanské rychle se rozvíjely a brzy přinášely utěšené plody, nalézajíce vydatné podněty povzbuzující u pokročilejších národů sousedních.

Účast slovanských národů na význačných proudech osvětových nebyla všudy stejná; rozhodovaly tu síla a bezprostřednost zevnějších nárazů, domácí podmínky politické a kulturní, konečně i stupeň duševní chápavosti jednotlivých národností.

Slované jihovýchodní byli těmito proudy dotčeni nejméně; Srbové a Bulhaři proto, že na ně dolehla krutá poroba turecká, která je sevřela hmotně i duševně a vzala jim veškerou možnost volného rozvoje. Na Rusi přerván byl dotavadní slibný pokrok kulturní porobou tatarskou; když pak jho tatarské bylo svrženo, náboženská předpojatost, živená úzkoprsým duchovenstvem po celé věky, a nenávist ke všemu, co přicházelo ze západu od latiníků-kacířů, vzdalovaly Rusko od účasti na ideových proudech západoevropských. Avšak ani nejtužší poroba, která stihla jihovýchodní Slovany, nedovedla v nich utlumiti tvůrčí sílu; když nepříznivé podmínky vzaly jim možnost písemné literatury, tvůrčí činnost jejich, zevnějším tlakem sevřená, našla si jiný způsob projevu a vytvořila bohatou literaturu ústní, jejímž výkvětem jsou byliny ruské a junácké písně jihoslovanské.

Vznik bohaté epiky národní u jihovýchodních Slovanů, kdežto Slované severozápadní ustrnuli na kratších písních histo-

rických a baladických, — nelze jen vykládati z kolektivního ducha jihovýchodních Slovanu proti vyvinutému individualismu na severozápadě; pusobily tu i příčiny jiné. Stále se opakující boje s útočnými nepřáteli, časté výpravy válečné a konečná ztráta národní svobody po bojích urputně vedených poskytovaly pěvcům hojnost epické látky. Dále třeba míti na paměti, že jihovýchodní Slované byli v stálém styku s bájivým a básnivým Orientem, že byli namnoze etnicky živly orientálními proniknuti, a tato těsná spojitost s východními národy přispívala zajisté mnoho k vytvoření epiky národní. V epice jihoslovanské a ještě více v ruské je plno živlu převzatých od sousedních národů. Že také nedostatek umělé literatury mnoho pusobil na rozšíření epiky národní, bylo již shora naznačeno.

Kulturní proudy evropské jednotliví Slované přijímali dychtivě, a kde to vnitřní a zevnější podmínky připouštěly, dovedli ideje v nich obsažené samostatně zpracovat a za pomoci jejich zušlechtit své vlastní písemnictví. Za vlivu italské renaissance rozvinula se bohatá činnost literární v Dalmácii a Dubrovníce, kde bezprostřední styk s Italií, studie mládeže v městech italských, svoboda občanská a hmotný blahobyt podporovaly literární snažení. Za příznivých poměrů vznikly tu hojné výtvory básnické, které nebyly jen ohlasem vzoru italských a klasických, nýbrž čerpajíce sílu z domácí půdy a z osobitostí národního života, vyrůstaly v plody zcela originální. Dokladem jsou básně Držićovy, Gundulićovy, Palmotićovy, Hektorovićovy a j. Za podmínek podobných jako v Dubrovníku, rozkvetla také poesie polská v době humanismu; i tu pusobilo přímé spojení s kulturou italskou, pobyt mládeže polské na universitách vlašských, uvnitř pak zlatá svoboda a volnost občanská. Po básnících, kteří vzdělávali poesii latinskou, vystoupil Jan Kochanowski, který odkojen jsa vzory humanistickými, vytvořil v jejich duchu novou poésii polskou, sblížil ji se současnou poesií světovou a založiv ji na pevné pudě domácí, na celé věky utvrdil její národní směr. V jeho stopách kráčeli vynikající zástupci poesie polské v XVI. a XVII. st., jako Sęp Szarzyński, Š. Klonowicz, Š. Szymonowicz, Zimorowicz, V. Potocki a j. Do Čech vnikalo hnutí humanistické velmi záhy, nezapustilo však hlubší kořeny, ježto mysl národa cele byla zaujata palčivými otázkami náboženskými; teprve později, když se vzbouřené mysli poněkud uklidnily a nastalo pravidelnější spojení s Italií, pusobení humanismu bylo vydatnější a mělo blahodárný vliv na vzdělání ducha a zušlechtění národní literatury.

Veliký význam pro většinu slovanských národů mělo náboženské hnutí reformační. Zrodilo se v Čechách a našlo v Husovi, Chelčickém, Blahoslavovi, Komenském a j. vynikající představitele; v Polsku podporovalo vítězství národní literatury nad latinskou (Mikuláš Rej), bylo příčinou obrody písemnictví u Slovinců, po-

ložilo základy k písemnictví Lužických Srbů a ve svých důsledcích dotklo se i Ukrajiny a Ruska.

Nejširší a na všecky Slovany se vztahující bylo působení osvícenství. Jakožto pokračování humanistické renaissance a církevně-náboženských reforem podporovalo v Polsku vnitřní reformy politicko-sociální a přispělo k novému rozkvětu poesie, která na počátku XVIII. st. značně poklesla. Na Rusi, kde bylo násilím vočkováno, způsobilo v literatuře i v životě veřejném hluboký převrat a úplné sblížení s kulturou západní. U národů, jejichž kulturní vývoj byl násilně přerušen katolickou protireformací, jako u Čechů a Slovinců, vzbuzeno bylo hnutím osvícenským národní sebevědomí a nový ruch literární. Ideje osvícenské vnikly i k Slovanům, ujařmeným od Turků, a roznítily tam touhu po osvobození a duševním obrození. Tak padla konečně čínská zeď, která část Slovanů oddělovala od ostatní Evropy, a od té doby začali všichni Slované kořistiti z velikých vymožeností kultury světové.

Pospolitost a vzájemné styky mezi literaturami slovanskými při rozptýlenosti politické a rozštěpení náboženském byly sice volné a přerývané, nicméně jsou četné doklady literární výměny a vzájemného působení. Bulhaři, Srbové a Rusové byli hned od počátku spojeni společnou věrou a jednotou spisovného jazyka církevně-slovanského, takže mezi písemnictvím jejich trvala nepřetržitá sdílnost a vzájemnost. Srbové učili se s počátku od Bulharů, Rusové od Bulharů i Srbů; později se poměr obrátil a Rusové plnou měrou splatili Bulharům a Srbům svůj dluh, podporujíce je knihami a učiteli v dobách největšího úpadku. Úzké pouto vzájemnosti spojovalo s počátku také písemnictví české a polské; z literatury české hrnuly se v staré době do Polska rukopisy a s nimi přejímány byly předlohy a látky literární, převzata i ortografie, výrazy a fráze. Jistou pospolitost lze znamenati i v době husitské. Později bylo zase překládáno z polštiny do češtiny a v době obrozenské poesie polská tak jako ruská, poskytovala básníkům českým povzbuzující vzory. Za humanismu byly úzké styky literární mezi Dalmácií a Polskem. Slovinští přívrženci reformace, kteří byli vůbec uvědomělými Slovany a měli styky s Českými bratry, vydávali knihy pro Chorváty, Srby a Bulhary. Na počátky písemnictví Lužických Srbů za reformace nebyly bez vlivu knihy české a polské. Prostřednictvím Polska otevřeny byly literární činnosti na Ukrajině nové, osvěžující proudy ze západu; učenci kijevští šířili je pak dále do Moskvy. Na probuzení národního vědomí u Bulharů nemalý vliv měli spisovatelé srbští, zejména Dositej Obradović atd. Byly tedy literární styky mezi Slovany dosti živé. Že se pak vědomí slovanské příslušnosti u jednotlivých Slovanů stále udržovalo, bylo už nejednou podrobnými studiemi dotvrzeno.

Pokud se v literaturách slovanských projevily individuální oso-

bitosti jednotlivých národností slovanských, nehodlám zatím vykládati, neboť v periodě předromantické literární tvorba Slovanu byla ještě z veliké části určována vlivy cizími a zřídka jen byla samostatným projevem zvláštní osobitosti národní. Ta se projevila zřetelněji teprve v dalším rozvoji literárním, jak bude na svém místě ukázáno. Možno však již nyní vytknouti některé význačné ideje, které byly více méně společné všem Slovanům a tvoří podstatnou část jejich světového názoru. Je to zvláštní vroucnost náboženská a touha po ryzím životě křesťanském, dále ideje humanitní a demokratické; hlasatele těchto vznešených ideí najíti možno u všech národností slovanských. Již nejstarší spisovatelé ruští, mezi nimi zvláště Theodosius pečerský, proniknuti byli ideami čistého křesťanství a hlásali dělnou lásku k bližnímu. Zbožností a humanitou prosyceno bylo „Poučení" Vladimíra Monomacha. Bogomilství bylo jedním z prvních projevů protestu proti oficielní církvi, vzdálené pravého ideálu křesťanství; po stránce sociální v učení bogomilů byly už obsaženy mnohé názory, jež později dusledně rozvinul Petr Chelčický. Snaha po čistém křesťanství, ideály humanistické a demokratické tvoří nejkrásnější stránku hnutí husitského a učení Jednoty bratrské. K obnově pravého života křesťanského směřovala činnost Marka Marulića a přívrženců reformace u Slovinců tak jako v Polsku o to usilovali Mikuláš Rej a Petr Skarga. Pravou morálku křesťanskou, zásady humanitní a demokratické hlásal ukrajinský filosof Skovoroda, k témuž cíli směřoval buditel srbský Dositej Obradović a v Rusku zvláště přívrženec ideového zednářství Nikolaj Novikov. Vytčené ideály přešly odkazem i do literatury doby nové, v níž se jim dostalo nového osvětlení a uměleckého vzdělání.

Ukazatel.

Část čtvrtá (227—308).

TISKOVÉ OPRAVY.

Str. 5. ř. 11 zdola: dostali m. dostalo. — Str. 8. ř. 21 zdola: Lwów 1918[5] m. 1908[5]. — Str. 17, ř. 32 shora: Nachtigall m. Nahtigal. — Str. 17. ř. 33 shora: in m. Nin. — Str. 42. ř. 10 shora: toliko m. tolika. — Str. 64. ř. 24 zdola: evrop. m. evop. — Str. 64. ř. 14 zdola: srednevěk. m. srednevěk, — Str. 70. ř. 16 zdola: věštiho m. většiho. – Str. 105. ř. 18 shora: von m. vor. — Str. 105. ř. 23 shora: Bibliografija m. Bobliografie. — Str. 175. ř. 7 zdola: Szarzynski m. Szarzygski. -- Str. 187. ř. 21 zdola: známý motiv z předehry „Zkrocení zlé ženy“ m. motiv o „Zkrocení zlé ženy“. — Str. 190. ř. 1 zdola: natle m. natie. — Str. 193. ř. 3 zdola: reformací m. roformací. — Str. 200. ř. 15 shora: Vinodola m. Vinodela. — Str. 249. ř. 9 zdola: Lejbe m. Lejba. — Str. 278. ř. 19 zdola: sžíravá m. sžíraná.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 16 18 11 01 019 3